

שו"ת
משפטי ארץ

שו"ת משפטי ארץ

שאלות ותשובות בנושאי
חוק ועסקים | ריבית | צדקה

חיים יואל בלוך
דניאל כ"ץ
עדו רכניץ

השתתפו בכתיבת התשובות

הרב נתן חי	הרב איתי אליצור
הרב יהודה יפרח	הרב יעקב בנימין
הרב נדב כהן	הרב אליהו גורפינקל
הרב שמואל פולצ'ק	הרב אלעזר גולדשטיין
הרב יאיר פרנק	הרב הלל גפן
הרב דוד שטיינמן	הרב אריה וולהנדלר
	הרב אב"י ונגרובר

עפרה, תשע"ג

**בתמיכת הקרן לחיי קהילה על-פי ההלכה
ע"ש ד"ר עזריאל ושושנה מרצבך ז"ל**

ספר זה יצא לאור בסיוע משרד התרבות והספורט – מנהל התרבות

כל הזכויות שמורות © תשע"ג – 2013

למכון משפטי ארץ (ע"ר), עפרה

אין להעתיק ספר זה או קטעים ממנו לשימוש מסחרי
בשום צורה ובשום אמצעי, אלקטרוני או מכני
לרבות צילום והקלטה, ללא אישור בכתב מהמוציא

מסת"ב: 978-965-90719-7-5 ISBN:

Printed in Israel

להזמנות, הארות והערות:

www.dintora.org | info@dintora.org

02-9973888

עריכת לשון: הרב אב"י ונגרובר

מפתח: בעז אופן

עיצוב והפקה: דוד הלל, רשימו

נכתב בעזרת פרויקט השו"ת של אוניברסיטת בר-אילן

בשער הספר: מטבע עשרה ש"ח, חלק הנושא המבוסס על מטבע
מימי מרד בר כוכבא, עם הכיתוב: לגאלת ציון

משרד הרבנות רמת-גן

לשכת הרב הראשי
הרב יעקב אריאל

בס"ד

מכתב ברכה

אל הנער הזה התפללתי.

חושן המשפט חוזר לתפוס את מקומו הראוי לו, הן בספרות השו"ת והן בחיי מעשה. ספרכם מעיד לא רק על המשיבים הלנים בעומקן של ההלכות המשפטיות, אלא בעיקר על התעוררות הציבור לפנות לפוסקים גם בענייני צדק ומשפט.

בדרך כלל ספר תשובות בענייני חו"מ שוטח בפני הציבור את הנעשה בביה"ד, את הטענות והמענות ואת פסק הדין של הדיין ששמע את שני הצדדים ומכריע ביניהם על סמך הבנתו וידיעותיו בהלכה.

ספר זה שונה. הוא דומה יותר לאורח חיים מאשר לחושן משפט. אין בו שני צדדים הבאים לביה"ד להתדיין. יש בו רק צד אחד, של השואל הפונה לפוסק בשאלה בתחום החיים החברתיים ושואל כיצד לנהוג.

וזו מעלתו וייחודו. אפשר להתרשם דרכו מהרמה המוסרית של השואלים. הם רוצים להימנע מאיסורי גזל, אונאה, שקר ודומיהם. הם לא מעוניינים להגיע לדיון לביה"ד, אלא להימנע מראש מכך ע"י התנהגות ראויה לכתחילה. וכבר אמר החזו"א שאין לך ספר מוסר טוב יותר מאשר חושן משפט. הוא לא רק ספר לדיינים אלא ספר הדרכה מוסרית לכל מי שרוצה להיות אדם ישר בעיני אלהים ואדם.

משרד הרבנות רמת-גן

בס"ד

לשכת הרב הראשי
הרב יעקב אריאל

פרסומן של השאלות בספר זה יעודד את הציבור להזדקק יותר ויותר למשפט התורה, ירים את הרמה המוסרית בציבור ויביא לקידוש השם ברבים.

ישר כוחם של הפוסקים שענו על השאלות ושל העורכים ספר זה נאחל להם שיזכו לראות בהרמת קרן המשפט התורני בישראל (אם כי הייתי ממליץ לפרט יותר את המקורות לפסיקות הרבות שבספר).

ראוי לציין גם את מיקומו של המכון, בעופרה. לא מקרה הוא שאמת מארץ תצמח. דווקא מהתנחלות יוצאת תורת הצדק והמשפט. לקיים מה שנאמר "צדק צדק תרדוף למען תחיה וירשת את הארץ"

בברכת התורה והארץ

הרב יעקב אריאל
הרב הראשי לרמת-גן

הרב דוב ליאור
רב העיר וראש הישיבה
קרית ארבע היא חברון ת"ז

בס"ד

לכבוד

מכון משפטי ארץ

עפרה

השלו' והברכה וכט"ס

קיבלתי את הקונטרס הגדול שו"ת 'משפטי ארץ', ובגלל העומס הגדול המוטל עלי ראיתי רק מקצת התשובות. נהנתי מאד מהתוכן וכן מהעריכה הנאותה של החיבור.

חיבור זה אכן שווה לכל נפש החפצה להכיר מקרוב את השאלות ההלכתיות המתעוררות בחיינו הפרטיים והציבוריים גם יחד.

יבורכו מן השמים כל העוסקים במלאכת קודש חשובה זו.

יהי רצון שיפוצו מעיינותיכם חוצה לזכות את הרבים ולקרב את ישראל לאביהם שבשמים, "ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה".

החותם לכבוד התורה,

דוב ליאור

תוכן

11.....	פתח דבר / הרב אברהם גיסר.....
15.....	הקדמה.....
19.....	דין תורה וחוק המדינה.....
21.....	משפט התורה וחוקי מדינת ישראל.....
31.....	סדר הדין בבית הדין.....
39.....	פנייה לבתי משפט.....
53.....	עריכת דין.....
67.....	הלוואה וריבית.....
69.....	דיני הלוואה.....
80.....	איסור ריבית.....
99.....	היתר עיסקא.....
107.....	שכנים.....
111.....	ועד הבית.....
120.....	נזקי שכנים.....
	מחלוקות בין שכנים על זכויות שימוש ובניית גדר
129.....	ביניהם.....
139.....	מקח וממכר.....
142.....	קיום העסקה וביטולה.....
158.....	אונאה ומקח טעות.....
176.....	שונות.....

187	שכירות ושמירה
189	אחריות השומרים
203	יצירת השכירות והפסקתה
213	תנאי השכירות
223	אחריות בשכירות
233	צדקה
238	שיעור הצדקה
252	זכאות לצדקה
264	כספי צדקה
271	נושאים נוספים
273	אבידה ומציאה
292	שליחות
296	ירושה וצוואה
304	עסקים ושמירת מצוות
313	שמיטת כספים
319	אודות המקורות
329	מפתח נושאים
340	מפתח מקורות

פתח דבר

כי אין לדיין כי אם מה שעיניו רואות
ובידו לומר על ימין שהוא שמאל
ועל שמאל שהוא ימין,
כפי הענין וכפי האיש וכפי הזמן וכפי המקום...

(כלי יקר שמות כח, טו)

מכון "משפטי ארץ", המכון הגבוה להלכה ומשפט, פועל כל שנותיו להפצת משפט התורה בישראל. התחום הרחב של המשפט הוא הליכה של תורת ישראל. ייצוג מהותי ומעשי לכך הוא "חושן המשפט" הנתון דרך קבע על ליבו של הכהן הגדול בעבודת הקודש ככתוב: "ונשא אהרן את שמות בני ישראל בחשן המשפט על לבו בבאו אל הקדש לזכרון לפני ה' תמיד" (שמות כח, כט). זוהי הופעתו המלאה של כהן גדול לפני ה' בבית המקדש. המשפט הוא הלב והוא "לזיכרון תמיד".¹

בסדר עשיית בגדי הכהונה נאמר: "ואלה הבגדים אשר יעשו חשן ואפוד ומעיל וכתנת תשבץ מצנפת ואבנט ועשו בגדי קדש לאהרן אחיך ולבניו לכהנו לי" (שמות כח, ד). החושן בראש וכך ראוי לו, ואולם מיד אחר כך (שם, ו) בתיאור העשייה פתח הכתוב דווקא באפוד "ועשו את האפוד מדוע בא שינוי זה?

הגמרא מלמדת על תפקידי הכפרה השונים של בגדי הכהן הגדול (ערכין טז, א):

1. "זכרון" הוא המילה המקראית לכוח השיפוט ולחובת השיפוט המתמדת. לדוגמה, ראש השנה שהוא יום הדין לכל באי עולם נקרא "יום הזכרון" ופעולת השיפוט היא היא ה"זכרון" כמו "זכרנו לחיים" או "זוכר הברית" כחתימת ברכת "זכרונות".

חושן - מכפר על הדינין...
אפוד - מכפר על עבודה זרה...
מעיל - מכפר על לשון הרע...
ציץ - מכפר על מעשה עזי פנים...²

על פי סדרי כפרה אלה הסביר בעל ה"כלי יקר" (הרב אפרים לונטשיץ, 1540 פולין – 1619 פראג): את שינוי הסדר שהוזכר לעיל (כלי יקר שמות כח, ד):

ולפי זה נוכל ליישב מה שהקדים הקדוש ברוך הוא חושן לאפוד, כי יותר הקדוש ברוך הוא מקפיד על קלקול הדינין ממה שמקפיד על עבודה זרה, וראה מן דור הפלגה שפשטו ידיהם בעיקר ולא נאבדו ודור המבול על ידי שהיה חמס וגזל ביניהם נאבדו...

כי הקדוש ברוך הוא בידו למחול ולוותר על עבודה זרה אבל לא על קלקול הדינין בדברים שבין אדם לחבירו כי אין הקדוש ברוך הוא מוחל כי אם בדברים שבינו לבין הבריות...

בתיאור עשיית החושן אומר הכתוב (שמות כח, טו): "ועשית חשן משפט מעשה חשב כמעשה אפד תעשנו" – ההגדרה "מעשה חשב" נאמרה רק לגבי החושן והאפוד, ולא נאמרה בשאר הבגדים. מפני שבשני התחומים האלה – תחום האמונה הטהורה ותחום הדינים וטוהר המשפט – הכל הולך אחר המחשבה. על כך ממשיך ה"כלי יקר" (שמות כח, טו) ואומר:

כי הדינין הם דברים מסורים אל לב הדיין כי אין לדיין כי אם מה שעניו רואות ובידו לומר על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין, כפי הענין וכפי האיש וכפי הזמן וכפי המקום, ואם אמר הדיין כך היה נראה בעיני מי יוכל

2. לכל כלי ולכל כפרה יש סימוכין בכתובים ובמחשבה. החושן הרי נקרא "חושן משפט", האפוד כמו "האפוד והתרפים" של פסל מיכה (שופטים יח) ועיין שם והדברים צריכים ביאור רחב ואכמ"ל.

להכחישו בלתי ה' לבדו הבוחן לבות בני האדם על כן היה החושן נתון על לב אהרן כי הדינין מסורים אל הלב ועל כן היה מעשה חושב לכפר על מחשבת הדיין... על כן היה החושן כמעשה אפוד. **זרת** אורכו, כי קלקול הדינין גורם השחתת העולם ותיקונו דומה כאילו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית שנאמר בהם (ישעיה מ יב) ושמים **בזרת** תכן.

רוחב דעתו והגדרותיו של בעל ה"כלי יקר" מעניקות למשפט התורה ולדייניה מרחב ומעוף בלתי מצוי. הפסיקה וההלכה מסורה בידי מחשבתו של הדיין וטהרת לבבו "כפי הענין וכפי האיש וכפי הזמן וכפי המקום!" רוב השאלות והתשובות שהובאו בספר תשובות זה משקפות את רוחב דעתם של הרבנים המשיבים ואת מחויבותם לשקול בדעתם את הזמן ואת המקום, את הענין ואת השואל. שאלות רבות שהזמן גרמן, מכוח קיומה של מדינת ישראל יע"א ומערכת השיפוט והחוק הנוהג, סדרי עבודה וזכויות הפרט, צדק חברתי ותקנות החברה, כל אלה ועוד אחרים מחייבים להעמיד את ההלכה ולכונן משפט כפי הזמן וכפי המקום על מנת לדון "דין אמת לאמיתו".

יהי רצון שיתקבלו הדברים ותפוץ התורה להשיב משפטינו כבראשונה וצדק דיננו כבתחילה וקריית צדק ייקרא לנו, חברה יהודית נאמנה.

הרב אברהם גיסר

יו"ר מכון משפטי ארץ ורב הישוב עפרה

הקדמה

תורה ומשפט

על היחס הראוי בין לימוד תורה ועשיית משפט וצדק, ניתן ללמוד מדברי הגמרא (שבת י, א):

רב אמר ורב אסי הווי יתבי וגרסי בני עמודי וכל שעתא ושעתא הווי טפחי אעיברא דדשא ואמרי: אי איכא דאית ליה דינא - ליעול ולית.

כלומר, רבי אמר ורבי אסי היו יושבים ולומדים בבית המדרש, ומדי פעם היו דופקים על בריח הדלת וקוראים: "מי שיש לו תביעה - שיעלה וייכנס". ומכאן הסיקו התוספות (שם, ד"ה אי): "משמע דעדיף דין מתלמוד תורה". החתם סופר (שם, ד"ה הוה) הסביר מניין למדו זאת התוספות:

הוה טפחי אעיברא דדשא וכו' כתבו תוספות משמע דעדיף דין מתלמוד תורה וכו'. אין הוכחתם מדדנו דין ונתבטלו מתלמוד תורה דזה אינו, דפשיטא דמחוייב לשפוט בין איש לרעהו ולהציל עשוק מיד עשוקו וזהו תכלית הלמוד יורו משפטיך ליעקב.

אך הוכחתם מד"טפחו אעיברא דדשא מאן דאית ליה דינא ליעול" דדי להם אם יבואו בעלי דינין לפניהם אבל מה להם לבקש אחריהם אי לאו דדין עדיף מתלמוד תורה.

לדבריו, הוכחת התוספת איננה מכך שהאמוראים הפסיקו מלימודם כדי לדון דין תורה, כיון שברור ש"תכלית הלימוד" היא "לשפוט בין איש לרעהו ולהציל עשוק מיד עשוקו". החידוש במנהגם של האמוראים היה

מכך שהם עודדו את הציבור לפנות אליהם, ומכאן הראיה ש"עדיף דין מתלמוד תורה".

הרב קוק ראה במנהגם של האמוראים אמירה לגבי הקשר והיחס העקרוני שבין לימוד התורה ויישומו בעשיית דין תורה (אין אי"ה שבת א, ח):

ערך הדין והמשפט התורי הוא גדול מאד, באשר רק הוא קובע על התורה את החותם המיוחד שהיא תורת חיים. כלומר שצריך שתהיה התורה מתיחסת אל החיים המעשיים בתור מאירה לנתיבות החיים, ולא רק להכירה בתור חכמה נאצלת לבדה.

על כן באשר רושם החלק המשפטי שבתורה הוא גדול מאד על החיים, כי החיים החברתיים אי אפשר שיתקיימו בלא כח דין ומשפט, וכאשר התורה מנהגת את כח החיים במשפטיה ניכר רישומה מאד בחיים, ופועלת בזה שגם על שאר ארחות החיים תהיה התורה שולטת.

כלומר, כוחה וייחודה של התורה כתורת חיים בא לידי ביטוי בחלק המשפט. זאת, כיון שהמשפט עוסק בחלק הציבורי ("החיים החברתיים"), ובכך ניכר תפקידה המרכזי של התורה כגורם מנחה ומכוון של החיים גם בתחומים נוספים. לאור זאת, הבין הרב קוק שמנהגם של האמוראים הדגים את הקשר הראוי בין התורה ומימושה (שם):

על כן היו מזהירים שעסק תורתם העיונית לא יפריע את מהלך ההשלטה המעשית על החיים המעשיים מהשפעת התורה, שרק אז תצא תכלית התורה אל הפועל בהיותה מתפשטת על ארחות החיים המעשיים.

כלומר, האמוראים רצו להבהיר במעשיהם כי יש לתת עדיפות למימוש התורה על פני העיון בה, ולכן הם יזמו ועודדו את הציבור להתדיין בפניהם גם אם הדבר הפריע ללימודיהם.

כמחזיקים בשיפולי גלימתם, מנסים אנו במכון משפטי ארץ להמשיך בדרך זו. ולפיכך, אנו מקפידים שלימוד העיון לא יבוא על חשבון יישום התורה באורחות החיים המעשיים. כחלק מגישה זו, משתלב פרויקט התשובות ההלכתיות בלימודי הדיינות במכון. מתוך תפיסה שמחד גיסא, לימוד הלכה ועיון שלם מותנה בהיכרות עמוקה עם החיים ושאלותיהם, ומאידך גיסא, ניהול ראוי של החיים אינו יכול להיעשות במנותק מתורה והלכה.

פרויקט התשובות של משפטי ארץ

יסודו של ספר זה בפרויקט התשובות ההלכתיות של מכון משפטי ארץ בשיתוף אתר האינטרנט "מורשת". פרויקט זה רוכז בראשיתו על ידי הרב איתי אליצור, וכעת הוא באחריותו של הרב דניאל כ"ץ.

בפועל, השאלות ההלכתיות מובאות בפני אברכי כולל "משפטי ארץ" שמנסחים טיוטה של תשובה. זו מובאת לאישורם של מרכז הפרויקט וראש הכולל הרב חיים בלוך. במקרים רבים מופנות השאלות ליעוץ אצל גדולי הפוסקים בתחום דיני ממונות, שחלקם מוזכרים בספר.

במסגרת הכנת הספר קובצו התשובות לפרקים לפי נושאים ותת־נושאים, ונוספו הקדמות שמציגות את העקרונות ההלכתיים עליהם מבוססות התשובות. כמו כן, נעשתה בחינה מחודשת של כל התשובות, נוספו מקורות הלכתיים ודברי הסבר, ובמקרים מסוימים אף נעשו שינויים מהתשובות שניתנו באתר.

העיקרון המנחה במתן התשובות באינטרנט הוא לתת מענה בהיר לשאלה הקונקרטי, תוך הקפדה על אזכור המקורות ההלכתיים. זאת, בקיצור האפשרי ובשפה שווה לכל נפש ככל הניתן. ברוח זו, גם המקורות המוזכרים הם בעיקר ספרי ההלכה המרכזיים (ובראשם השולחן ערוך) וספרי הלכה למעשה בני ימינו. במקרים המעטים בהם ראינו צורך להרחיב הובאו הדברים בהערות שוליים.

זה המקום להודות לכל מי שהיו שותפים להוצאת ספר זה. ראשונים לברכה הם השואלים, שבלעדי ערנותם ההלכתית והמוסרית ספר זה לא היה בא לעולם. חשובים לא פחות הם אברכי כולל משפטי ארץ המפורטים בעמוד השער שעמלו על הכנת טיוטת התשובות. תודה מיוחדת ליו"ר המכון הרב אברהם גיסר ששוקד על קיומו של המכון ופיתוחו, ומתווה ביד נאמנה את פעולות המחקר של המכון.

ספר זה זכה לעריכת לשון מידיו של הרב אב"י ונגרובר, בוגר המכון, שלא נמנע מלהעיר ולהאיר גם בשאלות של תוכן. הספר הובא לדפוס על ידי ידיד המכון דוד הלל, שנתן לספר את צורתו הסופית, מתוך הבנה עמוקה של מטרת הספר ותוכנו.

אחרון שהוא ראשון, תודתנו לבורא עולם שזיכנו לעסוק בחוקיו ומשפטיו. אנו תפילה שספר זה יפתח צוהר אל עולמו של משפט התורה, צוהר שיאפשר היכרות ידידותית עם עולם הלכתי דינמי ומרתק, שאקטואליה ומסורת שזורות בו באופן טבעי. צוהר שייתן לכל מתעניין בסיס להרחבת ידיעותיו, וחשוב מכך, הנחיה מעשית בהתנהלותו הממונית.

חיים יואל בלוך, דניאל כ"ץ, עדו רכניץ

דין תורה

וחוק המדינה

דין תורה וחוק המדינה

משפט התורה וחוקי מדינת ישראל הרב עדו רכניץ

מבוא

רבנו יעקב בעל הטורים בפתיחה לטור חושן משפט, עמד על מקומו של המשפט בעבודת ה' (טור חו"מ, א):

...כי המשפט הוא יסוד ועיקר גדול בעבודת ה', ואחריו [אחרי משה רבנו] כל שופט ושופט שפט את דורו והשיבו מדרכו הרעה לעבודת ה' ללכת בדרך אשר זרך בה אברהם אבינו לעשות צדקה ומשפט ובעבור זה ניצולו מידי אויביהם...

הראי"ה קוק הדגיש את חשיבות משפט התורה, בכך שהוא מבטא ערכי נצח אלוקיים (אורות, ישראל ותחייתו, ג, עמ' כא):

המשפטים הם קודש קודשים בישראל, ועל כן הסמיכה, שהיא נושאת שם אלהים עליה, היא כל כך נחוצה לנו, היא כל כך אופית לתוכן לאומנו...

משה רבנו ע"ה, בתפסו אתו את כוח המשפט, בתחילת יסודו באומה, העלה את כל ערכי המשפט עד סוף כל הדורות לאותו התוכן האלהי שמשפטי ישראל באים אליו, ודרישת אלהים באה יחדיו עם המשפט הישראלי.

במילים אחרות, משפט התורה איננו מערכת של כללים שמטרתם אך ורק ליצור סדר חברתי, אלא מדובר בהופעת דבר ה' בעולם ובגילוי בקרב בני ישראל. כל סכסוך בין שניים מבני ישראל נקרא "דרישת אלוקים" והוא הוכרע על ידי משה רבנו. דברים ברורים בעניין זה כתב גם מייסד חסידות חב"ד רבי שניאור זלמן מלאדי (תניא, פרק ה):

והנה הלכה זו היא חכמתו ורצונו של הקב"ה שעלה ברצונו שכשיטעון ראובן כך וכך דרך משל, ושמעון כך וכך, יהיה הפסק ביניהם כך וכך. ואף אם לא היה ולא יהיה הדבר הזה לעולם לבוא למשפט על טענות ותביעות אלו.

פסק ההלכה בסכסוך ממוני תיאורטי, הוא מימוש רצונו של הקב"ה, קל וחומר כאשר מדובר בסכסוך ממוני ממשי, קטן ככל שיהיה. אמירות אלה מבהירות שההלכות הדנות בעולם העסקים הן חלק בלתי נפרד מהתורה, אין הן שונות מכל הלכה העוסקת בדיני בשר וחלב או בדיני שבת. ומכאן נובעת חשיבותה הרבה של המצווה לפנות לדין תורה.

עם הקמת מדינת ישראל פעמה בלב רבים התקווה כי המדינה החדשה תחייב את משפט התורה ותקבע אותו כחוק המחייב. אולם, תקווה זו נכזבה פעמיים. האכזבה הראשונה היתה בהחלטה שהתקבלה עם הקמת המדינה לאמץ בשינויים קלים את המשפט המנדטורי, תוך התעלמות ממשפט התורה.

הרב הראשי הראשון למדינת ישראל – הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג – תיאר בכתביו את אכזבתו המרה מההחלטה שמשפט התורה לא יהיה המשפט המחייב במדינת ישראל (הריא"ה הרצוג, פתיחה לספר הלכה פסוקה חו"מ, סימנים א-ח, עמ' יב-יג):

כמעט שלא היה יכול לעלות על הדעת של שום יהודי דתי שהמדינה היהודית תעזוב מקור מים חיים, את תורתנו הקדושה, לחצוב לה בורות בורות נשברים, לסגל לה חוקים ומשפטים של עם אחר. הלא זו היתה מהפכה איומה מבפנים,

וחילול השם נורא מבחוק! זה היה בבחינת נתינת גט כריתות, ח"ו, לתורת ישראל.

כסבורים היינו שתיכף להכרזת המדינה, הגורמים הקובעים בשטח הזה, יהיו נמלכים מיד בסמכות התורה בארץ - 'כדת מה לעשות?' אמנם כך הוא הנוהג בכל ארץ נכבשת, שמשאירים את החוק הקיים מכבר, שלא לגרום תזוזות וזעזועים קשים בעולם המסחר וכו'. אך במה הדברים אמורים - באומות שאין להן משפט שהוא חלק מדתם, מה שאין כן אצלנו, הרי זה דבר חמור מאוד מאוד לקיים אפילו לזמן מועט משפט־זר...

וכבר הגאון הלאומי צריך היה לעמוד כתריס בפני ההתבוללות הסיטונית הזאת, בפני החיקוי המשפיל הזה ברקע של החוק, וכשאנו מסתכלים בעניין זה מן הבחינה העליונה של תורה מן השמים וקדושת ישראל הלא רעדה תאחזנו!
כל בר בירב יודע כמה הרעישו אבות העולם החל מהתנאים ועד לאחרוני הפוסקים על ההתדיינות בערכאות של גויים. ומה גדול החילול כשמדינת ישראל מסגלת לה ספר חוק ומשפט משל הגויים!

האכזבה השנייה היתה לאחר חקיקת "חוק יסודות המשפט" המורה להשלים את החוק על פי המקורות היהודיים (חוק יסודות המשפט תש"ם - 1980, סעיף 1):

ראה בית המשפט שאלה משפטית הטעונה הכרעה, ולא מצא לה תשובה בדבר חקיקה, בהלכה פסוקה או בדרך של היקש, יכריע בה לאור עקרונות הצדק, היושר והשלום של מורשת ישראל.

בעידן שלפני חקיקת החוק היה על שופט לפנות למשפט הבריטי כדי למצוא מענה לשאלות שאין להן מענה בחוק. כוונת יוזמי החוק היתה, שלפחות

במקום שבו אין חוק מפורש – יינתן באופן מחייב מקום של כבוד למשפט התורה. גם ניסיון זה כשל במידה רבה, כאשר חלק משופטי בית המשפט העליון פירשו אותו באופן מצומצם המעקר אותו מתוכנו.

ממשלת ישראל

הקמת שלטון יהודי היא מצווה מן התורה, כפי שכתב הרמב"ם (מלכים א, א):

שלוש מצוות נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ: למנות להם מלך שנאמר שום תשים עליך מלך...

למלך ישראל סמכויות שלטוניות רבות, בראשן הסמכות להחליט על יציאה למלחמת מצווה (רמב"ם מלכים ה, ב)

מלחמת מצווה אינו צריך ליטול בה רשות בית דין, אלא יוצא מעצמו בכל עת, וכופה העם לצאת, בנוסף, המלך רשאי לגבות מיסים (רמב"ם מלכים ד, א)

רשות יש למלך ליתן מס על העם לצרכיו או לצורך המלחמות, וקוצב לו מכס ואסור להבריא מן המכס...

כמו כן, המלך רשאי להעניש פושעים שאינם חייבים בעונש על פי דין תורה (רמב"ם רוצח ושמירת הנפש ב, ד):

וכל אלו הרצחנים וכיוצא בהן שאינם מחוייבים מיתת בית דין אם רצה מלך ישראל להרגם בדין המלכות ותקנת העולם הרשות בידו...

הראי"ה קוק חידש שכאשר אין מלך, סמכויות המלך חוזרות אל הציבור (שו"ת משפט כהן, סימן קמד):

וחוץ מזה נראים הדברים, שבזמן שאין מלך, כיוון שמשפטי המלוכה הם גם כן מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכויות של המשפטים ליד האומה בכללה.

דין תורה וחוק המדינה | 25

כלומר, כאשר אין מלך, סמכויות המלך השונות, ובכלל זה גם סמכות החקיקה, חוזרות אל העם ב"מה שנוגע למצב הכללי של האומה", והעם יכול להשתמש בסמכות זו ולחוקק חוקים שונים. הרב שאול ישראלי התייחס במפורש ליישום דברי הרב קוק במשטר הדמוקרטי במדינת ישראל (עמוד הימיני ט, יב):

ונמצאים אנו למדים מזה, שסמכות המלכות שנבנית כל עיקר על הסכמת העם יכולה להימסר גם לכמה אנשים יחד, ולא דווקא למלך או שופט. וזה גם מובן מסברא, כיוון שהכל מכוח הסכמת העם מה הבדל אם הסכימו על יחיד או על רבים - אדרבא יש להעדיף את שלטון הרבים מיחיד.

ומכאן שבתחומים של שמירה על הסדר הציבורי והביטחון האישי והלאומי, קיום צבא, קיום מערכת ענישה ואכיפה וכדומה, יש תוקף לחוקי מדינת ישראל. עמדה זו קיבלו גם הרב שלמה גורן¹, הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג², הרב אליעזר וולדנברג³ והרב עובדיה יוסף⁴ שהביא פוסקים נוספים שסברו כך.

הכנסת

בנוגע למעמד הכנסת, הוזכר מלבד התוקף של משפט המלך, גם הכלל: "דינא דמלכותא - דינא" (גיטין י, ב). רוב רובם של פוסקי ההלכה ללא הבדל מגזר וזרם, כתבו כדבר פשוט שלחוקי מדינת ישראל יש תוקף על פי כלל זה, להלן כמה דוגמאות. הרב דב ליאור כתב כך (תחומין ג, עמ' 247):

1. הרב שלמה גורן, תורת המדינה, עמ' 26.
2. הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, תחוקה לישראל על פי התורה, ירושלים תשמ"ט, א, עמ' 129.
3. הרב אליעזר וולדנברג, שו"ת ציץ אליעזר י, א.
4. הרב עובדיה יוסף שו"ת יחיה דעת ה, סד.

...חוקי המדינה שאינם נוגדים דין כלשהוא, יש חיוב לקיימם מדאורייתא. לכך יש להוסיף כי 'דינא דמלכותא - דינא' נאמר - לדעת רוב הפוסקים - גם במלכות ישראל... מכאן סמכות הכנסת שנבחרה על ידי העם בענייני מיסים, הפקעת רכוש, גיוס לצבא וכד'... לכאורה יש מקום להבחין בין הנהגת מלכות ליחסים פרטיים בין שני אנשים... אפשר שיש להיעזר גם במבחן של טובת הציבור...

הרב עובדיה יוסף עסק בחובה לשלם מיסים, וזו מסקנתו (שו"ת יחוה דעת ה, סד):

שאלה: האם מותר מן הדין להשתמט מתשלומי מס הכנסה, מס ערך מוסף ומכס, וכיוצא בזה, הנועדים לקופת המדינה, או יש להחיל עליהם את הכלל 'דינא דמלכותא דינא'?
...אפילו במלך רשע ועובד עבודה זרה שייך הכלל 'דינא דמלכותא'... לגבי מדינת ישראל שייך הכלל 'דינא דמלכותא דינא'... ולכן נראה להלכה שבכל מה שנוגע למיסים וארנוניות ומכס, יש לקיים את החוק של המדינה, שזה בכלל מה שאמרו חז"ל 'דינא דמלכותא דינא'. אולם אנו צריכים למודעי, שלפי ההלכה (בבבא בתרא דף ח, א) אסור להטיל מס על תלמידי חכמים העוסקים בתורה...

פסיקה זו מלמדת שני דברים: מצד אחד, רוב הפוסקים סברו שיש תוקף לחוקי המדינה ואסור לעבור עליהם, מצד שני, הפוסקים ראו עצמם מוסמכים לפרש את החוק ואף לקבוע מתי הוא מנוגד לדין תורה ואין לו תוקף.

מקור סמכות נוסף לחוקי הכנסת הוא "תקנות הקהל". כך כתבו הרי"א והרצוג (תחוקה לישראל ב, עמ' 58), והרב אליעזר ולדנברג (הלכות מדינה א, עמ' רנח). כך פסק הרב אברהם שפירא למעשה בנוגע לחוק שמחייב אב מזונות ילדיו עד גיל שמונה עשרה (תחומין טז, עמ' 85):

כיום, ברוך ה' יש כנסת המייצגת ייצוג גמור את כל תושבי המדינה, ומייצגת גם את היהודים שומרי הדת, שגם הם הסכימו לתקנה... [ו]מועצת הרבנות הראשית חזרה על כך בהסכמה כללית...

כל המקורות שהובאו עוסקים בשאלה האם בית הדין מתחשב בקיומו של חוק זה או אחר, כעת יש לדון בשאלה האם ומתי מותר לפנות לבתי משפט.

בתי הדין ובתי המשפט

בבסיס הדיון ההלכתי בעניין פנייה לבתי משפט עומדים דבריו הנחרצים של הרמב"ם (סנהדרין כו, ז):

כל הדין בדיני גוים ובערכאות שלהן אע"פ שהיו דיניהם כדיני ישראל הרי זה רשע וכאילו חרף וגדף והרים יד בתורת משה רבינו שנאמר "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם" - לפניהם ולא לפני עכו"ם לפניהם ולא לפני הדיוטות.

וכך כותב הרשב"א בתשובה (ו, רנד; הובאה גם בבית יוסף חו"מ כו) לחכם הידוע רבי מנחם המאירי:

מעשה היה בפירפיניאן בראובן שהשיא את בתו לאה לשמעון והכניס לו עמה סך ממון בנידוניה וילדה לו בת ואחר כך מתה לאה ואחר זמן מתה גם כן הבת שילדה לו. ועכשיו עמד ראובן ותבע בדיני הגויים שיחזיר לו אותו ממון הנדוניה

5. כך הגרסה על פי כתבי היד (מהדורת מפעל משנה תורה ומהדורת פרנקל) ואם כן האיסור הוא לדון על פי חוקים שאינם על פי התורה. בנוסח הדפוסים הגרסה היא "דייני גוים" ולפיה משמע שהחיסרון הוא בדיין ולא בדין, גרסה זו גרמה לחכמים רבים לקושי במקרה של דיינים יהודים שאינם דנים על פי דין תורה. ראו לדוגמה בדבריו של הרב עזיאל (השופט והמשפט עמ' 15) שהוסיף וכתב: "ומכל שכן שאסור לדייני ישראל לדון בדיניהם..." דהיינו אין הבחנה בין דיינים מעמים שונים כי אם בין סוגי דין שונים.

שהכניס לו עם לאה בתו. ואעפ"י שהבעל יורש את אשתו והאב את בתו בדיני ישראל, טוען ואומר שאין לחוש לירושת הבעל כיון שהכל יודעים שהם הולכים בדיני הגויים והרי כל הנושא אשה שם כאילו התנה כן...

תשובה כל דבר שבממון תנאו קיים... ומכל מקום לנהוג כן מפני שהוא משפט גויים באמת נראה לי שאסור, לפי שהוא מחקה את הגויים וזהו שהזהירה תורה לפנייהם ולא לפני גויים ואף על פי ששניהם רוצים בכך והוא דבר שבממון. שלא הניחה תורה את העם שהוא לנחלה לו על רצונם שייקרו את חקות הגויים ודיניהם ולא עוד אלא אפילו לעמוד לפנייהם לדין אפילו בדבר שדיניהם כדין ישראל. על כן אנו פה תמהים מקום המשפט בעירכם מקום תורה ויתרון דעת איך נתנו יד לכלל דברים אלו שאסרתן תורה שלמה שלנו. ומה ממון יתהנה לירש שלא כתורתנו...

אבל ללמוד מזה לילך בדרכי הגויים ומשפטיהם ח"ו לעם קדוש לנהוג ככה. וכל שכן אם עתה יוסיפו לחטא לעקור נחלת האב על הבנים וסומך על משענת קנה הרצוץ הזה ועושה אלה מפיל חומות התורה ועוקר שרש וענף והתורה מיזו תבקש ומרבה הונו בזה בפועל כפיו נוקש **ואומר אני שכל הסומך בזה לומר שמותר משום דינא דמלכותא טועה וגזלן הוא...** ואם נאמר כן בטלה ירושת בנו הבכור דכל הנחלות ותירש הבת עם הבנים. **ובכלל עוקר כל דיני התורה השלמה ומה לנו לספרי הקודש המקודשים שחברו לנו רבי ואחריו רבינא ורב אשי** ילמדו את בניהם דיני הגויים ויבנו להם במות טלואות בבית מדרסי הגויים **חלילה לא תהיה כזאת בישראל ח"ו שמא תחגור התורה עליה שק...**

דבריו החריפים של הרשב"א עמדו לעיני הפוסקים, אשר קבעו שיש להעדיף את חוקי התורה ובתי הדין הדנים על פיהם על פני פסיקה שבאה ממקורות אחרים (ראו בשו"ת ציץ אליעזר יב, פב).

ההחלטה שלא לקבל את משפט התורה כמשפט מחייב במדינת ישראל, העמידה בפני הפוסקים את השאלה מה מעמדה של מערכת המשפט החדשה, שמצד אחד אין בה פנייה לגויים, ומצד שני, היא מערכת מנוכרת לתורת ישראל. שאלה זו התעצמה עם התקדמות תהליך החקיקה שהחליף את החוק המנדטורי בחוקים שחוקקה הכנסת.

דעתם של רוב רובם של הפוסקים היא שאין תשתית הלכתית המאפשרת לייסד מערכת משפט העוסקת בדיני ממונות שבין אדם לחברו, כאשר זו מנותקת מתורת ישראל, וממילא אין לפנות למערכת זו כי אם באופנים מסוימים או לאחר התייעצות עם רב. לעמדה זו שותפים רוב רובם של פוסקי ההלכה ללא הבדלי מגזר וזרם, וכך לדוגמא כתב הרב יעקב אריאל בעניין זה (תחומין א, עמ' 327):

יהודי דתי היודע על קיומו של משפט התורה ועל מציאותם של תלמידי חכמים יודעי דת ודין, ובכל זאת מעדיף להישפט לפני הדיוטות אלו, שמחמת אונסם כופרים בתורה, נחשב למחרף ומגדף ולמרים יד בתורת משה, ואיסורו חילול השם מדאורייתא ודינו כהולך לערכאות של נכרים.

לצד האמירה הברורה השוללת את הפנייה לבתי המשפט בתביעת ממון, ישנם תחומים נרחבים שבהם ההלכה מכירה בסמכותם של בתי המשפט של מדינת ישראל. הדברים אמורים בעיקר בתחומים הנוגעים לשמירת הסדר הציבורי, כדוגמת המשפט הפלילי, דיני תעבורה, משפט צבאי וכדומה. כך כתב לדוגמא הרב חיים דוד הלוי (דבר המשפט, חלק ג, עמ' 170):

לאור זה לכאורה נראה בפשיטות שבתי המשפט של המדינה בימינו (וזה יצוין בבהירות ובבירור מוחלטים, במידה שדיונם נוגע לתיקון חיי חברה סדירים והענשת פושעים לכל סוגיהם,

ואין הם נוגדים את חוקי תוה"ק) יונקים את סמכויותיהם משתי זרועות.

הראשונה נשיא המדינה הממנה את השופטים, והנשיא עצמו הרי ברור שדין מלך יש לו על כל פנים לעניין המשפט וכדברי מרן זצ"ל, והשופטים יונקים מסמכויותיו הממלכתיות.

השנייה היא כנסת נבחרת העם שהיא מתקינה תקנות ומחוקקת חוקים שמטרתם ותכליתם הנהגת חיי חברה תקינים וסדירים (ושוב יצוין במידה שתחוקתם נוגעת לתכלית זו בלבד, כי לחוקק חוק נגד המפורש בתוה"ק אין שום כוח בעולם ואפילו לא כל עם ישראל כאיש אחד אינם יכולים ורשאים), ושבתו הדין של המדינה דנים לפיהם. יוצא אפוא שהכנסת ובתי הדין הדנים לפי חוקיה, במקום מלכות עומדים.

לסיכום, לממשלת ישראל יש סמכויות של מלך ישראל, ובמרכזן, ניהול ענייני חוץ ובטחון, ושמירה על הסדר הציבורי. בנוסף, יש תוקף לחוקי הכנסת העוסקים בקיומה של המדינה, בסדר הציבורי ובדברים הנוגעים לתועלת הציבור (כדוגמת זכויות יוצרים). בתי הדין דנים ופוסקים על פי חוקי המדינה שהם בעלי תוקף הלכתי. בתחומים השלטוניים והפליליים יש לפנות לבתי המשפט של מדינת ישראל.

בנוסף, יש היתר לאדם להתגונן בבית משפט מפני תביעות המוגשות נגדו. כמו כן, אם הנתבע מסרב לדון בדין תורה, ניתן לקבל אישור ממורה הוראה או מבית דין לתבוע בבית משפט (שולחן ערוך חו"מ כו, ב).⁶

6. מקורות נוספים בנושא זה: הרב ישראל בן שחר, הרב יאיר הס, התוקף ההלכתי של חוקי המדינה, כתר א, קדומים תשס"ד, עמ' 339 והלאה; הרב מיכאל בריס, החקיקה במדינת ישראל בראי ההלכה – יצירתיות אנושית וגבולותיה, משפטי ארץ – דין, דיין ודיין, עפרה, תשס"ב, עמ' 21; הרב רענן פארן, השלטון במדינת ישראל לאור ההלכה, שם, עמ' 489.

סדר הדין בבית הדין

פסק דין מנומק

האם בית הדין חייב לתת לבעלי הדין פסק דין מנומק?

בגמרא (סנהדרין לא, ב) נאמר: "ואם אמר כתבו ותנו לי מאיזה טעם דנתוני, כותבין ונותנין לו". כלומר שאם בעלי הדין מבקשים פסק דין מנומק בית הדין חייב לתת להם. אלא שהראשונים סייגו אמירה זו למקרים מסוימים. כך מנסחים זאת השולחן ערוך והרמ"א (יד, ד):

יש אומרים שאם רואה הדיין שבעל דין חושדו שנוטה הדין כנגדו, צריך להודיעו מאיזה טעם דנו, אפילו אם לא שאל. הגה: וכל שכן אם אומר: כתבו לי מאיזה טעם דנתוני. מיהו יש אומרים דוקא אם דנו אותו על ידי כפייה, אבל בלאו הכי אין כותבין, וכן עיקר.

השולחן ערוך פוסק על פי דברי התוספות ושאר ראשונים שבמקום חשד על הדיין להודיע מעצמו מה הטעם בפסיקתו. ואילו הרמ"א הביא מחלוקת האם דרישת בעל דין לקבל נימוקים בכתב מחייבת והכריע שרק אם אחד הצדדים נידון בכפייה על בית הדין לפרט את טעמיו. פוסקי זמננו (ראו: שו"ת משפטי עוזיאל ד, חו"מ א; וכן פירוט בספר משפטיך ליעקב ג, לא) נטו לומר שכיום יש חשיבות רבה יותר בכתיבת פסקי דין מנומקים.

בחלק מבתי הדין מקובל לכתוב בשטר הבוררות שבית הדין פטור מלתת פסק דין מנומק. בדרך כלל בית הדין משתמש בסעיף זה במקרה שנתינת פסק הדין עלולה לגרום להתלקחות מחודשת של הסכסוך.

הליכה אחר הנתבע - עד היכן?

ש יש לנו מחלוקת כספית עם אחד מדיירי הבניין. מכיוון שכל הדיירים דתיים וחרדים, אנו פונים לבית הדין המקומי (היחידי!) בעירנו הדין דיני ממונות. השאלה היא, האם הנתבע יכול לקחת אותנו לבית דין בעיר אחרת (בני ברק למשל)? העניין חשוב מאוד משום שאנו יודעים שהנושא הנדון נתון במחלוקת בין פוסקים. רוב הדיינים שביררנו אצלם (בע"פ או שקראנו פסקים שלהם), פוסקים לטובתנו, אך ידוע לנו שישנם רבנים מהציבור החרדי בבני ברק שפוסקים באופן שונה ואנו חוששים שהדייר ייקח אותנו לשם.

על מנת להבהיר את העניין נציין שהנושא הוא תשלום עבור המעלית לדייר שגר בקומת הכניסה. על פי חוק בתים משותפים ברור שהוא חייב לשלם על המעלית כמו כל דייר אחר וכך פסקו כמעט כל הדיינים שבררנו את דעתם, אך עם זאת ידוע לנו על פוסקים אחרים ואף מנהג נוהג (!) בעיר בני ברק (וגם בקהילה החרדית באשדוד) שדיירי קומת הכניסה אינם משלמים על המעלית!

במידה והוא ייקח אותנו לבית דין בבני ברק, אנו חוששים שיפסקו לטובתו בניגוד לחוק בתים משותפים.

על כן (נחזור על תורף השאלה) אנו שואלים האם הוא יכול לקחת אותנו לבית דין בעיר אחרת או שהוא מחויב לדון בבתי הדין המצויים בעיר בה אנו גרים?

ת כתב השולחן ערוך (חו"מ יד, א):

שנים שנתעצמו בדין, זה אומר: נידון כאן, וזה אומר: נעלה לבית דין הגדול, כופין אותו **ודן בעירו**.

אמנם בהמשך מצוין שיש מקרים שהתובע יכול לדרוש דיון בבית הדין הגדול או בבית הוועד, אך הרמ"א חולק על כך:

אבל כבר נהגו בזמן הזה שכל זמן שיש ב"ד בעיר אין אחד יכול לכוף חבירו שילך עמו לבית דין אחר, כי אין לנו עכשיו בית דין הגדול או בית הועד; ולכן לא יוכל לדחותו... וכל זה כשיש ב"ד בעיר, אבל אם אין בית דין שם, כל אחד יוכל להכריח חבירו שילך עמו לבית דין לדון עמו.

על כן, בתביעות של שותפים וכדומה, אין עדיפות לתובע בקביעת מקום הדיון (סמ"ע יד, ו). נמצא שכשיש בית דין בעיר הולכים אחר בית הדין שבעיר, והנתבע אינו יכול לדרוש שהדיון יתקיים בעיר אחרת, אפילו בטענה שבית הדין השני גדול יותר.

הכלל ש"הולכים אחר הנתבע" משמעותי רק כששני הצדדים אינם גרים באותה העיר וכפי שכתב הרמ"א (שם) במפורש: "התובע צריך לילך אחר הנתבע, אם הוא בעיר אחרת, אף ע"פ שבעיר התובע הבית דין יותר גדול." דהיינו דוקא כשהוא בעיר אחרת יש לו סמכות לדרוש שהדיון יהיה בעירו (וראו מספר טעמים לכך בספר הלכה פסוקה סימן יד, הערה 99).

בעיר שיש שני בתי דין יש מקום לדון האם יש עדיפות לנתבע על התובע, אך מכיוון שלא נשאלה כאן שאלה כזו לא נעסוק בה.

יש גם מקום לדון בעדיפותו של בית דין רבני, אפילו בעיר אחרת, על ההרכב המקומי, אך גם שאלה זו לא עלתה כאן (ראו באריכות בשורת הדין י, עמ' תסה-תצט, שציינו מקורות רבים בסוגיה זו; ומאידך ראו פד"ר ירושלים ז עמ' קפב).

על כן עליכם לפנות לבית הדין שבעירכם והם ישקלו הוצאת כתב סירוב במקרה שהשכן יסרב לבא ולדון בעיר.

מקום הדיון

כאשר הנתבע מתגורר בירושלים והתובע בתל אביב. האם יכול התובע להגיש תביעה לבית הדין בתל אביב, או צריך דווקא בירושלים? ומה קורה אם הגיש בתל אביב, והנתבע לא התנגד?

ת זכותו של הנתבע לקבוע שהדין יהיה במקומו, אך הוא יכול גם לוותר על זכות זו. התובע יכול לתבוע במקומו ואם הנתבע לא הביע התנגדות, הדין יתקיים במקום התביעה (שו"ע חו"מ יד, א; אליאב שוחטמן, מהדורה ראשונה, סדר הדין, פרק שלישי).

בורר שיש לו קשר עם אחד הצדדים

ש האם בורר שהוסכם עליו, ואח"כ התברר כי היה לו קשר כלשהו עם אחד הצדדים, כגון, היכרות קודמת או קשר כלכלי (למשל, הבורר היה דירקטור בחברה הקשורה לאותו צד) פסול מלשמש בורר? האם יש חשיבות לידיעה מראש של הצד שטוען כנגד הבורר לעניין זה?

ת א. נדון בשני המקרים המופיעים בשאלה, ביחס לדייני בית דין:

1. "היכרות מוקדמת" – יש לבחון האם פוסלת מדין "אוהב": בגמרא (סנהדרין כט, א) מבואר שדיין שהוא "אוהב" של אחד מבעלי הדין – פסול, הדוגמה בגמרא (שם) לאוהב הוא "שושבינו" דהיינו קשר קרבה משמעותי. לעומת זאת בגמרא (כתובות קה, ב) מובא שמספר חכמים פסלו את עצמם לדון מכיוון שבעלי הדין עשו להם טובה אחת, ומכאן שאף על דבר כזה ראוי לפסול לדיינות. נחלקו הראשונים בהסבר היחס בין הסוגיות: הרא"ש (סנהדרין ג, א) מבחין בין רמות שונות של אהבה: המשנה בסנהדרין עוסקת באוהב גמור שפסול אפילו בדיעבד, והסוגיה בכתובות עוסקת באוהב קצת שפסול לכתחילה וכשר בדיעבד. התוספות (סנהדרין ח, א ד"ה פסילנא) והמרדכי (סנהדרין תרפג) כתבו שבמקרים הנידונים במסכת כתובות הפסול הוא רק ממדת חסידות. הרמב"ם (סנהדרין כג, ו) פסק שכל האוהבים פסולים באותה מידה, הבית יוסף (חו"מ ז) דייק מדבריו שכולם כשרים בדיעבד, ואילו הלחם משנה (שם) דייק שכולם פסולים.

השו"ע (חו"מ ז, ז) כרמב"ם אינו מחלק בין אוהבים שונים, וסבור שבדיעבד כולם כשרים. ואילו הרמ"א הביא את שתי הדעות הנוספות, ונראה שפסק כרא"ש שמחלק בין רמות שונות של אהבה.

2. "קשר כלכלי" – יש לבחון האם קיומו של קשר כזה הופך את הבורר לנוגע אשר פסול לדון גם בדיעבד כפי שנפסק בשו"ע (חו"מ ז, יב). ההבדל בין אוהב לנוגע נובע מכך שלנוגע יש הנאה ממונית מהכרעת הדין.

הגדרת נגיעה הפוסלת מופיעה בהלכות עדות בשו"ע (חו"מ לז, א): "עדות שיש לאדם הנאה בה". מפרשי השו"ע נחלקו האם רק הנאת ממון ממש אוסרת או גם הנאה אחרת: לדעת הש"ך (חו"מ לז, י) גם הנאה אחרת פוסלת, ואילו לדעת קצות החושן (לז, ד) רק נגיעה ממונית ואפילו נגיעה רחוקה פוסלת. לענייננו, צריך להיות קשר ברור בין תוצאות הדין, לקשר הכלכלי שבין הבורר ובעל הדין.

ב. אם מדובר בדין באמצעות "בוררות", יתכן שההלכה שונה. כך ניתן ללמוד מדברי רמ"א על דין "זה בורר לו אחד", שמשמעותו שכל אחד מבעלי הדין בורר לו דיין אחד ושני הדיינים בוררים דיין שלישי, שם כתב הרמ"א (חו"מ ז, ז) שאף "אוהב" כשר מפני שזו מהות הבחירה של דיין על ידי הצדדים. אולם, פתחי תשובה (שם) כתב שלדעת ה"פנים מאירות" ועוד פוסקים, גם על הבורר חלה "כל תורת הדיינים", "וגם לא יבררו האוהב והשונא אלא ברצון שני הצדדים".

בכל אופן, מלשון השאלה כאן נראה שמדובר בבורר אחד, ואם כן לכל הדעות חזר דינו להיות כדיין, כיון שנטייה של הבורר לאחד הצדדים עלולה להטות את הדין. אמנם לפי ההלכה בעלי הדין יכולים לקבל על עצמם דיין יחידי ואפילו אם הוא קרוב או אוהב (שו"ע חו"מ לז, כב), אלא שהדבר מותנה בהסכמה מפורשת של בעלי הדין. ולכן אם אחד מהצדדים לא ידע שהדיין "אוהב" של בעל דינו מסתבר שהסכמתו לדון לפניו בטעות יסודה, והוא יכול לחזור בו. אך אם בעל דינו לא מאמין לו שלא ידע על הקרבה, הוא צריך להישבע שלא ידע על בעיה זו מראש (פתחי תשובה חו"מ כב, א).

לסיכום, אם מדובר בדיין יחידי ושני הצדדים היו מודעים מראש לקרבה מיוחדת שלו לאחד הצדדים, קבלתם אותו כבורר מחייבת. ובתנאי שנעשה קניין בשעת הקבלה או שחתמו הצדדים על הסכם בוררות. אם אחד הצדדים לא ידע על כך יש לחלק בין שני מקרים: אם הבורר אכן "נוגע" דהיינו שהפסיקה תסב לו הנאה ממונית, קבלתו בטעות יסודה והיא בטלה.

גם במקרה שהבורר הוא מפר של אחד מבעלי הדין נראה שאם הוא חבר קרוב של בעל הדין יש מקום לטעון שהקבלה הייתה בטעות, ואפילו אם הבורר מכירו משום שעשה לו טובות יש מקום לומר שהבוררות בטלה. אך אם יש ביניהם היכרות בעלמא אין בכך בכדי לבטל את בחירתו כבורר. במקרה שהצד השני טוען שהמערער ידע על הקרבה מראש, על המערער להישבע שלא ידע. מכיוון שבית דין לא משיעים היום, עליך לפנות לבית דין לממונות שיקבעו כיצד להמשיך את הדיון.

בשולי הדברים יש להעיר שחוק הבוררות אינו תואם את ההלכה שכן הוא מאפשר ביטול בוררות במקרה שהבורר היה קשור לאחד הצדדים, אפילו באופן עקיף או בעבר ולכן יש לבחון בכל מקרה מה עמדת ההלכה.

טענות משפטיות סותרות

הנני עו"ד העוסק בתחום הביטוח. לפני כחצי שנה פנה אלי לקוח שנפגע בתאונה בעת שנסע באופניים, עקב סטייה מסוכנת של רכב סמוך, ללא שהיה מגע בין האופניים לרכב. הרכב נעלם וזהותו אינה ידועה. למיטב הבנתי המקצועית מדובר מן ההיבט המשפטי בתאונת דרכים לצורך קבלת פיצוי בגין נזקי גוף. בבירור שערכתי עם הנפגע עלה כי במסגרת עבודתו הוא בוטח בפוליסה פרטית שמעניקה פיצוי רק אם האירוע אינו מוגדר תאונת דרכים. כאמור, עובדות המקרה אינן שנויות במחלוקת, והשאלה היא האם ניתן להציג פרשנות משפטית שונה לעובדות המוסכמות על מנת לקבל פיצוי מהביטוח הפרטי או מביטוח תאונות דרכים. הבעיה היא שתביעה של כל אחד מהביטוחים מחייבת פרשנות שונה של העובדות. בהנחה

שהתשובה לשאלה הנ"ל שלילית, אם יוצע סכום כלשהו במסגרת פשרה (ללא קביעה עניינית) האם יהיה מותר לקבלו?

ת תביעה כנגד ביטוח מבוססת על החוזה בין הנפגע או הפוגע לבין חברת הביטוח. בדרך כלל, מוזכר בחוזה הביטוח כי הערכאה המוסמכת לדון בתביעות כנגד חברת הביטוח (סעיף הבוררות) תהיה בית המשפט. אף שעל פי ההלכה אין תוקף להסכמה להתדיין בפני בית משפט בתביעות ממון, יש חשיבות לסעיף זה מכיוון שהסכמה כזו משמעותה שהיקף ההתחייבות של חברת הביטוח הוא על פי החוק הנוהג במדינת ישראל (הרב יגאל מוניסר, המשפט וישראל, עמ' 174).

כיון שתביעה מבוססת על חוזה, ברור שאסור לתבוע מהביטוח מעבר למה שסוכם בחוזה. לכן, אם יש בחוזה סעיף הקובע כי לא ניתן לקבל שיפוי כפול (כלומר, פיצוי כפול) על ידי שני גורמים, אזי בוודאי אסור לתבוע את שתי החברות. אם אין הגבלה על קבלת שיפוי כפול, נראה שמותר לתבוע את שתי חברות הביטוח.

לגבי השאלה האם מותר לטעון טענות סותרות (טענות חלופיות), נראה שהדבר מותר במקרה זה, כיון שכאמור לעיל ההתחייבות הייתה על פי חוקי המדינה המתירים לטעון בבית המשפט טענות כאלה. גם לפי ההלכה, אף שבדרך כלל צריך להימנע מלטעון טענות עובדתיות סותרות (ראו: פרופ' אליאב שוחטמן, סדר הדין, פרק 11 סעיף 7, עמ' 235), מותר להעלות טענות הלכתיות סותרות, כיוון שעל פי ההלכה הצדדים אינם צריכים לטעון טענות משפטיות כלל, אלא רק עובדתיות, ועל בית הדין להכריע מה היא ההלכה.

תמונות כראיה בבית דין

ש מהו תוקף הראיה של צילום במצלמה (נסתרת או לא נסתרת) לעניין קבלת עדות, האם זה קביל בבית דין כשני עדים?

בהלכה מצויות כמה דרכי ראיות שהעיקרית בהן היא עדות עדים. בנוגע להסתמכות על ראיות נסיבתיות ישנה מחלוקת תנאים (שבועות לד, א):

דתניא, רבי אחא אומר: גמל האוחר בין הגמלים ונמצא גמל הרוג בצידו - בידוע שזה הרגו;

גמל השתולל ונמצא גמל הרוג בצדו - לדעת רב אחא בעל הגמל המשתולל חייב, אולם חכמים (שם) חולקים על כך, כיון שאין וודאות מה קרה, וכן הלכה (רמב"ם נזקי ממון ח, יד). ממקורות נוספים (מפורט בקישור שבהערה הבאה) נראה שגם לדעת חכמים, במקרה של אומדנא גמורה שאין אפשרות אחרת לפרש את המקרה, הדבר נחשב ככירור ואין צריך בעדות נוספת ביחס לענייני ממון.

מכאן נראה שכאשר המציאות מבוררת לגמרי מספיקה עדות נסיבתית ואין צורך בעדות של שני עדים. בעניין זה יש פרטים רבים, ועל כך תוכל לעיין בנייר עמדה מס' 5, של מכון משפטי ארץ⁷ בנושא הסתמכות על אומדנא, כאן הדברים כתובים בקיצור נמרץ.

לגבי הזיהוי על פי צילום, יש פוסקים שהדבר נחשב לסימן לגבי היתר עגונות (עיינו אוצר הפוסקים אה"ע חלק ה, עמ' 62, ואילך). וזאת בשני תנאים: א. הצילום יהיה ברור לגמרי. ב. אין חשש לעריכת הצילום.

להלכה נראה שאם יש ודאות שהצילום אמין, אזי ניתן להחשיב את הדבר לאומדנא גמורה שאין בה ספק, ובית הדין יכול לסמוך על זה כדיעה שאינה מצריכה עדות.

חשוב להדגיש שלבית הדין אסור להוציא דין שנראה בעיניהם מרומה, גם אם הוא עומד בכל כללי הראיות (שו"ע חו"מ טו, ג) ובוודאי שלצילום, שהוכח כאמין, יש משקל אף מול עדות שסותרת אותו לגמרי. בנוסף לכך, מכיוון שבדיני ממונות יש משמעות גדולה להודאת בעל הדין, מצלמה יכולה להוות אמצעי לחץ על בעל הדין להודות, ולשם כך ניתן להביא ראיה מצילום (עיינו פד"ר ירושלים ג, עמ' סג).

7. ראו באתר דין דין תורה, נייר עמדה מס' 5, בקישור: <http://bit.ly/emda-omdan>.

פנייה לבתי משפט

משפט עברי ודין תורה

האם הרב יכול להסביר לי מה זה משפט עברי לעומת בתי משפט רבניים? האם בבתי המשפט יש גם סימוכין לדיני תורה שלפיהם השופטים פוסקים?

בבתי דין דנים על פי דין תורה כמשפט מחייב, ובהתחשב בחלק מחוקי המדינה כתקנות. לעומת זאת, בדרך כלל כאשר משתמשים במושג 'משפט עברי' הכוונה לקבלת ההלכה רק כמקור השראה בנוסף למשפט האזרחי המחייב.

שופטים רבים משתמשים במשפט העברי כמקור השראה כדי להעשיר את פסקי הדין שלהם, המבוססים באופן עקרוני על החוק האזרחי. בחלק מהמקרים, התוצאה הסופית דומה, אולם, כאמור ישנו הבדל משמעותי בתהליך.

לאור זאת, סבורים רוב רובם של הפוסקים כי אין לפנות לבתי המשפט בתביעת ממון גם אם מדובר בשופט המשלב מובאות מן המשפט העברי בפסקי הדין שלו.

דינא דמלכותא דינא במדינת ישראל?

בחור"ל אשר שם המלכות בידי גויים, שאינם מחויבים לשמירת תורה ומצוות, נפסק כי "דינא דמלכותא דינא", וזאת כי לולא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו. אך פה בארץ ישראל שהמלכות בידי יהודים אשר בחרו להתנער ממלכות שמים, ולנהוג ע"פ חוקי גויים – בניגוד לדעת תורה – ע"מ לקעקע ולמרוד. היעלה על הדעת להשלים ולומר שדינם דין?

הרי כאשר אנו מקבלים עלינו דינם, אנו מסכימים עם רמיסת השכינה ומעוותים את המשפט! "ציון במשפט תפדה..." לא נראה כי הכוונה היא לבג"צ ועושי דברו. בימים אלו אחרי שאנו רואים עין בעין את האיוולת של בתי המשפט, שהכשירו את הגירוש מגוש קטיף, ולעומת זאת את הפסיקות כלפי מרצחים ואויבים – איך אפשר להמשיך ולהגיד "דינא דמלכותא – דינא"?

ת ראשית, עלינו להסתייג מסגנון השאלה. לגופו של עניין, ללא תלות בשאלת היחס האידיאולוגי למדינת ישראל ולבתי המשפט שלה, סוברים רבים מגדולי הפוסקים שעל חוקי מדינת ישראל חל הכלל "דינא דמלכותא – דינא".

פסיקה זו מבוססת על דברי הרמב"ם (גזילה ואבידה ה, יא) והשולחן ערוך (חור"מ שסט, ו) שהכלל "דינא דמלכותא – דינא" חל גם על מלכי ישראל. בהמשך לכך, בנוגע לחוקי מדינת ישראל כתבו רבים וביניהם הרב עובדיה יוסף (שו"ת יחוה דעת ה, סד):

ואמנם בשו"ת פאת שדך (סימן צא) כתב, שלגבי הכנסת שנבחרים בה כמה מפריצי עמנו, ויש בהם גם כן שונאי דת, לא שייך לומר בחוקים שלהם דינא דמלכותא דינא... אולם אין דבריו נכונים להלכה, שהרי **אפילו במלך רשע ועובד עבודה זרה שייך הכלל דינא דמלכותא דינא**, וכמבואר בתוספות (סנהדרין כ ע"ב). ובזוהר הקדוש (פרשת וישב דף קצב ע"ב). ע"ש. והעיקר כמו שכתב בשו"ת ישכיל עבדי הנ"ל, שגם לגבי מדינת ישראל שייך הכלל דינא דמלכותא דינא. וכן כתבו בפסקי בתי הדין הרבניים חלק א' (עמוד רפה). ע"ש.

כלומר, סמכותו של השלטון אינה נובעת מצדקותו אלא מעצם היותו השלטון. ולכן יש מעמד הלכתי גם לשלטון של רשעי אומות העולם, ולהבדיל, גם לשלטון של יהודים שאינם שומרי מצוות. בעמדה זו מחזיקים רוב רובם של פוסקי ההלכה המרכזיים, ובכללם, גם הרב יוסף ש. אלישיב (פד"ר ה, עמ' 258).

לצד עמדה זו לא מוותרת ההלכה על תפקידה לבקר ולהגביל את כוחו של השלטון. ראו למשל, בתשובת הרב עובדיה יוסף לעיל, שסבר כי יש לפטור תלמידי חכמים מתשלום מסים, כיון שלהבנתו במקרה זה חרג דין המדינה מסמכותו. במקרה של התנגשות בין ההלכה ובין החוק (ההכרעה בעניין זה מחייבת שיקול דעת והתייעצות עם גדולי הפוסקים) בוודאי שיש לנהוג על פי ההלכה וכפי שכותב הרמב"ם (הלכות מלכים ג, ח): "אין צריך לומר (=ש)אם גזר המלך לבטל מצוה, שאין שומעין לו." יפה כתבת בשאלה, שהצידוק המוסרי לסמכותו של שלטון באשר הוא ככל הנראה נעוץ בהכרח לשמור על הסדר הציבורי (ואכן זה תחום סמכותו העיקרי של השלטון על פי ההלכה). צידוק זה נכון לגבי שלטון יהודי לא פחות מאשר לגבי שלטון של גויים. מקורות נוספים תוכל למצוא בחוברת "משפט התורה במדינת ישראל" בהוצאת מכון משפטי ארץ.⁸

מעמדו ההלכתי של בית הדין לעבודה

ש אבקש מקורות הלכתיים לדעות הסוברות שבית דין לעבודה אינו ערכאות, וכן שיש לו דין של בית דין קבוע.

ת בקהילות ישראל מקדמא דנא היו קיימים בתי דין של סוחרים שגובו על ידי הרבנים (ראו: ד"ר שילם ורהפטיג, "בית דין לעבודה לאור ההלכה", סיני סו, עמ' קצה-קצט).

וכן כתב רבי עקיבא איגר (חידושים על שו"ע חו"מ ג, א) בשם שו"ת מהרש"ך (ב, רכט) שאם יש מנהג ללכת לבית דין של סוחרים – "מנהג מבטל הלכה". לעומתו סבור הרב חיים בן ישראל בנבנישתי (שו"ת בעי חיי א, קנח), שפנייה לבית דין כזה נחשבת ל"עילוי יראתם" (זה הנימוק לאיסור הליכה לערכאות), ופירושו ייקור שיטת משפט זרה כנגד התורה.

8. ראו באתר דין דין תורה, חוברת "משפט התורה במדינת ישראל", בקישור: <http://bit.ly/mishpat1>

החזון איש (סנהדרין טו, ד) כתב שיש אפשרות לקיים "בית־דין של סוחרים", כשאין במקום בית־דין שדן על פי תורה, כדי לאפשר מסחר תקין, ובתנאי שבית־דין זה יפעל על פי המוסר האנושי ולא יחליף את חוקי התורה במערכת חוקים אחרת.

מעמדו של בית־הדין לעבודה שנוי במחלוקת כיוון שהוא פועל גם על פי חוקי הכנסת אף שבבסיסו עומדים מנהגי המסחר. נסקור את הדעות השונות בעניין תוך השוואת "בית הדין לעבודה" ל"בית־דין של סוחרים":

הרב אברהם שרמן כתב (תחומין יד, עמ' 159 ואילך) שדין בית־הדין לעבודה ככל ערכאות אחרות משום שבית־דין זה כפוף למערכת החוקים הרגילה שנובעת מתפיסות עולם המנוגדות לתורה ולביקורת של בג"צ, וכן דעת הרב יוסף ש. אלישיב (כפי שצוטטה בפסקי דין רבניים כרך ח עמ' יב). ספק נוסף העלה הרב מרדכי אליהו (תחומין ג, עמ' 244) והוא שייטכן שתוקפו ההלכתי של "בית־דין של סוחרים" נובע מכך שהוא התקבל על ידי הקהל, ואם כן, לבית דין לעבודה שהתקבל על פי חוקי הכנסת לא יהיה מעמד דומה.

לעומת זאת, הרב אליהו שלזינגר (שו"ת שואלין ודורשין ד, צד, עמ' תרלג) מביא את דעתו של הרב שאול ישראלי שבית־דין לעבודה נחשב כ"בית־דין של סוחרים" לכל דבר, מכוח קבלת הקהל (שבעת טובי העיר). ונראה שכך פסק (שם עמ' תרמח–תרמט) הרב אברהם שפירא. וכן הרב יצחק קוליץ (הרב ברוך שרגא משמו, מופיע גם בפסקי דין ירושלים ה, עמ' יב). ועל טענת הרב שרמן השיב כי גם על פסקי בתי דין רבניים ניתן לערער בבג"צ, ולמרות זאת הם אינם נחשבים לחלק ממערכת ה"ערכאות".

בכל אופן אין היתר לקבל כסף על ידי פסק בית־דין כזה מעבר למגיע על פי דין תורה, כגון ריבית ללא "היתר עסקא" וכדו' ולכן ודאי שאין עדיפות לבתי־דין אלו שעלולים להכשיל באיסור על פני דין תורה בפני דיינים ת"ח בהסכמת הצדדים.

בשאלתך ציינת של"בית דין לעבודה" יש מעמד של בית דין קבוע, כוונתך לדברי הרמ"א (חו"מ ג, א) שבמקום שיש בית דין קבוע אסור ללכת למקום אחר. נראה שגם הפוסקים הסבורים שאין לבית דין זה מעמד של ערכאות, אינם מתכוונים לומר שאסור ללכת לדין תורה במקום שיש בית דין לעבודה. אולם אם נקבע בחוזה שהבוררות תתקיים בבית דין לעבודה ייתכן שבחתימה על החוזה התחייבו הצדדים לתבוע רק בבית דין זה, על פי הפוסקים שאין בית דין לעבודה נחשב כערכאות. לסיכום, רבים מהפוסקים סוברים שאין לבית דין לעבודה מעמד של ערכאות כשאר בתי המשפט, וודאי שאפשר לסמוך עליהם. אך לעתים רבות פסקי הדין סותרים איסורי תורה כגון תשלומי ריבית, לכן נראה שלכתחילה עדיף ללכת לדין תורה, אך אם יש חשש להפסד, ניתן לתבוע בבית דין זה.

פנייה למפקח על הבתים המשותפים

יש לי סכסוך עם אחד השכנים בעקבות מפגע שהוא גרם. פניתי לעירייה בתלונה, והם הפנו אותי למפקח על הבתים המשותפים במשרד המשפטים שמחליט בעניין לאחר הגשת "צו עשה" על ידי. בעלת הדירה הינה אישה נכה המטופלת על ידי אביה שהתקין עבורה את המזגן ואיתו שוחחתי. שאלתי היא האם במצב כזה עלי ללכת לדין תורה?

בעניין פנייה למפקח על הבתים המשותפים מצאנו שלוש דעות:

1. הפנייה מותרת – הרב אליעזר וולדנברג (שו"ת ציץ אליעזר חלק יא, סימן צג):

והנה גם דעתי נוטה שבגוונא דא לא נקרא הליכה לערכאות...
דהיכא שיש מנהג להתדיין כפי דרך הסוחרים ולא כפי דין תורה - מנהג מבטל הלכה.

בדומה לכך כתב הרב עובדיה הדאיה (שו"ת ישכיל עבדי, חלק ו, חו"מ סימן ח) בעניין חוק השכירות שהוא בגדר תקנת הקהל.

2. לכתחילה אין לפנות – הרב אפרים קורנגוט (דיני הבית המשותף, ירושלים תש"ס, עמ' 296):

...סכסוך שבדרך כלל מתברר אצל המפקח יש להשתדל שיתברר לפני בית דין רבני ואם לא עלה הדבר יפה יטלו רשות מבית דין ויתבעוהו בדיניהם.

ובהערה (י, עמ' 296) הסביר:

...שהמחוקק עצמו לא נקט לגביו בשם בית משפט... אך מאחר שהמפקח כגוף הוא מכלל הערכאות השיפוטיות שבמדינה. שהרי החלטות שלו ניתנות לערעור בפני בתי המשפט האזרחיים... לכן לכתחילה אין לפנות אליו.

3. הפנייה אסורה – הרב יגאל מוניסר (המשפט וישראל, פתח תקווה תשס"ח, עמ' 58):

נראה שבכל דין ודברים וסכסוך שהתגלע בין שכנים, אסור לפנות אל מפקח זה בלא קבלת היתר בית דין, ויש להכלילו בגדר ערכאות של גויים כשאר בתי המשפט האסורים.

ובהערה (56, שם) כתב שגם הרב יוסף שלום אלישיב כתב כך במכתב לרב וולדנברג. התייעצנו עם מומחה משפטי והוברר לנו כי מעמדו של המפקח על הבתים המשותפים הוא כשל בית־משפט שלום, פרט לכך שהוא יכול לסטות מדיני הראיות ומסדר הדין. לאור כל זאת נראה שאין לפנות למפקח על הבתים המשותפים ללא היתר מבית־דין. על כן עליך לפנות לבית־דין לממונות ובמקרה שהיא תסרב להגיע לבית־הדין, תוכל לקבל היתר מבית־הדין לפנות למפקח על הבתים המשותפים.

בית משפט לענייני משפחה

אני נמצא בהליכי גירושין, אשתי תבעה אותי בבית משפט, האם אני יכול להגיש נגדה תביעות נגדיות?

ת לפי ההלכה יש איסור לפנות לבתי־משפט בסכסוכים אזרחיים, גם לאלו העוסקים באופן מיוחד בענייני משפחה.⁹ להלכה זו כמה חריגים (שו"ע חו"מ כו, ב):

1. במקרה שהנתבע מסרב להופיע בפני בית דין.
 2. במקרה שאדם נתבע בבית משפט מותר לו להתגונן.
- תביעות נגדיות שהן חלק מהתגוננות (תביעות קיזוז), בוודאי שמותר להעלות בבית המשפט. לעומת זאת, תביעה נגדית שמטרתה קבלת תשלום יש לתבוע בדין תורה.
- במקרה שלך, אם מדובר בנושאים שלא ניתן להתדיין עליהם במסגרת חוק הבוררות, אלא רק בבית דין רבני או בבית משפט למשפחה, אזי מותר לך לתבוע בבית משפט. זאת, כיון שבית המשפט לא יאפשר את העברת חלק מהדיון לבית דין רבני.
- אולם, אם מדובר על תביעת ממון שעל פי החוק ניתן להעביר לבוררות, אזי עליך לתבוע את התביעות הנגדיות בבית דין לממונות. אם אשתך תסרב, תקבל היתר לצרף אותן לתביעה בבית המשפט.

סעיף בחוזה הקובע שמחלוקות יתבררו בבתי משפט

ש שמתי לב שבחווה שחתמתי עם חברה סלולארית ישנו סעיף הקובע שכל סכסוך יתברר בבית משפט. האם יש איסור בחתימה על חוזה כזה?

ת מן הדין צריך לפנות בתביעות ממון לבית־דין ולא לבית־משפט. ניתן לקבוע בחוזים כי הצדדים מקבלים על עצמם בית דין מוסכם כבורר במקרה

9. ראו בקובץ שערי צדק ט, עמ' 144 ואילך, ויכוח בין הרב גדעון פרל ובין הרב יגאל מוניסר בנושא בתי המשפט למשפחה. נקטנו בתשובה כדעתו של הרב מוניסר, שהיא העמדה המקובלת.

שיתגלעו מחלוקות ביניהם, וכך ראוי לעשות.¹⁰ לקביעה כזו תוקף משפטי מחייב, ויש בה הצהרה של נאמנות למשפט התורה, מלבד התועלת המשפטית שבה.

ישנן חברות שמתנות את שירותן בחתימה על חוזה בו נקבע שכל סכסוך יתברר בבית משפט, ולעתים לא קיימת אפשרות אחרת.

לכתחילה יש להימנע מלחתום על חוזה שנקבע בו בית משפט כבורר מוסכם. מה גם שאין בכך צורך כיון שממילא בית המשפט הוא הערכאה המחייבת במדינת ישראל.

כאשר מדובר בשירות חיוני ואין אפשרות לשנות את סעיף הבוררות, ניתן להקל ולחתום על החוזה וזאת משני טעמים:

1. על פי ההלכה אין תוקף לסעיף זה (שו"ע חו"מ כו, ד).¹¹
2. על פי החוק ממילא ניתן לתבוע בבית המשפט ואין צורך בחוזה לשם כך. לסיכום, החתימה אינה מעלה ואינה מורידה ולכן אין בה איסור. אולם, לכתחילה עליך לדרוש שייכתב שסכסוכים יתבררו בדין תורה או לכל הפחות לא לכתוב דבר. יש לציין שבמקרים רבים דרישה של הלקוחות להשמיט את הסעיף ואפילו לקבוע בית־דין כבורר מתקבלת.

הגשת תביעה בבית משפט ללא קבלת כתב סירוב מבית דין

בהנחה שקיים איסור ליזום תביעה בבית משפט משום "ערכאות של גויים" – כאשר קיימת סבירות גבוהה שהצד השני לא ייעתר לבוא לדון לפני בית

10. חוזים על פי ההלכה מפורסמים באתר מכון משפטי ארץ "דין תורה".

11. ראו דרכי חושן ג, עמ' יד, שהביא את הכרעת הפוסקים בעניין דלא כסמ"ע. וראו גם בדבריו דיון בשאלה האם במקרה שהחוק מקנה זכויות נוספות לאחד הצדדים יהיה אותו צד מסוגל לתבוע זכויות אלו בבית הדין. כמו כן ראו שם ד, עמ' רפז, שעסק בשאלה דומה וכתב כדברינו.

דין רבני, או כאשר יש חשש להפסד בעקבות הפרוצדורה של הגשת תביעה לבית־דין רבני וקבלת כתב סירוב אחר ג' הזמנות של הנתבע, האם ניתן לוותר על התהליך ולהפנות התביעה ישירות לבית משפט?

ת על פי ההלכה לא ניתן לפנות לבתי משפט קודם שמוצתה האפשרות להתדיין בדין תורה. סירובו של נתבע להופיע לדין תורה מאפשר לתובע לפנות לערכאות אחרי שיוציא בית־הדין "כתב סירוב". בשו"ע (חו"מ יא, א) נפסק שרק לאחר שהנתבע הוזמן שלוש פעמים לבית־הדין ולא בא – ניתן להוציא לו "כתב סירוב" וממילא רק אז ניתן לאשר לתובע לפנות לערכאות. אולם, במקרה שהנתבע השיב לבית־הדין שאין בכוונתו להגיע, הרי שמיד ניתן להוציא לו "כתב סירוב" (הגר"מ אליהו, בתוך: סדר הדין, מהדורה ראשונה עמ' 150). כמו כן, נהגו בתי הדין להזהיר את הנתבע כבר בהזמנה הראשונה כי אם לא יופיע לדיון, יוצא נגדו "כתב סירוב" באופן מידי (שו"ת מנחת יצחק, ט, קנה).

כאשר מדובר בנתבע שידוע כי הוא נוהג לסרב להתדיין בדין תורה ישנו היתר לתבוע בבית משפט גם ללא פנייה לבית דין (כסף הקדשים על שו"ע חו"מ כו, ב). הדברים אמורים במיוחד בתביעות כנגד חברות גדולות (כגון, חברות ביטוח) שידוע שאינן מסכימות להתדיין בדין תורה. יתירה מזו, בנוגע לגופים ממשלתיים ישנה הנחיה של היועץ המשפטי לממשלה שלא להתדיין בפני בורר שאינו דן על פי החוק הישראלי. בתביעות כנגד גופים כאלה יש היתר לתבוע ישירות בבית משפט.

העברת דיון מבית משפט לבית דין

ש אם הסמכות כבר נתונה לבית המשפט, האם יש חובה להעביר את הדיון לבית הדין. במקרה הזה, הטוען הרבני קבע שיהיה לי יותר טוב בבית המשפט.

ת בוודאי שיש מצווה גדולה להעביר כל התדיינות לבית־דין. שכן תביעה בבית־משפט אסורה על פי התורה, כמובא בשולחן ערוך (חו"מ כו):

אסור לדון בפני דייני עובדי כוכבים ובערכאות שלהם אפילו בדין שדנים בדיני ישראל, ואפילו נתרצו ב' בעלי דינים לדון בפניהם, אסור. וכל הבא לידון בפניהם, הרי זה רשע, וכאילו חרף וגדף והרים יד בתורת מרע"ה.

גם תביעה בבתי המשפט של מדינת ישראל, אף שרוב השופטים בהם יהודים, אסורה (הרב יעקב אריאל תחומין א, עמ' 319). התדיינות בערכאות הותרה למי שנתבע בבית־משפט או למי שבעל דינו מסרב לדון בבית־דין רבני ולאחר שקיבל מבית דין "כתב סירוב" המאשר שחברו אכן סירב להתדיין עמו בבית־דין (שו"ע חו"מ כו, ב).

תביעה בבית דין כאשר ברור שהנתבע יסרב

ש ידוע כי אסור לתבוע בבית משפט אזרחי, אלא צריך קודם לתבוע בבית דין ורק אם הנתבע יסרב לבוא לבית הדין, מותר לתבוע בבית משפט.

האם גם כאשר התובע יודע כי הנתבע יסרב לבוא לבית דין, גם אז הוא צריך קודם לתבוע אותו בפועל בבית דין ולקבל היתר מבית הדין, או שמא מספיק לשלוח לו מכתב (פרטי או של עורך דין) המודיע לו כי בכוונתו לתבוע אותו בבית דין, באופן שהנתבע ישיב למכתב כי הוא מסרב להתדיין בבית דין, יהיה מותר לתובע להגיש את תביעתו לבית משפט?

ת יש פוסקים המקלים ומקצרים את נוהל מתן האישור לתביעה בבית־משפט במקרה שיש אומדנא חזקה שבוודאי הנתבע לא יגיע לבית דין (כסף הקדשים כו, ב), בוודאי כאשר מדובר בגוף המנוע על פי חוק¹² לפנות לבית דין, או בחברה גדולה. במקרים אלה די בקבלת אישור מפוסק הלכה. במקרים של תביעה פרטית רצוי לנסות ולתבוע בבית דין כיון שהתהליך אינו ארוך, ולעתים ישנן הפתעות חיוביות. (שוחטמן, סדר הדין, פרק שמיני; מנחת יצחק ט, קנה; דרכי חושן ד, עמ' שא).

תביעה נגד עירייה בחו"ל

ש אני מכהן כרב בחו"ל. ליהודי הגר בעירי יש תביעה ממונית כנגד העירייה בה מכהן ראש־עיר יהודי. איש העסקים היהודי רוצה לתבוע אצלי את ראש־העיר לדין תורה. האם בכלל יש מקום לאפשר דבר שכזה, כשלכאורה הסכסוך אינו בין שני יהודים אלא בין איש עסקים (יהודי) לבין העירייה במדינה של גויים (כשראש־העיר הוא יהודי)?

ת שלום רב, משאלתך מובן שהתביעה איננה באופן אישי כנגד ראש־העיר (היהודי) אלא כנגד העירייה. הלכך אתה פטור מלעסוק בסוגיה זו מכמה סיבות:

א. דייך יחיד אינו חייב לדון עד שיתייצבו שני הצדדים בפניו ויחלו לטעון את טענותיהם (ש"ך חו"מ כה, ו, ג).

ב. במקרה שברור שאחד הצדדים לא יופיע לדיון אין צורך להטריח את בית הדין לנסות ולקיים דיון (שוחטמן, סדר הדין, עמ' 165).

כמו כן, כיון שהתביעה מוגשת נגד עירייה של נכרים מעיקר הדין מותר לתבוע לפנות לבית המשפט ולקבל את מלוא הסכום שבית המשפט יפסוק

12. במשך מספר שנים אסר היוהמ"ש לממשלה על גופים ממלכתיים להסכים לבוררות. לאחרונה שונתה ההוראה ונקבע שהדבר אפשרי באישור היוהמ"ש. יש לציין שלא ידוע לנו על אישור שניתן לדיון בבית דין של תורה.

לזכותו (רמב"ם מלכים י, יב), כיון שנכרים אינם חייבים על פי ההלכה להישפט בפני בית־דין של תורה.

חשש שהנתבע יתחמק אם ייתבע בבית דין

לפני כמה שנים, הלווייתי סכום כסף מסוים (סך כל חסכונותי באותה תקופה) לאדם שטען כי הוא במצוקה כספית. אותו אדם הבטיח להחזיר את החוב ברגע שיוכל. מאז עברו כמה שנים, אותו אדם חי כיום ברווחה (ברווחה גדולה ממני בוודאי), אך אינו עושה כל מאמץ להחזיר לי את הכסף, למרות בקשותי.

כעת אני מעוניין לפנות לערכאה משפטית אשר תאלצו להחזיר לי את כספי. האיש אינו דתי ואינו מכיר בשום סמכות הלכתית ועל כן לא יסכים להגיע לדין בבית־דין רבני ואף לא יקבל כל החלטה או הוראה של בית דין כזה. בנוסף ברור לי שאם אפנה (באישור בית הדין הרבני) לערכאה משפטית של בית משפט אזרחי, אותו אדם, שיידע מראש כי אני בשלב של ניסיון לנקוט בהליך משפטי נגדו, יעשה תחבולה כדי להתחמק מקבלת הצו על ידי פקיד בית המשפט ובזה עשוי לסכל את מאמצי להביאו לדין. על כן, האם מותר לי לפנות כבר בראשונה לבית משפט אזרחי לתביעות קטנות (בלא עורך דין) על מנת לנסות ולהציל את הכסף?

בית הדין רשאי להורות על פנייה לערכאות אף בלא לשלוח מכתב אל הנתבע (כסף הקדשים סימן כו) ויתכן שבחוב שהלווה מודה בו ומסרב לשלם אף אין צורך כלל בקבלת רשות מבית־דין לגבות אותו (שו"ת מהרש"ם א, פט). אמנם צריך להיזהר במקרה זה שלא לגבות כסף מעבר לחוב, כגון ריבית. אפשרות נוספת עומדת לרשותך והיא שתפנה לבית משפט ותוציא צו עיקול על הנכסים ואז תציע לצד השני להתדיין בפני בוררות של בית־דין לממונות.

לפי הידוע לנו בית משפט אינו מתנגד להצעות כאלה שמסייעות בהפחתת העומס על בתי המשפט. במקרה כזה אם הנתבע יסכים להמשיך לדון בבית דין לממונות, יהיה בידך כבר צו עיקול מבית משפט וגם תוכל ללכת לדין תורה. אם הוא לא יסכים תוכל להמשיך בדיון בבית המשפט, שהרי הוא מסרב לדין תורה. למהלך זה יש בסיס בדברי הפוסקים (שו"ת רמ"ע מפאנו סימן נא; שו"ת משפטיך ליעקב חלק א, כ, ז) אך הוא מותר רק כשעלול להיות הפסד גדול בהליכה לבית דין קודם לכן.

תביעה קבוצתית בבית משפט

עבדתי בחברה מסוימת לפני כשנתיים. החברה נקלעה לקשיים, ולא שילמה לנו משכורות כמה חודשים. ובסוף כמעט כל העובדים פוטרו. החוב כלפינו לא שולם. כעת מספר עובדים לשעבר, רוצים לתבוע את החברה על המשכורות שלא שולמו. הם מתכוונים לפנות לעורך דין ולהגיש תביעה בבית משפט. שאלותי הן:

1. האם מותר לי להצטרף לתביעה אף שהיא מוגשת על ידי עו"ד ובבית משפט חילוני. אני יודע שלפי ההלכה צריך לתבוע דווקא בבית דין לפי התורה ("ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם"!).
2. נניח שאני אצליח לשכנע אותם לתבוע בדין תורה, מה הפרוצדורה לדבר כזה? למי צריך לפנות? איך זה הולך (אף פעם לא תבעתי מישהו בדין תורה)?
3. כמו כן ייתכן שכתוצאה מהתביעה, החברה תתפרק ותכריז על פשיטת רגל וכו' ובית המשפט ימנה כונס נכסים לחברה. האם לבית-דין לפי התורה יש סמכויות כאלה, כמו שיש לבית משפט חילוני?

1. העובדה שיש תובעים נוספים אינה מתירה לך לתבוע בבית משפט, כל זמן שלא קיבלת היתר. לפיכך, עליך לתבוע את החברה בדין תורה. בית הדין

יפנה אל החברה ואם זו תסרב להגיע לדיון אצלו, תקבל מבית הדין רשות לפנות לבית משפט.

2. באופן מעשי עליך לפנות לבית דין באזור מגוריו של הנתבע (שו"ע חו"מ יד, א), ובמקרה זה, במקום בו החברה פועלת.

3. לבית דין אין סמכות חוקית להכריז על פירוק חברה ולנהל הליך שכזה. לגבי היחס לפשיטת רגל ישנה מחלוקת בין פוסקי ההלכה: בשו"ת מנחת יצחק (ג, קלד) כתב שאין שום משמעות לפשיטת רגל והחוב נשאר בעינו. בשו"ת אגרות משה (חו"מ ב, סימן סב) כתב שהחוב משועבד לבעלי חובות על פי חוקי המדינה ("דינא דמלכותא"), ולכן יש לחלק את החוב על פי הוראות החוק. על אחת כמה וכמה בנוגע לחברה בע"מ שפועלת על פי חוקי המדינה (פתחי חושן הלוואה פרק ב, הערה סג).

גם לשיטת האגרות משה את הדיון יש לנהל בביה"ד, אולם כיון שהחוק אינו מאפשר זאת, עליך לתבוע מימוש החובות מכונס הנכסים בבית דין ואם הוא יסרב להתדיין בדין תורה תהיה רשאי לפנות לבית המשפט (לגבי השאלה האם יש צורך ב"כתב סירוב" מבית דין ראו תשובה בעמ' 47).

עריכת דין

עיסוק במקצוע עריכת הדין מעורר מספר שאלות הלכתיות. במקורות חז"ל מצויות מספר מימרות שלפי פשוטן שוללות אותו. כך כתוב במשנה במסכת אבות (א, ח):

יהודה בן טבאי אומר אל תעש עצמך כעורכי הדיינין.
פירושים שונים נאמרו למשנה זו ולפי חלק מהם ניתן להסיק מסקנות ביחס לנושא דיונו והן הבסיס לפסיקה בנושא זה. כך כתוב הרמב"ם בפירושו למשנה:

עורכי הדיינין - הם אנשים הלומדים את ההתדיינות כדי שיהיו מורשים לבני אדם בדיניהם, והם משערים שאלות: אם יאמר השופט כך - תהיה תשובתו בכך, ואם יטען בעל הדין בכך - תהיה התשובה כך. וכאילו הם עורכים השופטים ובעלי הדין לפניהם, ולפיכך קראום עורכי הדיינין, כאילו הם ערכו הדיינין לפניהם. והזהיר מהדמות להם, רצונו לומר שילמד אחד מבעלי הדין טענה שתועילהו, ויאמר לו: אמור כך, או: הכחש באופן כזה, ואפילו ידע שהוא עשוק, ושבעל דינו טוען עליו בשקר לפי הכרע הסברה, אין מותר לו ללמדו טענה שתצילהו בשום פנים.

מדברי הרמב"ם משמע שהמשנה מזהירה מייעוץ לבעלי הדין. כיוון כזה עולה גם מדברי רש"י. בגמרא (סוטה מז, ב) נאמר:

משרבו לוחשי לחישות בדין - רבה חרון אף בישראל, ונסתלקה השכינה, משום שנאמר: (תהלים פב, א) בקרב אלהים ישפוט.

וביאר רש"י:

לוחשי לחישות - עורכי הדיינין ומתלחשים עם הדיינין לפתוח להם פתח בזכותו של זה ובחובתו של זה.

ביטוי נוסף של התנגדות לעריכת דין עולה מהגמרא בשבת (קלט, א):

שפתותיכם דברו שקר - אלו עורכי הדיינין...

חז"ל מגנים את "עריכת הדין" לא רק בלימוד טענות שקר,¹³ כפי שמדגישים המפרשים על המשנה באבות (שם). כך עולה למשל מפירושו של רבינו יונה במקום שמסביר את שיטת הרמב"ם:

[לא] דבר בכאן במי שמלמד טענות של שקר לחברו ולטעון בהן, כי אדם זה רשע גמור הוא ולא הוצרך לומר כי אין לאדם לעשות כן כי יחשדוהו וידברו עליו כי עבירה גדולה היא. אלא שמסדר לו טענותיו ועורך לפניו הדיינין ומגלה ליחיד דינו שאינו ראוי לעשות כן כי יחשדוהו וידברו עליו רע...

וכן עולה מפשטות סוגיית הגמרא (כתובות נב, ב; פו, א; ועוד) שאין לייצץ לבעל דין כיצד לנהוג או מה לטעון.

מאידך יש בעריכת דין מספר יתרונות כגון סיוע למי שנזקק לכך בבחינת "פתח פיך לאילם (אמנם ראו הסתייגותם של הרשב"ץ ור"י אלשקר בפירושיהם למשנה באבות). כמו כן ממקבילות בירושלמי (בבא בתרא ט, ד; כתובות ד, י) לאחד מאותם המעשים המופיעים בבבלי עולה שמותר לגלות את הדין לבעל דין אחד ובמיוחד כשאין לחשוש שהוא ילמד לשקר בעקבות הידע שיקבל.

גם ממקורות נוספים עולה שההלכה מכירה במציאות שבה אדם מייצג אנשים בבית הדין ומסייע בידם לבאר את טענותיהם ולהציגם כראוי.

13. לגבי הגמרא בשבת יש שדייקו שהיא עוסקת דווקא בעורכי דין "שמלמדים טענות שקר", כדברי הריטב"א שם (וכן עולה מפירוש רבי מתתיהו היצהרי באבות שם) אך ראו ברש"י, ממנו משמע שמדובר בלימוד טענות בכלל וכמו בשאר המקומות.

ביישוב הסתירות הללו לפרטי פרטיהן נכתבו חיבורים שלמים, ונציין למאמריהם של הרב בנימין ליפקין והרב שאר ישוב כהן (שניהם בקובץ תורה שבעל פה, כב) שכתבו על כך בהרחבה, הכיוון הכללי העולה מדבריהם הוא שעורך דין רשאי לעזור, הן לצדדים והן לבית הדין עצמו בבירור המקרה ובבירור הטענות הנוגעות אליו. הסכמת הצדדים לעבודת העו"ד מהווה שיקול נוסף (סמ"ע יז, יד; ועיינו עוד חזון איש חו"מ ד, ד):

ומה שבזמן הזה נוהגין לדון לועזים (=דוברי שפה זרה) על ידי מורשה שלהם, הוא מפני שכל שבאו לדון לפני דיינים קבועין הוה ליה כקיבלו עליהם לדון כן, ואין לנו אחר הקבלה כלום.

לפי רוח זו הלכנו בתשובות דלהלן, דהיינו שמותר לעסוק בעריכת דין, אולם, עורך הדין צריך להיזהר שלא לכוון את בעלי הדין לרמאות ותחבולות, ולהקפיד לייצגם לפי מה שראוי להם לטעון ולזכות בדין באמת וביושר (וראו עוד דיונים חשובים בשו"ת תשובות והנהגות א, תשצד-תשצה ו-ג, תמה-תמו; ספר צמח יהודה ה, מ; הרב הלל גפן, "עורכי דין במערכת המשפט העברי", ישע ימינו 52, תשנ"ז. עמ' 72-83; הרב יגאל מוניסר, המשפט וישראל, עמ' 459-477).

עבודה כעו"ד ואיסור ערכאות

ש האם יש בעיה הלכתית לעבוד כעו"ד, ואם כן, כיצד בכל זאת אפשר לעסוק בעריכת דין?

ת שתי בעיות עיקריות יש בדבר: ייצוג בעלי דין על ידי עורכי דין או טוענים אינו רצוי על פי ההלכה במקרים מסוימים (ראו שולחן ערוך חו"מ קכד, א¹⁴). הבעיה השנייה היא בניהול הליך משפטי בבית משפט ולא בבית דין רבני. דא עקא, מערכת המשפט הדומיננטית כיום אינה מערכת המשפט

14. ראו עוד: הרב הלל גפן, "עורכי דין במערכת המשפט העברי", בתוך: אתר מכון משפטי ארץ "דין תורה", www.dintora.org.

ההלכתית ועל כן בתחומים מסוימים שההלכה מתירה לפנות למערכת המשפטית הרגילה, שם ייצוג על ידי עו"ד הוא דבר שבשגרה. ואז שופט או עו"ד דתי, עשויים להביא תועלת כשירימו את קול התורה ויבהירו את דרך התורה וחוקיה (הרב מרדכי אליהו, תחומין ג עמ' 244).

באשר לשופט, אמנם יש בידו היכולת לתרום להאדרת המשפט העברי בפסיקותיו בבתי המשפט (ראו הסתייגותו של הציץ אליעזר יב, פג), אולם, הוא עלול לפסוק בעל כורחו לפי חוק שהוא בבחינת גזל על פי ההלכה (הרב אברהם שפירא תחומין ג, עמ' 239). לדעת הרב עובדיה יוסף, בעיה זו נוגעת גם לעו"ד. לשיטתו, ההיתר לשמש כעו"ד בבית משפט מצומצם. (שו"ת יחיה דעת ד, סה, עמ' שיג בהערה):

ולכן עורך דין ירא שמים שנדרש לייצג בבית המשפט אדם שתובע ממון מחבירו, לפי ההלכה חייב להימנע מכך, שהרי הוא מסייע בידי עוברי עבירה, ואינו יכול לבוא בטענה שהוא רק עושה בשליחות התובע, והקולר תלוי בצוארו, זה אינו, כי דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין, ואין שליח לדבר עבירה. (ועיין בחשן משפט סימן לב סעיף ב ובש"ך ובאחרונים שם). אבל לייצג נתבע שנאנס לבוא לבית המשפט מצד שהתובע סרב להתדיין בדין תורה, וכופה את הנתבע להתדיין בבית המשפט, מותר לעורך דין לייצגו להציל עשוק מיד עושקו. ואם נדרש להופיע בערכאות לקבלת צו ירושה, חייב להימנע, ויפנה אותם לבית הדין הרבני לקבלת הצו.

בתחומים כמו מקרקעין, תעבורה, מיסים והדין הפלילי הבעיה אינה קיימת או קיימת במידה מועטה (בשם הרב אהרן ליכטנשטיין). מפני שבנושאים אלה יש לדון על פי חוקי המדינה גם על פי ההלכה (להלן המקורות בקצרה: מקרקעין – בבא בתרא נד, ב; רמב"ם זכיה ומתנה א, טו; מיסים – בבא קמא

קיג, א; רמב"ם גזלה ואבידה ה, יא, תעבורה ופלילי – רמב"ם מלכים ג, י, במסגרת משפט המלך; שו"ת הרשב"א א, סימן תריב).

לכן ההלכה מאפשרת לדון בתחומים אלה בבתי המשפט. בהלכה יש עדויות רבות לדיונים על פי תקנות הקהל בערכאות שאינן תורניות (שו"ת הרשב"א ג, תט; וכן ה, רכא; ה, רפט; עמוד הימני, סימנים ח-ט; שו"ת באהלה של תורה ד, טו).

לסיום, יש לציין שתפקידו של עו"ד הוא להעלות טענות עבור מרשו שלא יודע לטוען לבדו, אבל אין לו ללמדו כיצד לטעון טענות שקריות במטרה לזכות בדין באופן לא הוגן.

לימודי משפטים -

עיסוק במשפט הממלכתי והציבורי

מתוך עיון בתשובה קודמת שלכם קראתי כי בעיית עריכת דין קטנה יותר בתחומי המשפט הפלילי, מסים, מקרקעין ותעבורה – ברצוני לשאול את השאלה הבאה בנוגע לתחום המסחרי:

אני סטודנט למשפטים ושומר מצוות. ברצוני לדעת אילו בעיות הלכתיות וסייגים קיימים בהתעסקות בפועל בתחום הרגולציה (למשל בתחום פיקוח על מחירים או בתחום התקשורת), מכרזים לחברות, התעסקות בדיני חוזים בין חברות ובין המדינה לחברות.

דוגמאות לעבודה שאני צפוי להתעסק בה: בדיקת התנהלות חברה לפי תנאי המכרז או הזיכיון שלה, קנסות לחברות שעברו תנאי מכרז, התעסקות בהפרטות של חברות ממשלתיות, ניסוח מכרזים וחוזים, ותחומים אחרים מתחום המשפט המסחרי והציבורי.

בהנחה שאני הולך להתעסק בתחום זה, על אלו כללים הלכתיים עלי לשמור, וממה כדאי לי להימנע (בהנחה שאוכל לבחור תחומי עיסוק מסוימים)?

ת ראשית נבהיר: התחומים שהזכרנו בתשובה (המשפט הפלילי, מסים, מקרקעין ותעבורה), הם התחומים שבהם מותר לעסוק. ביתר התחומים, הדבר אינו פשוט.

נתייחס לשני תחומים שהזכרת: התחום המסחרי והציבורי.

בתחום המסחרי הזכרת את נושא החוזים. ככלל, עריכת חוזים היא תחום שעו"ד ראשי לעסוק בו, כיון שיש בו ביטוי לרצונוותיהם של הצדדים ולא יותר. ובכל זאת, יש לשים לב לכמה נקודות: בראש ובראשונה שאלת הריבית. על פי ההלכה אסור לכתוב חוזה שיש בו ריבית (גם הסופר שכותב את החוזה עובר על האיסור – רמב"ם מלוה ולווה ד, ב; ש"ך יו"ד קס, א). לפיכך, עו"ד שעורך חוזה שיש בו ריבית, ככל הנראה עובר על איסור. הדרך להימנע מכך היא לכתוב בחוזה: "חוזה זה נעשה ע"פ היתר עיסקא כתקנת מהר"ם מקרקא". לחילופין ניתן להציע פתרון יסודי יותר והוא חתימה של הנהלת החברה על היתר עיסקא כללי כפי שמקובל בבנקים בישראל (אגב, גם למדינת ישראל יש היתר עיסקא), כך שכל העסקות יסתמכו על אותו היתר עיסקא. במקרה כזה מומלץ לציין בחוזה שהוא נעשה ע"פ היתר עיסקא של החברה.

נקודה נוספת היא שאלת התוקף ההלכתי של החוזה. ניסוח של תניות החוזה שלא על פי ההלכה עלול לפגוע בתקפות החוזה בגלל "אסמכתא" (שו"ע חו"מ רז, ב), קניין דברים (שו"ע חו"מ רג, א) וכדומה. אולם, היעדר תוקף הלכתי איננו עבירה, ולכל היותר משמעותו שלא יהיה ניתן לממש את החוזה בבית דין. מעבר לכך, יש אומרים שאם יש לחוזה תוקף ע"פ החוק אזי יש לו גם תוקף הלכתי ע"פ מנהג הסוחרים (סיטומתא, שו"ע חו"מ רא, ב) ולכן בוודאי שאין בעיה בעריכת חוזה כזה.

נקודה אחרונה בהקשר זה היא סעיף השיפוט. בדרך כלל בחוזים מסחריים ישנו סעיף שמגדיר היכן יתבררו מחלוקות בין הצדדים, ברוב המקרים בית משפט באזור מסוים. סעיף כזה נוגד את ההלכה שמחייבת התדיינות בבית דין. ניתן לוותר על סעיף זה משום שלפי החוק יש לקיים את הבירור בכל

מקרה בבית משפט, ואין צורך לציין זאת בחוזה. יתרה מזו, הדיון אמור להתקיים במקום בו נחתם החוזה, כך שדי בציון המקום.

הצעה נוספת: כיון שמקובל לכתוב שבית משפט מסוים יכריע בעניין, אפשר לכתוב שבמקרה שהצדדים לא יסכימו על בורר, הדיון יתקיים בבית המשפט. סעיף כזה נכון גם על פי ההלכה, במקרה שהנתבע יסרב להתדיין בבית דין. יש לציין שגם דיון בין חברות צריך לקיים בבית דין ולא בבית משפט.

לגבי התחום הציבורי, אכן המצב הרבה יותר פשוט. החוקים בתחום הזה מוגדרים בהלכה כ"תקנות הקהל" ובשל כך הם מחייבים. ולכן, מותר לעו"ד לטפל בהפרטה, פיקוח, קנסות וכדומה. גם לבית משפט בכל הנוגע לתחום זה יש מקום בהלכה בהיותו מוסד לבירור סכסוכים בין המדינה לבין האזרחים (כאמור בתשובה הקודמת). מעבר לאמירה העקרונית יש צורך לבחון את הדברים באופן מפורט.

בנוסף, עליך לשמור על הכללים שחלים על כל עו"ד (ועל כל אדם), ובכלל זה האיסור לרמות, להוציא ממון שלא כדין, או להתחייב לעשות דבר שאתה יודע שהחברה שאתה מייצג לא תעמוד בו. עליך להיות ישר ולומר רק אמת, אף שיש עורכי דין שאינם מקפידים על כך, עליך לשמור על דרכך ולא להיגרר אחריהם.

התמחות אצל היועץ המשפטי לממשלה

האם קיימת בעייתיות להתמחות אצל היועץ המשפטי לממשלה, כאשר התפקיד כולל ייעוץ למשרדי הממשלה וכתובת חוות דעת על הצעות חוק פרטיות וממשלתיות? האם תפקיד כזה פחות בעייתי מבחינה הלכתית ביחס להתמחות אצל עו"ד פרטי?

להלן תחומי עבודתו של היועץ המשפטי לממשלה, והתייחסות הלכתית אליהם:

א. בתחום הפלילי אין בעיה הלכתית, כיון שההלכה נותנת מקום ותוקף לחוקי המדינה בעניינים אלה במסגרת משפטי המלך (רמב"ם מלכים ג, י;

שו"ת הרשב"א א סימן תריב).

ב. הבעת דעה והמלצות בענייני חקיקה. אף כאן לא נראה כי קיימת בעיה הלכתית, אלא אם כן ישנו היבט של גביית כספים פרטיים, בעניין זה ראה להלן סעיף ד.

ג. חוות דעת לממשלה. אף כאן נראה שהתחום אינו בעייתי, הואיל ואתה רק מחווה דעה מה הן סמכויות הממשלה במסגרת החוק, ומבהיר את משמעות החוק.

ד. ייצוג משפטי בעניינים אזרחיים (ממוניים) קל יותר מעבודה כעו"ד פרטי, כיון שהיועמ"ש עוסק בהיבטים ממוניים של עבודת הממשלה – מיסוי, פיצוי כספי וכדומה. כפי שכבר כתבנו בתשובות קודמות, בתחומים אלה גם על פי ההלכה יש לפעול בהתאם לחוק, והמדינה יכולה לקבוע שההתדיינות תהיה בבתי משפט.

הבעיה היחידה היא כאשר המדינה היא צד להליך אזרחי לחלוטין, כגון, תשלום שכר, תשלום עבור שירותים וכדומה. במקרים אלה הדיון אמור להתקיים בבית דין.

לסיכום, עבודה כעו"ד במשרד היועץ המשפטי לממשלה נחשבת פחות בעייתית מבחינה הלכתית מבין תחומי ההתמחות של עו"ד.

רוח משפט התורה

באתיקת עריכת דין בישראל

א. גזל: מה על הפרקליט לעשות כאשר לקוחו תובע יותר ממה שמגיע לו (מנפח או מפריז בסכום התביעה) לפי דעתו האישית? האם זו זכותו של התובע? ומה כאשר לפרקליט שמקבל אחוזים מהזכייה? היש בעיה מדין שמים אם עוזרים לגזול? האם אפשר להגדיר מושג רחב זה? מהו חלקו בדין שמים של מתמחה שאינו מרוויח מכסף התביעה ישירות (באחוזים למשל)? האם יש במצבים אלו גזל בדיני אדם? בהנחה שבין צדדים פרטיים המצב

ש

יותר בעייתי, האם במסגרת תביעה כנגד גוף תאגידי ניתן להתיר (כיוון שאלה כללי המשחק המקובלים והכספים מגיעים ממקורות המכוונים לכך מראש, פרמיות וכו')? אם כן, מהם סוגי הגזל ביחס לגופים המשפטיים הרבים כיום – סוגי חברות, ישויות, שותפויות, מניות, המדינה וכו'?

ב. הכחשת טענות תביעה: החוק האזרחי מתיר להכחיש טענות בכתב הגנה. האם מתוך הכללים של "המוציא מחברו, עליו הראיה" ו/או "אין אדם שמים עצמו רשע" מותר, בכללי המשחק של המשפט הישראלי, לטעון שקר? האם אפשר להבדיל בין ההכחשה בפלילי לבין אזרחי? מה עושה עו"ד שיכול להוסיף טענות מקדמיות ועילות משפטיות שאין להם אחיזה אמיתית בצדק? האם יש בעיה לשקר או להגיד משהו שאינך מאמין בו בשם הלקוח שלך, בניסוח: "בשם מרשי".

ג. ניגוד אינטרסים של עורך הדין. עו"ד מוצלח משפיע רבות על המשפט בזכות מקצועיותו (הכוללת ניסיון, חומר עזר משפטי של המשרד, ידיעת החוק והפסיקה, עדויות מומחים ונוספים – התלויים כולם בכיסו של הלקוח) ולעתים הוא אינו מותיר לשופט מקום לדון דין צדק לטובת הצד שכנגד (נוכח הדברים שמציג לעיני השופט). היש כאן מעין חלק פעיל בשפיטה? הרי החוק האזרחי מחייב עו"ד לדאוג לאינטרסים של לקוחו, וככל שיתחבר ויזדהה יותר עם רצונותיו, כך ייצגו בצורה מוצלחת יותר. כאשר מחלישים טענות אמיתיות של צד שכנגד ונטפלים לדברים טפלים (כגון תקנות סדרי דין) האם זה מתיישב עם רוח התורה? האם נכון שעו"ד ינהג בראש קטן, תוך הנחה כי לרוב אינו יכול לדעת אם מרשו דובר אמת (ואכן קורה לעתים שדעתו משתנה במהלך המשפט)? האם יתכן שהוא עושה חסד ועבודתו נאמנה, כל עוד אין לו ראיות או תחושה שהוא רמאי? חכמים מגנים את עורכי הדינים: "כי כפיכם נגואלו בדם, ואצבעותיכם בעוון, שפתותיכם דברו שקר, לשונכם עולה תהגה" – אלו עורכי הדינים" (במסכת שבת קל"ט ע"א) האם הדברים הללו נכונים לגבי עו"ד? הרי גם כשיפעל על פי כתב הרשאה כדי שיתבע את ממון בשם לקוחו: "זיל דון וזכה ואפיק לנפשך", עדיין אין שליח לדבר עבירה.

ד. בעיית העיקולים כנגד הלוואות וחובות (על אף שהיה היתר עסקא) ונושים. מה הדין כאשר עו"ד מייצג גוף מסוים בהליכים משפטיים נגד אדם שלא מסוגל להתגונן ולטעון טענות מול עו"ד מנוסה – לדוגמה כאשר חברה נעזרת בעו"ד לגבות כספים לפי חוזה אחיד ובמהרה פונה להליכי הוצאה לפועל הכוללים עיקולי רכוש, צווים ומאסר. מה על עו"ד לעשות כאשר הוא עומד מול אזרח שלא בקיא בחוק ולא מעלה אפילו טענת הגנה (כגון התיישנות) או לא אומרה בלשון ברורה. האם עו"ד רודף צדק צריך לקיים "פתח פיך לאלם" אף ללקוח נגדי נוכח אי יחסי כוחות ועיוות דין.

העלית הרבה שאלות חשובות, על מנת להשיב אליהן נתייחס לנקודות המרכזיות:

בית משפט – מקומה של כל תביעה ממונית בבי"ד של תורה דווקא (שו"ע חו"מ כו, א). רק כאשר הנתבע מסרב להתייצב לדין בבית דין, מתיר ביה"ד לתובע לתבוע בבימ"ש (שם, ב). לדעת הרב דב ליאור, לעו"ד אסור לייצג אדם שתבע בבית המשפט ללא היתר מבית הדין (וכן פסק שו"ת יחווה דעת ד, סה, הובא לעיל). כאשר הנתבע ידוע כמי שמסרב לבוא לדין תורה, כגון, חברת ביטוח, מותר לתבוע אותו ישירות בבית משפט (כסף הקדשים על שו"ע חו"מ כו; הרב אשר וייס, תחומין ל, עמ' 275).

הוצאת ממון שלא על פי דין – אסור לשקר בבית דין אפילו כדי לקבל את מה שמגיע על פי דין (וראה שבועות ל, ב-לא, א), וכך כתב הש"ך (חו"מ עה, א): "אסור לטעון שקר כדי לעוות הדין או כדי לעכבו אע"פ שהוא זכאי".

בודאי שאסור להוציא ממון מאדם אחר שלא כדין תורה בתביעה בבית משפט ולעו"ד אסור לסייע בזאת (הרב מרדכי רלב"ג, תחומין כה, עמ' 251, ובמקורות המובאים שם). מסתבר שביה"ד יכול לציין בהיתר שניתן ביד התובע שהוא מתיר לו לגבות כל מה שייפסק בבית המשפט, ואז יהיה מותר לו לגבות כל מה שמגיע על פי החוק (שו"ע חו"מ סימן ב).

ייצוג לשקר – אם עוה"ד יודע בוודאות שלקוחו מנסה להוציא ממון שלא מגיע לו, או מתחמק מלשלם כסף שהוא אכן חייב, אסור לסייע לו (שו"ת יחיה דעת ד, סה). לא זו בלבד, ככל אדם גם עוה"ד חייב לעזור לעשוק מדין "השבת אבדה". שהרי מצות השבת אבדה מתייחסת לכל מי שמוצא ממון חבירו אבוד, ומשום "לא תעמד על דם רעך" (כפירוש חז"ל שכולל גם הצלת ממון חבירו – פסחים יג, א; בכורות כח, א; שם לא, ב; ספרא קדושים ב, ח; פתחי תשובה חו"מ כח, ד). לסיכום: כל היודע שחברו עומד להפסיד ממון, חייב לסייע לו למנוע את הפסד הממון. לא מצאנו בהלכה היתר לפועל לשקר, לרמות, לגזול ולעשוק עבור מי ששכר אותו. אמנם מן הסתם אין לחשוף שבעל הדין משקר, אלא אם כן יש רגליים לדבר (כגון, בייצוג של עבריינים, על פי שו"ע חו"מ שנח, א-ה).

"חוקי המשחק" – המונח שאתה מכנה "חוקי המשחק", ודאי שאיננו פוטר אותך מקיום מצות עשה של תורה, כשם שחוקי המשחק במדינה לא יכולים להתיר עבודה בשבת אף אם היו חוקים כאלו. כיון שהדבר אסור, אין חשיבות לשאלה אם אתה מקבל אחוזים מהתביעה או לא. איסור גזל משמעותו הוצאת ממון מתחת יד אדם אחד, גם ללא העברתו לכיס אחר. גם לגבי כתב הגנה, מדין "השבת אבדה" ו"לא תעמוד על דם רעך", אסור לך לאפשר מצב שבו אדם יפסיד ממון שמגיע לו בדין. לא חשוב באיזו דרך אתה עושה את זה, אם בסופו של דבר גרמת לאדם להפסיד כסף שלא כדין, עברת על "לא תעמד על דם רעך", "השב תשיב", ו"לא תוכל להתעלם".

גזל מתאגיד – כשם שאסור לגזול אדם פרטי, כך אסור לגזול תאגידים, כיון שרבים מפוסקי ההלכה סברו שחברה היא שותפות בין בעלי המניות, או לכל הפחות בבעלות בעלי השליטה (הרב ישראל בן שחר והרב יאיר הס, ספר כתור א, עמ' 242 והלאה). גם אם חברות הביטוח משלמות להם את נזקי התביעה הזאת הדבר אסור, כשם שאסור לשרוף את ביתו של אדם גם אם הבית מבוטח. העובדה שהאדם יודע שיש הרבה שרפות בשוק ונערך בהתאם, אינה מהווה היתר לשרוף. מה גם שיש בזה גזל של חברת הביטוח.

הוצאת ממון בדין – שימוש בכללי המשחק המקובלים בבית משפט על מנת לקבל את המגיע על פי דין התורה, ממי שסירב להופיע בבית דין, גם אם הם טכניים לחלוטין, כגון חוק ההתיישנות וכו' מותר.

הוצאת ממון על פי דין – כמו כן, יש פוסקים (כך שמענו בשם הרב מרדכי אליהו) הסבורים כי מותר לתבוע בבית משפט כסף בהסתמך על חוקים המנוגדים לדין תורה, על מנת לקבל מה שמגיע על פי דין תורה (כלומר: שהתוצאה הסופית תהיה שהאדם יקבל בדיוק כמה שמגיע לו מדין תורה), ואם הלקוח זכה בסופו של דבר ביותר ממה שמגיע לו, עליו להחזיר לנתבע את הפרש. כאמור, אסור לשקר בבית דין בכל מקרה. ובוודאי שאסור לשקר בבית משפט כדי לקבל ממון שלא כדין, ולעבור על איסור גזל.

ספק – במקרה שיש ספק האם הטענות שתטען עבור הלקוח הן אמת או שקר, מותר לך לומר זאת בשם מרשך, אבל אם ידוע בוודאות שהן שקר, אסור (הרב דב ליאור).

נטילת חלק פעיל בפנייה לבית משפט – מותרת כשמטרת עוה"ד להוציא כסף ששייך למרשו בדין מדין "עביד איניש דינא לנפשיה", שכן מבחינה זאת פנייה לבית המשפט והשפעה על מהלך הדין אינה שונה מכל דרך אחרת של עשיית דין עצמית, כגון כניסה בלילה לרשות אחרת או תקיפה בכוח כדי להשיב גזלה (ואולם, בעניין זה ראו בהרחבה בשו"ע חו"מ ד, ובכל נושאי כליו, כי דיני עשיית דין עצמית הם רבים. וראו באריכות בספר "תקפו כהן" שעוסק בשאלה הזאת, ובעיקר בפרק קטו-קטז). כל הדרכים השונות שהזכרת מותרות כי הן משמשות אותך להוציא ממון המגיע לך בדין, במקום שביה"ד הדין תורה מתקשה לעשות זאת, בשל סמכויותיו המצומצמות. אם אינך בטוח בדין, או ששינית את דעתך במהלך המשפט, אתה יכול לייצג את מרשך, אבל אסור לך להיות "ראש קטן", כלומר אם השתכנעת שמרשך משקר, עליך להסתלק מהעניין. אם אתה רואה שאדם עומד להפסיד ממון, אל תתעלם, עזור לו להציל את שלו.

דין תורה וחוק המדינה | 65

דין פלילי – כאמור (ראו בעמ' 27), גם על פי ההלכה השיפוט בתחום הפלילי נתון לבתי המשפט.

בנוגע לשאלה האם מותר לנצל את הכללים כדי לזכות אדם שעבר על החוק מסתבר שאין מניעה לעורך הדין לנהוג ע"פ המקובל, כיון שהוא אינו עובר על גזל או על השבת אבדה, והוא נוהג ע"פ החוקים שהמדינה עצמה קבעה. כאשר מדובר בזיכוי פושע מסוכן, מן הראוי שעורך הדין יבחן האם במעשיו הוא מקיים את מצוות "לא תעמוד על דם רעך" (סנהדרין עג, א; רמב"ם רוצח א, יד; שו"ע חו"מ תכו, א) ביחס לנפגעים פוטנציאליים של מרשו.

הלוואה וריבית

הלוואה וריבית

דיני הלוואה

הלוואת כסף לעני מישראל היא מצווה מן התורה, וכך כותב בעל ספר החינוך בביאור המצוה (מצוה סז):

להלוות לעני כהשגת היד כפי מה שצריך לו, למען הרחיב לו ולהקל מעליו אנחנו. וזאת המצוה של הלוואה היא יותר חזקה ומחוייבת ממצות נתינת הצדקה, שמי שנתגלה ונודע דחקו בין בני אדם וגילה פניו לשאול מהן אין דחקו ואפילתו כמי שעדיין לא בא לאותה בושה וירא מהכנס בה, ואם יהיה לו מעט סעד של הלוואה, במה שירווח מעט אולי לא יצטרך לבא לשאלה לעולם, וכשירחמנו האל בריוח ישלם נשיו ויחיה בנותר. ועל כן הזהירנו תורתנו השלימה על זה לסעוד המן בהלוואה טרם יצטרך לבוא אל השאלה, שנאמר (שמות כב, כד), אם כסף תלוה את עמי...

בעל ספר החינוך מוסיף ומטעים את החשיבות בהלוואה לנזקק ומתוך כך מזהה את המלווה כשליחו של הקב"ה:

שורש המצוה, שרצה האל להיות ברואי מלומדים ומורגלים במדת החסד והרחמים, כי היא מדה משובחת, ומתוך הכשר גופם במדות הטובות יהיו ראויים לקבלת הטובה... שהיה מחסדו ברוך הוא שנעשינו שלוחים לו לזכותנו...

כשם שיש מצווה להלוות לנצרכים, כך הלווים מצווים לפרוע את חובם. ומכאן הביטוי השגור בדברי חז"ל: "פריעת בעל חוב מצווה" (כתובות פז,

א, ועוד; ראו פתחי חושן הלוואה פרק ב, הערה א, על תוקפה ומקורותיה של מצווה זו).

כך נאמר בתהלים (לז, כא): "לֹא רָשַׁע וְלֹא יְשָׁלֵם וְצַדִּיק חֹנֵן וְנוֹתֵן". וביאר הרד"ק:

לוה רשע ולא ישלם, סיפר ממדות הרשע המגוננות, כי מה שילווה לא ישלם, ואין צריך לומר שלא יתן משלו. וצדיק חונן ונותן, והצדיק בהיפך, כי חונן לבני אדם ונותן להם משלו, ואין צריך לומר כי מה שילווה ישלם.

אי החזרת חוב היא מידה רעה, עד שלדעת רבי שמעון היא הדרך הרעה שיש להתרחק ממנה (אבות ב, ט).

השאלות בנושאי הלוואה התמקדו בעיכובים שונים בהחזר הלוואה ובגבייה מסופקת. להלן מספר עקרונות בנושאים אלו. כמובן אלו ראשי דברים בלבד שכן בהלכות "טוען ונטען" שהם לב לבו של שולחן ערוך חושן משפט יש פרטים רבים. ראשית יש להבחין בין מודה במקצת החוב שחייב שבועה מהתורה לבין מי שכופר בכולו שחייב רק בשבועה מדרבנן, כיום בתי-הדין אינם נוהגים להשביע כי אם לפשר לפי העניין וסבירות הטענות.

ספק בפרעון – ההלכה מבחינה בין מצבים שונים של ספק וקובעת דין בהתאם (ח"מ עה, ט-י):

מנה לי בידך שהלויתך או שהפקדתי בידך, והלה אומר: **איני יודע אם הלויתני או אם הפקדתי בידי**, ישבע היסת שאינו יודע, ופטור. ואם בא לצאת ידי שמים, ישלם... מנה לי בידך שהלויתך או שהפקדתי בידך, והלה אומר: יודע אני שהלויתני מנה או שהפקדתי אצלי ואיני **יודע אם החזרתי לך אם לאו**, חייב לשלם, ואין התובע צריך לישבע אפילו שבועת היסת... לא תבעו אדם, אלא מעצמו אמר לחבירו: הלויתני, או: הפקדתי אצלי, או: גזלתך ואיני יודע אם החזרתי לך, פטור. ואם בא לצאת ידי שמים, חייב לשלם. אבל אם אמר: איני

יודע אם הלויתני או אם הפקדת אצלי או אם גזלתך, הואיל
ובלא תביעת אדם אמר כן, פטור אף לצאת ידי שמים.

מכאן עולה שכשהנתבע מסופק אם התחייב בכלל ולחברו יש תביעה ברורה
על החוב, על הנתבע לשלם רק כדי לצאת שמים בלבד, ואם אין תביעה
בטענה וודאית (טענת ברי) אף אין חיוב לצאת ידי שמים. לעומת זאת אם
היה חוב בבירור והחייב מסופק אם פרע, הוא חייב לשלם מן הדין.

דחיית פרעון חוב למכולת מעבר למוסכם

ש ביישובנו ישנה מכולת המופעלת על ידי עולה חדשה. היא משלמת שכירות
על המקום, קונה את המוצרים על חשבונה ומוכרת אותם בהקפה במהלך
החודש ואת התשלום היא מקבלת בסוף החודש. חלק מהמשפחות משלמות
באיחור ולעתים באיחור של חודשים רבים. הדבר גורם לה להפסד בשל
אשראי יקר שהיא נדרשת לקחת בבנק, ולאחרונה אפילו נאלצה להפסיק
לרכוש מוצרים למכולת כיוון שאין לה הכסף הנדרש לכך. שאלותי הן:

1. האם מותר לאתר את התשלום בהסכמתה המאולצת, שכן היא מגסה
להיות נחמדה ומקובלת כדי לא להפסיד לקוחות שיכולים ללכת לסופר
השכונתי?

2. האם מותר לאדם לדחות את תשלומיו ללא הסכמתה? האם מותר לדחות
אותה בטענת "שכחתי", "אשלם מחר" וכו'?

3. האם תפקיד הרב לדבר עם אנשים שישלמו את חובם?

ת 1. אם הקונים ביקשו דחייה והמוכרת הסכימה – הדבר מותר. אמנם, ראוי
שלא לבקש ממנה דחייה אם ידוע שהיא זקוקה לכסף (ראו הלכה דומה
בקיזור שולחן ערוך מב, יח).

על פי ההלכה תשלום בזמן קודם אפילו למצוות צדקה (שו"ע יו"ד רמט, ו). יתרה מזו, קונה שלא משלם בטענה שאין לו כסף ("לך ושוב"), ובאמת יש לו כסף אלא שהוא מעדיף להוציא אותו על דברים אחרים, עובר על איסור דרבנן גם אם בעלת המכולת הסכימה בדיעבד (שו"ע חו"מ צז, ג; וראו באריכות בספר ברית יהודה פרק ב, הערה לא).

2. אם המוכרת לא הסכימה, המאחר עובר על איסור "לא תעשוק" (רמב"ם ספר המצוות לא תעשה רמז; שו"ע חו"מ צז, ג). טענות החייבים אינן פוטרות אותם מתשלום במועד, כל זמן שלא קיבלו את הסכמת הנושה.

3. אנו בטוחים שהרב המקומי מודע להלכה והוא שוקל בכובד ראש מתי וכיצד עליו להתערב.

תמורה למכירה שלא נתבעה

בעבר ניהלתי חנות מתנות בביתי. בין היתר רכשתי ספרים בסכום של כ-700 ש"ח. בבדיקה שעשיתי לאחר זמן לא מצאתי ראייה לכך ששילמתי עבור רכישה זו, אך המשכתי לרכוש מאותו ספק ולשלם לו. האם אני צריכה לפנות למוכר שיבדוק זאת, או שזו אחריותו? מאחר שעבר זמן רב (מספר שנים) אני נבוכה לפנות אליו.

אם הרישומים שלך מסודרים ומדויקים תמיד, יש להתייחס להשמטת רישום התשלום כהוכחה שלא שילמת לו, ולכן עלייך לשלם עכשיו (על פי שו"ע חו"מ צא, ה).

אם הרישומים אינם מדויקים, והספק לא תבע אותך, את פטורה בדיני אדם (שו"ע חו"מ עה, י). אמנם כדי לצאת ידי שמים, עלייך לשלם בכל זאת, מכיוון שברור לך שהיה חוב בעקבות הרכישה ולגבי התשלום את מסופקת (שם). אם לאחר שתזכירי את החוב לספק הוא עדיין לא יהיה משוכנע שהחוב לא נפרע יש מחלוקת האם את חייבת לצאת ידי שמיים (פתחי חושן הלואה פרק ב, הלכה לא, הערה עח).

כמובן אם הספקי המוכר יאמר שהוא קיבל תשלום, או שהוא מוחל עליו, או שתגיעו לפשרה אחרת, את פטורה (שו"ע חו"מ עה, יא, אפילו כאשר החייב משוכנע בחובו).

חיוב אשראי שלא נפרע

ש לפני כשנה רכשתי מוצר באחת מחנויות רשת מפורסמת. באותו יום, המכשיר של חיוב כרטיס האשראי לא היה תקין, ולכן העסקה בוצעה באופן ידני. הזמן עבר, והחיוב לא ירד מחשבוני. פניתי טלפונית לנציגת הרשת שמטפלת בחיובי האשראי, היא הודתה לי ואמרה שהנושא יטופל. עד היום לא חיוב חשבוני כלל. מה הדין במקרה כזה? האם עליי לפנות שוב אל החברה ולהזכיר להם? האם הסכום שאותו עלי לשלם הוא אותו הסכום, או שמא סכום שונה, כפי ששווה המוצר היום? שכן העסקה בוצעה בשקלים, אבל ערכו של המוצר השתנה.

ת תשלום בכרטיס אשראי באופן ידני מקובל כדרך תשלום בזמננו. אין צורך לטרוח ולהזכיר למוכרים לחייב את חברת האשראי, מעבר למה שעשית. הדברים אמורים מצד החובה לפרוע חוב, שהרי נתת להם אפשרות לגבות באמצעות הכרטיס ואף הזכרת להם בטלפון וכנראה הם מחלו על החוב. גם מצד השבת אבדה אתה פטור, שכן זוהי אבדה מדעת שלא חייבים להשיבה, כשם שפסק שו"ע לגבי פרה שנמצאה ברפת לא נעולה (שו"ע חו"מ רסא, ד). אמנם, זכותה של החברה לחייב אותך בתשלום לא פוקעת, כל עוד לא ויתרה עליו במפורש. ואם יהיה צורך בשיתוף פעולה שלך בביצוע החיוב – עליך לעשות מה שנדרש.

מחיר המוצר נקבע בשעה שקנית את המוצר, כלומר כשלקחת אותו לביתך או כשחתמת על שובר האשראי ומדין סיטומתא ואין הוא משתנה עם הזמן (הרב צבי יהודה בן יעקב, "חזרה ממקח שנקנה באמצעות כרטיס אשראי")

תחומין יז, עמ' 282 ו-284, הרב דרור טוויל, "קניית חפץ לא מסויים בכרטיס אשראי", משפטי ארץ ג עמ' 303).

פרסום שמות חייבים לוועד הבית

ש אני חבר ועד בית של בניין משותף (28 דיירים). מספר דיירים לא משלמים את תשלומי ועד הבית. האם מותר לי לפרסם את שמות החייבים בלוח המודעות כדי לגרום להם לשלם, או שמא יש בזה משום לשון הרע?

ת כתב ה"חפץ חיים" (כלל י) שמותר לספר לשון הרע לתועלת. לכן מותר לפרסם שמות הדיירים החייבים על מנת שישלמו את תשלומי ועד הבית, אך כפי שכתב שם ה"חפץ חיים" היתר זה מותנה בתנאים שונים. לענייננו, הפרסום מותר רק אם הגזבר ניסה לגבות את החוב בדרכים המקובלות, ושעל פי ההערכה לא יהיה ניתן לגבותו ללא הפרסום. ודאי שמותר לגזבר להביא לידיעת דיירי הבנין את שמות החייבים שלא באמצעות לוח המודעות, כיוון שמותר לספר לאדם שמישהו חייב לו כסף! פרסום בלוח המודעות עלול להביא את המידע לידיעתם של אנשים נוספים (כגון, אורחים ובני משפחה) שאינם בעלי החוב.

אמנם אם נראה שיש לחייבים קושי אמיתי לשלם, מחמת אונס, אין לפרסם זאת (חשוקי חמד ב"מ עמ' תמח בשם הרב יוסף ש. אלישיב), אך בדרך כלל אין לחשוש לכך.

בספר דיני הבית המשותף (הרב קורנגוט, עמוד 95) כתב שלוועד הבית יש דין של "ציבור" ולכן על הדייר לשלם את תשלומיו קודם ורק אחר כך יוכל לברר תביעתו בבית הדין (שו"ע חו"מ ד, א). על כן אף אם יש לחייבים

1. עיינו כתובות (מט, ב) שרב חסדא הורה לפרסם אדם שלא פירנס את ילדיו (למרות שמצד הדין הוא לא היה חייב לעשות זאת), אם כן קל וחומר במקרה דידן שהרי מדובר בחוב גמור.

טענות עליהם לשלם ולאחר מכן להעלות את הטענות בפני דיינים הדנים בדין תורה.

משמעות המושג "לכשירחיב"

שאלתי היא בעניין פרשנות המושג "לכשירחיב" – וזה המקרה: אדם נטל כספים מחברו בהלוואה והתחייב בהסכם שנחתם בין השניים שהכסף יוחזר "לכשירחיב"; האם המשמעות היא מעין התחייבות מוסרית להחזר ההלוואה או שמא בפנינו התחייבות משפטית לכל דבר ועניין שמאפשרת לחייב לפרוע בזמן סביר וכיו"ב.

באופן עקרוני הכלל בשטרות שיש בהם ספק הוא: "יד בעל השטר על התחונה" (שו"ע חו"מ מב, ו) כלומר השטר יתפרש לרעת בעל השטר שרוצה להוציא מחברו ממון. ברם, בכל מקום שיש מנהג ברור בפירוש לשונות השטר, יש ללכת אחרי המנהג (שו"ת ריב"ש סימן רז), ובהמשך מובאים סייגים נוספים לכלל (ועיינו גם בהרחבה בספרו של הרב יוסף גולדברג, "הסכם ממון" שדן בהסברם של נוסחי שטרות).

באופן מעשי ביחס למושג 'לכשירחיב' – לפי הכלל שכתבנו הרי שהלשון תתפרש לרעת המלווה שהוא המוציא, ועיין שו"ת נודע ביהודה (חו"מ, סימן יד) שכתב לגבי "לשירחיב": "הכל לפי ראות עיני הדיינים" (עיינו עוד פתחי חושן הלוואה פרק ג, הערה י).

צריך לסייג ולומר שהפירוש המדויק ללשון השטר יכול להינתן רק אחרי בחינת הנוסח המלא של השטר ושל נסיבות המקרה. ועל כן את הפירוש שכתבנו לעיל יש לראות כהכוונה כללית בלבד.

תזכורת ללווה ששוכח לפרוע את החוב

הלוויית כסף לחברה – 50 ש"ח, והיא שכחה להחזיר. האם מבחינה הלכתית אני חייבת להזכיר לה? אם אני מוחלת לה על הכסף זה בסדר?

ת אם בכוונתך למחול את לא צריכה לומר לה דבר. אך רצוי שתאמרי בפיו שאת מוחלת, כיון שיש הסבורים שמחילה במחשבה בלבד אינה נחשבת מחילה (קצות החושן יב, א; פתחי חושן הלוואה פרק יב, סעיף ז; ובאריכות בדרכי חושן א, עמ' קמו). במקרה זה גם אם החברה פונה אלייך לאחר זמן ורוצה להחזיר את החוב, את צריכה לומר לה שהחוב כבר מחול. אך אם אינך מתכוונת למחול, אלא שלא נעים לך לבקש, עדיף שתתגברי ותבקשי, ובכך תסייעי לה לקיים את חובתה, ותחסכי ממנה אי נעימות כאשר היא תיזכר לאחר זמן.

הלוואה ללא שטר

ש הבנתי שהלוואה צריכה להיעשות בשטר ובפני עדים מדאורייתא. האם דין זה נכון גם לגבי חבר שאני סומך עליו ועלול להיעלב אם אבקש? האם ישנו נוסח שטר יותר "קל" במקרה כזה?

ת שולחן ערוך (חו"מ ע, א) פוסק:

אסור להלוות בלא עדים, ואפילו לתלמיד חכם, אלא אם כן הלווה על המשכון. והמלוה בשטר משובח יותר. וכל המלוה בלא עדים, עובר משום לפני עור לא תתן מכשול (ויקרא יט, יד), וגורם קללה לעצמו.

מכאן עולה שחובה להלוות בעדים או בשטר. הש"ך (שם ב) כתב שיש מחלוקת בין הפוסקים האם ניתן להסתמך על שטר שנכתב רק על ידי הלווה וללא עדים דהיינו: "אני חייב לך סכום כך וכך". למעשה ניתן לסמוך על המקלים ובפרט שלרוב הדעות זהו איסור מדרבנן. למרות שדבר זה מקורו בגמרא מפורשת (בבא מציעא עה, ב) ונפסק להלכה ללא מחלוקת, רבים לא הקפידו על כך.

חכמי ישראל במשך הדורות העלו הסברים שונים מדוע לא מקפידים על כך (עינינו שו"ת יביע אומר ז, חו"מ, ז, שהביא את הדעות בעניין וכן דן בשאלה

האם זהו איסור מהתורה או מדרבנן או מידת חסידות). נציין לדבריו של ערוך השולחן (שם א):

מה שאין נזהרים עתה בזה ולוים זה מזה גמ"ח בלא עדים ובלא שטר משום דמכירין זה את זה ונאמנין זה לזה ויודע המלוה שלא ישכח ולא יכפור לו [נראה לי].

למרות זאת, נראה שראוי להקפיד על הלכה זו ולא להסתמך על המקלים בעניין, אך אם יש בזה חשש של "כבוד הבריות" ניתן להסתמך על הדעות המקלות ולהימנע מהעלבת החבר. אנו ממליצים להסביר לחבר שזו תקנה שנועדה לטובת כלל המלווים והלווים וכדי למנוע טעויות מביכות וויכוחים בין חברים על סכום ההלוואה ופירעונה. כך שאדרבא תקנה זו מחזקת את הידידות והחברות ואינה מחלישה אותה, על כן אין סיבה שהחבר ייפגע. כמובן שיקול הדעת הסופי האם הדבר פוגע או לא נתון בידך.

סכסוך בין אחים על פירעון משכנתא

ש אני ואחי היינו שותפים בעסק במשך כ-7 שנים. במהלך השותפות נקלענו לקשיים כספיים, ובלית ברירה נאלצתי לקחת משכנתא, ולשעבד את הבית הפרטי שלי, כדי להזרים את סכום ההלוואה לעסק. סוכם כי העסק יחזיר לבנק את התשלומים החודשיים של ההלוואה, הכול בסיכום בעל-פה בין אחים ובהסכמה. במשך שנתיים העסק עמד בהתחייבויות. אולם, בשנת 1996 פורקה השותפות, ונטל ההחזר נפל על כתפיי. אחי מסרב להחזיר כל פעם בטענה אחרת (אין לי, לא מגיע לך, וכדו') עד היום המתנתי בסבלנות, מה עושים? מה ההלכה אומרת? מה התורה אומרת?

ת אין ספק שצריך להחזיר הלוואות ולעמוד בסיכומים, אם יש לצד השני טענות, עליו לגשת לבית דין, ובמקרה שאין בהן ממש, כפי שאתה טוען, בית הדין יורה לו לשלם ותוכל להשתמש בפסק הדין לצורך גבייה בהוצאה לפועל. כמובן שאם תצליחו למצוא פיתרון ולהשיב את השלום במשפחה, בלא צורך בפנייה לבית דין, ולאחר תקופה כל כך ארוכה של סכסוך, תבורכו מן השמים.

שחזור שיק שאבד

נתנו שיק "פתוח" תשלום על קייטנה. יום אחד התקשר אלינו מישהו, על פי הפרטים שלנו שרשומים על השיק, והודיע לנו שהוא מצא את השיק, וכי הוא משמיד אותו. מארגני הקייטנה לא הודיעו לנו שהשיק אבד, ולא פנו בבקשה לתת שיק חדש. כמו כן אין לנו ודאות כי מוצא השיק אכן השמיד אותו (אם כי בטלפון הוא נשמע אמין, מה שכמובן לא מחייב). האם מחובתנו לפנות למארגנים, או שמא עלינו לחכות שיפנו אלינו, ואולי הם לא יפנו בכלל, או שמא עצם נתינת השיק דינה כתשלום, ואם המארגנים איבדו את השיק אין לנו חובה נוספת כלפיהם?

נחלקו הדעות בין פוסקי דורנו, ביחס למעמדו ההלכתי של שיק. יש אומרים ששיק סחיר (שניתן להעבירו לאדם אחר) דינו כ"ממרני" שהוא שטר התחייבות כלפי כל מי שיוציא את השטר (פתחי חושן, עדות ושטרות פרק ט, סעיף יד), יש אומרים שדינו כתשלום כסף בסיטומתא, יש אומרים שדינו כהקנאת כסף מכוח דינא דמלכותא דינא מכיון שהחוק אוסר לבטל שיק שניתן כבר, ויש אומרים שהוא רק הוראה לבנק למסור כסף של הנותן למקבל (סיכום הדעות: הרב צב"י בן יעקב, תחומין יג, עמ' 422; ושוב בספרו שו"ת משפטיך ליעקב חלק א סימן כא, יש לציין שהוא עצמו רוצה לחדש דרך נוספת בהבנת דינו של השיק).

רוב הפוסקים סבורים שמסירת שיק איננה תשלום, אלא התחייבות של כותב השיק כלפי המוטב, או הסכמה שלו שהמוטב יגבה את הכסף מחשבונו. ולכן אם ברור שהשיק הושמד, המוטב עדיין זכאי לתשלום, כיון שלא קיבל את הכסף בסופו של דבר.

שיק "פתוח" שלא נכתב בו שם המוטב, הוא התחייבות לכל המוציא כתב זה. על פי החוק שיק שהוסב (ובוודאי גם שיק פתוח) ניתן להסבה נוספת, ואם מקבל השיק נתן בעבורו תמורה, הוא יוכל לגבות אותו בעזרת הוצל"פ. משמעות הדברים תתברר בעזרת הדוגמה הבאה: אדם קנה מצלמה ונתן תמורתה שיק פתוח, המוכר נתן את השיק בתמורה לקנייה בחנות מכולת.

בסופו של דבר המצלמה לא סופקה לקונה והוא ביטל את השיק. כעת זכאי בעל המכולת לגבות את השיק מהכותב, כיון שהוא נתן תמורה עבור השיק (ראו בעניין זה פקודת השטרות – נוסח חדש, סעיפים 26–28).

בפוסקים "שיק פתוח" מכונה ממרני (ראו למשל בית שמואל אה"ע נג, יג), ומשמעותו ההלכתית היא התחייבות כלפי כל אדם שיוציא את כתב ההתחייבות. כשמקבל השיק הפתוח יעביר אותו הלאה, הרי הוא מוחל על ההתחייבות כלפיו, גם אם החוב נוצר עקב מכירה או עבודה. ומעתה רושם השיק חייב למקבל החדש.

לפיכך, אם המארגנים נתנו את השיק מרצונם לאדם אחר הם העבירו את החוב שלך לאותו אדם, ואתה חייב לשלם למי שקיבל את השיק. אולם, אם הם איבדו את השיק, אתה עדיין מחויב להם, ועליך לבטל את השיק ולשלם להם עבור השירות (בניכוי עמלת הביטול). כיון שאינך יודע אם השיק ניתן או אבד, וכן אינך בטוח שהשיק אכן נקרע, ויש חשש שמא תיתבע לשלם וביטול השיק לא יועיל (כיון שיתכן שהמקבל נתן תמורה), מסתבר שאינך חייב לשלם עד שיינתנו לך ערבויות מתאימות שיפצו על פירעון השיק (פתחי חושן הלוואה פרק ב, הערה צג).

מצוות הלוואה לאחר היתר עיסקא

היכן יש מצוות הלוואה ואיסור ריבית לעני מאז שנולד היתר עיסקא?

איסור ריבית איננו נוגע רק להלוואה שניתנת לעני (שו"ע יו"ד קס, א). כמו כן מצוות הלוואה אינה מדברת על עניים בלבד, אלא על כל מי שזקוק להלוואה (שו"ע חו"מ צז, א).

אכן בהלוואה לעניים ע"פ היתר עיסקא לא מקיימים את מצוות הלוואה, ולכן יש להלוות את מקצת הכסף לעניים ללא כל רווח (אהבת חסד, ב, ח ובסעיף טו). כדי לקיים את המצווה, תוכל לפנות לארגון "פעמונים", שמפעיל בנק בו כספך משמש להלוואה למי שזקוק לה, וכאשר תזדקק לכספך תוכל לקבלו בחזרה.

ש

ת

איסור ריבית

בעל ספר החינוך (מצוה סח) היטיב להגדיר במשפטים קצרים את המיוחד שבאיסור הריבית:

שלא נתעסק במלוות ריבית בין הלוה והמלוה, כלומר שלא נעשה להם ערבות ולא נעיד אליהם ולא נכתוב ביניהם שטר שיש בו הזכרת ריבית, שנאמר (שמות כב, כד) לא תשימון עליו נשך. ובא הפירוש ב[בבא] מציעא (עה, ב) שהלאו הזה נאמר על המתעסקים בענין כגון ערב ועדים וסופר. ושם נאמר גם כן שהמלוה נכלל עמהם בלאו זה מלבד הלאוין האחרים שמיוחדין בו. וכלל הענין שאמר אב"י שם שהמלוה עובר על ששה לאוין והלוה בשנים והמתעסקין באחד. משרשי המצוה, כי האל הטוב חפץ בישוב עמו אשר בחר, ועל כן צוה להסיר מכשול מדרכם לבל יבלע האחד חיל חברו מבלי שירגיש בעצמו עד שימצא ביתו ריקן מכל טוב, כי כן דרכו של ריבית, ידוע הדבר, ומפני זה נקרא נשך. ובהימנע מן המעשה הזה ערב וסופר ועדים ימנעו בני אדם ממנו.

מצוות הריבית מיוחדת בכך שגם המפסיד דהיינו הלווה שמשלם את הריבית עובר על איסור. בשאר המצוות שבדיני ממונות, כמו גזל ואונאה, הנפגעים בוודאי אינם עוברים על האיסור. כאן החמירה התורה כדי לשרש תופעה זו לחלוטין.

בשרשי המצווה אפיין בעל ספר החינוך את הריבית בכך שהיא מביאה את האדם למצב כלכלי חמור "בלי שירגיש בכך". התורה מתנכת את האדם להתגבר על טבעו, לשאת את מבטו לעתיד, ולהימנע מלקחת על עצמו התחייבויות שלא יוכל לעמוד בהן, שבסופן יישאר עם בית ריק.

פיצוי על איחור בתשלום על דירה

ש מכרתי דירה והקונה אחר באחד התשלומים ב-3 שבועות שזו הפרה יסודית של החוזה, על פי החוזה שבינינו. האם אני זכאי לדרוש את ערך הכסף המגיע לי כשהוא צמוד לריבית הבנקאית (פק"מ למשל) עבור תקופת האיחור? האם אני זכאי לפיצוי אחר או נוסף?

ת על מנת לחייב בריבית יש צורך בחוזה מתאים על פי ההלכה. ללא חוזה מתאים יש בעיה של ריבית דרבנן, שכן אתה נוטל סכום גדול יותר מהסכום שהקונה חייב לך, כתשלום על הזמן שהכסף היה בידיו (שו"ע יו"ד קעז, יח).

לגבי חיוב בהצמדה, קיימים מנהגים שונים בין בתי הדין: חלקם מחייבים בהצמדה מלאה, חלקם בחצי הצמדה וחלקם אינם מחייבים בכלל (ראה על כך דיון בתחומין ו, עמ' 208-234. המסקנה במקרה הנידון שם הייתה לחייב בחצי הצמדה). כדי למנוע בעיות כפי שתיארת יש לחתום מראש על חוזה שמעניק סעדים מתאימים על פי ההלכה (הרב ד"ר איתמר ורהפטיג, "חוזה מכר דירה", משפטי ארץ ג, עמ' 497).

החזרת חוב עם תוספת

ש איך עלי לנהוג כאשר אני צריכה להחזיר חוב. א. כאשר אני לא זוכרת את הסכום המדויק של החוב – האם מותר לי לתת סכום שהוא ודאי גדול יותר מסכום החוב?

ב. האם מותר לעגל את הסכום כלפי מעלה – לדוגמה אני צריכה להחזיר 21.2 ש"ח, האם מותר לתת 22 ש"ח? שמעתי שאפשר להגדיר את הפרש כ"מתנה" ואז אין בעיה של ריבית – האם זה נכון?

ג. מישהו נתן לנו סכום גדול של כסף בהלוואה, אנו מחזירים לו זאת טיפין טיפין, כל פעם שיש לנו. האם יש מקום להחזיר את הסכום בתוספת הריבית

שהיה מקבל בבנק, אם הוא היה שם את הכסף בחיסכון, או בתוספת הצמדה למדד – כך שהכסף לא יאבד את ערכו?

א. כאשר אינך זוכרת את סכום החוב, והמלווה טוען שהוא זוכר את הסכום, את חייבת לשלם כפי שהוא טוען. אלא אם תוכלי להישבע שלווית פחות מזה ואז תחוייבי לשלם את הסכום שעל פי שבועתך לא לוויית יותר ממנו (שו"ע חו"מ עה, ט).

כאשר גם המלווה איננו זוכר את הסכום, פוסק השו"ע (חו"מ עה, יח) שהלווה חייב לשלם את הסכום שהוא בטוח שהוא חייב, ולא יותר. ואולם, לדעת פוסקים אחרים שהביא שם השו"ע, חייב הלווה מדין שמים (כלומר: ביה"ד לא יוכל לחייב אותך, אבל כלפי שמים את חייבת), להתפשר עם המלווה ולשלם יותר ממה שהוא טוען. הש"ך (עה, סז) מכריע כדעה הראשונה.

העולה מכאן: כל סכום שמשולם מחמת הספק אינו בכלל איסור ריבית. אבל אסור לך לשלם יותר ממה שלווית בודאות (תורת ריבית ג, יג).

ב. אף שיש ראשונים (כך משמע מרש"י בבא מציעא עג, ב, ד"ה אחולי; ומהרב"ם מלוה ולוה ח, ט) הסבורים שמותר ללווה לתת מתנה למלווה. להלכה פוסק שו"ע (יו"ד קס, ד) שאסור לעשות כן (והרמ"א לא חלק על כך).

בעל שו"ת מנחת יצחק (ט, פח; מובא בספר תורת ריבית ג, יב) מתיר לעגל כלפי מעלה, בתנאי שהלווה יתנה עם המלווה שיתן את אותן אגורות עבורו לצדקה, כלומר שהעודף ניתן למלווה בתורת שליחות לצדקה ולא כתשלום על ההלוואה.

אם המלווה מסכים לעגל את הסכום כלפי מטה, ודאי שמותר. אם החוב אינו מחמת הלוואה אלא מחמת מכירה וכדומה, יש אומרים שמותר לעגל גם כלפי מעלה. אבל אין לשלם תוספת על האיחור בתשלום לכל הדעות (תורת ריבית ג, יא).

ג. בוודאי שלא. אם המלווה היה משקיע את הכסף בבנק, הוא היה רשאי לזכות ברווחים על פי היתר עיסקא. כלומר: המשקיע נעשה שותף בעסק של הבנק, והבנק נעשה שליחו להתעסק בכסף ולהרוויח. אבל כיון שהוא הלווה לך את הכסף, אסור לשלם עליו ריבית. זה בדיוק מה שאסרה התורה. כדי להימנע מאיסור ובכל זאת להבטיח רווחים גם לבעל הכסף, אתם יכולים לעשות ביניכם היתר עיסקא (ראו דוגמאות באתר דין תורה).

מעורבות עובד בגביית ריבית עבור החברה

עובד חברה אשר מוכרת לצרכנים פרטיים, קבלנים ומוסדות מוצרי בנייה, וגובה מהלקוחות שאיחרו את התשלום ריבית והצמדה שלא על פי היתר עיסקא.

תפקיד העובד לעקוב אחר התשלומים ולערוך את חישובי הריבית. אנו מבינים שבמקרה של הלוואה בריבית, המלווה, הלווה וגם עורך ההסכם עוברים על הלאו.

האם במקרה המתואר העובד עובר על איסור? יש לציין שעל גבי החשבונות של החברה רשום כך: "הסחורה בבעלות החברה עד לפירעון סופי של החשבונות", ואולם אין לכך בסיס מכיוון שברגע שהקבלן השתמש במוצר עובר המוצר לרשותו.

אסור לחייב קונה שאיחר לשלם בריבית שגדלה ככל שהזמן עובר (שו"ת הרשב"א ב, ב). נחלקו הפוסקים האם יש בכך איסור דאורייתא או איסור דרבנן (ראו ספר מלוה ה' חלק א, פרק ג, סעיף כג, ובהערות).

בספר מלוה ה' (חלק א, פרק ז, סעיף יט) נפסק שמותר לעובד בחברה להוציא קבלה על ריבית כיון שאינו מסייע בכך לתשלום ריבית, שכבר נעשה על ידי בעל החברה. כמו כן מותר לו לרשום את סך הריבית שקיבל בפנקס ההכנסות של החברה, וכן לדרוש לבעלים אם חסרה קבלה על הריבית וכדו',

שכן אין בכל אלו משום מסייע לעבירה עצמה. מכאן, שאם מדובר בסיוע לתשלום (כגון להזכיר לקונה את החוב והריבית המצטברת) הרי שיש בכך איסור של מסייע לעוברי עבירה.

מנהל החשבונות אינו עובר על איסור כיון שהאיסור חל על מי שהיה שותף להלוואה, ומי שמזכיר למלווה את קיומה אינו בכלל זה.

בנוגע לסעיף שמתנה את העברת הבעלות בתשלום התייעצנו עם עו"ד ולדבריו, במוצר מתכלה הבעלות עוברת לכל המאוחר בזמן השימוש, ואז ישנו איסור ריבית כמו שהוסבר בראשית התשובה. אולם, במוצר בר קיימא (ריהוט, רכב, וכד') הבעלות עוברת רק בזמן התשלום ואז אין איסור ריבית כיון שמעולם לא היה חוב לספק, אלא נקבע מחיר גבוה יותר אם הרכישה תתקיים מאוחר יותר. בכל מקרה רצוי שהעובד יבקש מהמעסיק לחתום על היתר עיסקא.

עבודה בגביית ריבית

ש אני עובדת בחברת תקשורת שגובה ריבית מאנשים שמאחרים בתשלום כעבור 7 ימים כפי שמקובל בחברות רבות. האם זה סותר את חוקי הדת? ואם כן, האם עצם עבודתי באותה חברה היא עברה על הדת? אשמח לקבל תשובה מפורטת.

ת כאמור אסור לעבוד בגביית ריבית. עובד חברה, שמנסה לשכנע את בעליה לחתום על היתר עיסקא אף אם לא יצליח בכך, אינו עובר על איסור, ואין בעבודתו משום הסכמה לריבית, שהרי הוא הציע היתר עיסקא ובלבד שלא יעסוק באופן ישיר בריבית. אולם, ללקוחות החברה יש בעיה (וכמובן לחברה עצמה), ובכל מקרה, מוטל על כל מי שיכול להשפיע ולמנוע ממי שעובר עבירה להמשיך לעשות זאת, והמציל את הרבים מאיסור, יבורך.

אמנם, יתכן שיש לחברה בה את עובדת היתר עיסקא שמתיר גביית ריבית. לכן כדאי שתבררי זאת במשרדי החברה. אם אכן יש לחברה היתר כזה, את

יכולה להמשיך בעבודתך. במוסדות רבים (כגון בנקים) יש היתר עיסקא כללי, החתום על ידי מועצת המנהלים ומורשי החתימה של החברה, ולפיו בכל הסכם וחווה של המוסד, שמוזכר בהם תשלום ריבית או הלוואה, יש לראות זאת כאילו נעשתה עיסקא עם דמי התפשרות (ראו עוד בהמשך בנוגע להיתר עיסקא).

כמו כן, כיון שמן הסתם מדובר בחברה בע"מ, אם רוב בעלי המניות הם גוים אין איסור בגביית ריבית (תורת ריבית פרק טז, סעיף סה).

סיוע לרכישת דירה בתמורה להלוואה

אמי נזקקה לסכומי עתק כדי לממן הליך משפטי (אגרות) שהיא מנהלת נגד מעבידה לשעבר, ועל כן פנתה אלינו בבקשת הלוואה. לצורך כך לווינו כסף ממקורות בנקאיים שונים, ואמי התחייבה לשלם את ההחזרים (כולל הריבית) וכך היא עושה.

ההליך המשפטי התארך, והתברר כי מגיע לה כסף מעבר לתביעתה הראשונית, אך במקביל נדרשו סכומים גדולים לצורך התביעה. באותו זמן היינו אני ובעלי בתהליך של מכירת דירתנו וחיפוש דירה חדשה, והרגשנו שאין ביכולתנו לקחת על עצמנו הלוואות נוספות עבור אמי.

ללא כל קשר להלוואות, התחייבה אמי, כמו חמותי, לסייע לנו בקניית הדירה החדשה בסכום מוגדר. כדי לנסות להשיג מאתנו הלוואות נוספות, הציעה אמי בהמשך כי תעלה את השתתפותה ברכישת הדירה בסכום נוסף, ובעקבות זאת הסכמנו לתת לה שתי הלוואות מתוך הסכום שקיבלנו כמקדמה עם מכירת דירתנו. לא היינו מודעים כלל לבעיית הריבית, חשבנו שעצם הפרדה בין החזר ההלוואה עם סיום המשפט לבין הסכומים שהובטחו כסיוע בקניית דירה הופכת את ההסדר למותר.

בהמשך, עם התארכות המשפט, התבקשנו פעם אחר פעם להמתין להחזר הלוואות וכמובן לסכומים הנוספים. למותר לציין כי בשל כך לא יכולנו להחליט על קניית דירה כיוון שלא היה ברור לנו איזה סכום נקבל ומתי.

בתמורה להסכמתנו הבטיחה לי אמי כי הודות לכסף הנוסף שצפתה לקבל אם יימשך ההליך המשפטי, תגדיל את השתתפותה בקניית הדירה (ברור היה שסירוב לבקשה זו יגרום לסיום המשפט וימנע מאמי קבלת סכומים נוספים). לאחר שקנינו דירה חדשה, כאשר הסכום שהבטיחה לנו אמי מהווה קרוב לשליש מערכה, התעורר אצלנו ספק אם מותר לנו לקחת את אותו סכום מבחינת דיני ריבית. מעבר להיבט הכלכלי הקשה של השאלה (בלי ההשתתפות של אמי לא נוכל לעמוד בחוזה עליו חתמנו), רצינו לציין מספר נקודות הנראות לנו משמעותיות:

1. אמי ציינה לא פעם שעניינה הוא בסך הכל לעזור לנו, ושהיא מבקשת את עזרתנו בהגדלת הסכומים שהיא תובעת, כדי שתוכל לתת לנו חלק ממנו, ולמעשה היא לא זקוקה לסכום הנוסף לצורכי עצמה. כך היא אמרה גם לקרובי משפחה אחרים שהתבקשו לסייע לה בהלוואות לאותה מטרה.
 2. כל הסכומים שאמי התחייבה לתת, היו בתנאי שאכן תביעתה תתקבל, אם כי היא טענה שהדבר אינו מוטל בספק.
 3. בכל אחת מההלוואות לא קבענו את הסכום שנקבל, ובחלקן אמי אמרה אותו רק לאחר שהסכמנו לתת את ההלוואה.
 4. היה ברור כי הסכום שהובטח מיועד אך ורק לרכישת דירה, ולא נקבל אותו סתם כך, ובכל מקרה, סוכם שאם הדירה שנקנה תעלה פחות, נקבל רק את הסכום הדרוש בפועל ולא את כל מה שהובטח.
- בינתיים המשפט הסתיים, ובחודש הבא אמורים להינתן כל התשלומים. שאלתנו היא, האם מותר לנו לקבל מאמי את הסכומים שהבטיחה לנו ולממש את החוזה שחתמנו לקניית דירה?

הבעיה שאת מעוררת היא לכאורה פשוטה, אך הפכה להיות מסובכת. הלוואה בריבית אסורה, גם כשאין כוונה להתעשר על חשבון הלווה. כאשר המלווה רוצה בכל זאת לקבל ריבית, הוא חייב לעשות "היתר עיסקא", כך הכסף ניתן ללווה "חצי מלווה חצי פיקדון", והרווח מוחזר מן הפיקדון.

כאן ההלוואה ניתנה ללא היתר עיסקא ועל כן אין לך אפשרות לקבל יותר מן הקרן אפילו בתורת מתנה (שולחן ערוך יו"ד קס, ה). הלוואה בריבית אסורה גם בתוך המשפחה, אמנם האיסור קל יותר, כי אין כוונה לריבית מקובלת כאמור (ראו שו"ע שם, ח) אבל עדיין הדבר אסור. אמנם אפשר לצרף סברה זו להקל כמובא להלן.

כיון שלא נעשה היתר עיסקא מלכתחילה יש כאן בעיה של ריבית מאוחרת, כפי שפסק שו"ע (יו"ד קס, ד):

אפילו אם הלוה נותן לו יותר, מדעתו, בשעת הפרעון, שלא התנה עמו, ואינו אומר שנותנו לו יותר בשביל רבית, אסור.

הבית יוסף (יו"ד, סימן קס) הוסיף:

ומתוך כך נראה לי לומר דעד כאן לא אסרינן רבית מוקדמת ומאוחרת אלא סמוך קצת להלוואה אבל במופלגת הרבה אין לחוש כלל ואפילו מתנה מרובה נמי שרי כל שהוא סתם.

כלומר, אם המתנה ניתנת "סתם" ללא אזכור ההלוואה ולאחר זמן ("מופלג") – הרי שהדבר מותר. לפיכך, אם האם רוצה לעזור בקניית הדירה בתמורה להלוואה, והדברים נאמרו במפורש, הרי שזו ריבית מאוחרת ואסורה. כשלא נאמר דבר מפורש אבל שני הצדדים הבינו כך, נחלקו אחרונים בדין (שו"ע הרב, ענייני ריבית, אות ז; מלוה ה', פרק ח, סעיף לז).

אם המתנה ניתנת סתם ולאחר זמן (לדעת ספר מלוה ה', שם, הכוונה לאחר שלושים יום, ושיעורו צ"ע) – הדבר מותר. במקרה כזה אפשר גם שהאם תחזיר לכם את הקרן, ואת הכסף שמיועד לעזרה בקניית הדירה לא תיתן כריבית ואף לא במתנה כאמור, אלא כהשתתפות בקניית הדירה עבורה. כלומר הסיכום יהיה שתמורת הסכום הזה תקבל האם בעלות יחסית בדירה והיא תשכיר לכם את חלקה (היא אינה חייבת כמובן לגבות את דמי השכירות אלא הם נצברים לזכותה, ויש צורך לרשום את זכויותיה כדת וכדין). לאחר מכן, תוכל האם לתת לכם את חלקה בדירה במתנה ללא קשר להלוואה.

במקרה שהסיוע בקניית הדירה ניתן גם לילדיה האחרים יש בכך טעם נוסף להקל.

הלוואה שתהפוך להשקעה בחברה

רצייתי לשאול האם יש בעיה של ריבית והאם צריך היתר עיסקא במקרה הבא:

חברה פיתחה דבר מסוים ויש משקיע שמוכן להשקיע בחברה. המשקיע נותן לחברה 30% בהתחלה כהלוואה. אם החברה תצליח אזי המשקיע ייתן בהמשך עוד 70%, ואז כל ה-100% יהפכו מהלוואה למניות שיהיו למשקיע בחברה. על ה-30% הראשונים שהמשקיע נתן בהתחלה כהלוואה הוא יקבל בסוף העסקה 10% ריבית שגם הם ייהפכו למניות בחברה. יש עוד סעיף אחד בעסקה שנראה לי חשוב: לאחר שהמשקיע נותן בהתחלה 30% כהלוואה, יש לחברה זכות, אם היא מצאה משקיע טוב יותר, להחזיר למשקיע את ההלוואה בתוספת 10% ריבית ולסיים את הקשר עם אותו משקיע ולעבור למשקיע אחר.

אודה לכם אם תתייחסו לשאלת הריבית שבעסקה והפתרון שנצרך.

החזקת מניות אינה מצריכה היתר עיסקא (תורת ריבית יז, לב). אך כיון שבמקרה שלך הכסף מלכתחילה ניתן כהלוואה, והוא איננו הופך למניות אלא אם כן הצדדים ירצו בכך, יש בכך בעיה. כדי לעשות עסקה זו על פי ההלכה, הטוב ביותר הוא להגדיר מלכתחילה את כל העסקה כעסקת מניות. אולם אם בעלי החברה מבקשים לשמור על הזכות לסלק את המשקיע, ולתת לו את כספו בתוספת ריבית, יש לערוך היתר עיסקא.

ריבית בהלוואת מוצרים

לוויית משכנים מוצר מזון מסוים שמחירו היה רשום עליו ולאחר מספר ימים קניתי אותו מוצר בדיוק במחיר קצת יותר יקר על מנת להחזיר להם.

האם יש בדבר משום ריבית או שכיון שאין מקפידים על כך וגם ההפרש אינו משמעותי (25 אג' בערך) אין זה נחשב ריבית.

ת אם ההבדל נובע מכך שהמחיר עלה, צריך לברר האם הוא עלה לפני שלוית את המוצר מהשכנים או אחרי שלוית. אם המחיר עלה לפני שקיבלת את המוצר, אין כאן איסור ריבית, כיון שכשקיבלת אותו הוא היה שווה בדיוק כמו שהוא שווה היום, ויוצא שאתה מחזיר מוצר ששווה למוצר שלקחת.

אם המחיר עלה אחרי שלוית את המוצר, ואתה מחזיר מוצר ששווה יותר מהמוצר שלקחת, על כך נחלקו חכמים במשנה (בבא מציעא ה, ט):

לא יאמר אדם לחבירו הלויני כור חטים ואני אתן לך לגורן, אבל אומר לו הלויני עד שיבא בני או עד שאמצא מפתח, והלל אוסר. וכן היה הלל אומר לא תלוה אשה ככר לחברתה עד שתעשנו דמים שמא יוקירו חטים ונמצאו באות לידי רבית.

הרמ"א פוסק לקולא במחלוקת הזאת, וזה לשונו (רמ"א יו"ד קסב, א):

יש מי שאומר דמותר ללוות ככר לחם בככר לחם, כמטבע של כסף, דמאחר דדבר מועט הוא לא קפדי בני אדם להדדי בזה. (הטור והרבה פוסקים ועב"י). וכן נוהגין להקל.

הבית יוסף שם הביא את דעת הרמב"ם והרי"ף שפסקו כהלל, שאסור, וכן הביא את דעת התוספות, ספר התרומה, ראב"ד, בעל המאור ונימוקי יוסף, שמתירים, ומסתימת דברי השולחן ערוך (יו"ד קסב, א) נראה שדעתו להחמיר בזה.

למעשה, ניתן לסמוך על רמ"א ולהקל. גם הרוצה להחמיר, יכול לבקש מהמלווה שכאשר הוא נותן צדקה שייתן את ההפרש בשמו.

כל זאת במוצר שהתייקר אבל אם ההבדל במחירים נובע מכך שאתה קנית את המוצר במקום אחר, ואילו מחירו של המוצר לא השתנה, ברור שאין כאן איסור ריבית, שהרי החזרת דבר ששווה בדיוק כמו הדבר שלקחת. העובדה שהם קנו אותו במקום אחר איננה משנה את ערכו, כיון שזהו אותו המוצר עצמו.

ריבית פיצויי פיטורים

ש אני נמצא בעיצומה של תביעת פיצויים ממקום עבודתי כמורה – פיצויים שעוכבו חודשים רבים מאד. רציתי לדעת האם מותר לי להכניס לתביעה הפרשי הצמדה (איני יודע אם צמוד למדד או לדולר) וכן ריבית על אי תשלום פיצויים בזמן. עורך הדין שלי טוען שריבית זו נחשבת כקנס על אי התשלום על פי הסכמי ההעסקה והחוק.

ת ראשית, יש לציין שתביעות כספיות יש לנהל בבית דין של תורה. לגופו של עניין, בנוגע להפרשי הצמדה יש פוסקים שנטו להקל בגבייתם (למרות שיש בכך לכאורה איסור ריבית) משני טעמים, האחד, מצד החוק המחייב (ראו כתר ו, מו; תחומין כט עמ' 81), והשני, משום שאחרי שנפסק פיצוי על עיכוב הממון בבית משפט, התובע זכאי לקבלו במסגרת ההיתר לתבוע בערכאות שניתן לו על ידי בית דין של תורה (כתר ו, מו, בשם שו"ת שואל ומשיב תנינא ד, קכג; וכן עולה משו"ת אבני נזר יו"ד; קלד). מדברי הרב זלמן נ. גולדברג נראה שאין היתר לקחת הפרשים אלו (כתר א; עמ' 228).

כך לגבי הפרשי הצמדה באופן כללי, אולם, כאשר מדובר בריבית על הלנת שכר או על הלנת פיצויי פיטורין יש מקלים משום שלדעתם התשלום מוגדר כתקנת הקהל וקנס כנגד עוברי עבירה (הרב ד"ר איתמר ורהפטיג, תחומין כט, עמ' 85, וראו את המקורות המובאים שם).

ריבית בפיצוי על איחור בתשלום שכר עבודה

ש ביצעתי עבודה עבור מישהו. עם גמר העבודה נחתם חוזה בינינו ובו סוכם שיעור התשלום שאני אמור לקבל. בחוזה לא נקבע מועד לתשלום השכר, אולם בעל פה הושגה הבנה שהשכר ישולם בחודש אוגוסט. האיש נקלע

לקשיים ולא שילם עד היום. כיוון שאני התאזרתי בסבלנות ולא פניתי לגורמים שיפעילו עליו לחץ ויפגעו בשמו הטוב – הוא מציע לפצות אותי על סבלנותי ועל האיחור בתשלום שכר העבודה. האם מותר לי לקבל את הצעתו לתשלום פיצוי על האיחור? והאם תשלום של שכר עבודה מוגדר הלוואה לעניין ריבית?

ת הריבית האסורה מן התורה היא ריבית שמתקבלת בהלוואה, כשהמלווה התנה עם הלווה בשעת ההלוואה שייתן לו ריבית עבור זמן המתנת המעות. ריבית כזו נקראת בלשון חכמים "ריבית קצוצה" היינו שהסכום קבוע וקצוץ (=קצוב) מזמן ההלוואה. (שו"ע יו"ד קסא, ה). גם ריבית שלא בדרך הלוואה או ללא קציצה בזמן ההלוואה אסורה מדרבנן (שו"ע יו"ד קסו, ב; וראו ש"ך שם, ז).

ובאשר לשאלה, כאשר יש איחור במשכורת והמעסיק בא מעצמו להוסיף לפועל על שכרו הדבר מותר, בתנאי שהמעסיק לא יאמר שהוא מוסיף בגלל העיכוב בתשלום (שו"ת מהרשד"ם א, רכב) ויש אומרים שגם במקרה זה אסור. (שו"ת שבט הלוי ב, סה; עיינו עוד בספר תורת רבית יד, כו).

במקרה שלך המעסיק אמר שזו תוספת עבור המתנת המעות, ולכן אסור לך מדרבנן, לקחת את התוספת. אמנם, אם העבודה נעשתה עבור חברה בע"מ יש מקום להקל (עיין תורת רבית יז, נב-נג).

ריבית לאדם שמפקיד את כספו בחשבון הבנק שלי

ש לחמי יש סכום כסף (אין לו חשבון בנק) והוא רוצה להפקיד אותו בחשבון של הבת שלו (אשתי) בתוכנית חיסכון האם מותר לה לתת לו בסוף התקופה את הכסף עם הריבית שהתקבלה?

ת אדם יכול להפקיד כסף בחשבון של חברו ולקבל את הרווחים אף ללא היתר עיסקא ובתנאי שאין לו שום תביעה ממונית כלפי החבר. זאת, בגלל שיש לראות את בעל הכסף כמי שהלווה ישירות לבנק (ברית יהודה ב הערה מח), ויש לראות את מי שהפקיד את הכסף בבנק כשלוחו של בעל הכסף (תורת רבית יז, יח-ט). יתירה מזו, יש מתירים לבעל החשבון אף לקבל חלק מהריבית (תורת רבית שם).

הצמדה למדד בחוזה מכר דירה

ש ברצוני לדעת, האם הצמדת תשלום אחרון על דירה, למדד כלשהו – לדוגמה למדד הבניה – יכולה להיחשב כריבית? בהנחה שהסכום מוצמד כולו ללא תוספות.

ת באופן עקרוני הצמדה משמעותה ריבית, שהרי החייב משלם יותר ממה שקיבל, ומה בכך שהתוספת נובעת מעליית המחירים. וכך סוברים פוסקים רבים (עיינו תחומין ו, עמ' 208 ואילך; וראו סקירה מפורטת בכתר א, עמ' 139, ואילך; בעמ' 148 הערה 353 הוא מפרט את רשימת האוסרים, אליהם ניתן לצרף את הרב זלמן נ. גולדברג בהערותיו שם עמ' 228, בעמ' 168 הערה 407 ציין שדעת המתירים מופיעה בפד"ר יא עמ' 209 ובעמ' 241, ואולם המעיין שם יראה ששני פסקי דין אלו אינם מן העניין, שכן מדובר שם בהתחייבות תשלום שניתנה מלכתחילה כשהיא צמודה למדד!).

ריבית לקיבוץ

ש אני חבר קיבוץ שבו מקבל כל חבר חשבון חודשי לתשלום. אם החבר מאחר לשלם הוא מחויב בסכום (שקלים בודדים) של ריבית. האם הדבר מותר לקיבוץ, ולחבר הנדרש לשלם? וכן מה דינו של תושב שאינו חבר בקיבוץ ואף עליו חלים הכללים הנ"ל? אם ניתן יהיה גם מעט לנמק אודה מאוד.

ת יש להקדים ולומר שאם יש רב לקיבוץ הרי שיש להפנות אליו את השאלה. התורה אוסרת תשלום ריבית על חוב. חכמים מגדירים את התשלום כשכר על המתנת המעות אצל החייב. קנס פיגורים אינו נחשב לריבית גמורה, שהרי אם החייב היה משלם בזמן הוא לא היה צריך להוסיף דבר על החוב המקורי. מטרת הקנס היא רק להבטיח פירעון החוב בזמנו, בניגוד לריבית, שהלווה מתחייב לתת אותה מיד, והיא הופכת להיות חלק מהחוב. אמנם ריבית פיגורים אינה מותרת לגמרי וחכמים אסרו תשלום כזה משום שנראה כריבית, אך במקום שהגובה אינו אדם מסוים, אלא גוף ציבורי כגון: ממשלה, עירייה – מותר (ראו: שו"ע יו"ד קעז, יד-טז; ובפתחי תשובה שם; שו"ת מנחת שלמה א, כט; תחומין י, עמ' 137).

שאלת מעמדו ההלכתי של הקיבוץ אינה פשוטה. רבים כתבו שהקיבוץ הוא בעצם שותפות, כיון שכל חברי הקיבוץ שותפים בנכסים ובציוד, בניגוד לעירייה שמוגדרת כציבור. אמנם יש שכתבו שקיבוץ גם הוא כציבור, ומעמדו זהה לזה של עירייה (ראו: הרב נפתלי בר אילן, הקיבוץ כשותפות וכקהילה בהלכה, תחומין א, עמ' 414-415).

כמו כן יש מקום להבחין בין חובות שונים, למשל חוב בעקבות רכישה בצרכנייה, ייחשב כחוב לשותפים לכל השיטות. לאור האמור עד כה נראה שעל קיבוץ לחתום על היתר עיסקא שיאפשר גביית קנסות וכדומה.

היתר עיסקא לקופת גמל וקרן השתלמות

ש רצייתי לברר האם לקופת גמל או לקרן השתלמות יש צורך ב"היתר עיסקא"?

ת מכיוון שהכסף הניתן לקופות ולקרנות אלו מתרבה, הרי שיש בזה חשש איסור ריבית (תורת ריבית יז, ז). לקופות גמל רבות יש היתר עיסקא, תוכל לפנות אליהם ולברר על כך. כמו כן יש בעיות נוספות של החזקת מניות של

חברות שאינן מקפידות על שמירת שבת, איסור חמץ בפסח ועוד. בכל מקרה ברור שראוי לקנות מקרן שאינה משקיעה במניות מסוג זה.

ריבית במניות, אופציות ואגרות חוב

ש מה דעת ההלכה על השקעה במניות, אופציות ואגרות חוב (ממשלתיות ולא ממשלתיות)? האם זה משנה אם ההשקעה בארץ או בחו"ל?

ת מניות ואופציות מותרות לגמרי מבחינה הלכתית. אין בהן איסור ריבית, כיון שהן לא הלוואה אלא עסקה לכל דבר. המשקיע קונה אחוזים בחברה ונעשה שותף בה. כשותף הוא נושא הן ברווחיה והן בהפסדיה. על כן, אין איסור ריבית להיות שותף בחברה.

לעומת זאת אגרות חוב (אג"ח) הן חוב, כלומר הלוואה לכל דבר. לכן אין להשקיע באג"ח אלא אם כן יש היתר עיסקא כדין. היתר עיסקא הוא מסמך נלווה להלוואה, שמשמעותו שגם האג"ח הן למעשה מניות, משום שהמשקיע והחברה נעשים שותפים ברווחים. אם אין היתר עיסקא, אסור להשקיע באג"ח.

יש המקלים לקנות אגרות חוב ממשלתיות גם ללא היתר עיסקא, אבל לכתחילה ראוי להחמיר. אמנם בארץ יש לממשלה היתר עיסקא, ובאגרות חוב ממשלתיות בחו"ל אין בעיה, כיוון שאין בעיית ריבית בהלוואה לנכרי.

ריבית ואסמכתא בקנסות פיגורים

ש אני משכיר דירה לסטודנטים (חלקם חילוניים), ואני מחתים אותם על חוזה שהשגתי לפני כמה שנים מעו"ד. לאחרונה אמר לי חבר שאם אפנה עם חוזה כזה לדין תורה לא אקבל את הקנסות הכתובים בו במקרה של איחור בתשלום, האם זה נכון?

ת חברך צודק באופן חלקי. ישנן שתי בעיות הלכתיות בקנסות פיגורים: ריבית ואסמכתא. ריבית היא הוספת תשלום על איחור בפירעון חוב. ואסמכתא היא התחייבות מותנית שהמתחייב לא התכוון לשלם אותה (שו"ע חו"מ רז, ב, במקרה שלך השוכרים מן הסתם חשבו שהם יעמדו בתשלומים). למרות זאת, לעתים מסתמך בית הדין על הסמכויות הנרחבות שהוא קיבל בשטר הבוררות ומחייב את הנתבע בפיצוי חלקי. נוסף על כך, בנוגע לשכירות דירה, יש אומרים שהמשכיר יכול לקנוס על איחור אם נקבע מחיר אחד לתשלום בתחילת הזמן (כגון, בתחילת כל חודש) ומחיר שני (וקבוע) לתשלום בזמן מאוחר יותר (שו"ע יו"ד קעו, ו; תורת ריבית פרק יד, סעיפים א-ה, ובהערה ג, שהביא דעות שמגבילות היתר זה).

בכל אופן הפתרון לשתי הבעיות פשוט – ניסוח נכון של החוזה. בספר משפטי ארץ ג (עמ' 529) הוצע נוסח חוזה שכירות דירה שמותאם להלכה.

ריבית בהחזרי מס ותשלומים

ש אם בהחלטה של רשויות או של גורמים פרטיים נקבע כי מגיע לך החזר כספים בגלל חישוב מוטעה בעבר (לפני מספר שנים) האם הם חייבים לשלם לך גם ריבית על תשלום זה? ואם החליטו שלא, האם מותר לך לדרוש זאת מהם?

ת אסור לדרוש ריבית מהחייב, ואפילו אם הוא נותן את הריבית מעצמו – אסור לקבל אותה ממנו (שו"ע יו"ד קס, ד-ה). בנוגע לריבית על החזרי מס כתב הרב חיים דוד הלוי (שו"ת עשה לך רב ח, פג), שאסור לקבל ריבית ממס הכנסה. באיסור ריבית אין הבחנה בין יחיד וציבור, על כל פנים מדרבנן (שו"ת חלקת יעקב יו"ד סו, ה; עב, יט). אמנם במסגרת היתר עסקא שנערך על ידי רב בקי בנושא מותר לקחת ריבית, ואכן כיום למדינת ישראל ולגורמים מרכזיים רבים אחרים ישנו היתר עסקא. ולכן מותר לקבל ואף לתבוע ריבית על החזר מס.

ריבית על הלוואה פרטית

ש לראובן יש 100 ש"ח בפק"מ בעל תשואה של אחוז קבוע. שמעון מבקש ממנו כי ילווה לו את 100 ש"ח שבפק"מ. האם מותר לראובן לדרוש משמעון כי במועד פירעון ההלוואה ישיב לו את הסכום ובנוסף את הרווח שהיה מרוויח ראובן אילו לא היה מוציא את הכסף מן הפק"מ? האם יש בדבר מעין שותפות בין השניים? או שמא מהווה הדבר ריבית גמורה?

ת הרמב"ם (מלווה ולווה ו, א) כותב: "כללו של דבר כל הלוואה בתוספת כל שהוא הרי זו ריבית של תורה". לפיכך כל תוספת על ההלוואה מהווה ריבית האסורה מהתורה. כדי לבצע הלוואה כזו על פי ההלכה, יש לחתום על היתר עיסקא.

השקעה על מנת לקבל רווח מובטח

ש חבר שלי מהעבודה הוא מומחה בהשקעות, והוא מציע לי עסק: אני אתן לו 10,000 ש"ח לצורכי השקעות, הוא יחזיר לי 10,500 ש"ח לאחר חודשיים בכל מקרה, בין אם הוא יצליח בהשקעותיו או לא. האם עצם העובדה שאני בכל מקרה אקבל סכום קצוב, בלי להיות תלוי בהצלחתו עושה את העסק להלוואה, ולא לעסק ששנינו משקיעים בו? אם כן, האם יש פתרון הלכתי?

ת באופן בסיסי כיון שהרווח מובטח זוהי ריבית (ראו בהקדמה על היתר עיסקא). על כן, יש לערוך היתר עיסקא אצל רב הבקי בנושא. הרב ינסח את החוזה כך שיהיה ברור שזוהי השקעה ולא הלוואה. כך עובדים גם היתרי עיסקא של הבנקים.

הלוואה בריבית ממקום העבודה

ש בחברה שלי יכול כל עובד לקבל הלוואה חד פעמית במשך השנה, כשבהחזר ההלוואה יש לשלם ריבית של 4%. החברה אינה יכולה לוותר על

הריבית שכן רשות המיסים מחייבת אותה לגבותה. האם במקרה כזה ניתן יהיה לקחת הלוואה ממקום העבודה?
אגב, בעלי המפעל הם גויים אולם כל המנהלים שעובדים כאן בארץ ואחראים על ניהול המפעל הינם יהודים.

ת מותר ליטול הלוואה בריבית מגוי (שו"ע יו"ד קנט, א). אך כשהלוואה נעשית על ידי יהודי אסור לקחת ריבית כשיש חשש למראית עין (שם קסח, כב; שם, יז וראו עוד תורת ריבית פרק כב, סעיפים א-ד). בהלוואה מחברה יש מקום להסתפק האם יש מראית עין, ועל כן צריך לעשות היתר עיסקא בין החברה לעובד.

היתר עיסקא בבנק זר

ש אני עובד בסניף תל אביב של בנק מסוים. הנתונים הם: סניף תל אביב הוא חלק מרשת סניפי החברה הרשומה בטורקיה. חברה זו הרשומה בטורקיה מהווה חברה עצמאית וישות משפטית-עסקית בטורקיה. חברה טורקית זו מהווה חברה-נכדה לתאגיד אחר, חברה זו מהווה חברה-בת בקבוצה מסוימת.

גורמי השליטה בתאגיד: בסניף תל אביב כל הנהלת הסניף מורכבת מיהודים. בסניף טורקיה: מנהל הכספים – יהודי יחיד. בהנהלה בכירה יותר (בלונדון). ובניו יורק: הנהלה עולמית, דירקטוריון ובעלי מניות): אחוז לא ידוע של יהודים. השאלות הן:

1. הדעות השונות וההלכה בנושא ריבית והקשר היהודי לבעלות ולניהול הבנק.
2. המחויבות של עובד לאופן פעילות ההלכתי של הארגון.
3. הבעייתיות אם קיימת בעבודה בארגון מסוג זה בתפקיד שאינו קשור לפעילות גביית הריבית, אלא לפיקוח וניהול עסקי (חשבות).

ת 1. הלוואה בריבית אסורה רק בין יהודים. אולם, חכמים אסרו גם ריבית בכסף של גוי כשיהודי מלווה ליהודי אחר משום מראית עין, חוץ ממי שזו מלאכתו להלוות (שו"ע יו"ד קסח, כג). לפי זה אין צורך לחתום על היתר עיסקא עם בנק שבעליו גויים ומותר להם להלוות בריבית (ראו תורת ריבית פרק יז, סעיפים סד-סה). אם רוב בעלי המניות יהודים מובן שהדין יהיה שונה. אם כן יש לברר מי הם בעלי המניות העיקריים ולפי זה להחליט האם יש צורך בהיתר עיסקא בכל אופן. אם לא ניתן לברר זאת ראוי להציע להנהלה לחתום על היתר עיסקא כדי לאפשר ליהודים שומרי מצוות לעשות עסקים עם הבנק.

2-3. לגבי גביית ריבית ופעולות אחרות עבור החברה ראו בעמ' 80.

פתרון בדיעבד לאחר הלוואה בריבית

אדם שלווה מגורמים פרטיים מסוימים, שלוקחים ריבית.

ש 1. האם איסור נתינת הריבית (על ידי הלווה) הוא חמור כאיסור לקיחת ריבית (על ידי המלווה)?

2. מה יכול לעשות אדם שצריך לתת ריבית עכשיו, והמלווה לא מוכן לוותר עליה?

ת 1. כשם שאסור למלווה לקבל ריבית כך אסור ללווה לתת ריבית למלווה (שו"ע יורה דעה קס, א).

2. עליך להסביר למלווה שיש בעיה דתית במתן ריבית, ותוכל להציע לו לבטל את ההלוואה הנוכחית ולעשות הלוואה חדשה על פי היתר עיסקא ואז תוכל לשלם לו.

אם הפתרון הנ"ל אינו אפשרי, תוכל לתת למלווה את הקרן, ואת הכסף עבור הריבית תניח לפניו, ותאמר לו שיש בכך איסור. אם הוא ירצה לקחת את הכסף, האיסור יחול עליו בלבד.

כל הדברים הללו הם היתר דחוק ומוצעים כדי להפחית מהאיסור.

היתר עיסקא

ביאור היתר עיסקא - הרב שמואל פולצ'ק

ההלוואות בריבית תוך הסתמכות על היתר עיסקא הן מעשים שבכל יום. הרעיון ביסוד היתר עיסקא הוא שהמלווה אינו אלא "משקיע" והלווה אינו אלא "מתעסק", כלומר משתמש בכספים שקיבל כדי להפיק מהם רווח. כשהאדם לוקח הלוואה מן הבנק, הבנק הוא המשקיע והלווה הוא המתעסק, ואילו כשהאדם משקיע כספים בבנק בפיקדונות ובחסכונות נושאי ריבית, הוא המשקיע והבנק הוא המתעסק.

המנגנון של היתר עיסקא מורכב משלושה רבדים: הרובד הראשון הוא העסק². העסק מורכב מן הכסף של המשקיע ומן הרווח שמפיק המתעסק. המתעסק מקבל את הכסף או הסחורה וסוחר בהם, קונה ומוכר סחורה. בתום תקופת ההשקעה, המשקיע והמתעסק מחלקים ביניהם את הרווח או את ההפסד על פי ההסכם ביניהם כפי שנבאר להלן. על פי ההלכה, העסק מורכב משני חצאים, מחציתו הלוואה ומחציתו פיקדון. מחציתו הלוואה פירושו שקיבל המתעסק סכום מסוים כהלוואה, והוא חייב להחזיר אותה למשקיע בלא קשר לתוצאות פעילותו, בין הרוויח בין הפסיד בעיסקא או שנגרם לה נזק. הרווח או ההפסד מן החלק הזה בעיסקא הם של המתעסק. מחציתו פיקדון פירושו שהמשקיע הוא הבעלים של המחצית הזאת, והמתעסק סוחר בעבורו במחצית הזאת, והרווח או ההפסד יהיו של המשקיע (רמב"ם: שלוחין ושותפין ו, ב; מלווה ולווה ה, ח). המתעסק מקבל שכר טרחה על התעסקותו במחצית הפיקדון. ואם לא קיבל שכר

2. "עיסקא", שמשמעו בעברית 'העסק'. וכן הוא נקרא ברמב"ם: שלוחין ושותפין ו, א-ב; מלווה ולווה ה, ח, ועוד. דין עיסקא נפסק גם בשו"ע יו"ד קעז, ב.

תמורת התעסקותו, והוא מתעסק בחלק הפיקדון השייך למשקיע רק בתמורה לחלק ההלוואה שקיבל ממנו, יש כאן אבק איסור ריבית (משנה ובבלי ב"מ סח, א; שם סט, א; רמב"ם שלוחין ושותפין ו, ב; מלווה ולווה ה, ט; שו"ע יו"ד קעז, ב-ד).

הרובד השני מגדיר את טיב הראיות שקובעים הצדדים. כיוון שבדרך כלל, המשקיע אינו יכול לדעת אם העסק הרוויח או הפסיד, על הצדדים לסכם ביניהם אלו ראיות יוכל המתעסק להביא כדי להוכיח ריווח או הפסד. למשל, כיום מקובל בהיתר עיסקא של הבנקים שיהיה המתעסק נאמן על גובה הרווח רק בשבועה חמורה מלווה באחיזת ספר תורה, ועל הפסד, לא יהיה נאמן בלי עדות שני עדים כשרים שיעידו עליו (ש"ך יו"ד קסז, א; ט"ז יו"ד קסז, א).

הרובד השלישי הוא: אם ישלם המתעסק למשקיע סכום קבוע מראש תמורת הפקת רווח על חלק הפיקדון בניכוי שכר עבודתו (מכאן ואילך: דמי ההתפשרות) המשקיע לא יוכל לתבוע תשלום נוסף, שבועה, או כל ראייה אחרת על גובה הרווח (ע"פ שו"ת הרמ"א פ, ועוד).

כל אחד משלושת הרבדים הללו, הכרחי לקיום היתר עיסקא. במסגרת ההסכם יש לקבוע שהמתעסק יוכל לבחור אחת משתי דרכים, להוכיח רווח או הפסד ולשלם בהתאם (הרובד השני) או לשלם את הקרן בתוספת דמי ההתפשרות (הרובד השלישי) ובכל אופן אסור לקבוע שהמתעסק ישלם בכל מקרה את דמי ההתפשרות. הסכם הקובע שהמתעסק ישלם את הקרן בתוספת סכום כלשהו (שו"ע יו"ד קעז, ו) או שיציג ראיות חותכות, שברור שלא יוכל להשיגן (הרובד השלישי בלי הרובד השני), אסור משום ריבית (ט"ז יו"ד קסז, א), אף על פי שהצדדים לעיסקא נקראים משקיע ומתעסק ולא מלווה ולווה (הרובד הראשון).

לדעת חלק מן הפוסקים, מי שמבקש ללוות או להלוות על פי היתר עיסקא, חייב להבין את מהות ההיתר (שו"ת אגרות משה יו"ד ב, סב). אם הוא סבור שהוא לווה בריבית או מלווה בריבית, והיתר עיסקא מתיר את הדבר, ההיתר

אינו מועיל לו (שו"ת צמח צדק יו"ד סי' פ"ח; של"ה חולין פרק נר מצוה נו; ברית יהודה פרק מ, הערה יד), ויש שהתירו בדיעבד (שו"ת טוב טעם ודעת תליתאה ב, מג; לבושי מרדכי יו"ד א, צה). אמנם יש שכתבו (תורת ריבית פרק טז, סעיף א; שם, סעיף לב; ברית יהודה פרק מ, הערה כא)³ שעיסקא שנעשית עם בנק, מועילה בכל אופן כיוון שהלווה מהבנק והמלווה לבנק יודעים שיש לבנק תקנות המחייבות אותם, אף על פי שאינם יודעים את מהותן במדויק, כן הוא הדבר גם לגבי היתר עיסקא. ומכיוון שהיתר עיסקא מחייב אותו ותקף כלפיו מבחינה ממונית, הוא מציל אותו מן האיסור. אמנם כל הפוסקים מסכימים שעדיף להבין את ההיתר עיסקא ולא להסתפק בעובדה שהוא קיים ותקף.

אף שאסור להתקשר בחוזה המחייב מראש תשלום דמי התפשרות (שו"ע יו"ד קעז, ו), מפני שעקב זאת יתבטל תוקף ההיתר, יכולים הצדדים להתכוון בשעת החתימה לעשות כן.⁴ על זה סומכים הלווים מן הבנקים או מי שמלווים להם.

התפתחות היתר עיסקא

הצורך של השוק המסחרי, ובייחוד הצורך של עסקים קטנים, בהלוואות חייב את הפוסקים להרחיב את ה"עיסקא" המופיעה בגמרא כדרך להשקעה כספית ללא חשש ריבית וזאת על ידי החלת שם "עיסקא" על הלוואות שלא היו מיועדות מלכתחילה להיות עיסקא. דבר זה נעשה על ידי הגדרתן בשטר ההלוואה כ"עיסקא".

היתר עיסקא כפי שמוכר לנו, נוסח לראשונה על ידי רבי מענדל ב"ר אביגדור, אב"ד קראקא בפולין (נפטר אחרי שנ"ט–1600) ועל שמו נקרא

3. אך עיינו שם (כב) שלא כתב כך, ונראה שרק הסביר את המנהג אך לא סובר כך בעצמו בהחלט.

4. ולראיה, איסור כזה לא הובא על ידי העוסקים בנושא, ועיינו בתרומת הדשן שב.

ההיתר "היתר מהר"ם". ברבות השנים השתכלל ההיתר וכיום קיימים מספר נוסחים הבנויים על פי המתווה שהעלה רבי מענדל. השאלות הבאות עוסקות בהיתר עיסקא:

תיווך בהלוואה בריבית בין בנק לחבר

לוייתי הלוואה בריבית מבנק אוצר החייל לטובת חבר, להבנתי על פי היתר עיסקא. קיבלתי את הכסף והעברתי אותו לחברי. סיכמנו שהוא יחזיר לי בכל חודש סכום הדומה לסכום שאני נדרש לשלם לבנק, כולל הריבית. השאלה היא, האם זה מותר או שיוצא שהלווייתי לו בריבית? ! בפועל – הוא שילם לי סכום כללי בכל חודש, ועכשיו אנחנו לקראת סיום החזרי הלוואה וצריכים לעשות סיכום וקיצוזים. השאלה היא, האם אני יכול לדרוש ממנו את כל הכסף ששילמתי כולל הריבית? האם אני יכול להכניס בחשבון את העמלות על הלוואה – שורות בדפי החשבון וכדו' (אני שואל מבחינת ריבית, לא מבחינת ההסכם בינינו, אנו נגיע להסדר מוסכם ללא בעיה).

באופן כללי כאשר אדם נוטל הלוואה בריבית ומלווה את הכסף שנית, אפילו באותה ריבית, הדבר אסור, ולכן צריך לעשות היתר עיסקא עם הלוואה. אמנם במקרה זה מותר לך לקבל את כל הסכום ואין צורך בהיתר עיסקא, מפני שחברך ביקש ממך לקחת את הכסף מהבנק עבורו לפני שלקחת את הכסף, ואתה מצדך העברת את כל הכסף שקיבלת מהבנק ובאותם התנאים שהבנק העניק לך, דהיינו על פי היתר עיסקא (ט"ז יו"ד קע, ג; תורת ריבית פרק יז, סעיפים יג-טו). את עמלות השורה ושאר ההוצאות מותר לך לקבל עבור ביצוע השליחות.

הלוואה מהבנק בתיווך של אמי

בקשתי מאמי שתיקח עבורי הלוואה מבנק עבור עסק שאני רוצה לפתוח. היא תשלם לבנק את החזרי הקרן והריבית, ואני כמובן אחזיר לה.

א. עם מי אני צריך לחתום על היתר עיסקא: עם אמי או עם הבנק שהיא לוקחת ממנו את ההלוואה?

ב. האם אפשר לסמוך על כך שיש היתר עיסקא בבנק או שצריך לחתום עליו בנפרד?

ג. האם מותר לשלם עבור העסק בכרטיס אשראי בקרדיט? האם לחברות האשראי יש היתר עיסקא?

א-ב. כיון שהבנק נתן את ההלוואה לאמך בשליחותך, הרי שהיתר העיסקא של הבנק מועיל גם לך.

ג. לרוב חברות האשראי יש היתר עסקא.

האם תשלום בקרדיט הוא הלוואה בריבית

ברצוני להכניס לעסק שלי אפשרות תשלומים הדומה לקרדיט, שבה הלקוח משלם עבור מוצר סכום מעט גבוה יותר המחולק להרבה תשלומים. העסק שלי מקבל את הסכום ששילם פחות 10% עמלה עבור השרות הזה. האם יש בזה מסייע לדבר עברה? האם בכלל יש בעיה בתשלום בכרטיס אשראי במסלול קרדיט?

האשראי שמעניקה החברה תמורת ריבית הוא הלוואה בריבית לכל דבר. על כן רק אם לחברת האשראי יש "היתר עיסקא" הדבר מותר.

היתר עיסקא של הלוואה בריבית בתוך המשפחה

הורי מפקידים בבנק כסף בריבית בשיעור 3%. אני לוזה מהבנק כסף בריבית 5%. האם מותר להורי להלוות לי את הכסף על פי היתר עיסקא בריבית של

4%. במצב זה יש רווח של 1% לשני הצדדים והסכם על חלוקה שווה של מרווח הריבית הבנקאית בין שני הצדדים.

ת היתר עיסקא מועיל ונצרך גם להלוואה בתוך המשפחה (שו"ת חלקת יעקב יו"ד, ע).

ריבית והלוואה מבן משפחה

ש ברצוני לקחת הלוואה מבן משפחה.

1. אני מבין שבאופן עקרוני אין לקחת ריבית למרות ששנינו יכולים להרוויח מכך (לדוגמה, אני צריך לשלם על משכנתא 4%, הוא מקבל על פק"מ 2%. במקום זה אני אלוה ממנו ואתן לו 3% כך ששנינו נרוויח) – האם זה נכון?

2. האם יש בהצמדה משום ריבית?

3. האם ניתן לרשום בינינו היתר עיסקא למרות שבפועל הכוונה היא להלוואה עם ריבית?

4. האם עדיף ליצור הסכם מסוג אחר, לדוגמה: מכירה של חדר מהדירה למלווה בשווי הלוואה [הכוונה לשטר מכירה בינינו אך ללא רישום בטאבון] ושכירות של החדר וקנייה של החדר בחזרה תמורת התשלום האחרון [סכום קטן ביחס לחדר] או לחילופין קנייה הדרגתית של החדר על פי ירידת הקרן והריבית בתור שכירות?

ת 1. זו בוודאי ריבית אסורה.

2. נחלקו בזה הדעות והנטייה היא לאיסור (ראו תורת ריבית פרק יט סעיף לו; ובפסק דין שנתפרסם בתחומין ו, עמ' 208, ואילך).

3. צריך לעשות היתר עיסקא. לגבי שאלת משמעות היתר עיסקא, רצוי להבין מה הוא ההיתר ובמה משתנה היחס בינך לבין המלווה, אף אם בפועל בשורה התחתונה המלווה יקבל את אותה ריבית שהוא רצה לקבל מלכתחילה.

4. הדרך שהצעת היתה הדרך המקובלת בין חכמי ספרד וכפי שביאר זאת הרב ד"ר איתמר ורהפטיג (במאמרו: "שטר הטבה – מכר חוזר", שנתון המשפט העברי יח-יט (תשנ"ב-תשנ"ד) עמ' 215-249). אך כדי לעשות אותה כהלכה צריך להתעמק בבירור הדברים, על כן מומלץ לבחור באפשרות של היתר עיסקא. מה גם שיש רבים הסבורים שאין אפשרות להעביר בעלות ללא רישום בטאבו, כך שיתכן שההצעה אינה רלבנטית.

שכנים

שכנים

מבוא

על חשיבותם של יחסי שכנות טובים נאמר בברייתא (דרך ארץ רבה פרק המינין הלכה יז; מובאת בגמרא יבמות סב, ב; וסנהדרין עו, ב):

תנו רבנן: **האזהב את שכניו**, והמקרב את קרוביו, והנושא את בת אחותו, והמלוה סלע לעני בשעת דוחקו - עליו הכתוב אומר (ישעיהו נח, ט) אז תקרא וה' יענה.

ומבאר רש"י שהשכנים הם כקרובים וערכם רב וכפי שנאמר במשלי (כז, י):
רעך [כתיב: ורעה] ורע אביך אל תעזב ובית אחיך אל תבוא
ביום אידך **טוב שכן קרוב מאח רחוק**.

כששאל רבן יוחנן בן זכאי את תלמידיו "איזוהי דרך ישרה שידבק בה האדם" ענה רבי יוסי (אבות ב, ט) במילים "שכן טוב". מה הכוונה "שכן טוב"? במבט ראשון נראה שהכוונה שכדאי לאדם לחפש שכן טוב אך רבנו יונה (שם) מסביר: "שכן טוב, שיהא הוא בעצמו טוב אל כל שכניו".

החסיד יעב"ץ (אבות שם) מוסיף ומסביר את הביטוי המעשי של הדברים: "רבי יוסי אומר שכן טוב, וידוע שהשכן הטוב צריך ליכנס לפנים משורת הדין, וא"א להיותו מבלתי מדת חסידות שישכח ההיזקים הבאים לו משכנו ויזכור תועלותיו". לדבריו מי שהולך לפנים משורת הדין ראוי להיקרא "שכן טוב".

המציאות מעמידה את היחסים בין השכנים במצבים לא פשוטים, ועל כן צצות מחלוקות ומריבות בין שכנים, פעמים נמצא אנשים שדרים בסמיכות זה לזה שאינם מסוגלים אפילו לדבר אחד עם השני ואולי משום כך העלה רבי יוסי על נס את השכן הטוב.

הגישה העקרונית בהלכות שכנים נוקטת שלמעשה דיירי הבית הם שותפים על כורחם, והם צריכים לתחזק יחד את הרכוש המשותף, ולהחליט מה היא המידה הראויה שבה כל אחד מדיירי הבניין ייהנה מהמשאבים המשותפים לצרכיו.

כדי לקיים יחסי שכנות נדרש האדם לנהוג בלב טוב, רחבות הנפש, מתינות וסבלנות. ראוי לו לאדם לידע מה הוא הדין ומה היא החובה המוטלת עליו כשותף וכשכן ולקיים אותה. מעבר לכך כל אחד יעשה כטוב בעיניו לטובת שכניו וחבריו למען הרבות אהבה ואחוה.

בתשובות שלפנינו עולות שאלות רבות ומגוונות ביחסי שכנות. חילקנו את השאלות לפי הנושאים הבאים:

דיני ועד בית – כיצד ניתן לקבוע תשלומי ועד בית ומה מעמדו של הגזבר.

נזקי שכנים – נזקים שונים שנגרמים על ידי שכנים, המותר והאסור.

מחלוקות בין שכנים על זכויות שימוש ובניית גדר ביניהם – הקמת חיצ בין שכנים, תוספות בנייה והנאה מרכוש השכנים.

ועד הבית

"ועד-בית" הינו מושג חדש ולפיכך את העקרונות ההלכתיים לניהולו יש לקבל ממערכות דומות שנהגו בעבר. כך כותב השו"ע ביחס לחובתם של בני החצר איש לרעהו (שו"ע חו"מ קסא, א):

בני העיר כופין זה את זה לבנות דלת ובית שער לחצר. וכן כל הדברים שהחצר צריך להם צורך גדול, או הדברים שנהגו בני המדינה לעשותם. אבל שאר הדברים, כגון ציור וכיור, אינו כופהו...

כלומר על כל בני החצר להשתתף בהחזקת החצר מכספם באופן ראוי וסביר לפי המנהג. השו"ע אף מציע אמצעי כדי לכפות מי שמסרב לשלם את חובותיו להחזקת החצר (שם, ד):

אם אחד מבני החצר אינו רוצה ליתן בתיקון הצריך ואינו רוצה להשכיר בית שבחצר, יתקנו הם וישכירו ביתו, ויקחו השכירות עד שיפרעו מחלקו המגיע לו.

כלומר ניתן לכפות על התשלום ואף להשתמש ברכוש שבחצר לצורך התשלומים. אמנם כל זה הוא דווקא לגבי הדברים הנחוצים לתחזוקה. בדברים שאינם נחוצים נדרשת הסכמה של כל חברי החצר או הבניין וכפי שנפסק לגבי קהילה שמבקשת להחליט החלטה על חשבון אחד מחבריה (רמ"א חו"מ ב, א):

וכן נוהגין בכל מקום שטובי העיר בעירן כב"ד הגדול, מכין ועונשין, והפקרן הפקר כפי המנהג; אעפ"י שיש חולקין וס"ל דאין כח ביד טובי העיר באלה, רק להכריח הצבור במה שהיה מנהג מקדם או שקבלו עליהם מדעת כולם, אבל אינן רשאים לשנות דבר במידי דאיכא רווחא להאי ופסידא להאי, או להפקיע ממון שלא מדעת כולם, מכל מקום הולכין אחר מנהג העיר.

הרמ"א כותב שישנה מחלוקת האם הרוב יכול לכפות את דעתו על המיעוט, ולהלכה יש לפעול על פי המנהג המקובל. כיום מקובל (וזה גם עמדת החוק) להצריך הסכמת כל הדיירים, אלא אם כן מדובר בתחזוקה שוטפת (וכן כתב הרב אברהם כהן עמק המשפט ג, סימן מח).

במיוחד בתחום זה יש לחוק המדינה השפעה רבה על פסיקת ההלכה. בהקשר זה רלבנטי חוק המקרקעין תשכ"ט-1969, שחלקו עוסק בבתים המשותפים.

זכות דייר שמכר את דירתו בכסף של ועד בית

ש הורי מתגוררים בבנין שיש בו מחסן ויחידת חדרים השייכים לכל ששת הדיירים. היחידה מושכרת למרפאת שיניים ודמי השכירות משמשים להוצאות השוטפות של אחזקת הבניין (ניקוי חדר מדרגות וכדומה). בדרך כלל קיבל כל דייר עודף של כמה מאות שקלים מידי חודש מכסף זה. מזה כשנתיים וחצי אוספים את הכסף ולא מחלקים את העודף לדיירים, כדי לשפץ את הבניין בעתיד. בקופה הצטברו למעלה מ-20,000 ש"ח. הורי מכרו עתה את דירתם, ושאלתי היא האם הם יכולים לתבוע את חלקם היחסי מכסף זה, או שמבחינתם זה כסף אבוד.

ת כאמור, הדיירים בבית משותף נחשבים כקהילה, שיכולה לתקן תקנות ולגבות מיסים. דמי ועד הבית הם מס המוטל על הדיירים. במקרה שלכם, הדיירים שותפים גם ביחידת דיור, ושכר הדירה מתחלק ביניהם, וחלקו מכסה את דמי ועד הבית.

מסתבר שדייר שעוזב את הדירה אינו יכול לדרוש את חלקו היחסי מדמי ועד הבית השוטפים שהצטברו בקופה. אולם כאשר מדובר בהוצאה חריגה, שמתבצעת עבורה גבייה בנפרד, יש זכות לדייר לקבל את חלקו בסכום שהצטבר, והקונה של הדירה יחויב לשלם את חלקו בהוצאה החריגה. ולכן,

ההורים זכאים לקבל חלקם בכסף היתר על ההוצאות השוטפות. אין הם חייבים להשתתף בהוצאות השיפוץ, שכן הם לא ייהנו ממנו, ואילו הדיירים החדשים יהיו חייבים לשאת בהוצאות השיפוץ.¹ צריך לערוך חשבון מהו חלקם של ההורים בכסף שהצטבר עד למסירת המפתח לדיירים החדשים (ממסירת המפתח חלים חיובי ועד הבית), וחלק זה מגיע להם.

אמנם ייתכן שאילו ידעו הדיירים החדשים שיגבו מהם סכום כסף גדול מאוד עבור השיפוץ לא היו קונים את הדירה, ואם כך ייתכן שיש כאן עילה לביטול המקח – מקח טעות² (ראו עוד עמק המשפט שכנים, סימן מג).

אברך שאינו משלם את דמי ועד הבית

דייר בבית קומות בו גרות 18 משפחות, אינו משלם דמי ועד-בית (שהם כעת 150 ש"ח לחודש). התשלום מיועד לצרכים הבאים: תאורה, חשמל מעלית, שרות מעלית, חשמל מערכת סולרית מרכזית, ניקיון וגינון. לפי חישוב, ההוצאות לדייר בחודש הן כ-130 שקלים לחודש, 20 שקלים נוספים לחודש מאפשרים כיסוי הוצאות לא צפויות.

למרות שהדייר הנ"ל ובני משפחתו נהנים משירותי הניקיון, מהתאורה, מהמעלית ומהמים החמים של המערכת הסולארית אין הוא משלם על כך בטענה שהוא תלמיד כולל (בעל משפחה ברוכה, כ-6 ילדים צעירים) ואין לו כסף להוצאות הועד.

- יש סמכות לדיירי הבניין לכפות על אחד הדיירים להשתתף בשיפוץ הבניין כשהוא אכן זקוק לשיפוץ, ולכן כל דייר שנכנס לדירה לאחר שהחלטה התקבלה מחויב כבר להחלטה, כיון שעל דעת כך קנה את הדירה (פתחי תשובה חו"מ קסג, א; שו"ת משכנות ישראל טו) ומכיון שהקונה ייהנה מהשיפוץ, יש לחייב אותו ולא את הדיירים הקודמים בהוצאות. וממילא אם שילמו הדיירים הקודמים יש להחזיר להם הכסף.
- יש לדון האם ההוצאה הזו מוזילה את ערך הדירה ויש כאן דיון על אונאת קרקעות, שבהם יש איסור אונאה אך אין ביטול מקח לפחות עד פי שנים מהמחיר (שולחן ערוך חו"מ רכז, כט) או שנחשב כמום בחפץ שצריך שיפוץ ואז יש עילה לביטול מקח גם בקרקע.

א. האם ניתן לחייב את הדייר בדין תורה לשלם את תשלום הועד?
 ב. האם ניתן לאסור על הדייר להשתמש במעלית ובמערכת הסולארית כל עוד לא שילם את חובו?

ת כפי שכבר נכתב, לדיירי בית משותף יש דין של בני העיר או קהילה ולכן יש תוקף להחלטותיהם המשותפות. סוגיית הגמרא העוסקת במחויבותם של בני העיר זה כלפי זה (בבא בתרא ז, ב-ח, א) קובעת ש"תלמיד חכם לא בעי נטירותא", וכוונתה שתלמידי חכמים אינם צריכים שמירה ולכן הם פטורים מלשמור או מלשלם מס על שמירה. אמנם באותה סוגיה נתבאר שתשלומים הנדרשים לצרכים השוטפים של העיר גם תלמידי חכמים חייבים לשלם. צרכים אלו כוללים בורות מים, תיקון הדרכים וכדומה. וכן פסק שולחן ערוך (חו"מ קסג, ד) ועיין שו"ת יביע אומר (חלק ז, חושן משפט, סימן י).

אם כן, אם האברך ומשפחתו השתמשו במים החמים, בתאורה, במעלית, הוא חייב לשלם. ואם הוא לא שילם הרי הוא גזלן! כשם שאדם שאין לו כסף אינו יכול לקחת מוצרים מהמכולת, כך אינו יכול לקחת משכנו. לצערנו אנשים נוטים לנצל את שכניהם, כיון שהם יודעים שקשה לתבוע אותם לשלם. שהרי מסתבר שאדם זה משלם חשבון חשמל, טלפון ומים, כיון שאם היה נמנע לשלם היו מנתקים אותו מהשירות. אם כן למה שהשכנים יהיו הראשונים לשאת בעול קשיי הפרנסה שלו?

יתר על כן, גם אם אותו אברך יקבל על עצמו שלא להשתמש בשום דבר משל הבניין, הוא עדיין חייב בתשלום (מדין מיסי הקהל).

לכן נראה שניתן לאסור על אותו הדייר להשתמש במעלית ובמערכת הסולארית כפי ששאלת. ואף לאסור עליו להדליק את התאורה בחדר המדרגות.

עצתנו – על מנת להקל עליו, הציעו לו שיקבל על עצמו את מלאכת הניקיון בחדר המדרגות או את מלאכת הגינון, (אם אין בכך פגיעה במישהו אחר), ובכך ישלם את חובו. והיה אם עדיין לא ישלם, פנו לדין תורה ותבעו אותו על העבר ועל העתיד.

אחריות הגזבר לכספי ועד הבית

ש אני מכהן כוועד־בית. בבניין שלנו יש דירות מושכרות רבות שבעליהם אינם דרים בבניין ועל כן אין כמעט אנשים שיכולים לכהן כוועד. אני מבצע את זה בהתנדבות, ואשמח אם מישהו יחליף אותי, אבל זה לא קורה. ראיתי בהלכה שחבר ועד מוגדר כשומר שכר ובמקרה שיפרצו לביתי חס וחלילה ויגנבו את הכסף של ועד הבית אני מבין שאהיה חייב לשלם.

שאלתי היא: הרבה פעמים כשמצטבר כסף מזומן אני משתמש בו לצרכי ואחר כך מחזיר לוועד בשיק בנקאי. לכאורה הנאת השימוש הופכת אותי לשומר שכר. אבל מאידך הרבה פעמים אני מוציא מאות שקלים מכיסי ורק אחרי שמצטבר כסף אני לוקח אותו חזרה לחשבוני האישי.

כמו כן, אני מעדיף שלא להיות בוועד, אני מבזבז על זה זמן והוצאות טלפון וכדומה, ולכן שאלתי היא, האם זה כל כך פשוט שאני שומר שכר?

עלינו לדון בשתי שאלות:

ת 1. האם יו"ר ועד בית מוגדר כשומר שכר?

2. האם אפשר להתנות שלא להיות שומר שכר?

1. במקרה דנן, כיון שיש לך אפשרות להשתמש בכסף, ואחר כך להחזיר לקופה הציבורית, אתה מוגדר כשומר שכר (שו"ע חו"מ רצב, ז).

יש אומרים (שו"ת משכנות ישראל כד) שגם ללא הזכות לשימוש בכסף, גזבר ועד־בית מוגדר כשומר שכר, מפני שבעתיד מישהו אחר מדיירי הבית יחליף אותו בתפקיד. והרי זה כשותפים שקבעו ביניהם שכל אחד ישמור בתורו על החפץ והם שומרי שכר זה לזה (שו"ע חו"מ קעו, ח). אמנם הרמ"א (שם) פוסק שאם השותף התנדב לשמירה זו מעצמו ולא כחלק מהסכם שהשותפים יתחלפו ביניהם הוא אינו שומר שכר (לדעת הש"ך, שם, אף לא שומר חינוס. החתם סופר שמוכא בפתחי תשובה שם, פוסק כדברי הרמ"א) ואם כך הדבר תלוי בדרך קבלת התפקיד: אם מדובר בתחלופה

קבועה בזמנים קבועים אזי חבר הועד הוא שומר שכר, ואם הגזבר מתנדב בלא שנקצב זמנו הוא אינו שומר שכר.

מאידך הרב עזרא בצרי (תחומין טו, עמ' 246 ואילך, אם כי ראו דבריו בהערה 2 שם, שלכאורה משמע קצת שחזר בו) כותב שדיירי הבית שיש להם רכוש משותף נחשבים תמיד כ"בעליו עמו" ופטורים אף מפשיעה בשמירה (שו"ע חו"מ שמו, א). אמנם כיון שהגזבר חייב בכל אופן להישבע שהכסף "אינו ברשותו" ו"שלא שלח בו יד", סבור הרב בצרי שהדיירים חייבים לעשות פשרה במקום השבועה ולחייב את הגזבר בתשלום חלקי במקרה של אובדן או נזק.

2. הדרך המומלצת לגזבר ועד־בית שרוצה להשתחרר מהאחריות, היא להתנות עם הדיירים, שהוא מקבל שמירה רק כשומר חנם ולא כשומר שכר, ויש בכוחו להתנות כן על פי הכלל הנקוט בידנו, שכל תנאי שבממון מועיל (חו"מ סימן רצו, ה). מצד הדין יכול הגזבר להתנות שלא יחולו עליו אפילו דיני שומר חנם, ובכך להיפטר גם מדברים שבהלכה מוגדרים כפשיעה. ומוטב לסכם מראש עם שאר הדיירים שמותר לך להשתמש בכספי הועד לצרכיך ולהחזיר אחר כך, כדי למנוע טענות ושאלות הלכתיות.

אחריות גזבר לכספי ועד הבית שנגנבו

גזבר ועד בית (בהתנדבות) החזיק בביתו כסף (מזומן ושיקים), מה הדין במקרה שגנב פרץ לבית ולקח את הכסף של הבניין, האם הגזבר חייב לשלם את ההפסדים לוועד הבית?

בתשובה קודמת הארכנו בדיני גזבר ושם העלינו שיש המחלקים בין גזבר מתנדב, שהוא שומר חנם, לבין גזבר שמתחלף כל זמן קבוע, שהוא שומר שכר. כמו כן הבאנו שם שיטה הסוברת שלגזבר הועד יש דין של "בעליו עמו" כלומר שהוא פטור מלשלם על הפסד הכסף ומשום חיוב השבועה המוטלת עליו, יש צורך להתפשר.

אם גזבר הועד הוא שומר חינוך הרי שהוא פטור במקרה של גניבה ואבידה אחרי שיישבע, וחייב רק בפשיעה (שו"ע חו"מ רצא, א). אם הוא שומר שכר הוא חייב גם בגניבה ואבידה (שם; וראו שג, ב, לגבי גניבה באונס שהשו"ע מחייב והש"ך ושאר פוסקים פוטרים).

משאלתך משמע שכל הדיירים מודים שהייתה פריצה לבית השומר ושהכסף נגנב. על כן אם הגזבר הוא שומר חינוך ולא ברור לשכנים שהשומר שמר כראוי, יש מחלוקת האם הוא פטור ללא שבועה או שמא עליו להישבע שלא פשע (שו"ע ורמ"א חו"מ רצד, ב). אם הם מודים שהוא שמר כראוי הוא פטור בלא שבועה.

אולם, אם הגזבר הוא שומר שכר יש מקום לחייבו, וכאמור יש הפוטרים אף שומר שכר, משום "בעליו עמו". מכיוון שהדבר שנוי במחלוקת, ויש אפשרות שהגזבר חייב שבועה, נראה שיש להתפשר (שו"ע חו"מ יב, ב).

תשלום בעל מרפאת שיניים לועד הבית

ש אחד הדיירים בבניין הפך את דירתו למרפאת שיניים ויש לו דירה נוספת שבה הוא גר. הוא עובד במרפאה וגם משכיר אותה לרופאים נוספים, האם הוא צריך לשלם יותר לוועד הבית עבור הדירה שהפכה למרפאה, למשל, בגלל השימוש של הפציינטים שלו במעלית?

ת על פי ההלכה (שו"ע חו"מ קסא, ג; שם קסג, ג; וראו שו"ת משכנות ישראל, טז) את תשלומי ועד הבית יש לחשב לפי ההנאה של הדיירים מהרכוש המשותף בבניין ותחזוקתו. ועל כן ראוי היה לבדוק את מידת ההנאה של כל משפחה מכל אחד מהשירותים לפי מספר הנפשות, או לפי שטח הדירה. לחלופין ניתן לחייב בתשלום אחד לכל משפחה כיון שזהו שירות שכל הדיירים נהנים ממנו בשווה, ללא התחשבות בכל אחד מהפרמטרים הללו.

אלא שבפועל נהגו בהרבה בניינים לחשב את התשלום לפי מספר חדרים או לקבוע תשלום שווה לכל הדירות. נציין שסעיף 58 לחוק המקרקעין קובע

שיש לחלק את התשלומים לוועד הבית לפי גודל הדירה (במטרים) אך הוא מאפשר לוועדי הבתים לקבוע דרכים אחרות לגבייה.

לכן נראה שבמקום שגובים תשלום לפי מספר חדרים אין מקום לחייב את בעל המרפאה בתשלום נוסף ללא סיבה, כשם שלא אומדים את ההנאה של הדיירים האחרים. אמנם במקרה שהמרפאה אכן גורמת להוצאות נוספות וניכרות כגון לכלוך ושימוש רב בחשמל, יש מקום לחייב את בעליה בתשלום על כך. לפי בירור שערכנו, גם לפי החוק יש מקום לחייב בית עסק בתשלום נוסף לוועד בית.

לגבי הזכות של דיירי הבניין להתנגד לפתיחת מרפאה בבניין משותף נציין את הכרעת הפוסקים: שו"ת ציץ אליעזר (י, כה), דרכי חושן (א, עמ' רכה) ועמק המשפט (שכנים סימן לב) כתבו שהשכנים אינם יכולים להתנגד. אולם, בפסק דין של בי"ד הרבני באשדוד נחלקו הדעות, וברוב דעות הוכרע שהשכנים יכולים להתנגד (תחומין ג, עמ' 255 ואילך; ועיינו עוד בשו"ת משכנות ישראל סימן יד; שורת הדין י, עמ' שסב) או להתנות את הסכמתם לפתיחת המרפאה בכך שהבעלים ישלמו לוועד הבית תשלום גבוה יותר.

חייב שוכר יחידת משנה בדמי ועד הבית

א. אחד השכנים בנה על גג הבניין (בהסכמת השכנים) שתי יחידות דור והוא משכיר אותם לשני דיירים, האם שני הדיירים הנ"ל צריכים לשלם תשלום ועד-בית כמו כל שכן אחר?

ב. שכן ששוכר דירה ולא רוצה לשלם מחיר מלא לוועד-בית, לטענתו הוא אמור לעזוב בעוד כחודשיים והוא לא מעוניין לשלם על המים של הגיגון שהוא לא צריך את זה, האם זאת טענה צודקת?

א. דין הדירות שנוספו כדין שאר הדירות ועל כן הדרים בהן צריכים לשלם תשלום ועד הבית. כשם שאדם אחד שקנה שתי דירות בבניין חייב לשלם עבור שתי דירות, כך גם כאן.

ב. חלוקת תשלומי דמי ועד-הבית בין השוכר והמשכיר מוסדרת בדרך כלל בחוזה שביניהם, וכך יש לנהוג. במקרה שאין הסכמה בעניין נראה שהמשכיר חייב לשלם עבור תחזוקת הנכס, והשוכר חייב לשלם עבור השירותים השוטפים, כגון, אחזקת הגינה, ניקיון ותאורה בחדר מדרגות (עמק המשפט ג, סימן מו). ומסתבר שהמשכיר אחראי לתשלומי השוכר מפני שהוא הבעלים של הנכס, או בגלל תקנת בני המדינה הקיימת בחוק המקרקעין (סעיף 58) שמטיל את האחריות על התשלומים על "בעל הדירה".

במקרה שבשאלה, אם מדובר על תחזוקה שוטפת של הגינה הרי שהשוכר חייב בה גם אם בכוונתו לעזוב את הדירה בקרוב (עמק המשפט ג, סימן מג), ואם מדובר על פעולות פיתוח הרי שהמשכיר חייב לשלם עבורם. בכל מקרה, אם שוכר אינו משלם, בתואנות שונות, הוועד רשאי לתבוע את המשכיר.

נזקי שכנים

כתב הרא"ש בתשובה (כלל קח סימן י; וכן נפסק ברמ"א חו"מ קנה, כ; וראו פתחי חושן נזיקין פרק יג, הערה א):

והמדקדק בפרק "לא יחפור", דשיערו חכמים בכל דבר ודבר לפי מה שראוי להזיק, והיכא שידוע קצב וסכום עד היכן ראוי להזיק, כתבו השיעורים, והיכא שאין ידוע, כתבו בכדי שלא יזיק. כדתנן (בבא בתרא כד, ב): "ומרחיק מנטיעותיו של חברו ומנירו בכדי שלא יזיק", **כי דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום, והקפידה תורה שלא יעשה אדם בתוך שלו דבר הגורם היזק לחברו.**

הרא"ש קובע שמהות הלכות נזקי שכנים היא הטלת הגבלות על התנהלות האדם בתוך שלו כדי שלא יזיק לשכנו. החזון איש (בבא בתרא יד, יד; ועיינו נתיבות המשפט קנה, יח) ניסח את האיזון העדין שיצרו חכמים במילים הבאות:

בעושה בתוך שלו תשמישים הנהוגים לשמש בהן, ויש מהן שהתירו חכמים שכן טבע העולם ששכנים נפגעים זה מזה. שהרבה מן התשמישים מכניסין פעולה ופגיעה חוץ מגבולם וזהו קנינו מתחילה, ועל הניזק להרחיק ואם אינו מתרחק חשיב הניזק כנכנס ברשות המזיק ואיהו דאזיק לנפשיה...

כלומר מתוך ההכרה בזכותו של האדם לעשות בביתו שימוש מקובל קבעו חכמים שעל הצד הנפגע לנקוט צעדי זהירות במקרים מסוימים.

נמצא ששני עקרונות עומדים כאן זה מול זה: מחד גיסא, הזכות לחיות חיים רגילים בבית ולהשתמש בו בכל דרך נורמלית, ומאידך גיסא, האיסור להזיק לאחרים. למעשה, כל אדם חייב לגייס את הטוב שבו כדי להטות את הכף ולחזק את הזהירות מלהזיק על חשבון השימוש הפרטי.

שכן שגורם לירידת ערך הדירה

ש רציתי לשאול מה הדין לגבי שכן שמסיכות שונות (רעש, לכלוך, רקע פלילי וכדו') מוריד את ערך הדירה. הנזק שהוא עושה לא ממש מפריע אבל נוכחותו במקום מבריחה שכנים חדשים או מקשה למכור את הדירה.

ת כתב הרא"ש בתשובותיו (כלל ה, סימן ג; נפסק להלכה ברמ"א חו"מ קעא, א) בנוגע לאדם שעריך שינויים במקומו בבית הכנסת ושכנו לספסל מחזה וטען שהדבר פוגע בערך המקום שלו:

שכל ההרחקות השנויות בבבא בתרא, היינו דוקא היכא דדבר הנסמך מזיק לשכנו בגוף ממונו. כגון הסומך בורו לשדה חברו, שהוא מזקיקו להרחיק כשיבוא לסמוך בור... אבל אדם הבונה בתוך שלו להשביח נכסיו, ואינו מזיק לגוף ממון חברו, אלא שמפחיתו מדמיו, כי האי גונא לא הצריכו חכמים להרחיק.

כההיא דפרק לא יחפור (בבא בתרא כא, ב): עושה אדם חנות בצד חנותו של חברו, ומרחץ בצד מרחץ של חברו, ואינו יכול למחות בידו, מפני שיכול לומר לו: אתה עושה בתוך שלך ואני עושה בתוך שלי. ואף על פי שהדבר ידוע שהחנות של הראשון דמיו נפחתים, שיותר היה נמכר ביוקר כשלא היה במבוי אלא חנות אחת, אף על פי כן אינו יכול למחות בידו...

מדברים אלו עולה שירידת ערך הדירה אינו נחשב לנזק בדיני שכנים (ראו פסקי דין ירושלים דיני ממונות א עמ' 17). אלא שהרא"ש מסיים כך:

אמנם, אם נהגו במדינות הללו, כשמוכרים מקומות בבית הכנסת, שמוכרים מושב הראש ביוקר והשני בפחות, וכן כלם נפחתים לפי התרחקם ממושב הראש. אם עתה בחלוק מחיצה יפסיד מקום מושב הראש חשיבתו, לא יוכל ראובן לחלק, כי

אדעתא דהכי קנה מקומו בפחות מדאי מושב הראש; שאם
יוכל לעשות מקומו ראש, למה נפחת דמי מקומו?

כלומר אין למתפלל אחד לעשות כל פעולה שמשנה את מעמדו המיוחד של
המושב של מתפלל אחר. דברי הרא"ש שימשו בסיס לדיון בין הפוסקים
בדבר הזכות למנוע פגיעה בערך נכס (ראו פתחי תשובה קעא, ב). בספר
עמק המשפט (ג סימן כד) נפסק לאור הדברים הללו שאפשר למנוע משכן
לעשות מעשה המוריד את ערך הדירה (ראו גם תחומין ג, עמ' 265). אך
ברור שלא ניתן למנוע מהשכן עצמו לגור שם.

לכל הדעות, ניתן למנוע עיסוק בדברים הגורמים רעש או לכלוך בחצר
המשותפת. וכן ניתן למנוע מכירת הדירה או השכרתה למי שעוסק במקצוע
שגורם רעש או לכלוך (ראו עוד "דיני הבית המשותף" פרק יז, סעיף ב).

ריח עישון בבניין משותף

אנו גרים בבניין משותף. הדיירים כולם דתיים וחרדים (בעיקר). אחד
השכנים הוא מעשן כרוני. ריח הסיגריות מפריע מאוד לרוב השכנים ועל כן
הוחלט שאין לעשן בשטח הציבורי של הבניין. הבעיה היא שהוא מעשן כל
כך כבד שגם כאשר הוא מעשן בתוך ביתו הריח מפעפע לחלל המשותף.
כיון שהלובי בקומתו וחדר המדרגות ליד ומעל קומתו, מתפשט ריח מאוד
לא נעים מהעשן. הטענה שלו היא שאין אנו יכולים לקבוע עבורו מה
לעשות בתוך ביתו. אני טענתי לעומת זאת, שלא יעלה על הדעת שאחד
מהדיירים יחליט שהוא מפעיל מוסיקה בתוך ביתו בקול רם כאשר הרעש
והעוצמה מפריעים לשכנים. אני סבור שיש לדמות זה לזה. אמנם הפעולה
נעשית בתוך הבית הפרטי אך ניזקה מגיע לשטח המשותף וגורם סבל רב
לשכנים.

שאלה כזו ראוי שתידון בפני בית דין אשר ישמע את טענות שני הצדדים.
באופן כללי אכן אין רשות לאדם להזיק לשכניו אפילו אם הוא עושה מעשה

בתוך ביתו וחצרו. בהלכה מצוינים במפורש נזקי עשן וריח רע, כנזקים שאין לאדם חזקה בהם, כלומר שאפילו אם זמן מה שתקו השכנים ולא התלוננו עליהם, הם יכולים להתחרט ולתבוע את סילוקם (שלחן ערוך חו"מ קנה, לו). אך לא ניתן לדרוש את סילוקו של כל ריח רע (שם, לח).

יש אומרים שהדברים אמורים רק בעשן תדיר, ובעשן שאינו תדיר לדעתם לא ניתן למחות לכתחילה (שו"ע שם, לז; ש"ך שם, יט) ויש אומרים שאם השכנים שתקו הם אינם יכולים למחות עוד (רמ"א שם; רבי עקיבא איגר, שם). בשו"ת מהרש"ם (א, קעח) כתב שאותה מחלוקת קיימת בריח שאינו תדיר, ואם יש חוק במדינה (דינא דמלכותא) התואם את אחת הדעות בהלכה – יש ללכת על פי החוק (הובאו דבריו בספר פתחי חושן נזיקין פרק יג, הערה מא).

בשו"ת אגרות משה (חו"מ ב, יח) כתב במפורש שניתן להתנגד למטרד של עשן סיגריות:

והנה פשוט וברור שאפילו אם ליכא **חשש סכנה וחשש חולי** דנפילה למשכב אלא שקשה להם לסבול דמצטערין מזה, אסור שם לעשן... ואם כן כל שכן בעישון סיגארעטן שאלו שאין יכולין לסבול הוא צער ממש בעצם, לא ענין קפידא ואיסטניסות בעלמא, וגם לא רק צער בעלמא אלא גם מזיק ממש להן כידוע, שאסורין המעשנים לעשן שם אף אם היה **ברשותם ובביתם** אם היה שייך שיגיע להם העשן ויצטערו ויוזקו. אבל הלא עוד גרוע דהא המעשנים עושים מעשה מזיק בידים ממש דהרי עושין בפיהם עשן המזיק להאין מעשנים הנמצאים שם.

הרב פיינשטיין כותב שעישון הוא דבר שאין לו חזקה בגלל שהוא מטרד ויש בו חשש לנזק רפואי לשכנים.³ במקרה זה יש לבחון האם אכן מדובר במטרד קבוע, וכך האם ישנו נזק בחשיפה לעשן בהיקף כזה.

3. יש להעיר שהרב משה פיינשטיין עצמו כתב בשני מקומות שאין איסור לעשן כיון ש"דשו בכך רבים" (שו"ת אגרות משה יו"ד ב, מט; חו"מ ב, עו). ונראה שיש לחלק

על כן עצתנו היא שתגישו לבית דין לענייני ממונות, והוא יכריע האם במקרה שלכם ניתן לתבוע מהשכן שלא יעשן גם בביתו. כמו כן יש להעיר שהעישון מזיק הן לבריאותו של המעשן, והן לבריאות האנשים הנמצאים בסביבתו הקרובה, ופוסקים רבים אוסרים לעשן כלל, ולכן טוב תעשו אם תצליחו לשכנעו להימנע מהמנהג המגונה הזה, גם אם לא יגיע שום ריח לשכנים.

התנגדות למשחק כדורסל של השכנים

ילדי השכנים משחקים כדורסל, אמנם לא בשעות המנוחה (14:00–16:00), אך הקפצת הכדורסל סמוך לביתי "משגעת" אותי. האם אני יכול לתבוע מהם להפסיק כי יש כאן היזק קול, ואם כן האם אני מוגבל בשעות או כל זמן שזה מפריע לי אני יכול למנוע מהם לשחק?

בבסיס השאלה עומדות זכויות סותרות, זכות האחד לעשות בתוך שלו מול זכות האחר לשקט בביתו, כדי להכריע ביניהם נעייין בכלל שכתב החזון איש (בבא בתרא יג, יא):

אם עושים דבר שרוב בני אדם עושין, ולפעמים תשמישן ודיבורן משמיע קול שמפריע את החולה אינו יכול למחות. כלומר, לא ניתן למנוע שימוש מקובל בבית (למשל, בשעות שאינן מוגדרות כשעות המנוחה). על כן אם הם משחקים במקום המיועד למשחק או אף בביתם במשחק שמקובל לשחק בבית, אין אפשרות למחות בידם (ראו באריכות "עמק המשפט", שכנים, סימן לה). הדברים אמורים גם ביחס לשימוש ברכוש המשותף. עם זאת אפשר בהחלט לבקש מהמשחקים שיתחשבו בכם וישחקו רק בשעות מסוימות.

בין ההיתר לאדם לעשן, לבין האיסור לעשן ליד אנשים אחרים שמתנגדים לכך (שלא כמו שכתב בשו"ת ציץ אליעזר יז, כב, שהרב פיינשטיין חזר בו, שהרי הרב פיינשטיין בתשובה מאוחרת כתב שלא ברור שאסור לאדם לעשן).

מזגן של השכנים מפריע

ש לפני מספר חודשים אביה של השכנה שלי התקין מזגן במרחק כ-2.5 מטר מהחלון המרכזי של הסלון. המזגן נמצא על גבי המרפסת שלה ומול החלון שלי (המבנה הוא בצורה של האות רי"ש). המדחס מרעיש בצורה בלתי נסבלת וגם פולט חום ישירות לתוך הבית. לא ניתן לשבת בסלון כשהוא עובד. הנ"ל לא מוכן להזיז אותו למרות שהסכמתי לשלם מחצית מסכום ההעברה, אלא אם כן אשלם שני שלישים. שאלתי היא מהו הפסק המקובל בעניין זה?

ת האיסור להרעיש לשכנים מוזכר בשולחן ערוך (ח"מ קנה, ל"ט):

מי שהחזיק לעשות מלאכת דם או נבילות וכיוצא בהן במקומו, ויכנסו העורבים וכיוצא בהן בגלל הדם ויאכלו, והרי הם מצירים את חבירו **בקולם ובצפצופם** או בדם שברגליהם שהם יושבים על האילנות ומכלים פירותיהם, אם היה קפדן או חולה שצפצוף הזה מזיקו, או שפירות שלו נפסדים לו בדם, חייב לבטל אותה המלאכה או ירחיק עד שלא יבא לו נזק מחמתו, שהיזק זה דומה לריח בית הכסא וכיוצא בו שאין לו חזקה.

הג"ה: והוא הדין כל נזק גדול שאין אדם יכול לסבלו.

בעקבות הדוגמאות שהביא השו"ע קבע הרמ"א כלל לכל נזק שקשה לעמוד בו. רעש חריג של המזגן הוא דבר שקשה לסבול ולכן נראה שיש לאסרו בפרט כשיש חלופות הולמות (ראו דרכי חושן א, עמ' רלח ס"ק ט). לעומת זאת, התקנה סבירה של מזגן והפעלתו – מותרת, למרות שהיא מרעישה לשכנים (עמק המשפט ג, פרק לה, אות טז-יח; משפטיך ליעקב ב, לח; ואין למו מכשול ד עמ' 76; אורחות משפט מעמ' קפח ואילך).

למעשה, לצורך בירור העניין עליך לפנות לגורם חיצוני שיבחן את הנסיבות הייחודיות במקרה שלך.

ניקוז מי שטיפת רצפה לחצר השכנים

ש המרזבים בבניין המשותף בו אנו גרים בנויים כך שהם מנקזים את המרפסות והגג לצדדי הבניין. אנו גרים בקומה התחתונה וחלק מהמרזבים נשפכים לתוך שטח שבבעלותנו (בטאבו). אחד ממרזבים אלו מנקז את המים מהמרפסת של אחד השכנים אשר נוהג לשפוך לשם את כל מי שטיפת הבית שלו. כלומר, לא מדובר כאן במי גשמים שיורדים על המרפסת אלא במי שטיפה מלאים בסבון, כולל כל הלכלוך של הסלון והמטבח שלו. הדבר מפריע לנו מאוד הן משום כניסת לכלוך מבית אחר לחצר שלנו והן בגלל שהסבון מרעיל את האדמה בה אנו שותלים צמחי מאכל. אני רוצה להוסיף כאן שתי הערות שאולי הן חשובות לדין:

1. לכולם יש קולטנים למים בתוך הבית אלא שבגלל בנייה לקויה של האינסטלציה בבניין יש כאלו שאטמו או אפילו לא פתחו את קולטני המים (במקלחות למשל). אנשים אלו טוענים שאין להם לאן לפנות את מי השטיפה ועל כן הם מוכרחים לפנות את הלכלוך הזה למרפסת ומשם לאדמה (שמורעלת מזה).
2. בחלק מהדירות אין אפשרות טכנית לפנות את מי שטיפת הסלון והמטבח למרפסת, כך שמסתבר שניתן להסתדר גם בלי ניקוז מי השטיפה למרפסות. בפועל, מסיבה זו, רוב הבניין אינו מפנה את מי השטיפה למרפסת, למעט שתי קומות מתוך חמש בהן הדבר מתאפשר. האם על פי התורה יש לי טענה כלפיו? אני טוען שהמרזבים נועדו לניקוז מי הגשמים ולא לניקוז מי השטיפה של הבית.

ת ראשית, יש לבאר מושג בסיסי בדיני נזקי שכנים – "חזקת תשמישים". פירושו: אם אדם נהג באופן מסוים שיש בו פגיעה בשכנו, ושכנו לא התנגד לכך, הרי שבתנאים מסוימים יש לו היתר להמשיך השימוש באותו האופן (ראו עוד לקמן סעיף ב).

כעת עלינו לברר שתי שאלות:

א. מה השימוש הרגיל של המרזב, ומה ה"חזקה"?

ב. אם הדבר אפשרי, כיצד ניתן ליצור "חזקה" חדשה?

א. "חזקה" בנוגע לשימוש בצינור – קשה לענות בוודאות על סמך העובדות שבשאלה, ויש לבחון את המקובל. במקרה זה ברור שלשכנים יש "חזקה" על עצם הנחת הצינור, כיון שכך הבניין נבנה ולא היה מי שערער על כך, ולכן אין לדון כאן בשאלה של פתיחת צינור לחצר חברו.

אולם, גם כאשר יש "חזקה" לקיומו של צינור מוכח ברמ"א (חו"מ קנג, יב) שצריך "חזקה" לשימוש בצינור לצרכים שונים. כלומר, יתכן מצב בו יש "חזקה" לצינור, אבל בעל הצינור מוגבל בהיקף השימוש שלו בצינור. בהקשר זה, סביר להניח שמרזב נועד לניקוז הגשם, ולא לניקוז מי השטיפה של הבית שבדרך כלל מנוקזים לצנרת הביוב. ולכן ה"חזקה" של הצינור אינה מלמדת על זכות של השכן להזרים דרכו את מי השטיפה, ועליו ליצור "חזקה" של שימוש במרזב לצורך השטיפה.

ב. מסתבר שהזרמת מי שטיפת רצפה אינה נכללת ברשימת הנזקים שלא ניתן ליצור להם "חזקה" (המבוארים בשולחן ערוך חו"מ קנה, סעיף לו והלאה). כלומר, הזרמת מי שטיפה היא נזק שהבעלים אינם יכולים להתנגד לה לאחר שהשכן נהג כך.

כעת, יש לבחון האם זו חזקה המבוססת על שתיקה חד-פעמית של הניזק לנוכח הנזק – "אם חברו שתק הרי זה מחל ואינו יכול לחזור" (שו"ע חו"מ קנה, לה) או שיש צורך בהתנהגות כזו במשך שלוש שנים בצירוף טענה של המחזיק ששכנו התיר לו במפורש לנהוג כך ועשה על כך מעשה קניין (רמ"א שם).

הסמ"ע (קנג, לב) טוען שנחלקו בכך השו"ע והרמ"א: לדעת השו"ע לעולם שתיקה בלבד יוצרת "חזקה", ואילו לדעת הרמ"א יש לחלק בין נזק שפוגע בשכן באופן ישיר, אז צריך שלוש שנים וטענה על הסכמה, לבין נזק שנוצר מהסרת דבר שעד כה הועיל לשכן, שחזקתו נוצרת בשתיקה.⁴

4. הגר"א (חו"מ קנג, י) סובר שלדעת הרמ"א תמיד יש צורך בחזקה של שלוש שנים עם טענה על הסכמת השכן.

על פי זה נראה שכאן לדעת הרמ"א בעל הנזק זקוק ל"חזקה" במשך שלוש שנים עם טענה על מעשה קניין (ראו גם נתיבות המשפט קנג, יג, שכותב שתלוי האם הנזק נעשה רק בבית המזיק או שנעשה על ידי הוצאת החפץ המזיק מהבית, גם לפי דבריו במקרה זה הנזק נעשה על ידי הוצאת המים מהבית).

מחלוקות בין שכנים על זכויות שימוש ובניית גדר ביניהם

בבניין משותף בדרך כלל הקרקע עליה בנוי הבניין שייכת לכל הדיירים באופן יחסי, ולכל אחד מהם יש זכויות מסוימות. שטחים מסוימים, כגון, גג וחדר הבניין, מוצמדים בחלק מהמקרים לאחת הדירות, והם נחשבים חלק בלתי נפרד מהקניין של בעל הדירה, זאת, למרות הבעלות המשותפת על כל המגרש עליו הבית בנוי (ראו סעיפים 55-57 לחוק המקרקעין תשכ"ט-1969).

לכל מגרש ישנם אחוזי בנייה מותרים (קרי, גודל השטח הבנוי הכולל המותר על הקרקע), כאשר לעתים מגדילים את אחוזי הבנייה, ומאפשרים לדיירים להרחיב את דירותיהם. כאשר דייר אחד מרחיב באופן יחסי יותר מאחרים, הרי שבעצם הוא משתמש בשטח המשותף לצרכיו האישיים, ואז הוא חייב לפצות את שכניו (תשלומי איזון).

אשר על כן בקשה להיתר בנייה בבית משותף יכולה להיות כרוכה בהקניית זכויות בקרקע. לעומת זאת, כאשר מדובר בהרחבה של בתים פרטיים צמודי קרקע, הסכמת השכנים לבנייה היא לכל היותר מחילה על נזקי שכנים.

התנגדות לתוספת בנייה

אנו מתגוררים בבית משותף. במהלך השנים מספר שכנים בקשו להרחיב את דירתם, ולצורך כך נזקקו להסכמת השכנים וחתימתם. בכל מקרי ההרחבה הנ"ל לא נגרם נזק או פגיעה לרכוש של אחד מהשכנים האחרים. כאשר היה שימוש בשטח משותף פורמאלי, כמו חלל גג רעפים, שלאחרים לא הייתה כל אפשרות שימוש מעשית בו, אף הוצעה תמורה כספית. יש לציין

ש

שבמקרים הנ"ל, השכנים הביעו את הסכמתם ואפשרו לשכן המבקש את הרחבת דירתו. מה שנראה היה כ"זה נהנה וזה לא חסר".

לאחרונה פנה שכן נוסף בבקשה להסכמת השכנים להרחבת דירתו, אלא שהפעם הרחבת דירתו תיעשה על בסיס פלישה לגינתה של משפחה אחרת (בניית עמודים, הצללת הגינה וכדומה). מטבע הדברים, הדבר עורר את התנגדות השכן שעלול היה להיפגע כתוצאה מהבנייה.

לשכן המבקש הוצעה פשרה, שאמנם תקטין את שטח ההרחבה, אך לא תפגע בשכנים האחרים. אולם הוא סרב להצעת הפשרה בטענה שהרחבה במגבלות הפשרה אינה כדאית עבורו מבחינה כלכלית. יתר על כן הוא בא בתביעה מוסרית כלפי הדיירים האחרים שהרחיבו, ותבע מהם לחתום על אישור ההרחבה שלו, כתמורה לחתימה שנתן להם בעבר כשרצו להרחיב את דירתם. מאחר שחתימתם הייתה עלולה לגרום נזק לשכנים אחרים, הם הביעו את הסכמתם לחתום אך ורק לאחר שתושג הסכמה עם השכנים שעלולים להיפגע. שאלותי הם:

א. האם חייבים השכנים לחתום על סמך נכונותו של השכן בעבר לחתום עבורם על הרחבת דירתם, או שמא הדבר אסור, כיוון שבכך עלול להיגרם נזק לשכן אחר, וצריכים הם להתנות את הסכמתם בכך שתושג פשרה עם השכן שחש נפגע?

ב. גם אם אסור לשכנים האחרים לחתום על בקשה זו, האם הם בבחינת בעלי חוב כלפי השכן שחתם עבורם בעבר, וצריכים לפצותו מבחינה כספית עבור החתימה שלו, או שמא החתימה אינה יוצרת חבות ממונית רגילה?

ג. האם הנזק הנגרם לשכן על ידי אי החתימה יוגדר כ"גרמא בנוזיקין", ואם כן, מה יהיה דינו בדיני אדם ובדיני שמים?

ד. האם לעובדה שהמשפחה המבקשת את ההרחבה היא משפחה במצוקה, ישנה השלכה על חובתם של השכנים לחתום לשכן המבקש, מדין חסד, גם אם הדבר יפגע בשכן האחר. או שאין הם "יכולים לעשות סחורה בפרתו של חברו". כלומר, אינם יכולים לזכות במצוות גמילות חסדים על גבו של

שכנם שחש עצמו נפגע. (למותר לציין שבגלל מצבה של המשפחה נעשו ניסיונות רבים לפתור את העניין אך ללא הצלחה ממשית) אנו פונים אליכם בשאלות אלו, כשאנו איננו מבקשי היתר הבניה ואף איננו הצד הנפגע. נשמח אם תוכלו להורות לנו מה חובתנו ההלכתית. אנו פונים בשאלה אליכם ולא פונים לדין תורה משום שהדרך לפנות לדין תורה במקרה הנ"ל, בשלב זה – בעייתית, ועלולה להחריף את האווירה שטעונה ממילא.

ת א. אם הסכמת השכנים תעניק לשכן שמעוניין להרחיב את דירתו זכויות בנייה שפוגעות בשכן מסוים בניגוד להלכה – בוודאי שאין היתר להסכים לבנייה כזו. אם אין בהסכמת השכנים נזק – מותר לחתום (וראוי לומר לשכן המרחיב שעליו להימנע מפגיעה בשכנים האחרים).

מתוך הנחה שאין נזק בחתימה, השאלה היא האם יש חובה לחתום בתמורה? להסכמת השכן בעבר? הרב ח"ש שאנן (תחומין יט, עמ' 65) העלה שיש מקום לדרוש הסכמה כזו מהשכנים האחרים. הרב איתמר ורהפטיג (הערות עורך בתחומין, שם, עמ' 66) סבור שניתן לדרוש זאת רק במקרה שהיתה העברת בעלות בקרקע על ידי ההסכמה. כאשר מדובר על בנייה במרפסת אין העברת בעלות, לעומת זאת, לצורך בנייה בשטח המשותף או לניצול אחוזי בנייה נדרשת העברת בעלות מהשכנים השותפים אל אחד הדיירים.

ב. לדעת הרב שאנן חתימת השכן בעבר יכולה להיחשב כהנאה ממונית, אך כפי שכתבנו, כבר השיג עליו הרב ורהפטיג במקרה שלא היתה העברת בעלות. כמו כן הדברים מתבססים על אומדן דעתם של השכנים שהסכימו להרחבה בתנאי שיוכלו להרחיב בעצמם. לכן נדרש אומדן דעת ברור וגמור שההסכמה היתה מותנית בהסכמה נגדית כדי לאפשר תביעה. מעבר לכך,

5. יש הסבורים שכאשר מדובר בבנייה על שטח משותף אין חובה לחתום על הסכמה להיתר בנייה: שו"ת שבט הלוי ח, רצט; עמק המשפט ג, סימן א; משכן שלום עמ' תרסב. לעומת זאת, הרב ח"ש שאנן, תחומין יט עמ' 61, כתב ששכן אינו רשאי להתנגד לבנייה בשטח המשותף; ובמשכן שלום עמ' תרעט, כתב שעל פי הנהוג במקום שאין פגיעה בשכנים אין להתנגד. וראו עוד פתחי חושן נזיקין פרק יג, הערה א, בסופה.

אם ההתנגדות לחתום נובעת מפגיעה בלתי־מוצדקת על פי ההלכה באחד השכנים, אזי אין לבוא אליהם בתביעה כיון שמצידם הם אינם מתנגדים. ג. בוודאי שאין בזה איסור להזיק.

ד. העושה "לפנים משורת הדין" משובח ובמיוחד נדרש לכך העשיר (שולחן ערוך חו"מ יב, א; בפתחי תשובה). אלא שזו החלטה של המשפחה הנפגעת, האם להיענות לבקשת השכן להרחיב דירתו, ואפילו "לפנים משורת הדין" אין לדרוש מהם כאשר ההרחבה פוגעת בהם. לגבי השכנים האחרים, בוודאי שאסור לעשות חסד שיפגע באנשים אחרים.

גג משותף

אנו גרים בקומה שנייה בבניין משותף (3 משפחות). לדייר חדש שבא כעת שייכות שתי הקומות שמעלינו. דודי השמש שלנו נמצאים בגג של הקומה השלישית, בשטח המשותף לשלושת הדיירים. הדייר החדש מבקש להעביר את הדודים לגג של הקומה הרביעית, כדי שהוא יוכל לנצל את המקום שבו נמצאים כעת הדודים. מה אנו אמורים לעשות? אם נסכים, האם הוא צריך לפצות אותנו (2 הדיירים)?

לפי החוק שטח הגג המשותף שייך לכל הדיירים, אף אם לא נאמר כן במפורש, וקניין הדירה נעשה לפי המקובל בחוק ביחס לחלוקת השטח המשותף. כעת עליכם להחליט האם לאפשר לדייר החדש להשתמש בשטח ששייך לכם, והוא אינו יכול לכפות אתכם לאשר לו את הבנייה (עמק המשפט ג, סימן א; וראו גם בדבריו בסימנים ז-ח; בניגוד לכך ראו בפסקי דין רבניים כרך יד, בעמ' 161 פסק בית הדין האזורי – שלא התייחס לבעלות השכנים על הגג, לאחר מכן בערעור בבית הדין הגדול בעמ' 172 הוכרע כפי שכתבנו; שו"ת משכנות ישראל סימן ד, וראו עוד בהערה 5).

מלבד זאת אף שחלק מהשטח שייך גם לו, אתם יכולים לדרוש פיצוי על השימוש בחלק מהשטח ששייך לכם באופן יחסי לגודל הדירה ולמספר הדיירים האחרים בבניין.

הסכמה בעל פה לתוספת בנייה

ש בערב שבת לאחר הדלקת נרות, נכנסה אלי שכנה המתגוררת בצד השני של הבניין בו אני גרה ושאלה האם אני מסכימה שהם יוסיפו איזושהי בנייה בביתם. שלפתי תשובה מבלי לחשוב הרבה: "מצידו – תבנו על הגג", וכזה הסתיימה שיחתנו בנושא זה. השלב הבא היה שיום אחד הם התייצבו בביתי עם תוכניות של אדריכל וביקשו שבעלי יחתום להם על הסכמה לתוספת בנייה, רק חתימת בעלי נדרשה מפני שהדירה רשומה על שמו. יותר מאוחר התברר לי שהם צרפו לתכניתם את השכן שגר מתחתם, אבל באותה השעה כלל לא ידעתי שהם מתכננים לבנות יחדיו וגם הם לא אמרו על כך דבר. התוספת הזו כללה בניית יחידת דיור חדשה לשכן מקומה א' והרחבת דירתו וכן הרחבת הדירה של שכנתי והוספת קומה. זאת אומרת "מגדל" של ארבע קומות – שתיים לכל דייר.

האם האמירה שלי "מצידו – תבנו על הגג" בנושא כל כך גדול ומורכב הינה הסכמה סופית ומוחלטת לבנייה לאור כל הנקודות שהעליתי: "עסקים" בשבת, הדירה בבעלות בעלי בלבד, וחוסר מידע מוחלט על התוכניות?

ת אם מדובר על העברת זכויות בקרקע לידי השכנים בוודאי שאין להסתפק באמירה ויש צורך במעשה קניין (שו"ע חו"מ קפט, א; ראו גם פד"ר ירושלים יא, עמ' תא). גם אם לא מדובר על העברת זכויות, העובדה שיש צורך חוקי בהסכמה בכתב, גורמת לכך שלהסכמה בעל פה אין תוקף (בדומה לשו"ע חו"מ קצ, ז).

מלבד זאת אין תוקף להסכמתך משני טעמים: ראשית מפני שהדירה רשומה על שם בעלך,⁶ ולכן דרושה הסכמתו (ראו שו"ע אה"ע סימן צ, שם נפסק שאשה אינה יכולה למכור נכס ששייך לה ללא הסכמת בעלה, ובוודאי

6. גם אם הדירה לא הייתה רשומה על שמו יש אומרים שיש לבעל שותפות בה מכוח "הלכת השיתוף" שלדעת חלק מהפוסקים מחייב גם מבחינה הלכתית (ראו הפולמוס בתחומין יח-יט).

שאינה יכולה למכור נכס השייך לבעלה), וגם מפני שלא ידעת את התכנית במלואה (רמ"א חו"מ רמא, ב, בסופו) וממילא הסכמתך ניתנה בטעות. העובדה שזה היה בשבת איננה שייכת לעצם הדיון, אף שאסור לקנות ולמכור בשבת, אם בוצע מעשה הקניין – הבעלות עוברת (שו"ע חו"מ קצה, יא; שם רלה, כח).

שימוש בחניה של שכן שנסע לחופשה

ש שכני לבניין משותף הינו בעל מקום חניה בחצר המשותפת. השכן נסע עם משפחתו למלון באילת לשבוע ימים והחניה שוממת. האם מותר לי להחנות את מכוניתי במקום שלו מדין "זה נהנה וזה לא חסר"?

ת אדם המקבל תועלת או רווח כלשהו מחברו חייב לשלם לו על מה שחסר מדין מזיק, או משום שנעשה כבעל חוב כיון שממון חברו נמצא בידו. כאשר הוא נהנה וחברו לא חסר הסתפקה הגמרא האם חייב. להלכה נפסק (שו"ע חו"מ שסג, ו) ש"זה נהנה וזה לא חסר" פטור מלשלם. יש לציין שהבעלים יכולים להתנגד לשימוש מלכתחילה ואז ההנאה אסורה (רמ"א שם), וכן אם ניכר שהנהנה מוכן לשלם מגלגלים עליו תשלום מלא (שו"ע חו"מ קנח, ו).

בנידון דידן החניה ככל הנראה שייכת לשכן ואולי אף רשומה על שמו בטאבו. אולם אין היא כביתו וחצרו הפנימיים שכן היא גלויה לרשות הרבים, ואנשים אינם עושים שם דברים פרטיים. לכן כאשר הוא נמצא במקום רחוק, "אנן סהדי" (כלומר, גלוי וידוע לכל) שלא אכפת לו שמישהו אחר חונה בחניה שלו ובלבד שהיא תהיה פנויה כשיחזור. התנגדות לחניה היא ביטוי מובהק של "מידת סדום". לכן נראה שכל עוד השכן אינו מוחה, ניתן לחנות בחניה זו ולהקפיד לפנותה לפני שהוא חוזר.

וכדאי להודיע על כך מראש לשכן כדי למנוע חוסר נעימות, ולוודא שהבעלים לא נתנו רשות לאדם אחר להשתמש בחניה.

שימוש בחניה של שכנה זקנה

ש יש לנו מספר מקומות חניה בבניין. לחלק מהדיירים יש מקום חניה שרשום בטאבו. כעת הגיעה דיירת חדשה, אישה זקנה, ללא רכב. האם מותר לנו לחנות במקום שלה מבלי לשאול אותה, עד שהיא תבקש את החניה – אם בכלל תבקש?

ת אם השכנה לא מתכוונת להשתמש במקום בעצמה או לאפשר שימוש לזולתה, וגם אין בכוונתה להשכיר את החניה, אין המשתמש חייב לשלם לה (שו"ע חו"מ שסג, ו), אך זכותה למנוע מאחרים לחנות שם (רמ"א שם). אם ברור שהיא מסכימה שהשכנים יחנו כי כך מקובל, הדבר מותר. במקרה המתואר מוטב לבקש את הסכמתה כיון שמדובר בשימוש קבוע שרבים מקפידים עליו (פתחי חושן הלכות גניבה ז, ט הערה כט). בכל אופן משום "השבת אבידה" צריך להודיע לה שיש לה מקום חניה, והיא יכולה להשכיר אותו.

הגבהת גדר בין השכנים ללא הסכמה

ש ביני לבין שכני ישנה חומה בגובה מטר אשר בנויה בצורת הבניה המקובלת ביישובנו. יסוד החומה ושתי שורות האבנים הראשונות נבנו על ידי בהסכמת שכני, חצי בשטח שלי וחצי בשטח שלו. לאחר זמן ביקש שכני לבנות במימונו עוד ארבע שורות על החומה עד לגובה הנוכחי.

כרגע ברצוננו להגביה את החומה עד לגובה 2.10 מ' כך שתהווה המשך של קיר הבית המפריד בינינו, ושכני אינו מסכים. ידוע לי כי אני יכול לחייבו לבנות קיר כמקובל ביישוב, אך אין ברצוני להיכנס עימו להליך ארוך של דין תורה. שאלתי היא:

א. האם מותר לי לבנות על 10 ס"מ מרוחב הקיר, קיר מחומר דק יותר אשר איננו מקובל ביישוב (החומר ממנו מכינים קרוואנים)?

ב. כוונתנו לקרות את קטע החצר שבין הבית לחומה ולהפוך חדר זה עם עוד מס' חדרים ליחידת דיור. האם זה משנה את הדין במשהו? (זו הסיבה שבגללה אינני מעוניין להיכנס להליך משפטי ארוך שכן יש לי כבר שוכרים).

השאלות הן:

1. האם מותר להשתמש בקיר המשותף? והאם יש חיוב תשלום על כך?
 2. האם מותר לבנות בחומר שאיננו מקובל ביישוב?
- נקדים ונאמר, שלא ניתן להכריע במחלוקת מעין זו ללא שמיעת הצדדים. נוסף על כך נקדים שלא כדאי לקבוע עובדות בשטח, כדי לא לגרום לליבוי אש המחלוקת בין שכנים. מוטב לנסות לחתור להסכמה ביניכם טרם מעשה, ואם לא תגיעו לעמק השווה, בקשו מרב או ממישהו אחר שיגשר ביניכם. לעצם ההלכה, אם יש תקנות בנייה מקומיות, יש לפעול על פיהן (פד"ר יב, עמ' 15), ובכלל זה, כפיית השכן לבנות גדר, בחירת חומר הבנייה, וכדומה. כמו כן, אם יש מנהג יש ללכת על פיו.
- אם אין תקנות ואין מנהג, אזי לכל הדעות אתה רשאי לבנות על חצי הקיר הנמצא בשטחך, כפי שנפסק בשו"ע (חו"מ קנז, ט):
- אם רצה אחד מהשותפין להגביה כותל זה יותר מד' אמות, חבירו מעכב עליו לומר: חצי מקום הכותל שלי ואיני רוצה שתמעט האויר שלי כי אני רוצה להשתמש על חצי המקום שלי, אלא אם כן מנהג המדינה שלא לעכב (הג"ה: מיהו על חלקו יכול לבנות מה שירצה). וי"א שאין חבירו מעכב על ידו, אלא רשאי הוא להגביה, ומשלם לחבירו כפי מה שכתלו נפחת מפני כבודו.
- על פי הדעה הראשונה מותר לשכן לבנות רק על חצי הקיר הנמצא בשטחו (וכן ביאר נתיבות המשפט שם, ו), ולפי הדעה השנייה מותר לו לבנות על כל הקיר (הגר"א קנז, מא, כתב שהשו"ע פסק כדעה השנייה, וכן הכריע

נתיבות המשפט, שם). כמו כן, אין לשכן אפשרות להתנגד להגבהת הקיר בטענה שהוא מאפיל על החצר (שו"ע קנד, כו). יתרה מזו, כיון שמדובר בקיר נמוך מארבע אמות לכך בוודאי שעד גובה ארבע אמות אתה רשאי להגביה אותו.

לגבי חומר הבנייה, אם אין מנהג או תקנה בעניין, אתה רשאי לבנות בכל חומר בטיחותי ומקובל שאתה רוצה, כיון שאתה בונה על חשבונך. בכל מקרה, אם אתה מגביה את הקיר, תצטרך לשלם לשכנך מחצית ההוצאות שהוציא על ארבע השורות שבנה בעצמו (שו"ע חו"מ קנז, י). כמו כן, אם התוספת שאתה בונה מזיקה לבסיס, או גורמת נזק אחר, עליך לשלם על הפחת (שו"ע חו"מ קנז, ט).

מקח

וממכר

מקח וממכר

מבוא

דיני מקח וממכר הם רחבים ומפורטים. על חשיבות התחום עמד בעל ספר החינוך (מצווה שלו):

שנדין בדין מקח וממכר כענין שצותה התורה עליו, כלומר, שיש צדדין שיתקיים המכר בין מוכר ללוקח ויש צדדין שאין לה קיום, והוא חובה עלינו לדון ביניהם כמצות התורה. ואף על פי שבאו מצוות אחרות על זה, כמו שכתבנו במשפטים, שנצטוונו לדון בין טוען ונטען ובין מזיק וניזק וכיוצא בזה. וכל מקח וממכר בכלל טוען ונטען הוא, אע"פ כן באה המצוה על ענין המקח וממכר מיוחדת מפני שהוא דבר תמידי אל הבריות, שאי אפשר לבני אדם לחיות אפילו יום אחד זולתו... שורש הדינין ידוע, כי הוא דבר ששכל בני איש מעיד עליו ומבקש אותו. כי בדין יתקיים ישוב בין בני אדם.

הרי שהעיסוק במקח וממכר על פי דרכה של תורה הוא חיוני ומתבקש. הנושאים שהועלו על ידי השואלים בתחום זה היו מגוונים, על כן חילקנו את השאלות לשני נושאים מרכזיים, ושאר השאלות בחלק נפרד:

ביטול עסקה – מאיזה שלב הצדדים אינם יכולים לחזור בהם מעסקה של מקח וממכר.

אונאה ומקח טעות – כשעולה חשש שהמחיר אינו תואם את ערך המוצר או כשהקונה מגלה שקיבל מוצר שונה מזה שביקש לקנות.

שונות – אוסף תשובות בנושאים שונים.

קיום העסקה וביטולה

מבוא

על פי ההלכה הבעלות עוברת עם ובסמוך לביצוע "מעשה קניין", בהתאם לסוג הנכס. שאלות רבות עוסקות בביטול עסקה בשלבים הקודמים להעברת הבעלות או לאחריה כגון: בשעת משא ומתן בין הצדדים, אחרי שהושגה הסכמה על העסקה, בשעת ביצוע מעשה קניין, או בשעת הספקת המוצר ותשלום התמורה. כמו כן עלו שאלות על רמת היושר הנדרשת במהלך המשא ומתן.

לפני ביצוע מעשה הקניין ניתן לבטל את העסקה, ולאחר ביצוע מעשה הקניין העסקה איננה נתנת לביטול. אולם ההלכה קובעת איסור על ביטול עסקה גם לפני מעשה הקניין. איסור זה מחמיר והולך ככל שמתקרבים למעשה הקניין, אף על פי כן אין אפשרות לכפות את קיום העסקה.

ביטול מקח אף בטרם סיומו נחשב לדבר מגונה ועל כן הטילו חכמים קללה על מי שחוזר בו: "מי שפרע מדור המבול ומדור הפלגה יפרע ממי שאינו עומד בדבורו". קללה זו נאמרת על מי שמבטל עסקה במקרה שכבר שולם תשלום כספי, אך טרם נעשה מעשה קניין מועיל. מדאורייתא תשלום הוא מעשה קניין מועיל, אולם, חכמים תקנו שהקניין לא יתקיים בתשלום מעות, אלא רק אחרי מעשה קניין כגון, משיכה או חליפין (שו"ע חו"מ רד, א).

בעל שו"ת אבני נזר (חו"מ לב) בשם הרי"מ מגור, מסיק מסקנה בעלת משמעות רבה מלשון הקללה, בה מוזכרים דווקא אנשי דור המבול והפלגה שחיו לפני מתן תורה:

כי הדבר **שהשכל מחייבו** שלא לעשות ככה, שמעתי מפה מרן כ"ק הרי"ם זצללה"ה מגור פירוש המשנה "מי שפרע מדור

המבול כו" כי המה לא היה להם תורה ואף על פי כן נענשו יען עשו דבר שהשכל מחייב שהם מעשים מתועבים. כלומר, מההשוואה לאנשי דור המבול ניתן ללמוד על מגמת חז"ל להעמיד את דיני ממונות, ומקח וממכר בתוכם, על יסוד דברים ש"השכל מחייב" – דהיינו, שהיו קיימים בעולם אף לפני מתן תורה. כדאי לזכור יסוד בסיסי זה בעיסוקנו בהלכות אלו בפרט ובדיני ממונות בכלל.¹

חשוב לציין שבנושא של החזרת מוצר לחנות נעשו שינויים רבים בחקיקה, והמוכרים מספקים את סחורתם בידיעה שהדבר נעשה על פי החוק המאפשר במקרים רבים החזרת המוצר. על כן התשובות שנכתבו כאן לפני העדכונים בחקיקה עוסקות בדיון הבסיסי לפי ההלכה. בפועל יש לבדוק את לשון החוק, ואם אכן מדובר בחוק ידוע ומקובל בשוק, יש להניח שהמכירה נעשתה על פיו.

ביטול קנייה לאחר תשלום מקדמה

ביקשתי מבעל חנות נעליים להזמין לי נעליים מסוג מסוים. בעל החנות הסכים ולקח ממני סכום כסף כהבטחה שאבוא לקנותם. כעבור יום התחרטתי על הקנייה מאחר ומדדתי נעלים מעין אלו וראיתי שהן לא נוחות לי. התקשרתי לבעל החנות והתנצלתי, הלה כמובן כעס אך לא דרש שאבוא לקנות (אם היה דורש זאת, ברור שהייתי קונה), אך הסכום הראשוני ששילמתי נשאר אצלו.

מאז עברו מספר רב של חודשים ואני תוהה...

ברור לי שלא נהגתי כשורה אך היתה תחושה (אמיתית) בשיחה שלמרות כעסו הוא מבין שזה לא יהיה הוגן לדרוש ממני לקנות נעליים שלא אשתמש בהן, בעוד לו כבעל חנות יש מה לעשות בהן. בנוסף לכך, הסכום הראשוני ששילמתי נשאר אצלו כעין פיצוי. בנוסף, אם היה רוצה בעל החנות הזאת

1. ראו עוד: הרב אברהם גיסר, "נשאת ונתת באמונה? האתיקה בתורת ישראל כתשתית למסחר ולקניין", משפטי ארץ ג – קניין ומסחר, עפרה, תש"ע, עמ' 401-413.

לדרוש פיצוי נוסף או לחייב אותי לקנות, הוא היה יכול למצוא אותי מאחר והשארתי את כל הפרטים אצלו.

שאלתי היא, האם על סמך כל העובדות הללו ניתן להניח שהוא מחל לי על הנזק שנגרם לו (אם נגרם...) או שעלי ליצור איתו קשר ולפצות אותו.

מנוסח השאלה עולה שכאשר נתת את סכום הכסף למוכר, הייתה כוונת שניכסם לתשלום מקדמה על הנעליים. השו"ע (חו"מ רד, א) פוסק בעניין זה כך:

מי שנתן דמים ולא משך המטלטלים, אף על פי שלא נקנו לו המטלטלים כמו שנתבאר, כל החוזר בו, בין לוקח בין מוכר, לא עשה מעשה ישראל וחייב לקבל מי שפרע; **ואפילו לא נתן אלא מקצת הדמים.**

כלומר, על פי ההלכה העברת בעלות על מיטלטלין נעשית על ידי העברה פיזית של החפץ לקונה (כגון, במשיכה, או בהגבהה). כאשר היה רק תשלום, ניתן לבטל את העסקה, אבל על החוזר בו חלה קללה חמורה. למרות שהנעליים לא היו ברשותו של המוכר בזמן ששילמת הדין לא משתנה, כפי שנפסק בשו"ע (חו"מ רט, ו):

הפוסק על שער שבשוק, וקיבל דמים, ולא היה אותו המין שפסק עליו ברשות מוכר, חייב לקנות וליתן ללוקח מה שפסק; ואם חזר בו, מקבל מי שפרע.

יתירה מזו, המוכר הוציא כסף בכדי לקנות את הנעליים המיוחדות על פי בקשתך, ולכן אם המוכר לא יצליח למכור את הנעליים, תיחשב מזיק (על בסיס דברי הרמ"א חו"מ יד, ה).

אמנם, יתכן בהחלט שהמוכר הסתפק במקדמה כפיצוי, אולם הדברים אינם ברורים. לכן כדאי שתיצור קשר עם המוכר, ותגיע עמו להסכמה על ביטול העסקה ועל מחילה שלו על כל חובותיך.

הפרת הסכם בעל פה למכירת רכב

ש סיכמתי בעל פה עם מישו שאמכור לו רכב, האם יש לי זכות להתחרט? האם יש פה בעיה של "מי שאינו עומד בדיבורו"? ומה אם הקונה השקיע זמן או כסף ועכשיו תובע פיצוי, האם צריך לפצותו? מה לגבי דיני שמים?

ת במקרה שאכן סוכמו כל הפרטים, אסור לך לחזור מהסיכום למכור. ולמרות שמבחינה ממונית אין לקונה זכות לתבוע אותך לדין על כך. חז"ל הגדירו מי שנוהג כך כ"מחוסר אמנה" שאין רוח חכמים נוחה הימנו (שו"ע חו"מ רד, ז, במקרה שיש סיבה מוצדקת לחזרה הדין עשוי להשתנות וראה בתשובות הבאות).

במקרה שהקונה השקיע זמן או כסף בעקבות הסיכום למכור, יש מקום לחייב אותך בתשלום מכיוון שהוא הוציא את ההוצאות האלה לפי הוראתך (שו"ת רעק"א קלד; וראה פתחי חושן נזיקין פרק ג, סעיף כז). החיוב בפיצוי על הוצאות חל רק על הוצאות שנוגעות באופן ישיר לעסקה המדוברת (וראה בפתחי חושן שם, שהביא דוגמאות ממקרים שונים בהם ההוצאות אינן ישירות והפוסקים פטרו את החוזר בו מתשלום).

ביטול הסכמה בעל פה על מכירת דירה

ש סיכמתי טלפונית עם אדם על מכירת דירה בסכום מסוים. לא חתמנו על מאומה ואף לא נפגשנו, מעבר לשיחת הטלפון. השוכרים בדירה הם אלו שהראו לו את הדירה. והיתה אך ורק הסכמה טלפונית ללא שום מעשה נלווה. כעת אדם אחר מציע לי סכום הגבוה בעשרה אחוזים על דירה זו. האם אני מחויב לאדם שאיתו הושגה הסכמה עקרונית? ידוע לי שאין כל דרך לחייב אותו לקנות את הדירה אם הוא מחליט לסגת מהעסקה, שכן הוא אדם שאינו דתי ואינו כפוף לדין תורה, ובאין חוזה הוא אינו מחויב לי.

ת על פי ההלכה קרקע אינה נקנית בדברים. גם החוק קובע (חוק המקרקעין סעיף 7) שעסקאות מקרקעין נחתמות בכתב בלבד. ולכן סיכום בעל פה איננו יוצר התחייבות, לא על פי החוק ולא על פי ההלכה. לגבי משמעותו של סיכום בעל פה, כותב השולחן ערוך (חו"מ רד, ז):

הנושא ונותן בדברים בלבד, הרי זה ראוי לו לעמוד בדבורו אף על פי שלא לקח מהדמים כלום, ולא רשם ולא הניח משכון. וכל החוזר בו, בין לוקח בין מוכר, אע"פ שאינו חייב לקבל "מי שפרע", הרי זה ממחוסרי אמנה ואין רוח חכמים נוחה הימנו.

כלומר, האדם חייב לעמוד בדיבורו, למרות שלא ניתן לכפות אותו בבית דין לעשות זאת. הרמ"א (שם, יא) הביא מחלוקת בשאלה האם יש חיוב לעמוד בדיבור גם כשהשתנה המחיר ויש בזה הפסד:

הני מילי בחד תרעא, אבל בתרי תרעי אין זה ממחוסרי אמנה. וכל האומר לתת לחבירו מתנה מועטת ולא נתנה לו, הרי זה ממחוסרי אמנה. ויש אומרים דאפילו בתרי תרעי אסור לחזור, ואם חזר בו יש בו משום מחוסר אמנה וכן נראה עיקר.

יסוד הדברים במחלוקת ראשונים (בבא מציעא מט, א): בעל המאור (שם כט, ב, בדפי הרי"ף) והרא"ש (בבא מציעא ד, יד) התירו חזרה במקרה כזה, ואילו הראב"ד (מובא בנימוקי יוסף כט, א, בדפי הרי"ף, ד"ה איתמר), הרשב"א (שם מט, א, ד"ה וכתב) ורבנו ירוחם (מישרים ט, ד) בשם תוספות אוסרים (ראה בית יוסף חו"מ, רד, סיכום הדעות). מהרמ"א (חו"מ רד, יא) משמע שדעתו לפסוק כשיטת המחמירים אף בהפסד ובשינוי המחיר. בספר "ערך לחם" (שם) כתב שאף השולחן ערוך שסתם ולא פירש מה הדין בשינוי שער מחמיר בזה. אמנם הב"ח (הובא בש"ך חו"מ רד, ג) הסתפק כיצד להכריע, ומדברי הגר"א (חו"מ רד, יח) משמע שהכריע על פי הירושלמי כסברה ראשונה להקל (כך הביין מדבריו ערוך השולחן חו"מ רד,

ח) וכן החתם סופר בתשובה (חו"מ, קב) הקל בזה וכן נוקט בשו"ת שבט הלוי (ד, רז). ועל כן נראה שבהפסד גדול כזה אפשר לסמוך עליהם ולהקל. יש מי שטוען ש"שינוי השער" פירושו שהמחירים בשוק השתנו, ולא שקיבלת הצעה טובה יותר (פת"ח קניינים א הערה ה) אך הוא עצמו כותב שמשו"ת חתם סופר לא משמע כן, ומסיים: "ונראה לפי דבריו דכל שנוי ענין שאילו היה יודע בשעה שגמר כדברים לא היה מתרצה למקח זה חשיב כתרי תרעי".

אין קשר בין פסיקה למצבו הרוחני של עמיתך, אדרבה יש מקום לשקול את העניין של חילול השם שייגרם אם השני יסבור שנעשה לו עוול. אמנם מצאנו בגמרא (בכורות יג, ב) שבגויים אין דין "מחוסרי אמנה" מפני שהם לא עומדים בדיבורם, אך נראה שהוא דין מיוחד לגבי גויים, כמו כן הדבר תלוי בתקופה ובזמן.

לסיום, צריך להדגיש שהשאלה רלוונטית בתנאי שסוכמו כבר המחיר ("פסקו דמים") וכל תנאי העסקה (להרחבה עיין גם פתחי חושן קניינים פרק א סעיפים א-ג).

נתינת דירה במתנה ללא רישום

ש אדם הקנה במתנה את דירתו לשיבה. בשטר המתנה נאמר כי מדובר ב"קניין גמור" – האם ניתן לחזור מהתחייבות זו או שמדובר בהתחייבות בלתי קדירה?

ת על פי החוק עסקה במקרקעין שלא נרשמה – דינה כהתחייבות (חוק המקרקעין, סעיף 7ב). בעניין זה יש לחוק תוקף הלכתי על פי הכלל "דינא דמלכותא – דינא" (ראו הרב מיכאל בריס, משפטי ארץ ג, עמ' 236–237;

הרב חיים וידאל, שם, עמ' 249–253). ולכן להסכם יש תוקף של התחייבות לתת את הדירה ואי אפשר לחזור ממנו.²

ביטול עסקת מיטלטלין

האם במשפט העברי יש הבחנה בין סוגי עסקאות לעניין ביטול עסקה (עסקת טובין, עסקת רוכלות, עסקה לתקופה קצרה, וכדומה)?

ת כדי לדון בביטול עסקה על פי המשפט נחלק את העסקה למספר שלבים:
א. לפני ביצוע מעשה קניין.

ב. לאחר ביצוע התשלום – קניין כסף – במקום שמעשה קניין זה אינו מעביר את הבעלות.

ג. לאחר ביצוע מעשה קניין.

שלב א: לפני מעשה הקניין, אין תוקף מחייב להסכמה על העסקה, ושני הצדדים יכולים לחזור בהם. אלא שהחזר בו לאחר שהושגה הסכמה מוחלטת וללא סיבה מוצדקת נחשב "מחוסר אמנה" (שו"ע חו"מ רד, ז). יתכן שכיום מכיוון שלפי חוק החוזים בעסקאות מיטלטלין די בהסכמה בדיבור, יקבלו דברים תוקף גם על פי ההלכה משום "סיטומתא" ובתנאים מסוימים הדברים יחייבו את הצדדים. אלא שהדבר שנוי במחלוקת: הרא"ש (שו"ת הרא"ש יב, ג) כתב שסיטומתא אינה מועילה ללא מעשה, אולם מדברי רבו המהר"ם מרוטנבורג (תשב"ץ קטן שצח) נראה שאין חילוק בין

2. בהתחייבות למכור דבר מסוים באנו למחלוקת: קצות החושן (רו, א) סבר שלהתחייבות כזו אין תוקף, ונתיבות המשפט (רג, ו) סבר שיש לה תוקף. הרב א"י הרצוג (פסקים וכתבים, ירושלים תשנ"א, שו"ת כרך ט, חו"מ כו) כתב כי מנהג בתי הדין הוא להכיר בהתחייבויות. וכן הובא בספר עמק המשפט (חלק ד, עמ' סז), שלדעת הרב יוסף ש. אלישיב הלכה כדעת נתיבות המשפט, ואי אפשר לטעון "קים לך" כדעת קצות החושן. ראו עוד מאמרו של הרב זלמן נ. גולדברג ("תוקף ההתחייבות למכור ב"זכרון דברים", תחומין יב, אלון שבות תשנ"א, עמ' 279).

דיבור למעשה, וכן הכריע הרדב"ז (שו"ת רדב"ז א, רעח) שיתכן קניין ללא מעשה אם יתברר שכך נהגו (עייין גם פתחי חושן, קניינים פרק י הערה ג). שלב ב: החזור בו לאחר תשלום כסף וטרם ביצוע מעשה הקניין הנדרש, כגון במיטלטלין שלגביהם תיקנו חכמים שתשלום כסף איננו מעשה קניין. במקרה כזה, מוטלת קללת "מי שפרע" על החוזר מעסקה. פרטי הדין מבוארים בשולחן ערוך (חו"מ סימן רד). אמנם, יש הסבורים (ראה פתחי חושן קניינים פרק י הערה ג בשם המשפט שלום) שלתשלום בכסף יש דין "סיטומתא" ואזי הקניין הוא סופי. כמו כן, יש לציין שיש דעות שקללת "מי שפרע" נאמרה רק לגבי חזרה מעסקה במיטלטלין ולא במקרקעין (פתחי תשובה רד, ב).

שלב ג: לאחר שנעשה קניין מועיל, עדיין יש אפשרות לחזור "תוך כדי דיבור" או כל זמן שעסוקין באותו עניין, תלוי בסוג הקניין (שו"ע חו"מ קצה, ו-ז). לאחר מכן אין אפשרות לבטל את העסקה, אלא אם כן יש טענה של מקח טעות.

על פי ההלכה אין דין שונה למכירת מיטלטלין בדרך של "רוכלות" או "מכירה מרחוק" וכדומה. אלא שאם הצדדים החליטו לבצע עסקה מבלי לפרט את תנאיה, הרי שדעתם לעשותה על פי המנהג. ואם המנהג הוא לאפשר בטול העסקה לאחר זמן (כל עסקה לפי מנהגיה ותנאיה) מנהג זה מחייב גם על פי ההלכה.

החזר כספי שגוי בעקבות ביטול עסקה

לפני כחודש רכשתי מסוחר פרטי מוצר מסוים. לאחר שהתברר לי שמחירו גבוה מהמקובל בשוק וכמו כן לא הייתי מרוצה מהמוצר עצמו, ביקשתי להחזיר את המוצר. לזכותו של המוכר ייאמר שהוא לא עשה לי בעיה בהחזרה, אך הוא אמר לי שהוא מחויב על ידי החברה שממנה קנה את המוצר, בעמלת ביטול, כך שעלי לשלם תשלום בשיעור 15% מהמחיר, כ-300 ש"ח. כאשר הוא החזיר לי את הכסף של המוצר, הבחנתי שהוא טעה

ב-94 ש"ח לטובתי. שאלתי היא: האם עלי להחזיר לו את הכסף למרות שאינני יודעת בוודאות שאכן קיימת עמלת ביטול. ברצוני לציין, שהיה חשוב לי שהמוצר יוחזר ולכן לא רציתי לשאול יותר מידי שאלות על הקנס הכספי שהוא הטיל עלי.

גם אם המוכר שיקר לך ואכן אין "עמלת ביטול", מרגע שלקחת את המוצר, הוא אינו מחויב לקבל אותו בחזרה. אם הוא מוכן לקבל אותו בחזרה בתנאי שהמחיר ירד ב-15%, זוהי זכותו. אמנם, אם המחיר גבוה מהמקובל בשוק בשישית זכותך לבטל את הקנייה (שו"ע חו"מ רכז, ד), ובתנאי שתעשי כן מיד, ולא לאחר זמן (שו"ע חו"מ רכז, ז). כלומר, מיד כשקנית לקחת את המוצר, בררת מה מחירו, ומיד נגשת להחזיר, אולם נראה שאין זה המצב במקרה שלך, מלבד זאת קשה לקבוע מהו מחיר השוק כיום, כיוון שפערי המחירים במקומות השונים הוא עצום (ראו גם במאמרו של הרב אשר וייס בספר משפטי ארץ ג, עמ' 342-346). לכן, עלייך להשיב לו את הכסף שקיבלת בטעות.

עסקת חליפין שנכשלה

סיפור המקרה בקצרה הוא כדלקמן: עשיתי חוזה בכתב עם אדם לגבי עסקת חליפין, הייתי אמור לקבל אורגן ולמסור תמורתו רכב. מלבד זאת הוא התחייב לשלם לי סכום כסף (להשלים את הפער בין מחיר האורגן למחיר הרכב) ואני התחייבתי לסייע לו במכירת הרכב הקודם שלו על ידי פרסום, הצגה במקומות מרכזיים וכדו' על מנת להקל בתשלום החוב. ולצורך כך רכבו היה אצלי (עדיין בבעלותו...).

הרכב שלי נרשם על שמו. אולם, הסתבר לאחר העסקה שלא ניתן למכור את רכבו שכן הוא מעוקל. וכן התברר שהרכב שימש בבית ספר לנהיגה, נתון שמוזיל מאוד את ערך הרכב ולכן הסכום לא יכסה את החוב כפי שסברנו בתחילה. במשך כ-3 חודשים ניסיתי לדבר איתו המון פעמים הן לגבי

האורגן והן לגבי הרכב – שישלם את החוב ויבטל את העיקול וכדו', על מנת שנוכל למכור את הרכב שכן זה סתם מטורד בשבילי ומכיוון שאני זקוק לכסף, אך הדברים לא התבצעו. את הרכב שלו אי אפשר היה לבטח מפני גניבות שכן מחירו נמוך מ-20,000 ש"ח. כנראה שעסקה זו נועדה לכישלון והרכב נגנב מהחניה ליד ביתי. השאלות הם:

1. האם אוכל לקבל פיצוי על כך שלא קיבלתי את האורגן כפי שסוכם ועקב כך הפסדתי כסף של הופעות וכדו' אשר הייתי יכול לקבל אם האורגן היה אצלי?

2. האם אני מפסיד את החוב שמגיע לי כי גנבו את הרכב, או שמא אין אני אחראי לגניבת הרכב? (בתקופה זו אף המשטרה עשתה פעילות מוגברת באזור בו אני גר, עקב ריבוי גניבות ובכל זאת הוא נגנב).

3. מה אפשר לעשות על מנת לגבות את המגיע לי מבחינת ההלכה?

נפתח דווקא בשאלתך האחרונה: כדי לגבות את המגיע לך, עליך לתבוע את בעל דינך לדין תורה. לא ניתן להכריע במקרה מעין זה באופן אמיתי ללא שמיעת שני הצדדים.

נתייחס לסוגיות שהעלית בקווים כלליים: העסקה שאתה טוען שעשית, אם אכן היא נעשתה כמו שאתה טוען, כוללת מכירת רכבך תמורת כסף ואורגן. יש להתייחס למכירה הזאת כמכירה שיש לה שתי תמורות. אתה העברת את הרכב שלך לבעלותו של הקונה, בעבור שתי תמורות:

1. כסף – כאשר הרכב עבר לבעלותו של הקונה הוא התחייב לך כסף תמורתו.

2. אורגן – ברגע שהקונה זכה במכונת שלך, זכית אתה באורגן תמורתה (בעסקת חליפין).

לכן, כעת חייב הקונה לתת לך כסף עבור הרכב שרכש ממך, וכן את האורגן ששייך לך.

אלא שכאן נשאלת השאלה מה מקומה של המכוננית שלו בעסקה. וזה לא לגמרי ברור מתוך התיאור שלך. לכן חייב ביה"ד לראות את החוזה שנחתם ביניכם, ועל פיו להכריע איזו מידה של אחריות יש בעסקה: האם אתה שומר חנם או שומר שכר, ולדון בהשלכות שיש לשאלה זו על מידת החיוב שלך. תביעתך לתשלום עבור רווח שיכולת להרוויח אילו היה האורגן בידך, כפי הנראה לא תתקבל בבית דין. מכיוון שעל פי ההלכה דין "תשלומי שבת", כלומר תשלום עבור ביטול ממלאכה, אינו חל אלא על מי שמבטל אדם ממלאכתו, ולא על המבטל בהמה או כלי אחר (ראו שו"ע חו"מ שז, ו). יש מקרים בהם יהיה חיוב לצאת ידי שמים משום "המבטל כיסו של חברו" (ראו פתחי חושן נזיקין פרק ג, סעיף כט) ובית הדין יצטרך לשקול האם גם במקרה זה יש מקום לחייב משום כך.

החזרת מוצר לחנות לאחר שימוש

קניתי כרית די יקרה (250 ש"ח) כיוון שיש לי כאבי צוואר זה זמן. ניסיתי את הכרית בחנות, אבל רק דקה בערך, כיוון שאי אפשר לישון שם בלילה... והיא הייתה נוחה לי בזמן הקצר שניסיתי. בבית ניסיתי את הכרית מספר לילות, אבל היא כנראה לא התאימה לי כל כך, והייתי קם עם כאבי ראש חזקים וגב תפוס כל בוקר. על חשבונית הקנייה היה כתוב שניתן להחזיר עד 15 יום באריזה המקורית. לא היה לי זמן ללכת לחנות, אז אחי הלך במקומי. הוא אמר למוכר שהוא קנה את זה, והוא רוצה להחזיר. אבל הוא לא אמר לו שניסיתי אותה כמה לילות! הכרית הייתה בשקית המקורית שלה (שאפשר לפתוח ולסגור מבלי להרוס אותה...), והמוכר לא שאל בכלל אם השתמשתי בה או לא. הוא נתן לאחי זיכוי בשווי הכרית.

1. מה אני עושה? האם עליי ללכת לחנות, ולהגיד שהשתמשתי בה? ולתת להם להחליט שוב?

2. מה אם המוכר לא יידע באיזו כרית מדובר?

3. אם החנות מקבלת את הכרית, למרות שהשתמשי בה. יתכן אף שמישהו כבר השתמש בכרית שקניתי. מה עליי לעשות במקרה כזה? לקחת את הכרית בחזרה, כדי שמישהו לא יקנה כרית משומשת? היא עלתה לי 250 ש"ח!

ת עליך לברר מה המנהג המקובל בחנויות. אם המנהג המקובל הוא שמחזירים גם כרית שהשתמשו בה לילות מספר, ודאי שאתה פטור. התייעצנו עם בעל עסק, והוא אמר לנו שהכוונה במילים "החזרה באריזה המקורית" היא שניתן להחזיר מוצר באריזתו המקורית אף אם השתמשו בו, ובתנאי שהשימוש לא ניכר.

אולם אם יתברר שבדרך כלל לא מחזירים כריות שנעשה בהן שימוש – גש אל בעל החנות ואמור לו שישנת עליה כמה לילות. ואם הוא ירצה – הוא יוכל לחייב אותך לשוב ולקנות את הכרית, כיון שמלכתחילה כבר קנית אותה כדין. אם הוא לא יזהה את הכרית, או שכבר מכר את הכרית לאיש אחר – הרי שעשית כל מה שביכולתך ואין לך עוד אחריות על כך.

ביטול מתנה בשל התנהגות מבזה של מקבל המתנה כלפי הנותן

ש ראובן העניק מתנה לשמעון ולאחר כמה ימים (אולי אפילו בו ביום, במעמד הענקת המתנה), שמעון ביזה את ראובן. האם מתחשבים בדעת נותן המתנה? האם מתנה יכולה להיות על תנאי ("לא חשבתי שהוא יבזה אותי כל כך ועל כן המתנה בטלה")? האם יש נפקא מינה אם נותן המתנה מתחרט במעמד הנתינה או כמה ימים לאחר מכן לאחר שהמקבל ביזהו? האם הוא רשאי לתובעו לדין, ע"מ לקבל בחזרה את המתנה? (מכל מיני סיבות: כפיות טובה, יש אחרים טובים הימנו שיכולים ליהנות מהמתנה, וכדומה). האם במקרה של עני שלא הגון, למשל, רשאי הנותן לדרוש חזרה את כספו ע"מ להעניק את הכספים או המתנה לעני אחר, נחמד יותר?

בשולחן ערוך (חו"מ רמו, א) נפסק:

ת

לעולם אומדים דעת הנותן, אם היו הדברים מראין סוף דעתו עושים על פי האומד אף על פי שלא פירש.

וכן כתב הרמ"א (חו"מ רז, ד) שבמקרה של הוכחה ברורה ניתן לבטל את המקח:

אבל המוכר סתם, אף על פי שהיה בלבו שמפני כך וכך הוא מוכר, ואף על פי שנראים הדברים שלא מכר אלא לעשות כך וכך, ולא נעשה, אינו חוזר, שהרי לא פירש, ודברים שבלב אינם דברים. ואף על פי שקודם מכירה אמר שהוא מוכר על דעת לעשות כך וכך, כיון דבשעת המכירה לא אמר, אינו חוזר.

הגה: מיהו אי איכא אומדנא דמוכת, נתבטל המקח. ויש אומרים דבמתנה דברים שבלב הויין דברים.

מסיום דברי הרמ"א משמע שבמתנה לכל הדעות הולכים אחר אומדנא, בשו"ת צמח צדק (שניאורסון, חו"מ סימן לה) השיג בראיות רבות על הרמ"א שהביא את דין המתנה ללא עוררין. לדבריו, לדעת תוספות רא"ש אין הבדל בין מתנה למכר, אלא ההבדל הוא בין מקרה שיש הוכחה ברורה ("אנן סהדי") לבין מקרה שאין הוכחה כזו.

לגבי מכר ראוי להוסיף את דברי הרמ"א בהלכות שכירות (חו"מ שיב, ט):

מי ששכר בית לחבירו, והיה אוהבו ונעשה שונאו, אין יכול להוציאו מן הבית. ואם אמר ליה מתחלה שאינו משכיר לו רק משום שהוא אוהבו, ונעשה שונאו, יכול להוציאו.

נמצא שלפי פסיקת השולחן ערוך והרמ"א ניתן לבטל מתנה על ידי אומדנא. וראה בשו"ת מהר"ם מלובלין (קח) שהכריע שאף בדבר שאירע זמן רב לאחר המתנה, כגון שנולד לנותן המתנה ילד לאחר פטירתו והוא לא ידע בשעה שנתן שעתיד להיוולד לו ילד, ניתן לבטל את המתנה. וכן נקט בעקבותיו בשו"ת גור אריה יהודה (חו"מ סימן מו). לעומת זאת ראה בשו"ת

משיב דבר (ב, ד) שנקט כדבר פשוט שאין לבטל מתנה בגלל התרחשויות שאירעו לאחר מכן.

מאידך בשו"ת חתם סופר (חו"מ, קח) הזהיר מהסתמכות על אומדן שאינו מופיע בש"ס, זאת על סמך דברי הרמב"ם (סנהדרין כד, ב) שכתב שאין לפסוק על פי אומדנא מפני החשש מבתי דין שאינם ראויים. ואף שנראה שלמעשה לא התקבלו דברי החתם סופר שהרי אנו מוצאים פוסקים שהסתמכו על אומדנא, מכל מקום צריך זהירות ושיקול דעת בדבר. ועיין שו"ת משכנות יעקב (חו"מ, סד) שרק באומדנא מאד חזקה וברורה ניתן לבטל את המתנה.

יש מקום גם לחלק בין מקרה שכבר במעמד מסירת המתנה הראה המקבל שנאה לנותן, לבין מקרה שהדבר אירע רק לאחר זמן. אם כבר במעמד הנתינה הראה לו שנאה, יש לומר שכבר בזמן הנתינה המקבל היה שונא של הנותן, וזה לא דבר שהתחדש, ובמקרה כזה תועיל אומדנא לביטול המתנה. אך אם רק לאחר זמן המקבל ביזה את הנותן, ייתכן שזו שנאה שהתחדשה רק לאחר נתינת המתנה, וכאמור לעיל, הרבה פוסקים סבורים שבאופן כזה לא מבטלים מתנה.

לכן על נותן המתנה לפנות לבית דין ולתבוע חזרה את מתנתו, ובית הדין יעריך האם על פי אומדנא כזו ניתן לבטל את המתנה.

רכב שהתקלקל בזמן נסיעת בדיקה של הקונה

חברה של אשתי החלה בתהליך רכישת רכב יד שנייה. במהלך הרכישה, לפני (!) ביצוע התשלום והעברת הבעלות, רצתה הקונה לקחת את הרכב לבדיקה ליום-יומיים. המוכר שכנע אותה לשלם על ביטוח הרכב על מנת שתוכל לנסוע וכך היא אכן עשתה. לאחר יום של נסיעה, התקלקל ברכב משהו שמונע ממנו כרגע לנסוע. היא כמובן החליטה שלא לקנות רכב מקולקל וביקשה להחזיר את הרכב למוכר. הוא מצדו טוען שהיא כבר

עשתה צעד של העברת בעלות על הרכב על ידי תשלום הביטוח, ולכן אם היא רוצה לבטל את העסקה היא צריכה לשלם לפחות על התיקון. מה הדין במקרה הנ"ל?

ת קודם לכל חשוב לציין, שבמקרה כזה, צריך להביא את המקרה לפני בית דין שישמע את שני הצדדים, כיון שהבדלים קלים בגרסאות של הצדדים לאירוע יביאו לשינוי הדין. מכיוון שלא נעשה מעשה קניין בין הצדדים, ולפי המתואר בשאלה הרכב נלקח לנסיעת בדיקה בלבד, הרי שזו פעולה שאינה מחייבת וניתן לחזור מעסקת המכירה (ראה שו"ע חו"מ ר, יא; ופתחי חושן פיקדון פרק א, סעיף כט, ובהערה עג).

כיוון שגם לא הועבר תשלום, אין על הקונה אפילו קללת "מי שפרע", שחלה על מי שמבטל עסקה לאחר תשלום וקודם מעשה קניין.

לגבי התיקון של הנזק – צריך לבדוק מה גרם לנזק: אם זוהי תקלה שנגרמה משום שהרכב מלכתחילה לא היה תקין, הרי שיש כאן מקרה של אונס ואי אפשר לחייב את הקונה בתשלום על כך, אף שמעמדו של הקונה שנטל חפץ לבדיקה הוא כשואל שחייב באונסין (שו"ע חו"מ ר, יא), כיון שבמקרה המתואר בשאלה נמצא מום ברכב, ובשו"ע (חו"מ רלב, כב) נפסק שהמוכר אחראי על נזק שנגרם כתוצאה ממום. וכן הכריע המהרי"ל דיסקין (מובא בפתחי חושן פיקדון פרק א, הערה עד) שבמקרה של מום במקח, אין הלוקח נחשב עוד כשואל.

ראו גם בשו"ע (חו"מ ר, יא) שנחלקו הדעות לגבי מי שמחזיר חפץ שלקח לבדיקה משהחליט שאין רצונו בחפץ זה, האם הוא שומר חנם או שומר שכר (יש דעה נוספת בראשונים שהוא נחשב כשואל, אך דעה זו לא הוזכרה בשולחן ערוך וראה פתחי חושן שם)

אם הנזק נגרם בגלל אופן נהיגתה יתכן שהקונה תהיה חייבת בתשלום (להרחבה, עיינו במאמרו של הרב שלמה אישון, "אחריותו של הנוטל ממכר לבדיקה", משפטי ארץ ג, עמ' 289).

הבטחה לחלוקת כספי פרס

ש מה הדין במקרה בו בבדיחות דעת ובצחוק אמר אדם לחברו שאם יזכה בפרס הוא יתחלק איתו. ובנוסף אמר שבאפס אין לו בעיה להתחלק, כיון שהוא שלא האמין כי יזכה. ובפועל, אותו אדם זכה, האם עליו להתחלק בפרס?

ת אדם אינו מתחייב לחברו באמירה בלבד ללא הוספות מתאימות שנותנות תוקף לחיוב (שו"ע חו"מ מ, א) במקרה שלפנינו, גם אילו היה אומר דבר באופן מחייב, הוא פטור. שהרי התחייב לשלם רק לאחר זמן ובתנאי שלא תלוי בו, ולא התכוון באמת לשלם, וכלשון הגמרא "אסמכתא לא קניא" (ב"מ סו, ב; וראה שו"ע חו"מ רז, יג).

אונאה ומקח טעות

מבוא

שתיים מהסוגיות המרכזיות בדיני מקח וממכר הן סוגיית אונאה, וסוגיית "מקח טעות".

אונאה פירושה מכירת מוצר בשונה ממחיר השוק שלו, בין אם המוכר מרוויח מכך, ובין אם הקונה מרוויח מכך. העקרון ההלכתי הוא שאם יש פער של עד שישית בין המחיר ששולם למחיר השוק – העסקה קיימת. אם הפער הוא בשיעור שישית בדיוק – העסקה קיימת, ויש להשיב את הפער בין המחיר ששולם למחיר השוק ("קנה ומחזיר אונאה"). ואם הפער בין מחיר השוק למחיר ששולם גדול משישית – העסקה ניתנת לביטול (שו"ע חו"מ רכז, ב-ד).

איסור האונאה נחשב לאחד מהמבחנים הבסיסיים למידותיו ותכונותיו של אדם מישראל. כך מבאר בספר החינוך (מצווה שלז) את חשיבותה של מצוות האונאה:

שורש המצוה ידוע, כי הוא דבר שהשכל מעיד עליו, ואם לא נכתב דין הוא שיכתב, שאין ראוי לקחת ממון בני אדם דרך שקר ותרמית, אלא כל אחד יזכה בעמלו במה שיחננו האלהים בעולמו באמת וביושר. ולכל אחד ואחד יש בדבר הזה תועלת, כי כמו שהוא לא יונה אחרים גם אחרים לא יונו אותו, ואף כי יהיה אחד יודע לרמות יותר משאר בני אדם, אולי בניו לא יהיו כן וירמו אותם בני אדם, ונמצא שהדברים שוים לכל, ושהוא תועלת רב בישובו של עולם, והשם ברוך הוא לשבת יצרו.

מבחינה מעשית יש כיום קושי גדול בקביעת המחיר שחריגה ממנו מהווה אונאה. הבעיה בהגדרת מחיר השוק גדלה במיוחד עם התפתחות אתרי

מכירות באינטרנט שמוכרים גם דברים שמצויים במדינות אחרות וכדומה. אף על פי כן, לפעמים יש פער מחירים שהוא בוודאי בלתי סביר ויש לכך משמעות הלכתית. וראו בנושא זה גם בדבריהם של שניים מחשובי הפוסקים בדורנו, הרב זלמן נחמיה גולדברג והרב אשר וייס בספר משפטי ארץ ג (עמ' 337 ואילך). בדיני אונאה יש פרטים רבים שחלקם עולים בתשובות שלפנינו.

תביעת מקח טעות היא טענה שאיננה נוגעת למחיר המוצר אלא לטיב המוצר. מוצר פגום או שונה ממה שסוכם מהווה עילה לביטול העסקה ללא קשר לשווי המוצר.

ביטול עסקה במחיר מופקע

ש בני הלך לבית מלאכה ועשה שם עסקה שבה הוא קונה סחורה. הוא לא בקי במחירים, המוכר ראה שלפניו עומד נער תמים, כבן חמש עשרה, ונקב במחיר הגבוה בכמאה אחוזים מהמחיר בכל המקומות האחרים. הבן לא ידע והזמין את הסחורה, ונתן על החשבון כארבעים אחוז מהמחיר. בבואו הביתה אמר לי כמה ביקש ממנו המוכר. מיד התקשרתי לברר מחירים במקומות אחרים וכאמור המחיר גבוה פי שנים מהמקומות האחרים. מיד התקשרתי לבעל בית המלאכה, והוא הודה שהמחיר יקר, אך טען שסגר את העסקה ואין זו אשמתו שהבחור תמים. כיון שהפער בין התשלום שנתר לו לשלם אחרי המקדמה למחיר השוק היה גדול, העדיף בני לקנות את הסחורה במקום אחר ולוותר על המקדמה שכבר שילם, אך בעל בית המלאכה תבע את השלמת העסקה שהבן סגר איתו.

שאלתי – האם הוא חייב להשלים את העסקה, ואם לא, האם הבן רשאי לתבוע ממנו גם את ביטול העסקה והחזרת הכסף?

ת חז"ל תקנו שמעות אינן קונות סחורה, אלא רק משיכת החפץ מועילה כקניין (שו"ע חו"מ קצח, א). כאן לא היתה משיכה ולכן יכול כל צד לבטל את

העסקה. אף שהדבר אפשרי הוא אינו רצוי ולכן חז"ל קבעו שמי שמבטל עסקה אחרי מתן הכסף חלה עליו קללת "מי שפרע" (שו"ע חו"מ רד, א). במקרה שלפנינו מותר לבטל את העסקה, כיון שיש כאן מקח טעות – התגר הונה את הקונה ביותר ממשית המחיר (אמנם קשה לקבוע מהו המחיר שמעבר אליו יש אונאה, אך מסתבר שמחיר גבוה בהרבה מטווח המחירים המקובל דינו בוודאי כמקח טעות – עיין בהרחבה בכתר ד, עמ' 142; ובספר משפטי ארץ ג, עמ' 342). לכן המקח בטל, ואפשר לתבוע מבעל בית המלאכה את החזרת המקדמה.

התמקחות על פחית

ש השבוע נכנסתי לקיוסק כדי לקנות לי פחית שתייה. מראש חשבתי שאם הפחית תעלה יותר מ-5 ש"ח, לא אקנה, ואשתה בבית (למרות שהיה לי עוד כסף בארנק). שאלתי כמה הפחית עולה, והמוכר השיב שהפחית עולה 6 ש"ח. כשעמדתי לצאת, המוכר חשב אולי שחסר לי כסף, ואמר לי שאקח את הפחית ב-5 ש"ח. הסכמתי ושילמתי. השאלה שלי היא, האם אין כאן איזשהו גזל שלא ביודעין? למרות שאני משערת שאין למוכר הפסד מכך. כי מן הסתם הפחית מלכתחילה עולה פחות, ואם היה נגרם לו הפסד, הוא לא היה אומר לי לשלם 5 ש"ח. האם עלי להחזיר לו שקל? מה ההלכה במקרים שכאלו?

ת תבורכי על כך שאת מקפידה שיהיה משאך ומתנך באמונה, אך במקרה דנן, כיון שהמוכר הסכים לתת לך את הפחית ב-5 ש"ח, הרי שאין כאן שום גזל. שניכם הסכמתם על העסקה בתנאים האלה. גם דין אונאה אין כאן, כיון שהסוחר יודע מה המחיר, והסכים למכור במחיר הזה (שו"ע חו"מ רכז, כא). יתרה מזאת, כך נקבעים כל המחירים בשוק – הסוחרים מוכרים במחירים שאנשים מוכנים לשלם לפי היצע וביקוש (ראו גם נדרים כ, ב).

קנייה בהזלה

ש בסופרמרקט שבשכונתנו יש מבצעים כל שבוע ובעל הסופרמרקט מפרסם זאת בתיבות הדואר הפרטיות. באחת הפעמים קניתי בשר קפוא שמחירו בדרך כלל 30 ש"ח ומחירו בקופה היה 22 ש"ח. המחיר הזה לא היה מפורט בדף המבצעים שהוא פרסם באותו שבוע. המחיר התברר לי רק כשהגעתי לקופה. לאחר שראיתי את החשבון שאלתי את הקופאית האם זה המחיר הנכון, והיא ענתה לי שאם זה רשום, אז זה המחיר. חזרתי למקרה וקניתי עוד מספר חבילות. לאחר מספר ימים קניתי שוב מספר חבילות באותו מחיר מוזל. שאלותי: האם היה פגם בהתנהגותי? והאם יש עלי חובה להחזיר את ההפרש במחירים או לא?

ת אם השאלה היא, האם כאשר יש מבצע והמחיר מוזל מותר לקנות ולאגור הרבה מהמוצר, התשובה היא חיובית, ואין בזה כל בעיה, אלא אם כן החנות הגבילה את הכמות שניתן לקנות במחיר המבצע.

אם השאלה היא, האם צריך לחשוש שהקופאית טעתה וגבתה מחיר נמוך מדי, נראה שאם הסופרמרקט פועל בצורה מסודרת, אין לחשוש לכך. כאשר בעל הבית הוא זה שרושם באופן מסודר את המחירים ומזין אותם למחשב, מסתבר שהוא הוזיל את המחיר בכוונה תחילה, אף על פי שהוא לא פרסם זאת (ישנם שיקולים נוספים אם לפרסם או לא), ולכן אתה פטור מלהחזיר את ההפרש.

אם אתה רוצה להחמיר על עצמך ולהיות בטוח, פנה אל בעל הבית ושאל אותו האם המחיר הוזל בידיעתו ובהוראתו. ואולם מצד הדין אין צורך לשאול.

אונאה בשכירות ציוד בעקבות גילוי טעות במחיר

ש אני עוסק בהפקת אירועים. לאחרונה הפקתי אירוע עבור לקוח, ולצורך כך שכרתי ציוד. המחיר שקבעתי ללקוח התבסס על מחיר השכרת הציוד כפי שנמסר לי על-ידי המשכיר. בינתיים הלקוח מתמהמה מאוד בתשלום, בניגוד להתחייבויותיו המפורשות. בתוך כך פנה אליי משכיר הציוד וסיפר שהוא גילה טעות בחישוביו, ושמחיר השכירות זול באופן משמעותי. אם לא הייתה שום בעיה עם התשלום מצד הלקוח, הייתי מודיע לו על השינוי במחיר כלפי מטה. אך כעת אינני מעוניין "לצ'פר" אותו, בשל עגמת הנפש שהוא גרם לי. שאלתי, האם יש בכך איסור ריבית (כיוון שהמניע שלי קשור לאיחור בתשלום), או הונאה. יש לציין שללקוח נודע בשלב הצעת המחיר מה היה חלקי ומה היה חלקו של משכיר הציוד. עם זאת יש לציין שהדבר אינו נהוג במקצוע שלנו. זה נודע לו עקב טעות (שלי) והוא שכר אותי למעשה עוד לפני שהוא שמע את המחיר הסופי (הוא היה לחוץ בזמן).

ת נדון בשתי הבעיות שהעלית בשאלה.

שאלת אונאת המחיר: איסור אונאה קיים במכירה, וכן בשכירות מיטלטלין (שו"ע חו"מ רכז, לה). בשכירות פועל אין אונאה (שם, לג). אולם, בשכירות פועל העובד בקבלנות, לדעת הרמב"ם והשו"ע, יש אונאה (שם, לו; פועל נשכר לעבוד למשך זמן מסוים וקבלן נשכר כדי להשיג תוצאה מסוימת, סמ"ע שלג, טז. ראו עוד שו"ת משפטי ארץ חלק א, עמ' 29) ויש חולקים (ראה פתחי חושן שכירות פרק ח, סעיף ג).

כאשר אדם שוכר פועל עם כליו משערים מה הוא חלקו של הפועל ומה הוא חלקו של הציוד, ואם לקח ממנו מחיר מופקע על הציוד יש בזה אונאה (רמ"א חו"מ רכז, לג; פתחי חושן שכירות פרק ח, סעיף ב).

השיעור של איסור אונאה הוא כאשר הסכום שנקבע גבוה בשישית מהמחיר המקובל בשוק (שם, לה). איסור אונאה קיים גם אם שני הצדדים לא ידעו בשעת העסקא שהמחיר מוטעה (שם, כה).

לפי כל האמור יש מקום לומר שיש אונאה במקרה שבשאלה. אלא שאם המחיר שביקשת עומד בסטנדרטים המקובלים בשוק למרות הטעות וההוזלה התאפשרה עקב הנחה מיוחדת אין כאן אונאה.³

לגבי שאלת הריבית – אין כאן חשש לאיסור ריבית, כיון שהתשלום איננו עבור העיכוב בתשלום, אלא נקבע מראש.

אונאה בתכשיטים

קניתי תכשיט, ולמחרת גיליתי (לאחר בדיקה בחנות אחרת) שגבו ממני בדיוק פי 2 מהמחיר מהמקובל. מדובר ב-6,000 ש"ח במקום 3,000 ש"ח. פניתי באופן מיידי לבעל החנות והצגתי את הדברים. אחרי דין ודברים ולאחר שהלך לבדוק בעצמו באותה חנות, הוא הבטיח לי שיבדוק עם שותפו והעניין יטופל לשביעות רצוני. מאז עברו כמעט שבועיים, ובתכל'ס כלום לא קרה. האם אני יכולה לבקש את ביטול העסקה, ולבקש את הכסף חזרה?

גם בתכשיטים יש דיני אונאה וכפי שכותב השולחן ערוך (חור"מ רכז, טו):

בכל המטלטלים שייך אונאה, אפילו בספרים ואפילו באבנים טובות ומרגליות, ויש ללוקח לחזור בהם עד שיראה אותם לתגרים הבקיאים בהם בכל מקום שהם, שאין הכל בקיאין בדברים אלו. לפיכך אם לא היה מכיר באותה מדינה, והוליק המקח למקום אחר, או שבא הבקי לאחר זמן מרובה והודיעו שטעה, הרי זה חוזר.

3. לגבי עצם הטעות במחיר שנבעה מטעות בתום לב ביחס למחיר החפץ אצל הספק, הרי שלא נוצר במהלך עסקה קשר ישיר בין המחירים וגם אם היה נוצר אין זה ברור שדבר זה מחייב ביטול העסקה (ראה נתיבות המשפט שלב, ד; משפטי ארץ ג עמ' 438 ואילך).

כאשר מתברר שהיתה אונאה בשישית מהמחיר ויותר ניתן לבטל את העסקה או לפחות לדרוש בחזרה את הכסף (גם כשנעשתה טעות בשגגה). אלא שיש דרכים שונות לקבוע את המחיר שסטייה ממנו נחשבת כאונאה, ויש מקום להתחשב גם במיקום החנות ושיקולים נוספים, ועל כן יש צורך בבירור המתאים למקרה המיוחד שלך שיכול להיעשות על ידי בית דין לדיני ממונות.

מקח טעות בפיתוח אתר אינטרנט

ש אני בונה אתרים באינטרנט. פנה אלי לקוח בבקשה לבנות עבורו אתר מתקדם. הוא הפנה אותי לאתר דומה שמצא חן בעיניו וציין כי עלות האתר להערכתו היא 15 אלף דולר. במסגרת אפיון הצרכים מצאתי שהאתר לדוגמא ששלח לנו בנוי למעשה על תבנית של קוד אתר שנמכר באינטרנט, שנותן הרבה מהפונקציות להן הוא זקוק בעלות של 200 דולר. אמנם, יהיה צורך בשינויים שלי, אבל הם לא יסתכמו בעלות של 15 אלף דולר. השאלה היא האם אנחנו צריכים ליידע אותו באפשרות להשתמש בקוד הזה, או שאני יכול לבצע את העבודה מההתחלה בתמורה שסוכמה מבלי להגיד דבר?

יש לציין שאתר אינטרנט שנבנה על בסיס תבנית מסוימת נחשב פחות מקצועי, ולכן האתר שאני אקים יהיה הרבה יותר מתקדם מבחינת היכולות. כך שהוא לא יכול לקבל אותו הדבר בעלות יותר נמוכה. בבירור שקיימתי עם החברה שהקימה את האתר שמצא חן בעיני הלקוח, עלה שהם גבו עלות של 8,000 דולר עבור הקמת האתר על בסיס התבנית.

ת אם ברור לך שהלקוח התכוון לקנות מוצר פשוט יותר וזול יותר (תוכנה המבוססת על תבנית) ואכן אין לו צורך בתוכנה טובה יותר, אזי עליך להסביר לו את העובדות ואף להמליץ לו על התבנית הפשוטה. שהרי הקונה אינו מעוניין במוצר שבכוונתך למכור לו, אלא במוצר פשוט יותר, ויש בזה משום "לפני עוור לא תתן מכשול" (ויקרא יט, יד) משום שזו "עצה שאינה הוגנת לו" (רש"י שם).

אולם, אם הלקוח אינו יודע מה בדיוק הוא צריך, ולמיטב הבנתך יש לו צורך בתוכנה איכותית (אף שהוא יכול היה להסתפק בתוכנה פשוטה) נראה שאינך חייב ליידע אותו, כיון שאתה פועל למענו על פי מיטב שיקול דעתך. אם לא ברור לך מה הצרכים המדויקים של הלקוח ו/או מה כוונתו, עליך להסביר לו ולתת לו את האפשרות לבחור.

תקלות שהתגלו ברכב שנקנה

ש מכרתי רכב ישן, בלי בדיקה במכון בדיקה. סיפרתי לקונה על כל התקלות הידועות לי, והראיתי לו שהרכב עבר טסט במכון רישוי כמה ימים קודם. בדיעבד הסתבר שהיו לרכב עוד כמה בעיות, שלא ברור שהיו קיימות בעת המכירה, אם כי עבר רק שבוע וחצי מאז המכירה ועד שהן התגלו. הקונה ביקש שנתחלק בהוצאות הטיפול הנוספים. הרכב נקנה ב-8,500 ש"ח והטיפול הנוספים עולים 2,200 ש"ח. יש לציין שלא התחייבתי בפניו שהרכב תקין במאה אחוז, או שאפצה אותו אם יתגלו בעיות. האם מעיקר הדין עלי לשלם? מה לגבי לפני משורת הדין?

ת שאלת ביטול עסקה עקב ליקויים שהתגלו ברכב מעלה כמה שאלות: חוזה מכר רכב – ראשית נפנה לחוזה מכר רכב שכתב הלל גפן (ספר משפטי ארץ ג, עמ' 527–528), שימוש בחוזה זה יפתור את הבעיות שהעלית בשאלתך, להבא אנו ממליצים להיעזר בו.

תיקון ליקויים במקרה של מקח טעות – לשאלתך, האם צריך לתקן פגמים שהיו ברכב בשעת המכירה. בדרך כלל כאשר מתגלה מום או תקלה בקנייה העסקה בטלה (שו"ע חו"מ רלב, ג). אולם במקרה שניתן לתקן את המקח פוסק השולחן ערוך (חו"מ רלב, ה) כך:

ראובן שמכר לשמעון בתים שיש לו בעיר אחרת, וקודם גמר המקח נכנסו עובדי כוכבים בבתיים וקלקלו קצת מקומות ועשנו הכתלים ועקרו דלתות הבית והחלונות, ורוצה שמעון

לחזור בו, וראובן טוען שכיון שהוא מום עובר ינכה לו מן הדמים כדי שיחזיר הבית לקדמותו ויקיים המקח, הדין עם ראובן.

הדברים מבוססים על תשובת הרא"ש (כלל צו סימן ו). מדברים אלו עולה שאם שמו של המוצר לא משתנה למרות הפגמים, על המוכר לתקן את הטעון תיקון, והמקח קיים. הוסיף על כך הרמ"א (שם) מדברי הר"י מיגאש בתשובותיו (סימן נא):

שהרי בית מכר לו ועדיין נקרא בית. וכן מום שאינו בגוף הבית, כגון שיש לאחר דרך עליו או אמת המים עוברת שם, מסלק המום והמקח קיים. אבל אם המום בגוף הבית, כגון שאמר לו שיש לו כותל שלם, ונמצא רעוע, אינו יכול לבנות לו כותל שלם; וכל כיוצא בזה (הגהות מרדכי דכתובות).

מדברים אלו עולה שלדעת השולחן ערוך הדבר תלוי בשאלה האם שם החפץ השתנה בגלל המום. ולדברי הרמ"א יש חילוק בין תיקון בגוף הדבר לתיקון בדברים שאינם בגוף הדבר. היה מקום לומר שיש מחלוקת בין הדברים המובאים בשולחן ערוך לדברים המובאים ברמ"א, אך הרמ"א הציג את דבריו כהמשך לשולחן ערוך ונראה שהוא סבור שזו שיטה אחת (בסוגיה זו ראו עוד בספר כתר ג, עמ' 86-98).

אידיעת המוכר על התקלות – חוסר הידיעה של המוכר על התקלות איננו פוטר אותו מתשלום על התיקון (פתחי חושן אונאה פרק יב, סעיף ג; שם, פרק יג סעיף כז)

ויתור הקונה על בדיקת המוצר – יש לדון בשאלה האם בכך שהקונה לא בדק את הרכב הוא מחל על התקלות. סברה זו הועלתה על ידי המגיד משנה (על הרמב"ם מכירה טו, ג; הובא בסמ"ע רלב, י) אך רבים חלקו עליו (ראה פתחי תשובה חו"מ רלב, א) וכן יש שסייגו את דבריו רק כאשר שאין טרחה גדולה בבדיקה (שם).

ספק לגבי מועד היווצרות התקלות – במקרה שלא ניתן לברר ממתן קיימים ליקויים אלו ברכב הרי שהמוציא מחבירו עליו הראיה. ועל הלוקח להוכיח שמומים אלו נגרמו לפני כן, בזמן שהרכב היה בבעלות המוכר (שולחן ערוך חו"מ רכד, א).

אם קיים ספק אמיתי מתי חלו הליקויים, ולא ניתן להוכיח בבירור עם מי הצדק, יש מקום להשתתפות בתשלום, לפני משורת הדין שהרי אם הטענה נכונה היה הדבר חוב גמור. כן מצאנו בשו"ת תשב"ץ (חלק ד, טור ג, סימן כב) ביחס למקרה דומה, שכתב שנכון לפשר.

מעבר לתשובתנו, יש לדון בצורה מפורטת בסוגי הליקויים השונים ברכב, כדי לקבוע את הדין המתאים.

מנוע שהוחלף ולא נרשם

מכרתי רכב לזוג צעיר, לאחר כחודשיים גילו הקונים שהבעלים הקודמים לי, החליף מנוע ולא עדכן זאת ברשומות, ולכן הרכב לא עבר את הטסט השנתי. לאחרונה הם הצליחו להשיג מסמכים שככל הנראה יפתרו את הבעיה. שאלתי היא: האם אנו צריכים לשלם להם את המחיר של הוצאת המסמכים או שימזלם גרם' ואיננו חייבים להשתתף עמם בהוצאות. יש לציין שהשתתפנו עמם בהוצאות תיקונים שגילו זמן קצר אחרי שקנו את הרכב. נשמח לשמוע דעת תורה.

עיינתי בתשובה הקודמת ביסודות הלכות מקח טעות. להלן התייחסות למקרה המיוחד הזה:

אין ספק שמנוע שהוחלף ללא הודעה מסודרת, מהווה מום של ממש שכן הוא מונע את חידוש הרישיון. לפי דברי הרמ"א (שהובאו בתשובה הקודמת) התיקון שנדרשו הקונים לעשות, שהוא הוצאת רישיון מיוחד למנוע, הוא תיקון חיצוני לרכב. לפי דברי השולחן ערוך תיקון זה אינו משנה את שמו של הרכב, ועל כן מומים אלו אינם מהווים עילה לביטול

המקח. ממילא, עליכם להשתתף בתיקון זה. חוסר הידיעה אינו פוטר מתשלום במקח טעות (פתחי חושן אונאה פרק יב, סעיף ג; שם, פרק יג, סעיף כז). אם כי יש לכם אפשרות לתבוע את מי שמכר לכם את הרכב. כדי למנוע ספיקות כגון אלו בעתיד, נמליץ על בדיקת הרכב לפני המכירה, ושימוש בחוזה מכירת רכב לפי ההלכה.

גילוי נזק בעת כניסה לדירה חדשה

ש אני ואשתי נכנסנו לפני כשלושה שבועות לבית חדש. לאחר מספר ימים הבחנו כי דוד השמש איננו מחמם את המים בצורה יעילה. כמו כן גילינו, כי יש לנו נזילה של מים. פנינו לאיש מקצוע, אשר אמר לנו כי היה פיצוץ בקולטים שלנו, דבר אשר מסביר את חוסר היעילות של דוד השמש, ואת הנזילה. כמו כן, הוא הוסיף מיוזמתו, כי על פי מצב הקולטים לא יתכן שהפיצוץ אירע במהלך שלושת השבועות, מאז שנכנסנו לדירה.

בנוסף, בשיחה שלי עם נציג ועד הבית, הוא סיפר לי לתומו כי הוא פנה לפני מספר שבועות לבעל הבית הקודם, בקשר לנזילה מהקולטים שלו, שגרמה להפרעה בקומת הקרקע, ובשל כך היה צורך להזמין איש מקצוע שיקבע את מקור הנזילה. לטענת נציג הועד, בעל הבית הקודם, ענה לו שאכן אשתו התלוננה בפניו על חשבון מים מנופח שקיבלו לא מכבר.

עלי לציין שהפיצוץ בקולטים התרחש כנראה בתקופת הקרה האחרונה שהייתה. משמעות הדבר היא שהנזק נגרם כנראה בין מועד החתימה על הסכם רכישת הדירה (אב תשס"ז) לבין כניסתנו אליה (אמצע שבט תשס"ח).

שוחחתי עם בעל הדירה הקודם, אך הוא טוען שעד ליום עזיבתו את הדירה הוא לא שם לב לבעיה בדוד, ולכן הוא מסרב לשאת בהוצאות החלפת הקולטים. כמו כן, הוא סירב להצעתי לגשת להליך של בורות בפני בית הדין הרבני.

שאלתי היא, האם מבחינת ההלכה אני זכאי לתשלום כלשהו מבעל הדירה הקודם? אם כן, האם הוא צריך לשאת במלוא המחיר ששילמתי על

הקולטים החדשים או רק בעלותם של קולטים משומשים תקינים? אם אני אכן זכאי, על פי ההלכה, לפיצוי כלשהו מבעל הדירה הקודם, האם אני רשאי לתבוע אותו בבית משפט לתביעות קטנות בשל כך?

ת על פניו נזילה מקולטים היא מום, ואם אכן הנזילה החלה לפני העברת הבעלות, על המוכר לפצות את הקונה על כך. בקניית דירה, העברת הבעלות מתבצעת על ידי רישום בטאבו כמה חודשים לאחר העברת החזקה בדירה. ובכל זאת, מקובל לכתוב בחוזה המכר שהקונה אחראי לכל תקלה שתארע לאחר קבלת החזקה בדירה. ולכן נניח שאכן כך נכתב בחוזה המכר, ואז עולה השאלה מה הדין כאשר לא ברור מתי ארעה התקלה, האם ברשותו של המוכר או ברשותו של הקונה. על מקרה כזה כותב השולחן ערוך (חו"מ רלב, טז):

ראובן שמכר לשמעון גבינות, ולאחר שלשה ימים פתחם ומצאם מרוקבות ריקבון (גדול), ישאלו לעושי גבינות בכמה זמן ראוי לבא ריקבון ועיפוש כזה, אם יאמרו שנעשה הריקבון בבית המוכר נמצא שהיה מקח טעות, ואם הדבר ספק, המוציא מחבירו עליו הראיה.

דהיינו אם ברור שהקלקול נעשה בבית המוכר – האחריות עליו, ואם הדבר ספק הולכים אחר המוחזק. הסמ"ע כותב שבמקרה זה יש משמעות לשאלה מי מחזיק בכסף, המוכר או הקונה, וזאת מכיוון שדרך הגבינות להתקלקל. אבל במקרה רגיל של ספק, כאשר החפץ נמצא כבר בידי הקונה, על הקונה להביא ראיה שהקלקול ארע כבר ברשותו של המוכר (וראה עוד מחלוקת השו"ע ורמ"א חו"מ רכד, א; פתחי חושן קניינים פרק יב, סעיפים לד–לט). במקרה הזה בירור הדברים צריך להיעשות בבית הדין לממונות, ויתכן שניתן להוכיח מתי ארע הפיצוץ. אם הצד השני יסרב להגיע לשם, בית הדין יתיר לכם לתבוע בבית משפט.

לגבי התשלום על הקולטים, הרי שאם המוכר חייב, גובה הפיצוי הוא בשווי קולטים כפי שהיו בדירה בזמן המכירה, שכן קניתם את הדירה עם קולטים משומשים. שוב נזכיר, שמקרה כזה ראוי להתברר בבית דין והדברים שכתבנו הם כהנחיה עקרונית בלבד.

כמה מותר להרוויח?

ש אני עובד עצמאי ולפעמים מזדמן לי לקנות מוצרים ולמכור אותם. השאלה היא, כמה מותר לי להרוויח במכירת החפץ? למרות שכל אחד יכול לקנות באותו מקום, אלא שהקונים לא מזדמנים לאותם מוצרים באותם מחירים. כמה אחוזים מותר לי להרוויח במכירה?

ת הגבלת רווחים היא נושא מורכב ביותר וקשה להגיע להכרעה ברורה. בדברינו דלהלן נקטנו כשיטה מסוימת בפסיקה (סמ"ע רלא, לו), אך צריך לדעת שיש חילוקי דעות רבים בנושא.

יש להבחין בין סוגי מוצרים שונים:

א. מוצרים המיועדים למאכל מוגבלים בריווח של 20%, לאחר ניכוי ההוצאות.

ב. מוצרים שקשורים למאכל כתבלינים, או שהם מותרות כמתקים. בהם מותר להרוויח עד 100%.

ג. מוצרים שאינם קשורים למאכל כלל – אין הגבלה לריווח. אך צריך להתחשב בשער המקובל בשוק.

הנך יכול להוסיף לחישוב ההוצאות את העובדה שהמוצר אינו מצוי במקום ויש לך טרחה מיוחדת במציאתו והשגתו. אמנם קשה לשער מה נחשב "השער המקובל", כיוון שיש פערים גדולים בין החנויות, והדבר תלוי בהרבה גורמים, אך מן הראוי לשער באופן שלא תחרוג מן המחירים בהם המוצרים נמכרים בחנויות הדומות לשלך (לחלוקה שונה, ראה בספר כתר ד, עמ' 77; שם, עמ' 151, בשם שו"ת שבט הלוי ה, ריח).

עיגול אגורות

ש כאשר אני שולח חשבונית ללקוח אני צריך לעגל את הסכום לסכום מלא, למעלה או למטה. השאלה היא עד כמה אגורות אפשר להוסיף/לגרוע מהסכום כדי לא לעבור על איסור גזל?

ת לפי הוראות משרד המסחר והתעשייה במקרה של תשלום במזומן בלבד, צריך לעגל את החציון התחתון כלפי מטה והעליון כלפי מעלה. לכן מאז שיצא המטבע של 5 אגורות מהמחזור, כל מחיר שמסתיים במספרים 1-4 מעוגל כלפי מטה, ומחיר שמסתיים במספרים 6-9 מעוגל כלפי מעלה. לגבי 5 אגורות עצמם לא ידועה לנו הוראה שמחייבת את כל בעלי החנויות, על כן אם מקובל שמעגלים כלפי מעלה, מסתבר שעל דעת כך הקונה משלם, אך אם אין כזה נוהג, אין לך אפשרות לגבות מהלקוח מעבר למה שסיכמתם, ולכן עליך לעגל למטה.

קניית מצלמה עם תקלות

ש בעקבות מודעה שפורסמה באינטרנט על מכירת מצלמה מיד שנייה, פניתי למוכר על מנת לרכשה במחיר של 7,000 ש"ח, שהינו נמוך מעט ממחיר השוק. לאחר שיחה בטלפון, שבה סיפר לי המוכר על התקלות שיש במצלמה, סיכמנו להיפגש על מנת שאקנה את המצלמה. דיברנו במשך שבוע עד שנקבע יום מקובל על שנינו, המוכר לא היה יכול להגיע, ועל כן הוא שלח במקומו חבר שלו. נסעתי אליו במיוחד, וגיליתי שיש עוד כפתורים מקולקלים ועוד תקלות שהמוכר לא אמר לי קודם לכן.

ניסיתי להתקשר מיד אל המוכר, אולם, הוא היה עסוק ולא ענה לטלפון. למרות התקלות לקחתי את המצלמה, כי שיערתי שהמוכר יהיה הוגן, ויתקן את התקלות עליהן לא סיפר לי מראש.

כעת הוא טוען שידעתי על כל התקלות ברגע הקנייה ויכולתי לא לקנות. הוא אף מוכן להחזיר לי את הכסף, אני טוען שזה הצריך זמן ומאמץ ולכן אני

מעוניין במצלמה, ואני רק מבקש שיתקן את הליקויים שלא הודיע לי עליהם בשיחת הטלפון (את מה שאמר מראש מקובל עלי שלא יתקן). מה הדין במקרה הזה? האם מגיע לי סכום כלשהו מהמוכר?

שתי בעיות עולות במקרה זה:

א. מכיוון שראית את הפגמים והסכמת לקנות באותו המחיר, הרי שנראה שמחלת על הפגמים. כך כותב השולחן ערוך (חו"מ רלב, ג) בהלכות מקח טעות:

המוכר לחבירו קרקע או עבד או בהמה או שאר מטלטלים, ונמצא במקח מום **שלא ידע בו הלוקח...**

וכן לאחר מכן (שם, י):

המוכר עבד או שפחה, אין הלוקח יכול להחזירו מפני מומין שאין מבטלין אותו ממלאכתו, והם הנקראים סמפון, שאם היה סמפון זה גלוי, **כבר ראהו.**

אם כן דבר פשוט הוא בין הפוסקים שאם הקונה ראה את המום ולמרות זאת קנה את החפץ הוא אינו יכול לתבוע את המוכר על כך (וכן מצאנו שכותב הראב"ה בתשובותיו סימן אלף ו ט). אם בזמן המכירה אמר הקונה שהעסקה תלויה בתיקון התקלות, ברור שהוא לא מחל עליהן. אך העובדה שכך חשבת בלבך אינה עילה לביטול המקח, שכן כלל נקוט בידינו "דברים שבלב אינם דברים" (שו"ע חו"מ רז, ד).

ב. אם אמרת במפורש לשליחו של המוכר שאתה לוקח את המצלמה על דעת זה שהמוכר יתקן אותה, אם כן ברור שלא מחלת על הפגמים, ואתה יכול לדרוש את ביטול המקח. אך לא ניתן לדרוש מהמוכר שיתקן את הפגמים, כיוון שהוא הציע את המצלמה למכירה עם אותם הפגמים. רק כאשר מדובר במכירת דבר מתוקן ונמצא שהוא פגום נדרש המוכר לעמוד כדיבורו (שו"ע חו"מ רלב, ה). אך אם המוכר מצהיר שהממכר פגום והקונה מסכים לקנותו בכל אופן, הוא אינו יכול לדרוש תיקון.

לכן על פי הדין אינך יכול לתבוע מהמוכר דבר, ואם הוא מוכן להחזיר לך את כספך ולבטל את המקח, הוא עושה לפנים משורת הדין, ואשרי חלקו.

כסף מזויף

- א. האם מותר להשתמש בכסף מזויף, ומדוע?
ב. מה הדין בכסף שמבחינתי הוא ספק (מצאתי הברדל בין שטרות) והבנק מוכן לקבלו?
ג. האם מותר להחזיר כסף מזויף בכל אחד מסניפי החברה או דווקא אצל מי שקיבלתי ממנו?
ד. האם צריך לבדוק כל שטר?

א. אסור להשתמש בכסף מזויף מפני שזה מקח טעות. כך נפסק אפילו לגבי המשלם במטבע שנפחתה ושערכה שווה פחות מהסכום שטבוע עליה, שהמקח בטל (שו"ע חו"מ רכז, טז-יז). מלבד זאת יש חוק שאוסר לשלם בכסף מזויף ומסתבר שעל דין כזה נאמר "דינא דמלכותא – דינא" (ראה דברי הרמב"ן המובאים בספר התרומות מו, ח, ה; ש"ך יו"ד קס, ח; שו"ת חתם סופר חו"מ נח).

ב. אם יש ספק לגבי הכסף – יש לשאול מומחה (שם), הבנק נחשב מומחה לעניין הזה, ואם שם מקבלים את השטר, אפשר לסמוך על כך שהשטר איננו מזויף.

ג. זה תלוי במבנה החברה. ובמהות האחריות של כל סניף בפני עצמו כלפי החברה. מלבד זאת ראוי לציין שאינך יכול לדרוש ממי שנתן לך את הכסף המזויף שיחליף אותו, אלא אם כן יש לך ראייה שאכן הכסף המזויף הגיע ממנו או שהוא מודה לטענותיך.

ד. כיון שכסף מזויף איננו שכיח, ורוב השטרות אינם מזויפים, נראה שאין צורך לבדוק כל שטר, אלא רק אם התעורר חשד.

האם אסור להשתתף בפירמדה שיווקית מבחינה הלכתית?

ש האם השתתפות בפירמדה היא כמו ריבית, משום שהרווח בא שלא מתוך עשייה או פיתוח? האם זו הונאה?

ת המשתתף בפירמדה משלם סכום כסף למי שגייס אותו, ובתמורה הוא יכול לגייס אנשים נוספים לפירמדה. כל מצטרף משלם, ומי שקדם לו בפירמדה מרוויח. בשלב מסוים לא מצליחים לגייס משתתפים חדשים, והאחרונים שהצטרפו (שהם הרוב) מפסידים את כספם.

השתתפות בפירמדה יכולה להיות כרוכה במספר איסורים:

א. גניבת דעת – בהצגת ההשקעה בפירמדה ככדאית למרות שאין היא כזאת (שו"ע חו"מ רכח ו, ט).

ב. "לפני עיוור" – מי שמצטרף אחרים לפירמדה עובר על איסור "לפני עיוור", כיוון שהוא מכשיל את המצטרפים באיסורים, וכן משום שהוא משיא להם עצה גרועה שתגרום להפסד ממונם (ויקרא יט, יד. ובספרא קדושים פרשה ב, יד, בעניין ההכשלה בעצה רעה. איסור זה הובא בספר המצוות לרמב"ם, לא תעשה רצט, ובמקורות נוספים).

ג. אינו עוסק ביישובו של עולם – אם אינו עוסק בעבודה אחרת (שולחן ערוך חו"מ שע, ג).

מבחינה ממונית, כיוון שהמצטרף אינו מודע לסיכוי המועטים להרוויח הוא יכול הוא לבטל את העסקה ולתבוע חזרה את כספו (שו"ע חו"מ רלב, א).

איסורים אלו מתייחסים לכל פירמדה שיש בה הונאה. ביחס לאיסור ריבית ואיסורים נוספים אפשריים הדבר תלוי במבנה או בתכנים הייחודיים של הפירמדה ויש לדון בכל מקרה לגופו.

חשוב לציין שקיים מבנה עסקי דומה לזה של פירמדה, המכונה שר"ש (שיווק רשת) אשר מתפקד כפירמדה סביב שיווק מוצר. שר"ש אסור בדיוק

כמו פירמידה (אמנם קיים שר"ש לגיטימי מבחינה הלכתית שבו הרשת מתמקדת בשיווק מוצר, ולא בגיוס סוכני מכירות, ויש לבדוק בזהירות כל מקרה לגופו). בשר"ש קיים גם איסור נוסף:

ד. אונאה – כיוון שמוצרי השר"ש אינם נמכרים לפי שווים האמיתי ומכיוון שדמי ההצטרפות לשר"ש אינם מצדיקים את עלותם (שו"ע חו"מ רכז, ו; שו"ת הרא"ש יג, כ).

להרחבה ראו במאמרם של הרב שמואל פולצ'ק והרב אריה וולהנדלר, "איסור השתתפות בפירמידה ושר"ש והשלכותיה הממוניות", משפטי ארץ ג עמ' 478–494.

החזרת מוצר למקום שלא נקנה ממנו

ש עשו אצלנו "תחרות" בין העובדים שכל מי שמצליח לצרף יותר קונים כחברים במועדון, יקבל במתנה בושם. שאלתי: אם אזכה, האם מותר לי לקחת את הבושם – מוצר חדש באריזה – ולהחזיר אותו לחנות אחרת (לא ברשת שלי) תמורת החזר כספי? אני לא בטוח שיקבלו את המוצר בלי קבלה שקניתי אצלם, אבל כפי שציינתי, הרשת שלי כן מוכנה לקבל, אז אולי גם רשתות או חנויות אחרות יסכימו. אם יקבלו, האם מותר לי על פי ההלכה לעשות דבר שכזה? להחזיר מתנה שאני מקבל במקום אחד, למקום אחר תמורת כסף?

ת הדבר תלוי בתנאים שמציבה החברה לגבי החזרת מוצרים, אם בחנות שבה אתה רוצה להחזיר מוכנים לקבל את החפץ כפי שאתה מביא אותו ואין במעשיך משום הסתרת האמת או כל שקר אחר, הדבר מותר.

שוונות

מעמדה של חברה בע"מ

ש עמדתי ואתבונן – מה היחס ההלכתי לחברה בע"מ? חברה בע"מ הינה גוף משפטי שמנותק מבעליו. לחברה אין בעלים, לכל היותר יש בעלי מניות שמקבלים משכורת כמו שכירים בחברה. שאלותי הן:

האם המצוות שבין אדם לחברו תקפות גם בין אדם לחברה בע"מ? למשל, האם יש חיוב להשיב אבידה לחברה בע"מ? האם מותר לרמות חברה בע"מ?

המצוות שבין אדם לחברו הן בין אדם לאדם, חלק מהמצוות הם דווקא כלפי יהודי. איזה משמעות יש לגוף משפטי שאינו אנושי? למשל, בתורה כתוב "לא תראה את שור אחיך או את שיו נדחים והתעלמת מהם השב תשיבם לאחריך", דהיינו דווקא לאחריך יש להשיב, אבל לחברה בע"מ מנלן?

ת פוסקי ההלכה נחלקו בשאלת מעמדה המשפטי של חברה בע"מ. לדוגמה (מתוך פד"ר י, עמ' 273), הרב שלמה דייכובסקי כתב שכיון שנהוג להתייחס לחברה כ"אישיות משפטית" הנבדלת מבעלי המניות, כך יש להתייחס אליה גם מבחינה הלכתית. הרב ח"ג צימבליסט חלק עליו וסבר שחברה בע"מ שייכת לבעלי המניות, אלא שניתן לגבות את חובות החברה רק מנכסיה ולא מנכסי הבעלים (שעבוד מוגבל).⁴ גם הרב שמחה מירון ("מעמד החברה בע"מ במשפט העברי", סיני, כרך נט, אב-אלול תשכ"ו) סבר כך, והביא

4. יתכן שהמחלוקת ביניהם נעוצה בשאלה האם יש לפרש הסדרים כלכליים מודרניים דווקא על פי היסודות המשפטיים הקיימים בהלכה (כגון, בעלות וחוב), או שמא, אפשר לראות בהסדרים המודרניים יצירה של מושגים משפטיים חדשים (כגון, אישיות משפטית).

לראיה את האפשרות החוקית לבצע "הרמת מסך" ולחייב את בעלי החברה באופן אישי. ישנן גם דעות ביניים, למשל, כאלה (שו"ת מנחת יצחק ג, א) המבחינות בין בעלי השליטה המוגדרים כבעלים ובין שאר בעלי המניות שהחברה רק התחייבה כלפיהם.

לפי הדעות הסוברות שיש בעלים לחברה ודאי שכל איסורי הממון חלים גם על חברה בע"מ, ואולם, גם לשיטת הרב דייכובסקי יש לומר כן משום שהוא הגדיר חברה בע"מ כ"ציבור" (בניגוד לשותפות), וכשם שאסור לגנוב מהציבור כך אסור לגנוב מחברה בע"מ (ראו עוד ד"ר אביעד הכהן, "אתיקה ומוסר בחברות עסקיות – עקרונות יסוד מעולמו של המשפט העברי", משפטי ארץ ג, עמ' 445 ואילך).

חשוב לציין, כי מנהג מקובל בבתי הדין הוא לקבל את עקרון הגבלת האחריות האישית בחברה בע"מ. משמעות הדברים שבדרך כלל לא ניתן לתבוע את בעלי החברה או את מנהליה באופן אישי, אלא רק את החברה.

מסחר עם קטן

בדיני ארבעת המינים למדתי שקטן לא יכול להקנות ולכן יש לי מספר שאלות:

1. האם מותר לקנות ערבות לארבעת המינים מקטן?

2. כשהייתי קטן, חבר שלי מאותה כיתה, מתחת לגיל בר מצווה, היה מבקש ממני כל מיני דברים והייתי נותן לו במתנה. ישנן מספר מתנות שאני זוכר ואני כל כך מצטער שנתתי לו אותן מפני שערכן רב ולא הייתי מודע לכך. האם מדין תורה אני יכול לדרוש ממנו שיחזיר לי אותן?

1. אכן ישנה בעיה לקנות ארבעה מינים מקטן, ואין הבדל בעניין זה בין ערבות לשאר ארבעת המינים. וזאת כיון שקטן אמנם יכול לזכות, כלומר, לזכות בבעלות, אך הוא אינו יכול להקנות לאחרים על פי התורה, כלומר להעביר את הבעלות. אמנם מכוח תקנת חכמים קטן יכול לקנות ולמכור,

ואף לתת מתנה מגיל שש והלאה (שו"ע חו"מ רלה, א). כך שנינו בגמרא (סוכה מו, ב):

אמר רבי זירא: לא ליקני איניש הושענא לינוקא ביומא טבא קמא. מאי טעמא? דינוקא מקנא - קני, אקנויי - לא מקני, ואשתכח דקא נפיק בלולב שאינו שלו.

כלומר שאל לו לאב להקנות את ארבעת המינים לבנו הקטן ביום טוב ראשון לפני שהוא יצא ידי חובה. כיון שניתן להקנות לקטן, אך הוא לא יכול להקנותם בחזרה וביום טוב ראשון צריך שארבעת המינים יהיו בבעלותו של הנוטל (בשאר ימי החג ניתן לקבל מהקטן, כיון שאין צורך שארבעת המינים יהיו בבעלותו של הנוטל). ואכן פוסקים רבים כתבו שאין לקנות את ארבעת המינים מקטן (שו"ת כתב סופר או"ח, קכח; שו"ת מנחת יצחק ה, סה; ועיינו גם ביאור הלכה או"ח תרנח, ד"ה לא יתננו).

היו שלימדו זכות על הקונים מקטן מכמה טעמים:

א. לדעת הריטב"א והר"ן (סוכה מו, ב) כאשר הגיע הקטן ל"עונת הפעוטות" (כבן שש או שבע) הוא יכול להקנות, ועיין בשערים המצוינים בהלכה (קלז, יג) שכותב שנוהגים לסמוך על דעה זו.

ב. אם הקונה הכניס את הערבות לרשותו, יש אומרים (משנה ברורה או"ח תרנח, י) שהן נקנו לו מהתורה בקניין חצר.

ג. יש אומרים (ב"י אבן העזר כח; קצות החושן רלה, ד) שקניין שיסודו בתקנת חכמים מועיל גם כאשר צריך בעלות על החפץ מהתורה.

ד. יש אומרים (שו"ת מהרש"ם ו או"ח כ; הגהות המהרש"ם על או"ח תרנו, ו; שו"ת נודע ביהודה מהדורא תנינא אבן העזר, נד) שאם רכש את החפץ בקניין דרבנן, לפני שהגיע הזמן שבו חל החיוב במצווה שבשבילה קנה (כמו במקרה שלנו, אם קונים את הערבות לפני החג) לכל הדעות הקניין מועיל.

ה. אם הילד ליקט את הערבות מן ההפקר, מן הדין הערבות שייכות לאביו (שו"ע חו"מ רע, ב), ואם הוא לא מוחה בבנו שמוכר אותן מסתבר שנוח לו

בכך. אגב, גם ילד מעל גיל בר מצווה, אך גר בבית, והוא "סמוך על שולחן אביו", צריך את הסכמתו של אביו למכור ערבות שזכה בהן מן ההפקר (שו"ע שם; ועיין מועדים וזמנים ו, שהקל בגדול הסמוך על שולחן אביו).
בכל אופן ודאי שעדיף לקנות את הערבות מגדול. אגב, ישנה בעיה נוספת לצערנו, והיא שילדים קוטפים ערבות מעצים שיש להם בעלים, ללא בקשת רשות, וזו סיבה נוספת להימנע מלקנות מילדים, אם לא ברור מקור הערבות.
2. כאמור מן התורה קטן אינו יכול להקנות, אך חכמים תקנו שמגיל שש-שבע קטנים יכולים למכור ולתת מתנה (שו"ע חו"מ רלה, א). ולכן אם נתת מתנה לחבר, המתנה שלו. אך בשו"ע (שו"ע חו"מ רלה, ב) מבואר שכל זה כאשר אין לקטן אפטרופוס, אך כאשר יש לו, כגון שיש לו אב, גם מדרבנן אין מקחו מקח ואין מתנתו מתנה אלא מדעת אביו. בדרך כלל אבות לא מתערבים במשחקי הילדים, אך אם המדובר במתנות משמעותיות מעבר למשחקי ילדים, אביך יכול למחות ולדרוש חזרה את המתנות (להרחבה נוספת ראו: הרב חיים בלוך, "הקטין בדיני הקניין" משפטי ארץ ג, עמ' 147).

הלשנה על הפקעת מחירים

באזור מגורי ישנה חנות שפועלת 24 שעות ביממה. לעתים כאשר אני מגיע בשעות מאוחרות אני נכנס לקנות דברים שאנו צריכים בביתנו לבוקר למחרת. אך מתברר שבחנות זו המחירים על מוצרי יסוד בפיקוח (חלב, גבינה וכו') גבוהים לפעמים ביותר משקל למוצר, דהיינו, מדובר בהפקעת מחיר של כ-20%. שאלתי היא, האם מותר לדווח עליהם ללשכת המסחר, כאשר ברור שאם ייתפסו יוטלו עליהם קנסות כבדים?

בהלכה נפסק שניתן וצריך לפקח על מחיריהם של מוצרים שיש בהם "חיי נפש" (שו"ע חו"מ רלא, כ). כיון שההלכה רואה בחיוב את חוקי המדינה בעניין זה, יש להם תוקף של "דינא דמלכותא – דינא" (ראיה משו"ת חת"ס

חו"מ, מד). מכאן, שמותר ואף מצווה לדווח על הפקעת שערים למשרד התמ"ת (הממונה על תחום זה) על מנת להגן על הצרכנים מעושה.

ועשית הישר והטוב -

דיני "בן המצר" ו"שומה חוזרת"

המוכר קרקע לאחר יכול "בן המצר", כלומר, השכן, ליתן לקונה את דמי המכר ולקבל את הנכס. כעת אני שואל:

1. האם דין זה חל גם לאחר שבוצעה המכירה לאחר, או רק לפני כן?

2. הציעו ל"בן המצר" לרכוש את הנכס תחילה והוא רצה, אך לא היה לו כסף, ולאחר זמן הגיע כסף לידו. האם כעת יכול "בן המצר" ליתן לקונה את דמי המכר ולסלק אותו?

3. "שומא חוזרת לבעליה", ולכן חייב שגבו ממנו קרקע בחובו, יכול לפדות את הקרקע מבעל החוב תמורת תשלום. האם זכות זו של החייב קיימת רק כשהקרקע אצל בעל החוב או גם לאחר שנמכרה או נמסרה לאחר?

דין בן המצר משמעו שיש זכות לאדם לקנות קרקע שסמוכה לקרקע שלו, כפי שפסק רמב"ם (הלכות שכנים יב, ה):

...המוכר קרקע שלו לאחר יש לחבירו שהוא בצד המצר שלו ליתן דמים ללוקח ולסלק אותו. וזה הלוקח הרחוק כאילו הוא שליח של בן המצר, בין שמכר הוא בין שמכר שלוחו בין שמכרו ב"ד יש בו דין בן המצר... ודבר זה משום שנאמר "ועשית הישר והטוב" אמרו חכמים: הואיל והמכר אחד הוא טוב וישר הוא שיקנה מקום זה בן המצר יותר מן הרחוק...

כלומר, לבן המצר יש זכות לשלם לקונה ולקבל את הקרקע, משום שהקונה נחשב כאילו היה שלוחו של בן המצר וקנה עבורו את הקרקע. הרמב"ם כותב שכך תיקנו חכמים בעקבות הוראת התורה לעשות את הישר והטוב.

1. לפיכך, גם לאחר שבוצעה העסקה יכול בן המצר לשלם לקונה את מחיר הנכס ולקבלו (שו"ע חו"מ קעה, ו), כיון שכאמור, הקונה נחשב כשליח של בן המצר.

2. זכותו של בן המצר לקבל את הנכס מוגבלת בזמן. הוא מקבל ארכה להביא כסף שכבר יש לו, אבל לא נותנים לו זמן להרוויח כסף ולשלם, ולכן אם אין לו כסף איבד זכותו (בבא מציעא קח, ב; שו"ע חו"מ קעה, כה; וראו במפרשים).

דין "שומה חוזרת" הוגדר על ידי הרמב"ם (מלוה ולוה כב, טז):

בית דין ששמו לבעל חוב בין בנכסי לווה בין במשועבדין שביד הלוקח, ולאחר זמן השיגה ידו של לווה או של נטרף או של יורשיהן והביאו לבעל חוב את מעותיו מסלקין אותו מאותה קרקע שהשומא חוזרת לבעלים לעולם, משום שנאמר "ועשית הישר והטוב".

כלומר, לווה שבית הדין גבו מנכסיו בגלל שלא היו לו מעות, יכול לפדות את הנכס מיד המלווה כשיהיה לו כסף. זכות זו עומדת לו כל עוד הנכס בידי בעל החוב, ולא לאחר שהוא נמכר לאדם אחר (שו"ע חו"מ קג, י).

עריכת סקר מחירים

ברצוני לערוך סקר מחירים בנוגע למוצר מסוים, האם עלי להודיע למוכר את כוונתי? יש לציין שאם המוכר ידע שמדובר בסקר בדרך כלל לא יתייחס ברצינות ולא אוכל להגיע למחיר הטוב ביותר. האם יש בכך משום הונאה, וגניבת דעת. הרי אני מעוניין באמת לקנות את המוצר ולא לבזבז סתם מזמנם, אלא לשפר את הצעתם.

השולחן ערוך (חו"מ רכח, ד) פוסק:

לא יאמר בכמה אתה רוצה ליתן חפץ זה בשעה שאינו רוצה לקנותו.

אך אם מטרתו לקנות והוא מחפש את החנות הזולה כותב ה"פתחי חושן"
(אונאה פרק טו הערה טז):

ונראה פשוט שאם בדעתו לקנות ומסבב בכמה חנויות לשאול
מחיר החפץ, אין בזה איסור שזהו דרך מקח וממכר, והרי אם
ימצא שאצל זה זול יותר יחזור לקנות אצלו.
ונראים דבריו, לכן נראה שאין בכך איסור.

צרכנות "ירוקה" על פי ההלכה

1. האם קיים עניין הלכתי או אחר בקניית מוצרים "ירוקים" (מוצרים
ידידותיים לסביבה)?

2. אם יש עניין בזה, האם התשובה תשתנה גם כאשר לצורך קניית המוצר
ה"ירוק" הצרכן נדרש להוסיף על המחיר?

1. מצינו בהלכה התייחסות חיובית לשמירת הסביבה. יש בתורה איסור כללי
על השחתה – "לא תשחית" (דברים כ, יט). מכאן אמרו חכמים שיש איסור
על קציצת אילנות ששייכים לאדם עצמו (ראה בבא קמא צ, ב), וכך מבאר
זאת בספר החינוך (מצווה תקכט):

שורש המצוה ידוע, שהוא כדי ללמד נפשנו לאהוב הטוב
והתועלת ולהדבק בו, ומתוך כך תדבק בנו הטובה ונרחיק
מכל דבר רע ומכל דבר השחתה. וזהו דרך החסידים ואנשי
מעשה אוהבים שלום ושמחים בטוב הבריות ומקרבים אותן
לתורה, ולא יאבדו אפילו גרגר של חרדל בעולם, ויצר עליהם
בכל אבדון והשחתה שיראו, ואם יוכלו להציל יצילו כל דבר
מהשחית בכל כחם. ולא כן הרשעים אחיהם של מזיקין
שמחים בהשחתת עולם והמה משחיתים.

כמו כן מצאנו התייחסויות לאיכות האוויר במקום המגורים בין תקנות חז"ל.
ובוודאי שאם נעשות פעולות הפוגעות באיכות הסביבה בעולם כולו,

מניעתם היא לפי רוח התורה והחכמים (ראה מקורות נוספים בקובצי שנה בשנה: תשל"ט – מאמרו של ד"ר אברהם מרקוביץ; תש"מ – מאמרו של הרב ד"ר גרשון מצגר; וכן בספרו של הראשון לציון הרב אליהו בקשי דורון, בנין אב, שיחות ומאמרים, חלק ג).

2. ראוי שאדם יוסיף מכספו על מנת לקנות מוצרים שאינם מזיקים, אך קשה להעריך את התוספת שאדם מחויב בה. נראה שראוי שדבר זה יהיה באחריות המדינה שתקבע מה הם אכן הדברים שמהווים סכנה של ממש לסביבה ותאסור את מכירתם.

החזרת תוכנה ישנה לאחר שדרוג

שדרגתי תוכנה תורנית שברשותי למהדורה חדשנית יותר, והחברה מבקשת שאשלח אליה את התוכנה הישנה שבידי. שאלותי הן:

א. האם אני חייב לשלוח להם את התוכנה, או שמא היא שלי שהרי קניתי אותה במיטב כספי?

ב. האם מותר לי למכור את התוכנה הישנה ולכסות במעט את השדרוג שלהם?

ת ראשית יש לבחון את התנאים שהתנו איתך בעת השדרוג ולראות האם הם עומדים במבחן ההלכה. אולם גם אם הם אינם עומדים באופן מלא במבחן הלכות תנאים, מסתבר שאתה מחויב לעמוד בהתחייבותך להחזרת החפץ מכיוון שהסכמת לכך בעת שקניתי את השדרוג (עיינו קצות החושן רמא, ט; נתיבות המשפט שם, י). גם אם אין עליך חיוב הלכתי מכוח שעבוד ממוני, יש בהחזרת הדיסק משום קיום הציוויים: "מוצא שפתיך תשמר" ו"שארית ישראל לא יעשו עֲוֹלָה", שהרי מכירת השדרוג אינה כמכירת דיסק חדש, והמחיר הנמוך נובע מהסכמתך להחזיר את התוכנה הישנה. יש לציין שבמקרים רבים, על פי תנאי הקנייה, החברה המוכרת היא הבעלים של הדיסק גם לאחר שנמכר, ולקונה יש אך ורק זכות שימוש. לאחר בחינת

התנאים ניתן יהיה לקבוע האם מותר לך להשאיר את התוכנה אצלך ולמכור אותה כדי "לעשות רווחים".

הצמדת מחיר לדולר

סיכמתי על מכירת ספר תורה ב-22,000 דולרים. לפני שנתיים התחלתי בעבודה, כששער הדולר היה 4.72 ש"ח, ובסיום כתיבת הספר שער הדולר הוא 3.48 ש"ח. על פי איזה שער יש לחשב את התשלומים?

אם מחיר העסקה נקבע בדולרים, ובתשלומים, כל תשלום הוא לפי שער הדולר בזמן הקבוע לתשלום, גם במקרה שהתשלום לא נעשה במועד שנקבע לך, כי אם באיחור (ראה בהרחבה תורת ריבית פרק יט, סעיף ג, ואילך).

האם חולה סרטן הוא שכיב מרע

האם חולה במחלת סרטן נחשב כשכיב מרע? האם ציווי שציווה כחצי שנה לפני מותו (שנגרם ממחלת הסרטן) נחשב כדברי שכיב מרע? האם הוא נחשב שכיב מרע גם אם הלך גם מחוץ לבית בתקופה זו ("הלך על משענתו בשוק")?

העקרונות למתנת שכיב מרע בקצרה הם אלו:
שכיב מרע שאמר או כתב שהוא נותן את נכסיו במתנה לפלוני, זכה הלה במתנה בלא מעשה קניין (שו"ע חו"מ רנ, א). אם הבריא השכיב מרע לגמרי המתנה בטלה, אפילו אם עשו מעשה קניין (שם, ב). כל זה בנותן את כל נכסיו, אך בנותן מקצת נכסיו, המתנה תקפה רק עם מעשה קניין, ובמקרה כזה, גם אם הבריא המתנה קיימת. כל זה, כשלא פירש שהמתנה היא בגלל מיתתו הקרבה.

אם פירש שהוא נותן את המתנה בגלל שהוא עומד למות, ואפילו אם רק ניכר מהעניין שזו כוונתו "כגון שמתאונן על מיתתו" (לשון שו"ע שם, ז), הוא יכול לתת מתנה אפילו בחלק מנכסיו ללא מעשה קניין. אם הוא יבריא המתנה תתבטל, אפילו במקרה שעשו מעשה קניין. דין זה נקרא בהלכה "מצווה מחמת מיתה". אמנם במקרה שהחולה עשה מעשה קניין, ולא אמר במפורש שהוא מצווה מחמת מיתה, אלא שנראה כך מההקשר, יש אומרים שאם הבריא המתנה לא מתבטלת (שו"ע שם, יד).

לשאלתך, אדם שאינו שוכב במיטה כי אם מהלך ברגליו, איננו שכיב מרע, וכך הוגדר שכיב מרע על ידי הראשונים, וכך נפסק להלכה בשולחן ערוך (שם, ה):

החולה שתשש כח כל הגוף, וכשל כחו מחמת החולי עד שאינו יכול להלך על רגליו בשוק, והרי הוא נופל על המטה, הוא הנקרא שכיב מרע.

אמנם אדם שחלה במחלה ממארת ונמצא בסכנת חיים ומפרש שהוא מצווה מחמת מיתה או אפילו נראה מדבריו שמצווה מחמת מיתה כאמור לעיל, יכול להיחשב כמצווה מחמת מיתה לעניין זה שמתנתו מתנה אפילו במקצת נכסיו ובלא קניין, ואם עמד חוזר (עיינן גם פתחי חושן קניינים פרק טז, הערה יא; שם, סעיף כ).

קנייה באמירה בטלפון

א. האם ניתן לבצע קניין דרך הטלפון, למשל אני אומר לחברי שהעט שבידי קנוי לו, האם אפשר לעשות זאת, אולי על ידי אודייתא?

ב. האם יש הבדל בין ישראל לגוי בעניין זה, כלומר, האם אני יכול להקנות חפץ שלי לגוי דרך הטלפון בצורה כלשהי?

א. העברת בעלות מחייבת עשיית מעשה קניין (שו"ע חו"מ קפט, א), ולכן אמירה בטלפון איננה מעבירה את הבעלות. קנין אודייתא פירושו שהמוכר

מודה שחפץ מסוים שייך לקונה בכך מעביר לקונה את הבעלות (שו"ע חו"מ מ, ד). אם כי יש שיטות שקניין אודיתא יועיל רק כשיש עדים ששמעו את ההודאה (קצות החושן מ, א. פני יהושע גיטין יג, ב, ד"ה גופא; ונתיבות המשפט מ, א חולקים עליו. ראו גם פתחי חושן קניינים פרק י, סעיף ו). אם המוכר עשה אודיתא שלא בפני הקונה – הבעלות עברה, ואין צורך שהמוכר יודיע על כך לקונה בטלפון.

ב. קניין אודיתא מועיל גם בהקנאה לגוי (קצות החושן קצד, ג), יתכן שבמקרה הפוך, דהיינו, בהעברת בעלות מגוי ליהודי, אודיתא לא תועיל (פתחי חושן קניינים פרק יב, הערה טו, הסתפק והביא מדברי ערוך השולחן ש"הכול כראות עיני הדיינים").

יש לציין שאם יש סודר (כלומר, כלי שניתן לעשות בו קניין סודר) של הקונה הגוי אצל המוכר היהודי, והגוי אומר ליהודי (גם בטלפון) לקנות את הסודר ולהקנות לו את החפץ, יש דעות שהדבר יועיל (תוספות קידושין ג, א, ד"ה ואשה, קובע שקנין סודר מועיל בגוי, וקצות החושן קצה, א, חיזק את שיטתם. ראו פתחי חושן שם, סעיף י). וכן יש הסוברים שניתן לעשות מעשה קניין בסודר ששייך לעדים, אם יש עדים (דעת הרמ"א חו"מ קכג, יד, שלא מועיל קנין סודר לגוי בסודר של העדים, הט"ז, שם, חולק עליו וקצות החושן שם הסכים עם הט"ז).

נוסיף, שישנה מחלוקת אם מועיל קניין סודר שלא בפני הקונה (עיין שו"ע חו"מ קצה, ג, ובמפרשים שם), אך אם הקונה מאשר לו את לעשות את מעשה הקניין בטלפון, מסתבר שיועיל כמעט לכל השיטות.

שכירות ושמירה

שכירות ושמירה

אחריות השומרים

יעקב אבינו השומר הראשון שמוזכר בתורה הציב בשמירתו רף גבוה של מחויבות, וכך מתאר יעקב אבינו את מלאכתו (בראשית לא, לח-מ):

זה עשרים שנה אנכי עמך רחליך ועזיך לא שכלו ואילי צאנך לא אכלתי: טרפה לא הבאתי אליך אנכי אחטנה מידי תבקשנה גנבתי יום וגנבתי לילה: הייתי ביום אכלני חרב וקרח בלילה ותדד שנתי מעיני.

כדי להבין את הייחוד שבשמירתו, ניעזר בדברי רבינו בחיי (שמות כב, ו) שמציג את עקרונות דיני השומרים ואת ההיגיון שבהם:

ודע כי כלל ד' שומרים הללו:

שומר חנם פטור על הכל, מגנבה ואבדה ואין צריך לומר באונסין, והוא עושה חסד לבעל הממון כשרוצה לשמור פקדונו בחנם.

שואל חייב על הכל, בגנבה ואבדה ואפילו באונסין, והוא נוטל חסד מבעל הממון וכמו שאמרו רבותינו ז"ל: (ב"מ צד, ב) "דכל הנאה לדידיה היא". ולפיכך בשומר חנם כל הנזקין הבאים על הממון הרי הן לבעל הממון ולא לשומר, ובשואל כל הנזקין הבאים על הממון הרי הן לשואל ולא על בעל הממון.

שומר שכר ושוכר הרי הם משותפים בתועלת, זה משכיר בהמתו או כליו לחברו ונוטל שכירותו (=שכרו) וזה משתמש בהם. וכיון שהתועלת ביניהם ראוי שיתחלקו הנזקין ביניהם,

ונזקי גנבה ואבדה הרי הן (=באחריות) לשומר שכר ולשוכר ולא לבעל הממון, ונזקי האונסין כגון מת, או נשבר, או נשבה, הרי הם של (=באחריות) בעל הממון ולא של שומר שכר ושוכר.

כל אלה דיני היושר ומדות שוות וחקים ומשפטים צדיקים.

ומתוך כך מבאר רבינו בחיי (בראשית שם) את דברי יעקב בתיאור שמירתו: ויבאר יעקב ההצלחה הגדולה שהיתה לו במקנהו, בין מצד שמירתו הגדולה, בין מצד הנס, וכן: **גנובתי יום וגנובתי לילה** - אני חייב בה, שהרי **שומר שכר** חייב בגנבה ואבדה... ובאר יעקב בכאן שהכל היה משלם משלו, והאבדה והגנבה ואפילו הטרפה שהשומר פטור מן התורה, שנאמר: (שם יב) "הטרפה לא ישלם", היה יעקב משלם.

כלומר, הנהגתו של יעקב הייתה ייחודית משתי בחינות, הן בשמירה קפדנית על הצאן שלא ייפגע, ובכך מנע יעקב הפסדים ללבן, והן באחריותו לנזקים גם מעבר לחיוב שהיה מוטל עליו על פי דין. כמובן שהנהגה זו אינה מחייבת לדורות, אך בוודאי יש בה כדי ללמד על האחריות המוטלת על השומר ועל הנכונות של אבותינו להפסיד מממונם כדי למנוע נזק מאחרים.

פרה שלא השמינה

אדם נתן לחברו פרה, וביקש ממנו לשמור עליה כשומר שכר. המפקיד הורה לשומר כיצד להאכיל אותה. בביתו של המפקיד הפרה היתה מוסיפה למשקלה 10 ק"ג כל חודש. לאחר שנה בא בעל הפרה לקחת את פרתו מהשומר, וראה שהפרה לא השמינה כלל, אלא נשארה באותו משקל בדיוק. הוא האשים את השומר שלא האכיל את הפרה לפי ההוראות, ודרש ממנו לשלם מחיר 120 ק"ג בשר בקר. השומר טען שהוא האכיל את הפרה בדיוק לפי ההוראות, ולא ברור לו מדוע הפרה לא השמינה. האם השומר צריך לשלם, להביא עדים או להישבע?

ת הרמב"ם (שכירות ב, ג) כותב בשם רבותיו שהמוסר כרמו לשומר והשומר לא ביצע את העבודה לפי ההוראות שקיבל מבעל הכרם, חייב השומר לשלם כי הוא פושע.

הרמב"ם מחייב את השומר שלא טיפל בקרקעות כפי שנתבקש, אף שדיני השומרים לא חלים בקרקעות, ואם כך, בשמירה על פרה, בוודאי שיש לחייב בתשלום את השומר שלא ביצע את תפקידו.

אלא שעולה השאלה במה הרמב"ם מחייב על הפסד הכרם. לדעת הראב"ד (כך עולה מהשגתו על הרמב"ם) הרמב"ם מחייב גם בפיצוי על מניעת הרווח העתידי. גם הטור פירש כך את הרמב"ם (חו"מ צה; ראו עוד נתיבות המשפט קפג, א; משפט שלום שם). לדעת הרמ"ה (הובא שם בטור) השומר איננו חייב לשלם על הרווח שנמנע, אלא אם כן התחייב על כך מראש בפירוש.

לעומת זאת המגיד משנה (על הרמב"ם שם) מפרש שהשומר אינו חייב אלא על הנזק שנגרם לכרם מחוסר הטיפול, ולא על הרווח שיכול היה להרוויח ולא הרוויח. וכן עולה מדברי רבו של הרמב"ם, הר"י מיגאש (חידושים על שבועות מב, ב). ומסתבר שאליו כיוון הרמב"ם באומרו "רבותי" (ראו גם בספר אבן האזל, על הרמב"ם שם).

שאלה נוספת שיש לדון בה היא האם נדרשת התחייבות מפורשת לשלם על מה שייגרם כתוצאה מחוסר הטיפול, או שדי בעצם קבלת החפץ לטיפול. תשובה לשאלה ניתן למצוא בדברי תלמידי רשב"א (על בבא מציעאי) כפי שהובאו בבית יוסף (חו"מ שכח):

אהא דתנן שכך כותב לו אם אוביר ולא אעביד אשלם במיטבא פירוש טעמא דכך כתב לו אבל מדינא פטור דהוי ליה מבטל כיסו של חבירו (ירושלמי ב"מ פ"ה ה"ג). וכתבו עוד: ומיהו לא אצטריך תנאה אלא לביטול קרקע אבל מה שהקרקע נפסדת בעמידתה בורה מדינא חייב, ולא מדין מזיק

1. חיבור זה היה בידי הבית יוסף, ואבד לאחר מכן.

דלא עדיף מכופת שורו של חברו ומת ברעב דפטור (סנהדרין עז, א), אלא טעמא משום דקביל עליה למפלחה שכך כותב לו אנא אניר ואזרע וכו'.

דהיינו אם אריס קיבל עליו במפורש לפצות את בעל השדה על הנזק שייגרם מאי־העבודה – חייב לשלם, ואם לא – פטור. וכן היא דעת הרמ"ה שהובאה בטור (חו"מ צה).

בשולחן ערוך (חו"מ שכח, ב) הובאה ההלכה בלשון המשנה (בבא מציעא קד, א) שהמקבל על עצמו לעבוד בשדה, ולא עבד – חייב לשלם. בשולחן ערוך לא צוין שמדובר במקרה שהיתה התחייבות לשלם. מכאן דייקן המפרשים (באר הגולה והגר"א) שאין צורך בהתחייבות מפורשת כדי לחייב על נזק.²

להלכה כותב שו"ת חוות יאיר (סימן קסח; הובא בפתחי תשובה קד, א) שהחייב תלוי במנהג, וכיום לא נהגו לחייב. ועל כן החיוב על הריווח הוא ככל "מבטל כיסו של חברו" שפטור עליו בדיני אדם, אם כי יתכן שחייב לצאת ידי שמים (ראו פתחי חושן נזיקין פרק ג, ליד הערה ע, שהביא שיש חולקים).

על כן אם השומר טוען שהאכיל את הפרה בהתאם להוראות, הוא פטור. ואפילו אם יבואו עדים מומחים מטעם הבעלים ויעידו שלא ייתכן שפרה לא תשמין כשמאכילים אותה כראוי, עדיין יהיה השומר פטור לפי המנהג שלא לחייב על מניעת הריווח שנגרם מחוסר הטיפול. אמנם לדעת חלק מהפוסקים עליו לשלם לצאת ידי שמים.³

2. שהרי השולחן ערוך אינו כותב "שכך כתב לו". בניגוד למה שמשמע בספר פתחי חושן נזיקין פרק ג, הערה ע, ד"ה ובסמ"ג.

3. הש"ך (חו"מ סא, י) כתב שמניעת רווח אינו נקרא הפסד, ולכן אין חיוב לצאת ידי שמים. וכן בית אפרים (חו"מ, כח). לעומת זאת, הב"ח (חו"מ לח, יז) כתב: "עבירה היא בידו ובכלל גזל את חברו". משמע שחייב לצאת ידי שמים. וכן כתב בשו"ת רדב"ז (א, פד).

לגבי שיעור החיוב בדיני שמים, יש להתייעץ עם בקיאים בתחום (ראו בבא מציעא קד, א; שו"ע חו"מ שכח, ב). ועל השומר לשלם את ההפרש בין מחיר הפרה כמו שהיא עכשיו, למחיר הפרה אילו הייתה עולה במשקל כפי שצפוי.

שכר השמירה – אם יתברר שהשומר לא טיפל כראוי בפרה, או שהשומר יודה בכך, הוא אינו זכאי לשכר עבור השמירה. דינו כדין אומן שפשע באומנותו, שמקבל את הסכום הנמוך מבין השניים: השבח שהשביחה הבהמה או ההוצאות שהוציא (ראו שו"ע חו"מ סימן שו). ובמקרה שלפנינו, כיון שהבהמה לא השביחה כלל, אין השומר זכאי לשכר.

ניהול כספי עמותה שנמצאים בידי עובד

במסגרת תפקידי החדש, בעמותת צדקה, עלי לקנות מדי פעם מצרכים שונים. באופן עקרוני הקניות, שמסתכמות לעתים במאות שקלים, מתבצעות באמצעות שיקים של העמותה. מנהל העמותה חושש שמא איאלץ לקנות משהו על חשבוני, ועל כן הוא נתן לי סכום של 1,000 ש"ח במזומן כדי שלא יקרה מצב שקנייה כזו תגרום לי לחסרון כיס. שאלותי הן:

1. האם מותר ורצוי לשים את הכסף הזה בפק"מ, כדי שלא יאבד מערכו ולא יתערבב עם שאר הכספים בעו"ש שלי?

2. אם כן, מה דינה של הריבית שתצטבר על הפק"מ?

במקרה זה יש לדון בשני מצבים: א. הכסף נמצא בידך לפיקדון – משמעות הדברים שהכסף שייך למפקיד, ואתה שומר עליו. ב. הכסף נמצא בידך כהלוואה – כלומר, הכסף שייך לך ובתמורה אתה חייב להחזיר סכום כזה.

א. אם הכסף נמצא בידך לפיקדון, מן הראוי שלא תערב אותו עם הכסף שלך (ראו בעניין זה למשל בשו"ת תשב"ץ ב, קלה; שו"ת מהרלב"ח, עא; שו"ת מהרשד"ם חו"מ סט; ועוד). כמובן, אם קיבלת רשות מפורשת מבעל הכסף לערב את כספו עם כספך, הדבר מותר.

אם שומר עירב את כסף הפיקדון בכספו שלא כדין, ואחרי כן הרוויח באמצעות הכסף המעורב – לדעת הרמ"א (חו"מ רצב, ז, בשם שו"ת הרשב"א א, תתקלח), זוכה המפקיד בריווח כי מן הסתם התכוון השומר להרוויח לטובת בעל הכסף. אמנם ראו בסמ"ע (שם, כ), בביאור הגר"א (שם, כט) ובנתיבות המשפט (שם, יב) שדחו את דברי הרמ"א או שהגיהו בדבריו, וסברו שהרשב"א דיבר על מקרה מיוחד, שבו היו הוכחות של ממש שהשומר מרוויח עבור המפקיד ואין ללמוד משם על כל אדם שמרוויח מכסף שתחת ידו באיסור (וראו בט"ז שיישב דברי הרמ"א על פי שיטת המהר"ם בשו"ת מהר"ם דפוס פראג, סימן תר).

אמנם בנדון דידן, מכיוון שלדבריך, אתה מפקיד את כסף הפיקדון בנפרד משאר הכספים, כדי שהכסף לא יאבד מערכו, ברור שהריווח שייך לבעל המעות (עיינו בספר צדקה ומשפט פרק ח, סעיפים י-יא).

ב. אם הכסף ניתן לך כהלוואה, שפירעונה יהיה בקניות עבור העמותה, אזי הכסף שייך לך, מותר לך לערב אותו עם שאר כספיך והרווחים ממנו שייכים לך.

הטוב ביותר הוא שתדבר עם מנהל העמותה ותסכם עמו את התנאים במדויק. במקרים כגון אלה עדיף לסכם את כל הפרטים מראש ובכתב, כדי להימנע מספקות ושאלות הלכתיות.

שואב אבק רגיש ויקר שהושאל וניזוק

עובד תחזוקה שאל שואב־אבק יקר־ערך ממשפחה בלא שידע את ערכו הרב. מחירו של שואב־אבק רגיל בשוק נע בדרך כלל בין 200 ש"ח ל-1,200 ש"ח, ושווי של המכשיר השואל היה 8,000 ש"ח. המכשיר התקלקל בידי השואל, ועלות התיקון הייתה יקרה ביותר – 1,800 ש"ח. לדברי הטכנאי, השואל השתמש במכשיר שלא כהוגן, ושאל לתוכו חלקי מתכת ובטון קטנים שקלקלו את המכשיר. ולכן, טוען המשאיל, על השואל לשלם את מלוא עלות התיקון. השואל טוען כי המכשיר ככל הנראה עדין ביותר, וכי

לא ידע כי הוא שואל מכשיר שיש להיזהר בו זהירות כפולה ומכופלת. לטענתו, שואב אבק רגיל איננו מתקלקל משאיבה של חלקי בטון ומתכת, וגם אם כן – עלות התיקון איננה כה יקרה, ואם היה יודע את שוויו של המכשיר, לא היה מעז להשתמש בו כלל.

שאלתי היא: האם יש במקרה כזה דין של "מתה מחמת מלאכה", ששואל פטור ממנה? האם ניתן לטעון שהמשאיל הכשיל את השואל וגרם לו הפסד, משום שלא העמיד אותו על טיב המכשיר?

ראשית יש לברר את השאלות העובדתיות: מהי הסיבה לנזק, האם מדובר במכשיר בעל רגישות יוצאת־דופן והאם היה זה שימוש רגיל ביחס לשואבי־אבק רגילים וביחס לשואב אבק כזה. בירור עובדתי ניתן לבצע אך ורק בדיון בפני בית דין.

בתשובה זו נתבסס על ההנחות הבאות: הנזק אכן נגרם מחמת חלקי הבטון והמתכת, מכשיר רגיל לא היה מתקלקל משאיבה כזו, עלות התיקון במכשיר זה יקרה יותר ממכשירים רגילים, השואל לא ידע שמדובר במכשיר יקר ורגיש.

בהתבסס על ההנחות האמורות, ניתן לקבוע שהשואל הזיק בידיו למכשיר המושאל, ולכאורה, עליו לשלם על הנזק, ככל מזיק. אלא שמכיוון שמדובר בחפץ מושאל יש לפטור את השואל משום "מתה מחמת מלאכה" – נזק שנגרם לחפץ המושאל עקב השימוש בו (שו"ע חו"מ ש"מ, א).⁴

אולם מכיוון שלטענת המשאיל, השואל השתמש במושאל באופן חריג, אין לומר שהחפץ "מת מחמת מלאכה" אלא מחמת שהשואל הזיקו. וכן נתבאר בשולחן ערוך (חו"מ ש"מ, ז) במקרה שאדם השאיל מעדר לחברו כדי לעבוד אתו "לפרדס זה", והשואל עבד אתו בפרדס אחר והמעדר ניזוק תוך כדי עבודתו, הרי הוא חייב לשלם ואינו נפטור מחמת "מתה מחמת מלאכה"

4. ראו הרב אהרן גרוסמן, ודרשת וחקרת, חלק ג, סימן כה, אות ו, שדן האם יש חיוב לצאת ידי שמים ב"מתה מחמת מלאכה".

(סמ"ע שמא, כ). הסמ"ע (שמ, ד) מוסיף שהחיוב נובע מהקשר בין השינוי לנזק, ועל כן אם לא ניתן למצוא קשר אין לחייב את השואל אף ששינה לפיכך, אם אדם שינה מהמלאכה המתאימה לחפץ וגרם בזה לנזק, הוא חייב ואין מקום לפטרו מדין "מתה מחמת מלאכה". יתירה מזו, הוא חייב לא רק מדין שומר אלא אף מדין מזיק ממש (פתחי חושן פקדון ושאלה פרק י, סעיף ט).

שלושה נימוקים נאמרו בטעם הפטור של "מתה מחמת המלאכה": הרמב"ן (בבא מציעא צו, ב, ד"ה הא) כתב שהמשאיל פשע שנתן רכוש שאינו מתאים לשימוש, וכן כתב הש"ך (חו"מ שמ, ה). לעומתו, כתב הרשב"א (בשיטה מקובצת ב"מ צו, ב, אבל הרשב"א) שהמשאיל מחל על נזקים אלה (וכן משמע משו"ע חו"מ שמ, ג; נתיבות המשפט שמ, ה). בספר מחנה אפרים (ה'י שאלה, ד) הסביר שכיון שהכלי לא יכול היה לעמוד בעבודה, הרי שזו שאלה בטעות, והשואל לא קיבל על עצמו אחריות למושאל.

כעת השאלה העיקרית היא, מי אחראי לכך שהשואל השתמש במכשיר באופן חריג, האם המשאיל שלא הזהיר את השואל, או השואל עצמו?

הרמ"א (חו"מ רצא, ד) פוסק על פי דברי המהרי"ק (קנה, ג) שאם ניתן חפץ לשומר והתברר שיש בשמירת החפץ קשיים שהשומר לא ידע עליהם ועל כן לא שמר כראוי, הוא יכול לומר שהייתה זו שמירה בטעות והוא פטור מלשלם במקרה של נזק שנגרם כתוצאה מחוסר השמירה. כך מצאנו בגמרא (בבא קמא מ, א) לגבי שומר על שור שהיה סבור שהשור תם ונמצא שהשור מועד, שפטור מהנזקים שהוא גרם.

בספר מחנה אפרים (שומרים יג) חולק על המהרי"ק וטוען שאם הנזק אינו קשור באופן ישיר למידע שנעלם מהשומר – השומר חייב. לדבריו, שומר השור בסוגית הגמרא הנ"ל פטור מנזקי שור המועד משום שהנזק הוא תוצאה ישירה של העלמת המידע על ידי המפקיד.

עולה מכאן שלכל הדעות במקרה שהנזק קשור במישרין למידע הנעלם, האחריות לא תהיה על השומר אלא על המפקיד שלא מסר את המידע

לשומר. ולפיכך יש מקום לשקול החלת דין "שמירה בטעות" במקרה זה ולפטור את השואל מהנזקים שנגרמו לחפץ.

אלא שעדיין הדבר אינו פשוט. בספר שער משפט (קפה, א) הוכיח מהסוגיה שתובא להלן שאחריות השומר תלויה בידיעת המפקיד (בבא מציעא מב, ב): אדם הפקיד שור ללא שיניים אצל רועה, הרועה לא שם לב למום, ולכן לא האכיל את השור באופן מתאים והשור מת. הגמרא פסקה שאם המפקיד לא ידע על המום, האחריות מוטלת על השומר והוא חייב לשלם. ואם המפקיד ידע על המום ולא גילה אותו יכול השומר לטעון לביטול השמירה. במקרה זה, המשאיל ידע על המאפיינים של המכשיר ולכן הוא אינו זכאי לפיצוי.

מדברי המהרי"ק, מקור דינו של רמ"א, שהשמירה בטלה במקרה של טעות, עולה שגם במקרה שהמפקיד לא ידע שיש בעיה – השומר פטור, ואם כן נדרשת הבחנה אחרת בין הדינים – מתי השמירה בטלה כמו במקרה של שור שנמצא מועד, ומתי השמירה אינה בטלה כמו במקרה של שור ללא שיניים.

בספר פתחי חושן (פיקדון פרק ב, הערה ב; וכן בספר הפקדתי שומרים עמ' סז) נטען שגם כאשר המשאיל לא ידע, השומר יהיה פטור כאשר ברור לכל שאילו ידע על המום לא היה מקבל על עצמו את השמירה. לפי זה נראה שאם יתברר שהשואל היה מוותר על שאלת המכשיר אילו היה יודע על מאפייניו הייחודיים, אזי הוא פטור גם אם המשאיל לא היה אמור להזהיר אותו.⁵

5. גם אם היה מקום לחייב את השומר, עדיין יש לדון בשיעור החיוב המוטל עליו. מהשו"ע ומהרמ"א (חו"מ עב, ח; רצא, ד) על פי דברי המרדכי (הגהות מרדכי בבא קמא, סימן רז) עולה שהשומר אינו מתחייב על דבר שהוא מעבר למה שקיבל על עצמו מתחילה. המהרש"ל בספר ים של שלמה (בבא קמא פרק ו, סימן לד) חולק עליהם ומחייב את השומר בכל התשלום וכן סבור קצות החושן (רצא, ד). כל הדיון קיים רק כאשר אין זה מצוי שהשווי של החפץ המושאל יהיה מעבר לחפץ אחר הדומה לו. על כן במקרה דנן, אם יתברר שהשואל היה אמור להבחין בערכו הגבוה

פיצוי עובד על גניבת חפציו

ש אני שוכר דירה. בדירה זו מתגוררים עובדי, וגם אני מתגורר בה מעת לעת. גנבים פרצו לדירה זו ולקחו מעובדי מספר פריטים. לדירה יש פוליסת ביטוח על שמי מאחר שאני השוכר.

שאלתי היא: האם עליי לפצות את עובדי בעלות המוצרים שנגנבו ולהתחשבן בעצמי עם חברת הביטוח? או שעליי להפנותם לחברת הביטוח ישירות.

בהמשך לאותו עניין, מה עושים במקרה שחברת הביטוח מבקשת קבלות על הפריטים שנגנבו ולעובדי אין, אך ברור לי שפריטים אלו קיימים ולא מפוברקים.

ת אם לא קיבלת על עצמך לשמור על רכושם, אינך חייב לעובדיך דבר. אדם שמלין אורחים או עובדים בביתו, אינו מקבל על עצמו בהכרח את השמירה על חפציהם (ראה שו"ע חו"מ רצא, ג). אף לרמ"א (חו"מ שצח, ה) שפוסק שהרשות הניתנת לאדם להיכנס לחצר חברו מחייבת את בעל החצר בשמירה על חפצי הנכנס, היינו דווקא לגבי נזקים שנגרמים מבעל החצר עצמו.

אמנם לשיטת הגהות אשר"י (בבא קמא ה, ג) רשות להכניס לבית שונה מרשות להכניס לחצר ולכל הדעות היא מחייבת את בעל הבית בשמירה. דעה זו הובאה על ידי הש"ך (חו"מ רצא, ח) ולכאורה כך דעתו להלכה. אולם בספר מחנה אפרים (שומרים ד) נטען שדעה זו לא נפסקה להלכה (ראו דיון נרחב על כך בספר "הפקדתי שומרים" מעמ' טז ואילך, ובפרט בעמ' לט). בענייננו שהעובדים הם הדיירים הקבועים בדירה נראה ברור שאין בעל הבית נעשה שומר על חפציהם. אף אם נחשב בעל הבית לשומר, יש לפטור אותו מאחריות מדין "בעליו עמו" – שומר שבעל הפיקדון עובד עבורו.

של המכשיר אזי הוא יהיה חייב בעלות תיקון של מכשיר יקר (ראה גם שו"ת נצח ישראל, ו).

לגבי התשלום מהביטוח על חפציהם, עליך לבדוק האם בחוזה שלך נאמר שהביטוח מכסה כל חפץ שנגנב מביתך, אם כן – עליך לטפל בגבייה עבורם משום השבת אבידה. אולם, אם על פי החוזה הביטוח מכסה את רכושך בלבד, אסור לך להגיש תביעה.

גיטרה ומגבר שניזוקו במהלך תקופת השאלה

שאלתי מחבר שלי גיטרה ומגבר לחזרות של הלהקה של בית-הספר. השארתי את הגיטרה והמגבר במקום שמור יחסית – חדר המוסיקה (רק למעט אנשים יש מפתח לשם), וזה היה ידוע לחבר שלי (למרות שהוא מעולם לא השאיר שם את הגיטרה שלו, אולם אי אפשר לדעת למה). השתמשתי במגבר רק פעם אחת, וראיתי שהוא לא נשמע טוב (המגבר די ישן), והחזרתי אותו למקומו. כמה ימים אחר כך החזרתי את הגיטרה והמגבר לחברי. כחצי שבוע לאחר מכן, התלונן חברי על נזק קל בגיטרה, ושהמגבר לא עובד בכלל, ודרש שאשלם לו 500 שקלים, בטענה שכך נראה לו שעולה הנזק. שאלותי הן:

א. מי אשם? האם אני אשם כיון שסוף סוף שאלתי את המכשיר והתחייבתי על כל הנזק? האם אחריותי מסתיימת בחזרת הכלים לידי? או שמא ברגע שגמרתי להשתמש בהם (גם לו היה מפתח לחדר המוסיקה)? האם אני יכול לטעון שמא זה קרה בחצי שבוע שאחרי? או שבגלל שברוב הזמן הציוד היה אצלי אז אני אתחייב (למרות שהבנתי שלא הולכים בדיני ממונות אחרי הרוב, וגם אין סוג כזה של רוב בזמן).

ב. אם אני חייב, איך נקבע כמה אשלם? מאוד הגיוני שיגידו בחנות שלא שווה לתקן ועדיף לקנות חדש, מה קורה אז, מי ישום את הנזק שבחפץ? מי ישלם על השומה הזו? אשמח אם תענו בהקדם, כיון שהנושא גורם למתח בינינו.

ת א. השואל חייב באחריות החפץ השאול עד שימסור אותו חזרה לידי המשאיל. אילו היית יודע בוודאות שקיבלת כלים תקינים (בכל אופן, ברמה מסוימת של תקינות), ואינך יודע בוודאות שהחזרת כלים תקינים, אתה חייב לשלם (שו"ע חו"מ עב, ל). אמנם אם התעורר ספק שמא הקלקול ארע לאחר שהחזרת את החפץ כשהוא שלם, אזי אתה פטור (קצות החושן עב, לא).

ב. התשלום ייקבע על פי ההפרש בין ערכו של הכלי לפני ששאלת אותו, לבין ערכו כעת (פתחי חושן פיקדון פרק ח, סעיף טו; ובהערה מט שם, הוא כותב שבנזקי שומרים אין המפקיד יכול לתבוע תיקון). השאלה כמה עולה מגבר חדש איננה חשובה לענייננו, כיון שהוא לא היה חדש כששאלת אותו, וכבר היה קרוב לסוף דרכו. מאידך, יש לקחת בחשבון שגם עכשיו הוא שווה משהו.

אם לא תגיעו להסכמה ביניכם, כדאי שתלכו לדין תורה בפני בית־דין שיהיה מוסכם על שניכם, בית־הדין יכריע בשאלת האחריות, וישום את הנזק. בכל מקרה, כיון שמדובר בחבר שעשה לך טובה, והסכים להשאיל לך חפץ יקר, ובעקבות כך הוא מוצא את עצמו ניזוק, אנו ממליצים שתנהג עמו לפנים משורת הדין, ותגיע איתו להסכמה.

שואל שאיבד מגנט תוך כדי שימוש

ש אדם השאיל לי מגנט לגב שאמור להיות מוצמד בעזרת סקוץ. תוך כדי עבודה איתו אבד לי המגנט. יש לציין שהמגנט לא היה חדש, אך לטענת הבעלים הוא מועיל כמו חדש. שאלתי היא, מה הדין? ברור לי שצריך להגיע לפשרה, אך שאלתי ברמה ההלכתית.

ת ראשית נציין שפרטים נוספים עשויים לשנות את הדין, כגון דרך האבידה וכדומה. באופן עקרוני שואל חייב בכל נזקי החפץ המושאל, למעט "מתה מחמת מלאכה", דהיינו נזק שנגרם כתוצאה מהפעלת המכשיר כדרכו. על כן הנך חייב באבידה (שו"ע חו"מ שמ, א).

יתכן שמחיר מגנט משומש פחות ממגנט חדש, על כן כדי להעריך את שיעור התשלום עליך לפנות לחנויות שמוכרים מגנטים כאלו ולברר מה שיעור ההוזלה המקובל עבור מגנט משומש.

חפץ שאבד

תוך כדי ארגון וסידור קיבלתי מחברי חפץ לשמירה. מכיוון שהיה לי צורך בדייט פנויות הנחתי אותו בפניה ליד מתקן כלשהו. לצערי רק כשראיתי את חברי שוב נזכרתי בדבר ובשוכי לאותה פניה לא מצאתי את החפץ. האם אני חייב להחזירו? אם כן, האם על ידי תשלום שווי החפץ או על ידי רכישת חפץ דומה?

כיון שלא קיבלת תמורה עבור השמירה אתה שומר חנם. שומר חנם חייב בפשיעה (שולחן ערוך חו"מ רצא, א). פשיעה פירושה שלא שמר על החפץ כראוי לו. על כן אם הנחת את החפץ במקום שאינו שמור יש בזה פשיעה. אף אם המקום שמור, עצם זה ששכחת לאחר מכן את החפץ עשוי להיחשב לפשיעה ולחייב אותך מנימוקים אחרים (פתחי חושן פיקדון פרק ג, הערה ד). על כן על פי הנתונים המעטים שנמסרו נראה שעליך לשלם את שווי של החפץ תוך התחשבות בכך שכבר היה משומש.

נרחיב מעט בעניין שכחה בשמירה. לכאורה, מצאנו בהלכה שתי התייחסויות שונות למי ששכח. מחד קובעת הגמרא ששומר שאינו יודע היכן הניח את החפץ חייב שכן "לא ידענא פשיעותא היא" (בבא מציעא לה, א; שו"ע חו"מ רצא, ז). מאידך לגבי נזיקין מצאנו שאדם, ששכח שיש אבן בחיקו וכשקם ממקומו האבן נפלה והזיקה, פטור מתשלומי חובל (ד' דברים) כיוון שהשכחה נחשבת כאונס (בבא קמא כו, ב; שו"ע חו"מ תכא, י').

יש מהפוסקים שחילקו בין שומר שמהות תפקידו לזכור ולא לשכוח ועל כן אם שכח חייב, לאדם שאינו עוסק בשמירה וגרם לנזק כתוצאה משכחה

שהוא פטור. ויש מהפורסקים שחילקו בין סוגי שכחה: שכחה של המקום בו הונח החפץ עצמו היא פשיעה, מכיוון שהיה עליו לתת את דעתו לזכור את המקום. לעומת זאת, אדם שהניח חפץ במקום שמור ושכח אותו שם, ולאחר מכן המקום נעשה לא־שמור ונגרם לו נזק איננו בגדר פושע.

דינו של השומר בשאלה הנדונה כאן תלוי במחלוקת זו. לדעת הסוברים שכל שומר חייב על שכחה הרי הוא חייב, ולדעת המחלקים בין סוגי השכחות לכאורה השומר כאן פטור, אם ברור לו שהניח את החפץ במקום שמור (ראו פירוט של השיטות בספר הפקדתי שומרים עמ' קלז ואילך). יש להוסיף על דבריו את פסקו של הראשון לציון הרב שלמה עמאר, שו"ת שמע שלמה ד, חו"מ, ד, שפטר שומר משכחה במקרה דומה, אם כי המליץ לו לפייס את המפקיד בתשלום חלקי).

יצירת השכירות והפסקתה

השכרת דירות נעשית בהסכמה בין המשכיר והשוכר, ולכן היא מושגת לא רק על ההלכה אלא גם על המנהג על פיו הסכימו הצדדים (ראו עוד בנספח בנוגע למנהג המדינה). לעתים ההכרעה תיפול על פי המנהג הנפוץ ולעתים על פי פסיקה הלכתית.

הטעיה בחוזה שכירות

ש כשרצינו לשכור דירה, החלטנו אני ואשתי שנשלם עד סכום של \$550 לחודש. הגענו לדירה שבעליה לא הסכים לרדת מסכום של \$590. אמרנו שנסכים אם חיוב הארנונה יהיה על חשבוננו והוא אמר שמכיוון ששנינו סטודנטים, נצטרך לשלם סכום זניח – בערך 80 ש"ח.

הסכמנו וחתמנו על חוזה בו כתוב שתשלומי הארנונה יהיו על השוכר. אולם, מתברר שאין הנחה גורפת לסטודנטים אלא על פי הכנסת הדייר בחודשים אוקטובר, נובמבר ודצמבר האחרונים. בחודשים האלו עבדנו ואע"פ שכיום איננו עובדים, איננו זכאים להנחה. האם נוכל לתבוע ממנו לשלם את הארנונה, שהרי חתמנו על החוזה על סמך דבריו?

ת אם היה ברור מראש לשני הצדדים שהעסקה נעשית מטעם מסוים, בטל הטעם – בטלה העסקה (כתובות צז, א; קדושין נ, א; שולחן ערוך חו"מ רז, ג). לכן, אם במהלך המשא ומתן היה ברור למשכיר שאם אין הנחה בארנונה אינכם מעוניינים בעסקה, השכירות בטלה.

אם תבקשו לבטל את השכירות, יהיה עליכם לשלם על התקופה שכבר גרתם בבית כפי שמקובל לשלם עבור בית כזה במקום כזה (אין משמעות למה שסיכמתם, כי, כאמור לעיל, הסיכום שביניכם בטל ומבוטל).

אינכם יכולים להכריח את בעל הבית להשכיר לכם את הבית בסכום נמוך ממה שהוא דרש, או לשלם את הארנונה, כיוון שהוא מעולם לא הסכים לעסקה בתנאים כאלה. אבל אתם יכולים לבטל את החוזה. יתכן שאם תבואו לבעל הבית ותאמרו לו שאתם מבטלים את השכירות, הוא יסכים להתפשר על חוזה שכירות חדש בסכום נמוך יותר.

הפרת חוזה שכירות

ברשותנו דירה להשכרה, חתמנו חוזה עם שתי סטודנטיות (אחיות) שרצו לשכור את הדירה. במועד חתימת החוזה, נכחו אחת מהן ואביה, וסיכמנו שהן מקבלות את הדירה כמו שהיא ללא תוספות, ושהתשלום ייעשה על ידי שיקים שיינתנו מראש לכל חודש. במועד הכניסה לדירה ביקשנו את השיקים, והן טענו שסוכם בינינו שכל חודש הן יתנו שיק אחד ולא את כל השיקים מראש (אני יודעת שלא הייתה פה אי הבנה אלא מישהו מסוים גרם להן להימנע מכך).

לאחר ויכוחים רבים התברר שהן "לא רוצות להתחייב", ולכן לא רוצות לתת את השיקים מראש. הן החליטו לבטל את החוזה, ואז אמרנו שאנחנו מסכימים לכך שישלמו כל חודש ומסכימים לכל התנאים שלהם למרות שבחתימת החוזה סוכם אחרת. בסופו של דבר הן ביטלו את החוזה ולא נכנסו לדירה.

לנו נגרם נזק גדול כיוון שבינתיים כל הסטודנטים שכרו דירות (ההשכרה באזורנו מתבססת בעיקר על סטודנטים), עבר חודש ועדיין לא הצלחנו להשכיר, ולכן אנו פונים למתווך (משמעות הדבר, הפסד חודש השכרה בגלל עלות דמי התיווך). העניין הוא שבחתימת החוזה הן נתנו לנו את התשלום הראשון והן רוצות את כולו בחזרה.

רציתי לשאול מה עלינו לעשות? לנו נגרם נזק משמעותי (שלא לדבר על כל עוגמת הנפש), ומצד שני אנו לא מעוניינים להחזיק כספים שלא מגיעים לנו בדין.

ת אתם לא צריכים להחזיר את הכסף שבידכם, וזאת משתי סבות:
 א. מכיוון שהן חתמו על חוזה, הן התחייבו בכל האמור בו (אף אם החוזה אינו מנוסח על פי כללי ההלכה יש לו תוקף משום "סיטומתא"). על כן הדירה אכן מושכרת לסטודנטיות, והן יכולות להיכנס אליה. בשו"ע (חו"מ שיב, ז; שטז, א) נפסק שמי ששכר בית לזמן קצוב, הבית שכור לו עד תום הזמן, ולכן אם הוא יוצא מהבית באמצע התקופה, אף שבעל הבית יכול להשכיר אותו לאחר, עליו לשלם עבור כל התקופה.

ב. גם אם לא נחשיב אותן כשוכרות יש לחייבן. כיון שנפסק שאם שוכר חזר בו, וגרם לכך שהמשכיר לא ימצא שוכר אחר למשך תקופה מסוימת, הרי שהשוכר חייב לשלם דמי שכירות עבור אותה תקופה (שו"ע חו"מ שיב, ז). נחלקן אחרונים האם לנכות שכר בטלה מדמי השכירות (קצות החושן שטז, א; נתיבות המשפט שטז, ב), שהרי הדירה לא יושבה בפועל והייתה לבעל הבית אפשרות להשתמש בה לצרכיו. מכיוון שהשיקים בידכם אינכם חייבים לנכות מהם את דמי הבטלה, אלא אם כן יציעו לכם שיקים חלופיים בסכום נמוך יותר.

אמנם יש מי שאומר שבמקום שקשה למצוא שוכרים, גם אם השוכר חזר בו הוא אינו חייב לשלם את ההפסד, כי ממילא המשכיר לא היה מוצא שוכר אחר. אך כאמור לעיל בסעיף א במקרה המתואר כאן השכירות כבר חלה. מלבד זאת הכסף כבר בידכם, וכן בשעה שהשכרתם את הדירה היו הרבה שוכרים פוטנציאליים שכעת אינם (וראו מה שהאריך בכל זה בספר עמק המשפט שכירות בתים ח-ט).

אגב, נראה שגם החוק קובע, שמרגע שהצדדים חתמו על חוזה הם מחויבים לעמוד בו, או למצוא למשכיר פתרון אחר.

עיכוב מסירת המושכר עקב מלחמה

ש רכשנו בית מקבלן ומסיבות שונות החלטנו להשכירו. כאשר נחתם החוזה הבהרנו לשוכרים שהחוזה מותנה בסיום התחשבנות עם הקבלן וכי הבית

עוד לא מוכן סופית, אך בנייתו אמורה להסתיים בזמן. במהלך החודש שלפני תאריך תחולת החוזה פרצה המלחמה ועקב כך לא חוברו מים וחשמל לדירה (כל שאר הפרטים כבר מוכנים). השוכרים ביקשו להיכנס לבית בזמן המלחמה או לפחות לאחסן שם את חפציהם למרות המצב. במאמץ עילאי נפגשנו עם הקבלן במרכז הארץ (כיון שגם אנו וגם הקבלן מהצפון) על מנת לסכם בינינו את התשלום ולקבל מפתח לדירה. יצוין כי לקחנו על עצמנו סיכון כלכלי בשבילם, כיון שבקבות זאת היינו חייבים לתת לקבלן את הכסף בשיקים ולא להפקיד לחשבון הפרויקט, כמו כן עצם זה ששילמנו את הכסף לפני שקיבלנו את מלוא התמורה מהקבלן הוא סיכון. לאחר המלחמה חלפו מספר ימים עד שחוברו המים, החשמל עדיין לא חובר, אך הקבלן מבטיח לחברו בשבוע הקרוב. בעקבות כך רצו השוכרים לבטל את החוזה וביקשו שנחזיר להם את הכסף של השכירות עד האגורה האחרונה, כיון שלמעשה הם קיבלו בית ללא חשמל ומים. שאלותי הן:

א. אני מבינה את הצד שלהם, אך האם אין אנו זכאים לפיצוי כלשהו על ביטול העסקה? הם טוענים שאנחנו הפרנו את החוזה כי אין חשמל ומים, אבל הייתה מלחמה ואנו לא אשמים בכך שהדברים התעכבו.

ב. האם על חודש ימים שבהם אחסנו השוכרים את חפציהם בדירה שלנו לא מגיעה לנו תמורה כלשהי?

ג. בנוסף על כך ברגע שהחליטו לעזוב ביקשנו מהם לעשות זאת במהירות האפשרית אך הם מתעכבים. האם מגיע לנו משהו על הימים הנוספים?

היינו מוכנים להתפשר איתם, אך הם לא מוכנים לשלם לנו אגורה. יצוין כי החלטנו למחול להם ולהחזיר להם את כספם לפני משורת הדין אך עדיין ברצוני לדעת היכן האמת עומדת.

א. השוכר רשאי לבטל את החוזה עקב אי התאמת המושכר לשימוש, שהרי סוף סוף המשכיר לא מילא את חובתו ולא העמיד בפניו בית ראוי לשימוש בזמן שנקבע, אף שהעיכוב ארע באונס. דין זה מבוסס על הכלל שקבע

ת

הש"ך (חו"מ כא, ג): "אונס רחמנא חייביה – לא אמרינן" וכפי שהסביר זאת קצות החושן (כא, א):

וכללו של דבר, בכל מילי בין בקידושין בין בשידוכין בין בשאר עניינים, כל שלא נתקיים התנאי - אין שכנגדו מחויב לקיים את חיובו שנתחייב לו על פי קיום התנאי כיון שלא נתקיים. וכן משמע מדברי הש"ך דגם בשידוכין אם היה עיקר השידוכין על תנאי זה דוקא, ולא נתקיים התנאי אפילו על ידי אונס, אין שכנגדו מחויב לקיים השידוכין וזה ברור ופשוט.

כלומר, המתחייב בתנאי אינו צריך לקיים חובתו כל עוד לא קיים התנאי מאיזו סיבה ואפילו מחמת אונס. ולכן במקרה זה השוכרים פטורים מההתחייבות שלהם.

ב. על השוכרים לשלם שכר דירה על השימוש בדירה כמחסן, כפי שמקובל לשלם על שימוש מעין זה, כיון שבסופו של דבר הם נהנו מהדירה (שו"ע חו"מ רסד, ד; שם שסג, ו).

ג. אתם יכולים לדרוש מהשוכרים תשלום שכר דירה מלא על כל עיכוב בפניו מרגע שהם החליטו שלא לשכור את הדירה (שו"ע חו"מ שסג, ו). אף שמחלתם להם, והם פטורים מלשלם על העבר, מכאן ולהבא תוכלו לדרוש תשלום.

ויכוח על ביטול חוזה שכירות

ש אני ואשתי חתמנו בסוף מרץ חוזה סטנדרטי לשכירת דירה. הוספנו בחוזה סעיף שבכל אי הסכמה בינינו לבין המשכיר הדיון יובא לבית דין רבני להכרעה, ולא לבית משפט אזרחי. בחוזה לא מצוין תאריך כניסה לדירה, מכיוון שכרגע אנו שוכרים דירה אחרת, ולכן הסכמנו שתוך כמה ימים, לפי דרישת בעל הדירה הנוכחי, נודיע על תאריך הכניסה. במעמד החתימה המשכיר קיבל מאיתנו שיקים עבור כל תקופת השכירות, כולל שטר ערבות. וכך היה, כעבור שלושה ימים הודענו שבתאריך 1/6/07 אנו ניכנס לדירה, והמשכיר הסכים!

כעבור 10 ימים המשכיר בא אלינו בדרישה שניכנס לדירה בתאריך 1/5/07, כיוון שהשוכרים הנוכחיים שלו מעוניינים לעזוב. אנחנו לא הסכמנו והוא דרש שנתגמש כלומר נשלם שכירות עבור חצי חודש והם ישלמו חצי חודש, ואם לא נסכים, הוא יבטל את החוזה כי יש לו שוכרים אחרים שמוכנים להיכנס לדירה בתאריך 1/5/07. אנחנו השבנו לו שאנחנו לא מוכנים לפשרה ואם הוא מעוניין להשכיר לאחרים, הוא מוזמן לעשות כן ואין לנו שום טענה כלפיו.

למחרת התקשר המשכיר ואמר שאם אנחנו מעוניינים לחזור "לחוזה המקורי" (כלשונו) כלומר להיכנס בתאריך המוסכם 1/6/07 הוא מסכים. אנחנו השבנו לו שמכיוון שהוא חזר בו מהחוזה אנחנו לא מעוניינים לשכור ממנו את הדירה!

כרגע הוא מחזיק בשיקים שלנו והוא דורש מאיתנו לשלם לו אם לא ימצא שוכרים שייכנסו בתאריך 1/6/07 (זה התאריך המקורי) על כל נזק שייגרם מכך (שכירות, ארנונה וכו'). אנחנו הודענו לו שמכיוון שהוא ביטל את החוזה מלכתחילה ולא הסכמנו לקבל את החוזה שוב (גם בתנאים המקוריים) אנחנו לא מחויבים לו! מה ההלכה בעניין זה?

ת ניתן לסכם את מהלך העניינים כך: בין שני הצדדים נחתם חוזה. המשכיר ניסה לשנות את תנאי החוזה ולהקדים את מועד החיוב של השוכרים, אולם השוכרים סרבו. בתגובה אמר המשכיר שהוא יבטל את החוזה, והשוכרים השיבו שאין להם התנגדות. כעת המשכיר מעוניין לקיים את החוזה והשוכרים מעוניינים בביטולו. השאלה היא האם החוזה התבטל?

על מנת להכריע בשאלה זו יש לשמוע את טענות שני הצדדים, ועל כן יש לפנות לבית דין. אולם, במסגרת זו ניתן להתייחס לעקרונות ההלכתיים במקרים כאלה. ראשית יש לדעת האם המשכיר ביטל את החוזה או שמא רק איים לבטל את החוזה.

לפי התיאור שלכם המשכיר איים לבטל החוזה (בשאלה נכתב בלשון עתיד: "יבטל את החוזה") כיון שיש לו שוכרים אחרים, ואתם, השוכרים, אמרתם שאין לכם התנגדות. כלומר, לא אמרתם לו בבירור שהחוזה מבוטל, אלא רק מחלתם על מה שמגיע לכם על פי החוזה. כמו כן, אילו הייתם מבטלים את החוזה היה עליכם לבקש את השיקים בחזרה.

לאור זאת, החוזה שחתמתם מחייב אתכם כשוכרים מכיוון שיש בו התחייבות של שני הצדדים (שו"ע חו"מ שיב, א; וראו פתחי חושן שכירות פרק ב, סעיף ב, ובהערה ז פרטים רבים בדין זה).

אי הבנה לגבי תחילת השכירות

אנחנו זוג שרוצים לשכור דירה בירושלים. הגענו לדירה שיש בה שוכרים ואיתם דיברנו על הדירה. השוכרים אמרו לנו שהם עוזבים בתאריך מסוים, ממש בתחילת החודש, אף שיש להם עוד כמעט חודש לפי החוזה עם בעל הדירה. הדירה התאימה לנו אבל התאריך היה מוקדם מדי עבורנו, כי רצינו את הדירה רק מאמצע החודש. השוכר אמר לי שאם אנחנו לא נשלם להם את ההפרש בין הזמן שהם עוזבים לזמן שאנחנו רוצים להיכנס, הוא ימצא שוכר אחר.

דיברנו עם בעלת הדירה והיא הסכימה שאנחנו ניכנס באמצע החודש והשוכר ישלם עד אז. למחרת התקשר אלינו השוכר ואמר משהו שלא כל כך הבנו, אבל כיוון שדיברנו עם בעל הדירה, אמרנו לו שאנחנו מסכימים למה שהוא אומר, רק כדי שלא ימצא שוכר אחר. מסתבר שהוא רצה שנשלם לו את ההפרש בין הזמן שהוא עוזב לבין זמן הכניסה שלנו (מתחילת החודש ועד אמצע החודש). דבר זה אסור על פי החוזה שלו, שכן ברגע שאנחנו נשלם לו את ההפרש זה כאילו הוא משכיר לנו את הדירה. מה גם שלא הבנו מה הוא אמר, ובנוסף אמרנו שאנחנו מסכימים רק כדי שלא ימצא שוכר אחר וכדי שלא "ישגע" אותנו. האם אנחנו צריכים לשלם לו את ההפרש?

ת על מנת לבחון את חובתכם כלפי השוכרים הנוכחיים, יש לשאול האם האמירה שלכם מהווה התחייבות לשלם החל מראשית החודש.

ההלכה קובעת שהתחייבות שמלווה במעשה קניין – מחייבת (שו"ע חו"מ ס, ו). הרמב"ם (מכירה יא, טו) כתב שאדם שאמר "הורו עלי עדים" שאני "חייב לפלוני" כסף – הרי הוא חייב, וכן פסק שו"ע (חו"מ מ, א).

לכאורה קשה על השו"ע (חו"מ ס, ו) מדוע כתב בשם בעל התרומות (וכן כתב הרמב"ן כתובות קא, ב, ד"ה אי) שיש צורך במעשה קניין כאשר אדם אומר שהוא מתחייב לחברו כסף ולא הסתפק בהתחייבות בפני עדים (וכן הקשה הש"ך חו"מ ס, כו). קצות החושן (שם, ח) תירץ שגם לדעת הרמב"ם והשו"ע אמירה בפני עדים יוצרת חיוב רק כאשר היא נאמרת בלשון "חייב", אבל באמירה בלשון "מתחייב" נדרש גם מעשה קניין (וראו עוד פתחי חושן קניינים פרק יח, סעיף ג).

לכל הדעות, במקרה הנדון אין לאמירה תוקף של התחייבות כיון שהיא נאמרה בלשון הווה, ללא מעשה קניין ושלא בפני עדים.

כעת עולה השאלה השנייה: האם האמירה שלכם מחייבת אתכם בגלל שהשוכרים הנוכחיים הסתמכו עליה והדבר גרם להם נזק (ראו רמ"א חו"מ יד, ה), כיון שהם יכלו למצוא שוכר מראשית החודש (בתנאי שאכן ההסכמה שלכם גרמה להם להפסיד שוכר אחר).

מי שהבטיח דבר לחברו ובגלל כן נמנע הלה מלעשות פעולה לטובתו והפסיד כסף, חייב כדין מזיק, אם הודיע הניזק שהוא נמנע מהפעולה בגלל ההבטחה (שו"ת אבן יקרה ג, קמה; הובא בפתחי חושן נזיקין פרק ג, הערה סד).

לפיכך, אם היה ברור לכם שהסכמתכם תגרום לכך שהוא יימנע מלחפש שוכר אחר (כפי שעולה משאלתכם), אזי אתם חייבים לשלם לו עבור חצי חודש. הסכמתכם מחייבת למרות שחשבתם שאינכם מבינים את דבריו (דברים שבלב אינם דברים, שו"ע חו"מ רז, ד). מצבכם דומה לחתן שטוען

שלא הבין מה הייתה התחייבותו בחופה, שדבריו אינם מתקבלים (שו"ע אבן העזר סו, יג; חו"מ סא, יג, ואילך).

אופציה בשכר דירה

שכרנו דירה לפני שנה מתושב חוץ על ידי חבר שלו שאחראי על השכרת הדירה. הנוסח בחוזה לא ברור ואני מצטט: "אני הח"מ שוכר את דירת פלוני ע"י ב"כ פלוני מיום 1.07.07 עד 30.06.08, כאשר בסיום התקופה תינתן אופציה להאריך את משך השכירות לפי בקשתי לעוד מספר חודשים, או לשנה נוספת." הסעיף נוסף בכתב יד על פי בקשתי, כאשר חשבתי שאני חותם על אופציה לשנה נוספת ומקבע את דמי השכירות, וחתמנו על השינוי בראשי תבות.

כמו כן נכתב: "הסכום המוסכם לתשלום לחודש הינו \$920 במטבע ארה"ב או לפי שער קניית מטבע ארה"ב". החוזה אינו חוזה סטנדרטי ולא נוסח על ידי עורך דין, אלא על ידי בא"כ המשכיר בקווים כלליים. בחוזה לא מוזכר שום דבר ביחס לתחולת או אי תחולת חוק הגנת הדייר, וכן לא מוזכר שום דבר ביחס להודעה מוקדמת על פינוי הדירה או עזיבה משום צד, למעט מה שצוין לעיל.

בא"כ המשכיר דרש את התשלום בפועל בדולרים בשל היות המשכיר תושב חוץ. עמדנו בכל תנאי השכירות ובכל ראשון בחודש התייצבתי לשלם את דמי השכירות בדולרים. לפני כ-3 שבועות אשתי התקשרה אליו ביחס לתיקון מסוים בדירה והוא אמר לה שהוא מתכנן לקבוע שער דולר גבוה יותר בשנה הבאה וביקש שאתקשר אליו, לא התקשרתי. בראשון לחודש הבא שילמתי לאשתו כהרגלי את דמי השכירות (בדרך כלל הוא אמר לי להביא אליה הביתה) בערב הוא התקשר ואמר שהוא מעוניין לקבע את שער השכירות לפי $4=\$1$ שקלים. כשניסיתי להתווכח וטענתי שיש לי אופציה הוא אמר שאלו מעין תחנות יציאה, והוסיף שהמחיר עלה וכולם מעלים, ואם אני לא מסכים עלי לפנות את הדירה תוך 3 חודשים.

מה הדין במקרה זה? וכיצד ראוי לנהוג? אני מסכים ששווי השכירות הריאלי השתנה, והייתי משלם כמו שהוא דורש אלא שיש לי חוזה חתום.

ת אופציה פירושה שלשוכר יש זכות להחליט האם הוא מעוניין להמשיך ולשכור את הדירה לתקופה שהוגדרה (במקרה זה, עד שנה) בסכום שנקבע מראש (ראו, קידושין כו, א, "אי בעינא בכספא איקניי"; שו"ת ריב"ש, ש, רנז). בדרך כלל כשכר הדירה שנקבע בתחילת השכירות (עמק המשפט ה, פרק יח, ראו עוד בספר שמרו משפט (זעפרני) ב, נד – שמתלבט אם אפשר לחייב בדיוק כמו בתקופה הראשונה, ומציע פשרה. ונראה שהנוהג הוא שלשוכר יש זכות לשכור במחיר שסוכם בתחילה). על פי הנתונים שאתה מתאר יש לך זכות להמשיך ולשכור את הדירה למשך שנה נוספת באותו מחיר. יש כותבים שאם תקופת האופציה לא סוכמה מראש, אזי מקובל שהיא זהה לתקופת השכירות המקורית (עמק המשפט שם).

תנאי השכירות

השארת דירה לא נקיה על ידי השוכר

ש דירת נופש הושכרה למשפחה עם ילדים קטנים. השוכרים מיהרו לצאת מן הדירה ולכן לא הצליחו לעשות סדר מינימאלי, והדירה נעזבה עם בלגן גדול.

השאלה היא עד היכן מגיעה אחריות שוכר הדירה לדאוג לניקיון הדירה, או שמא על בעל הדירה לדאוג לניקיון חוזר של הדירה כחלק מן השירות?

ת לפי המתואר בשאלה מדובר בדירה שמושכרת לנופש באופן קבוע מדי שנה, על כן יש לבחון את התנאים שנקבעו בחוזה בין בעל הדירה לשוכר ואת הנוהג המקובל בהשכרה מעין זו.

מעיקר הדין נראה ששומר חייב לנקות את החפץ בטרם יחזירנו לבעליו. כך כתב בספר נתיבות המשפט (שמ, ד), על פי הכתוב במסכת נידה (נח, א).

אולם, נראה שהמנהג הוא שבעל הדירה אחראי על תחזוקת הדירה. על כן לכלוך ואי סדר נכללים בתחום אחריותו של בעל הדירה כלפי השוכרים.

גם אם נאמר שהשוכרים חייבים לנקות בצאתם מהדירה, הרי ששוכרים חדשים זכאים לקבל את הדירה כשהיא נקיה מידי הבעלים ואין להם עסק עם הדיירים הקודמים. אמנם, בעל הדירה יכול לתבוע את הדיירים הקודמים, אם הם לא עמדו בתנאי השכירות.

מזוזות בדירה שכורה

ש ברצוני לברר, האם מותר להוריד מזוזה מבית שאני שוכר לאחר תום תקופת השכירות? אני שוכר דירה שאין בה מזוזות כרגע, האם חובת התקנת המזוזות חלה עלי או על בעל הבית (אגב, הוא דתי). בבית יש חמישה

מקומות החייבים במזווה, ואם אני שם את כולם על חשבוני זה עולה 800 ש"ח בקירוב, (כמעט כמו שכר דירה חודשי). אם אני רשאי לקחת אותן איתי אחר כך, אני מוכן להשקיע אפילו במזווה מהודרות, ואם לא, אין לי בעיה להשקיע במזווה מהודרת בכניסה לבית, והשאר יהיו עליו, האם יש לכך תשובה בהלכה?

ת הלכה פסוקה היא שבדירה מושכרת חובת התקנת המזווה מוטלת על השוכר (בבא מציעא קא, ב; רמב"ם תפילין ומזווה וספר תורה ה, יא; שו"ע חו"מ שיד, ב). כאשר השוכר עוזב את הדירה הוא אינו רשאי להסיר את המזווה (רמב"ם שם; שו"ע יו"ד רצא, ב). הרמ"א (שם) הוסיף שעל השוכר שיבוא אחר כך לשלם לשוכר הראשון עבור המזווה.

נחלקו ראשונים האם מותר לשוכר להסיר מזווה כשהוא עוזב דירה, על מנת לקובען במעונו החדש: בתוספות במסכת שבת נזכרה מחלוקת בעניין (תוספות שבת כב, א, ד"ה רב) ובמסכת מנחות (תוספות מנחות מא, ב, ד"ה ורב) נטו התוספות לאסור גם כשמעביר את המזווה לבית אחר, וכן דעת הריטב"א (בבא מציעא קב, א, ד"ה לא). לעומת זאת, דעת השאלתות (פרשת שלח) והגאונים (הובאו בריטב"א שם) להתיר. המחלוקת הובאה במגן אברהם (או"ח טו, ב).

בראשונים נאמרו שני טעמים לאיסור הסרת המזווה: ריטב"א (שם) – משום סילוק "קדושת השכינה". התוספות (שם) – משום שמירת בני הבית. השלכה מעשית לחילוק בין הטעמים תהיה בבית שלא ישמש למגורים לאחר צאת השוכר: לפי הדעה שמנמקת את האיסור בשמירת בני הבית, ניתן יהיה להסיר את המזווה.

בשו"ת חלקת יעקב (יו"ד סימן קס) דן בסוגיה זו, וזה סיכום דבריו:

1. חובת קביעת המזווה מוטלת על השוכר ומעיקר הדין אין להסיר מזווה, והשוכר הבא צריך לשלם לשוכר שעוזב עבור המזווה.

2. כאשר השוכר הבא לא מעוניין לשלם, ניתן לסמוך על המקלים להוריד מזוזה כאשר מעבירה לבית אחר, ובוודאי ניתן להקל כדעה זו, כאשר הבית נותר ריק ולא נכנסים אליו דיירים חדשים.
3. אם הבית יושכר לגוי ניתן לקחת את המזוזה גם אם לא מעבירים את המזוזה לבית אחר (בבא מציעא קב, א; שו"ע יו"ד רצא, ב).
4. ניתן להחליף את המזוזות המהודרות במזוזות פשוטות כשרות (בספר פתחי חושן שכירות פרק ו, הערה ו, כתב שעדיף להתנות זאת מראש), וטוב שהסרת המזוזות תיעשה לשם בדיקתן ולאחר מכן כבר ייקבעו מזוזות פשוטות במקומן.
5. כאמור, השוכר הבא צריך לשלם על המזוזה. אמנם מסתבר שאפילו אם השוכר הראשון השאיר מזוזות מהודרות, לא ניתן לחייב את השוכר החדש לשלם יותר משוויין של מזוזות פשוטות, כיון שיכול היה להיפטר בכך.

התייחסות למזוזות בחוזה שכירות דירה

ש אני רוצה לשכור דירה בבניין חדש. בדירה אין מזוזות, והמשכיר (אדם דתי) אמר לי שזאת בעיה שלי, ואם אני רוצה אני יכול לשים מזוזות. שאלתי רב, והוא אמר לי שאם אני אשים מזוזות אני לא אוכל להוריד אותן כשארצה לעזוב. מה אני יכול לעשות?

ת שאלתך נוגעת לשני תחומים: האחד, דיני מזוזה, והשני, דיני ממונות. בדיני מזוזה יש הבדל בין אם השאלה נשאלת מראש (לכתחילה) או לאחר מעשה (בדיעבד). כיון שאתה שואל מלכתחילה הרי שיתכן שניתן למצוא פתרון ממוני שימנע את הבעיה בדיני מזוזה. אכן, מן הדין על השוכר להתקין מזוזות (שו"ע חו"מ שיד, ב), ואסור לו להסירן כאשר הוא עוזב (שו"ע יו"ד רצא, ב). על פי הדין יכול השוכר לתבוע את שווי המזוזות ממי שיבוא אחריו (רמ"א שם).

אלא שלכתחילה ניתן לקבוע בחוזה שכשהשוכר יעזוב, המשכיר יתקין מזוזות או יפצה את השוכר בעבור המזוזות שהוא משאיר בדירה. דוגמה לסעיף כזה ניתן לראות בחוזה שכירות דירה של מכון משפטי ארץ (משפטי ארץ ג, עמ' 535).

מועד תשלום דמי שכירות

ש מה נכון יותר מבחינה הלכתית? לשלם דמי שכירות ורק אחר כך להשתמש בנכס, למשל לשלם בתחילת החודש על החודש הבא, או לשלם בסוף החודש על החודש שעבר, בהנחה שהשיק נמסר לבעל הנכס בתחילת החודש עם תאריך לסוף החודש. או שאולי יש אפשרות נוספת? השאלה חשובה, כיוון שבהתאם לתשובה ינוסח החוזה.

ת הכלל הקובע להלכה הוא ששכירות אינה משתלמת אלא לבסוף. כך נאמר בגמרא בכמה מקומות, וכן פסק שו"ע (חו"מ קכו, יח). כלומר: זמן התשלום הוא בתום תקופת השכירות (בסוף כל חודש או בסוף השנה).

כמקובל בדיני ממונות, גם הכלל הזה הוא ברירת מחדל, היות שהמשכיר והשוכר יכולים לסכם ביניהם כל תנאי שיראה להם. כיון שהמועד לתשלום השכירות מעיקר הדין הוא בסוף הזמן, יכול המשכיר להציע מחיר זול יותר בתשלום מוקדם והתשלום הגבוה המקורי לא ייחשב כריבית (שו"ע יו"ד קעו, ו). נציין עוד, שלדעת הרבה פוסקים גם בשכירות יש איסור מהתורה לאחר את תשלום השכר מעבר למועדו כאשר המשכיר תובע אותו, שנאמר: "לא תלין פעולת שכיר" (ראו פתחי חושן שכירות פרק ט, הערה יז), ועל כן אין לחרוג מהזמן שסוכם.

לגבי ניסוח החוזה יש להעיר שמקובל לשלם לכל המאוחר בתחילת החודש, כיון שלשוכר יש עדיפות על פני המשכיר בכך שהוא נמצא בנכס ומשתמש בו.

השכרת משנה בקיץ

ש אנו מתגוררים במקום שבו ניתן להשכיר את הדירה לפי ימים בחודש של החופש. אולם, בעל הדירה אינו מאשר זאת מכיוון שכתוב בחוזה שאיני רשאי להשכירה לאף אחד אחר. שאלתי היא, האם מה שנכתב בחוזה מדבר על תקופה כזאת? והאם שייך להגיד לשוכר כי אנו משכירים לו את רשות השימוש ברהיטים ובדירה הוא ישתמש כאורח?

ת אינך יכול רשאי להשכיר את הדירה לזרים, ואין זה משנה איך תגדיר את זה, שכן הבעלים גילה את דעתו בחוזה שהוא לא נותן לך רשות לעשות זאת, והחוזה מחייב (ראו פתחי חושן הלכות שכירות פרק ד, סוף הערה כב, שפסק כן אפילו כאשר הדבר לא נכתב במפורש בחוזה).

סירוב השוכר לפינוי המושכר

ש אדם שחוזר השכירות שלו נגמר ובעל הבית רוצה שהוא יתפנה כיוון שלטענתו הוא מעוניין לשפץ את הדירה, האם מותר לשוכר להישאר בדירה עד שיפנו אותו בצו בית משפט כיוון שהוא מתקשה למצוא דירה אחרת?

ת על אותו אדם לעמוד בחוזה ולפנות את הבית ואסור לו לגור בבית חברו ללא רשות, אפילו אם הבית איננו עומד להשכרה (רמ"א חו"מ שסג, ו). יתירה מזו, בשולחן ערוך (חו"מ שיב, ח) נאמר שניתן להוציא את השוכר בתום החוזה: "ואפילו כלה הזמן באמצע ימות הגשמים". גם אם לא נכתב בחוזה ויתור על זכויות "שוכר מוגן", המנהג הוא שאין לשוכר דין "שוכר מוגן".

חישוב שער הדולר בתשלום דמי שכירות

האם כשאדם משלם שכירות לשלושה חודשים מראש וכתוב בחוזה שהמחיר הינו למשל \$1,000 לחודש ולא \$3,000 לשלושה חודשים, וכשהוא שילם היה השער היציג למשל 4 ש"ח לדולר ואחר כך השתנה, האם צריך להתחשב על ההפרש?

שער הדולר מחושב לפי היום שנקבע בחוזה או בעל פה כיום התשלום (תורת ריבית יט, נד-נד). אמנם במקרה ששילם השוכר לפני המועד שנקבע בחוזה שביניהם, מסתבר שהמשלם מחל למקבל על ירידה עתידית וכן המקבל מחל על הפסד של עלייה עתידית בערך הדולר. זאת כיון ששני הצדדים מודעים לכך שהשער יכול להשתנות ובכל זאת לא התנו את התשלום באי-שינוי השער.

תשלום שכר דירה כפול

לפני שנה וחודשיים שכרנו בית לתקופה של שנה. בתום התקופה, בשל קושי במציאת בית אחר, ביקשנו להאריך בחודשיים את תקופת השכירות. לאחר מכן מצאנו דירה שהייתה מושלמת מבחינתנו אולם מועד הפינוי שלה היה מאוחר, ומשום כך היה עלינו להאריך את החוזה בדירה הנוכחית בעוד 22 ימים. ביקשנו מהמשכירים לשהות בבית במהלך ימים אלו ולהשאיר בו כמה חפצים, כך שנוכל לעבור בהדרגתיות, בידיעה שהסכמתם תיחשב לפנים משורת הדין, שכן זוהי הפעם השנייה שאנו דוחים את יציאתנו מהדירה בהתראה קצרה, המונעת את פרסום הדירה.

ואולם מכיוון שסברנו שלא ימצא שוכר לעשרת הימים האחרונים של החודש סיכמנו על תשלום שכר דירה של חודש מלא. בחתימת החוזה לתאריכים 1/8-31/8, גילינו שהדירה ככל הנראה תושכר לשוכרים אחרים החל מה-20 לחודש. כלומר שהם יקבלו תשלום משני שוכרים עבור עשרת הימים האחרונים של חודש אוגוסט.

לטענתנו, צריכה להתקיים כעת אחת משתי אפשרויות: תשלום חלקי שלנו על החודש, או קבלת הזכות המלאה כשוכרים בדירה עד לתום החודש הלועזי. לטענתם, השכרת הדירה לשני שוכרים אינה מענייננו, וסיבת התחייבותנו אינה רלוונטית לסכום התשלום. מהו הפתרון ההלכתי לנושא?

ת במקרה שהשוכר עזב את הבית המושכר והשאיר אותו ריק, רשאי המשכיר להשכירו לאדם אחר. דמי השכירות שהמשכיר קיבל יופחתו מחובו של השוכר שעזב (שו"ע חו"מ שטז, א). אמנם במקרה שהשוכר שילם מראש על כל התקופה יש מהפוסקים שסוברים שהמשכיר אינו חייב להחזיר לו את דמי השכירות ויש בזה מספר פרטים ושיטות על כן ראוי לברר את הדברים בבית הדין (ראו פתחי חושן שכירות פרק ד, הערה לז). יש להעיר שהמשכירים נהגו עמכם לפנים משורת הדין, ואין זה מן הראוי שתדקדקו איתם על ימי שכירות אחדים.

העברת ספר שאל מספרייה לאדם אחר

ש בבית הכנסת במקום עבודתי נמצא ספר קודש מסוים השייך לספריית בית הכנסת. לאחרונה שאל אותי גיסי האם אני יודע היכן ניתן להשיג ספר זה. האם מותר לי לקחתו בהשאלה מספריית בית הכנסת, ולתיתו לגיסי לזמן מה? ככל הידוע לי בבית הכנסת אין גבאים, והנהלת החברה בוודאי אינה עוסקת בכך.

ת הלכה פסוקה היא (שו"ע חו"מ שמב, א) שהשואל אינו רשאי להשאיל. רבי יוחנן (בבא מציעא כט, ב; גיטין כט, א) אף קובע: "וזה אפילו תינוקות של בית רבן יודעים". בשולחן ערוך מבואר שאסור לו להשאיל גם לצורך מצווה כגון ספר־תורה. ראשונים ציינו דברים שמותר לשוכר להשכיר, וכך כתב הרמב"ם (שכירות ה, ה):

שלא אמרו חכמים אין השוכר רשאי להשכיר אלא מטלטלין, שהרי אומר לו אין רצוני שיהא פקדוני ביד אחר, אבל בקרקע או בספינה שהרי בעלה עמה אין אומר כן.

כך פוסק גם השולחן ערוך (חו"מ שטז, א). הרמב"ם חילק בין מטלטלין לדברים קבועים. בשו"ת הרשב"א (א, אלף קמה) הסכים גם הוא לדבריו של הרמב"ם. ונראה מדבריו שיש שני תנאים להיתר: א. דבר שעומד להשאלה. ב. דבר שאי אפשר להעלים אותו ולכפור בו. הרמ"א (חו"מ שמב, א) פסק את דברי הרשב"א.

על פי עיקרון זה נראה להקל בספר ספריה שעומד להשאלה, ויש עליו חותמת הספריה, ומי שרשום כשואל אחראי להחזירו. אך יש לברר עוד שתי נקודות: א. האם באמת חלה אחריות על השואל כלפי הספריה? ב. האם אין תנאי ההשאלה אוסרים זאת במפורש?

לגבי הנקודה הראשונה, בספריית אוניברסיטה שיש בה רישום אלקטרוני של השואל וכן חתימות ברורות בספרים נראה שלא תהיה בעיה להעביר את הספר לאדם אחר. לעומת זאת בספריית בית-כנסת רגיל אין לעשות כן, כיון שבדרך כלל אין כל רישום על ההשאלה, ואין כל סימן על הספר שהוא שייך לבית הכנסת, ויש חשש שהספר יאבד. לכן נראה שספר כזה בודאי אסור לשואל להשאיל, אלא אם נהוג כך באותו מקום באופן ברור. יש להעיר שתופעת היעלמות ספרים מבתי כנסת מצוייה ביותר ולכן ראוי מאוד להיזהר בזה.

לגבי הנקודה השנייה, הרב אליה כ"ץ (תחומין ד, עמ' 339) דן בסוגיה זאת, וטען שבספריה ציבורית יהיה מותר, אך בספריה פרטית של מוסד יהיה אסור, שזה כתנאי מפורש שאין לאחרים להשתמש באותה ספריה. גם לדבריו יש צורך לבדוק בכל מוסד ומוסד מה הם הנהלים הפנימיים שלו. באוניברסיטאות שדוגלות בעיקרון חופש המידע, ומאפשרות השאלות חיצוניות, כגון השאלה בין ספרייתית נראה שאין מקפידים על כך. הגבלת המנוי לתלמידי המוסד נועדה לצרכי גביית קנסות ושליטה על הספרים, ולא

כדי למנוע עיון מאחרים. כל זה בתנאי שתקנון הספרייה אינו אוסר זאת במפורש.

שימוש בקוד מספר ספרייה

שאלתי מהספרייה ספר רפואה רציני. בספר מצוין מספר סודי, הנותן גישה למאגר מידע באינטרנט. מספר זה הוא "בנוס" למי שרכש את הספר. בהוראות השימוש מצוין שלמקומות ציבוריים אסור להשתמש במספר, כלומר לספרייה שרכשה את הספר אסור להשתמש במספר.

שאלתי היא: האם מותר לי להשתמש במספר ולהגיע למאגר המידע, שהרי אני לא רכשתי את הספר ומי שרכש את הספר (הספרייה) לא משתמש בו?

נראה שהשימוש אסור, שהרי לא רכשת את הספר, ואם לספרייה שרכשה את הספר אסור להשתמש, קל וחומר שלך, שקיבלת ממנה את הספר בהשאלה – אסור. כפי שנאמר בגמרא: "מה מכר ראשון לשני, כל זכות שתבוא לידו" (בבא קמא ח, ב; שו"ע חו"מ קיט, ו; בבא קמא צו, א, שו"ע חו"מ שסב, ד). כלומר, למי שקיבל זכויות שימוש מאחר, יש את אותן זכויות שהיו לבעל הזכויות המקורי.

קנס על איחור החזרת ספר לספרייה

שאלתי ספר מספרייה מסוימת, סיימתי לקרוא בו והוא היה מונח בביתי. חברי ראה את הספר אצלי ושאל אותו ממני. בתחילה הארכתי מדי פעם את זמן ההשאלה בספרייה והיה ברור שהאחריות להאריך את זמן ההשאלה היא עלי. אולם לאחר זמן מה פרח הדבר מזיכרוני, בעקבות כך אחרתי בהחזרת הספר, ונקנסתי בכמה עשרות שקלים. שאלתי היא מי צריך לשלם את הקנס, חברי או אני?

יצוין כי שנינו מוכנים לשלם את הקנס בחפץ לב ואין סכסוך בינינו, החלטנו ללכת לפי דין תורה ולפיו נשלם.

ת מכיוון שאתה כותב שהיה ברור לשניכם שהאחריות על הארכת זמן ההשאלה היתה עליך, מסתבר שגם התשלום בעקבות האיחור מוטל עליך. מלבד זאת: הקנס הוא על האחריות שלך כלפי הספרייה, לכן אתה מחויב בו. ההשאלה שלך לחברך איננה קשורה לשאלה שלך מהספרייה, לכן ברור שהקנס כולו עליך.

אחריות בשכירות

משכיר שאינו מתחזק את הדירה

ידוע לי שאין פוסקים בדיני ממונות מבלי לשמוע את שני הצדדים אך מאחר שהצד השני אינו דתי ולא יבוא לדין תורה ברצוני לדעת לפחות מה הוא הנכון והצודק.

אנו שוכרים דירה גדולה שיש בה הרבה יתרונות והרבה חסרונות. בשעת השכרת הבית היתה בעלת הבית טרודה מאוד בארגון מיטלטליה ועזיבת הארץ לאחר שלא ראתה את בעלה כחצי שנה לפחות, על כן שכחה לציין פרטים רבים וחשובים בנוגע למצב הנכס. כגון, מטבח נוסף שאינו פועל, שוכרים נוספים המשתמשים באותו שעון מים ועל ידי כך הגדלת חשבון המים, מחסור בדלתות בחדרי השינה, ועוד.

בראותנו את בעלת הבית קורסת תחת הנטל (בתקופה שלפני המעבר היא חלתה כל הזמן מרוב לחץ) לא הקפדנו עליה והבלגנו על כל העניינים שידענו עליהם דאז. נחתם חוזה חוקי סטנדרטי הקובע את גובה דמי השכירות (שלא היה עליהם מיקוח רב) ונפרדנו לשלום. בהמשך נתגלו תקלות באינסטלציה ותקלות נוספות שגרתיות לחלוטין שכל בעל בית המודע לטיב הנכס שלו לוקח על עצמו לתקן בזמן ובעיתן. מאחר ובעלי הבית שלנו גרים בחו"ל הם מינו את גיסם ש"ידאג" לנו לעניינינו השונים. בהמשך גילינו שהגיס הנ"ל אינו מעוניין כלל בטובתנו וניסה לעשות הכול כדי להתיש את כוחנו בכל מבוקשנו על ידי ויכוחים והארכת הדרך עד לתיקון (כגון, "אני צריך לקבל אישור מאחי", "זה לא עניין שלי אני רק עושה פה טובה").

מעבר לעוגמת הנפש שנגרמת לנו מפעם לפעם, עומד עניין מרכזי על הפרק שלגביו שאלתי:

ישנה קומת גג השייכת לנו מעל לדירתנו, ומשם, עקב איטום לקוי, בזמן הגשמים ובזמן השקיית הצמחייה נוצר טפטוף לתוך המטבח המרכזי הפעיל שלמטה. ביום סוער החדר מתמלא בשלולית מים וקשה לתפוס את הטפטוף על ידי גיגית אחת מפני צורתו הארוכה (כמטר). הערכת התיקון באופן יסודי ומוחלט (לאחר סקר שוק) היא בין 7,500 ש"ח ל-11,000 ש"ח. תיקון זה כולל אחריות ל-15 שנה. ישנו גם תיקון זמני לחורף הנוכחי בלבד בעלות של 1,400 ש"ח. בעל הבית (בעלה של האשה. שמתגלה כעת כאדם נוקשה יותר) מסרב בכל תוקף לתקן, ושתי טענות בפיו: 1. בקיץ הוא מגיע לביקור ויתקן את הבעיה בעצמו. 2. הבית שווה הרבה יותר ממה שאנחנו משלמים.

על פי החוזה אנחנו יכולים לתקן את הנזילה ולקזז את העלות מהתשלום החודשי למרות שבעל הבית אינו מסכים לכך. אך בפנינו ניצבות כמה התלבטויות: 1. אין לנו כסף לתיקון היסודי הכללי אלא רק לזמני. 2. עונת הגשמים לא תימשך עוד זמן רב וגם ככה הגשמים לא חזקים. 3. אין לקוות שלא ירדו גשמים בא"י ח"ו. 4. אם נתקן באופן זמני בעל הבית יכול לטעון שלא בזה הוא רצה ואולי אף לטעון שלא נערך שום תיקון. 5. אנחנו מפחדים "לפוצץ" את העניינים בינינו כי גם ככה האווירה נעכרה מאוד עקב דרישותינו המינימאליות.

רציתי לומר שאם היינו יודעים שבעל הבית יעריך את ההקרבה שלנו לעבור כך את החורף, ולוותר לו על התיקון, ויתחשב בנו גם לכשיסתיים החוזה, ייתכן והיינו מנסים להסדר ככה. זאת, למרות שהדבר מהווה סכנת החלקה לבתנו התינוקת (עליה יש להשגיח שלא תתקרב לאזור הטפטוף), ולמרות חוסר נוחות משווע כאשר אני צריכה לשטוף כלים ומטפטפים לי מים מסריחים על הראש. אבל ישנה תחושה מאוד חזקה שבעל הבית יראה את עוצם ידו בכך שסירב לתקן דבר שהוא מחוייב, וזה אף יחזק אותו להמשיך לנהוג עמנו ביד קשה גם בהמשך. שלא לדבר על בקשות שלנו להתחשבות מצידם שתיענינה בשלילה וכל מיני דרישות לפיצויים על דברים המתבלים עם הזמן (מאחר שהם השאירו פה הרבה מאוד חפצים וציוד לשימושנו בזמן שהותנו בדירה).

על כן אני מבקשת לקבל עצה הלכתית לאור הדברים הנאמרים, בהנחה שלא הגזמתי לכאן או לכאן, על מנת שנראה באור יהודי כיצד ראוי לנהוג בקירוב.

ת את השאלה המעשית כיצד כדאי לנהוג עם בעל הבית נשאר לשיקול דעתכם.

לגבי השאלה ההלכתית, כיון שהחובה מחייב את בעל הבית לתחזק את הבית כפי שמקובל לטפל, ודאי שהוא חייב לתקן את הנזילה. העובדה שאתם משלמים פחות מערך הדירה איננה פוטרת אותו, כיון שהוא לא התנה את ההנחה (אם יש הנחה) בכך שהוא יפטר מהתחזוקה השוטפת של הדירה. גם הטענה שהוא יתקן בקיץ היא חסרת בסיס כי הנזילה קיימת עכשיו.

התובע אינו רשאי לגבות דבר מהנתבע כל עוד לא הוכיח את תביעתו, אולם אם הגיע לידי ממון הנתבע ברשות הוא יכול לעכבו, עד שירד עם הנתבע לדין (שו"ע חו"מ ד). לכן, אתם רשאים לתקן את הנזילה ולנכות את העלות מדמי השכירות.

בנוגע לטיב התיקון, מסתבר שאינכם יכולים לדרוש ממנו את התיקון היקר, אלא רק הנצרך לכם לצורך שנת השכירות (בפרט אם הוא אמר שהוא יתקן בקיץ). אך כדאי שתעדכנו אותו מה בדעתכם לעשות, ותודיעו לו שאם לא יתקן את הנזילה תוך מספר ימים, תתקנו בדרך שאמרתם (כיוון שייתכן שהוא כבר יעדיף תיקון מלא) ותנכו את התשלום משכר הדירה.

תיקון תקלות שגרם השוכר

ש 1. אני גר בדירה שכורה. בחוזה שעשיתי עם הבעלים נאמר שעלי לשאת בהוצאות בגין תיקון תקלות הנובעות משימוש רגיל בדירה והם יישאו בהוצאות שאינן כאלה.

2. לאחרונה קפץ הפיוז בדירה, וחשבנו שיש בעיה של קצר בחיבור החשמל. בעלת הדירה הזמינה חשמלאי שבדק את העניין. בגלל הצורה המיוחדת של חיבור השקעים בדירה זה לקח זמן רב למדי. לבסוף, לאחר שהחשמלאי ניתק את הכבל הבעייתי שקיצר, הסתבר, לגמרי באקראי, שהכבל הוביל לשקע מסוים שהיה מחובר למכשיר חשמלי והתקלה נגרמה בשל אותו מכשיר, שאינו שייך לבעלת הדירה.

3. לנוכח הדברים האלה, החשמלאי אמר שבעלת הדירה הזמינה אותו תוך הבנה שהיא תישא בעלויות, ועל כן הוא יאמר לה שהייתה בעיה של קצר, בלי לפרט.

4. יש לציין כמה דברים: א. בעלת הדירה בחרה את החשמלאי. ב. בנוסף לטיפול בבעיה הזאת, הוא עשה עוד תיקון קטן שלא קשור לשימוש הרגיל בדירה. ג. הטיפול התאריך בשל הצורה המיוחדת של חיבור השקעים בדירה. השאלה היא מה עלי לעשות? האם עלי לומר לבעלת הדירה שהקצר נגרם מהמכשיר החשמלי (שלא באחריותה) ולשאת בעלות הזמנת החשמלאי? ואולי כדי שלא לחשוף את השקר של החשמלאי, כי הוא הרי אמר לה שהיה קצר, מוטב שלא לומר כלום, היא תישא בעלויות ואני אתרום את הסכום האמור לצדקה, אף שלי נראה שבכל זאת עדיף לומר לה ולפצותה?

בנוסף, בדירה זו אני גר עם שותפים, והמכשיר החשמלי משמש את כל השותפים, האם עליהם להשתתף בעלויות הזמנת החשמלאי, כאשר הקצר אירע בעת שאני השתמשתי במכשיר?

מתוך שאלתך עולים הפרטים הבאים:

ת

1. השימוש במכשיר החשמלי גרם לקצר.
2. המכשיר שייך לכל השוכרים, אולם בעת שאתה השתמשת בו נגרם הקצר.
3. על פי החוזה השוכרים נושאים באחריות לנזקים הנובעים משימוש בדירה.

על פי ההלכה, מי שגרם לקצר על ידי הפעלת המכשיר הלקוי, חייב לשלם מדין מזיק למרות שהנזק נגרם בשוגג (שו"ע חו"מ שעח, א). מעבר לכך, על פי החוזה אף אם נגרם באונס גמור (שו"ע שם). ולכן, כיון שאתה גרמת לנזק ולהזמנת החשמלאי, הרי שעליך (ולא על השותפים לדירה) לשאת בהוצאות.⁶

לגבי שיעור הפיצוי יש צורך לקבל פרטים נוספים. ככלל, עלות ההזמנה של החשמלאי מוטלת על השוכר, וממנה יש לנכות את התועלת שנגרמה למשכירה. הדבר תלוי בנתונים שונים: כגון, אופן התמחור של טכנאי, האם המשכירה הייתה מחויבת לתקן את התקלה, ועוד.

כמובן לא ניתן לפתור בעיה של "בין אדם לחברו" על ידי נתינת הכסף לצדקה, אלא יש לפצות את הניזק.

לגבי אופן התשלום, אם תוכל להגדיל את תשלומי השכירות ובכך לשלם את חובך למשכירה, הרי שיצאת ידי חובתך. אם אין ברירה אחרת, עליך לפנות אליה, לספר מה קרה ולשלם, למרות הפגיעה הצפויה בשמו של החשמלאי, שהרי הוא התכוון לרמות את המשכירה (שו"ע חו"מ שעח, א).

אחריות שוכר לשריפה בדירה

אנו משכירים דירה. חתמנו על 'חוזה שכירות בלתי מוגנת' שהורדנו מהאינטרנט מתוך אמון הדדי ולא נכנסנו לפרטי החוזה. הדיירים השתמשו בדירה באופן סביר במהלך כל התקופה, למיטב ידיעתנו. באחד הלילות פרצה שריפה במטבח, אשר גרמה לנזקים בדירה, לדברי הכבאים הנזק נגרם כתוצאה מקצר חשמלי מאחורי המקרר. חשמלאי שראה את המקום טען כי הגורם לקצר הוא שימוש במפצל אחד למקרר ולמיחם דבר שגרם להתכת

6. יש להעיר כי על נזק שנגרם עקב התערבות חיצונית (כגון, הפסקת חשמל) יהויב השוכר מדין ממון המזיק ולא משום "אדם המזיק". גם אז יש מקום לבחון מי אחראי על הנזק ועל החיוב.

המפצל (הוא לא חוקר שריפות, זוהי השערה בלבד). המקרר נקנה בשותפות עם המשכירים. מי נושא באחריות לנזקים של:

1. חפצים של המשכיר בדירה.
2. חפצים של השוכרים בדירה.
3. עלויות של סיווד, ושיפוץ הדירה עצמה.

הנזק נגרם כתוצאה מאש שנדלקה בבית. השאלה הראשונה היא עובדתית: מה גרם לשריפה, ולפי השאלה הדבר אינו ברור. כרגע נניח שהכבאים והחשמלאי צודקים והאש נגרמה כתוצאה משימוש לא-נכון של השוכרים במפצל שקעים. אם כך ברור שהמשכירים אינם אחראים לתוצאות השריפה, כעת יש לדון האם השוכרים אחראים לתוצאות השריפה?

במקרה זה נראה שהשוכר נהג שלא-כראוי, והשאלה היא כיצד להגדיר התנהגות כזו. בוודאי שאין זו שמירה מעולה שנדרשת משומר שכר, ויתכן שהיא מוגדרת פשיעה, ואז אפילו שומר חינוס חייב (וראו עוד בהמשך). במקרה הנדון, יש לבחון את אחריות השוכר הן במסגרת דיני שומרים והן במסגרת דיני נזיקין:

אחריות במסגרת דיני שומרים – השוכר נושא באחריות כשומר שכר (שו"ע חו"מ שז, א). בדיני שומרים יש להבחין בין נזק שנגרם למיטלטלין של המשכיר, ועליו השומר משלם (מתוך הנחה שמדובר במיטלטלין שמיועדים לשימוש של השוכר, ואז הוא שוכר גם אותם⁷), לבין נזק למבנה, עליו שומר פטור (שו"ע חו"מ סו, מ; לדעת הרמב"ם שומר חייב בפשיעה, וכן פסק הש"ך שם, קכו; והרמ"א שם פטר). אמנם, שומר יכול לקבל על עצמו גם את שמירת המבנה ובלבד שנעשה על כך מעשה קניין (שו"ע וש"ך שם).

7. יש לדון מה מעמדם של מיטלטלין שאינם מיועדים לשימוש של השוכר – האם הוא חייב לשמור עליהם? אם כן, באיזו רמה של שמירה: שומר חינוס, או כשומר שכר כחלק מהשכירות? (ראו עמק המשפט ה, סימן לו, שכתב שדינו כשומר חינוס).

בדרך כלל בחוזה נכתב שהשוכר אחראי גם על שמירת המבנה (עמק המשפט ה, סימן לו) על פי זה השוכר חייב בשל אחריותו כשומר. אחריות במסגרת דיני נזיקין – בספר פתחי חושן (נזיקין, פרק ט, הערה ב) כתב "שהמפעיל מכונה חשמלית ונגרם קצר ויצאה אש והזיקה, דהוי כאש דאונס ופטור מדין אש". נראה שכוונתו לשימוש תקין ורגיל במכשיר חשמל, בניגוד לכך, במקרה זה, ככל הנראה השוכר לא נהג כפי שצריך ולכן יש מקום לחייב אותו. וכן כתב ערוך השולחן (חור"מ קנה, ב) שבזמנו היו תקנות לניקיון ארובות הפחם שבבתים, ומי שלא עמד בתקנות על נזקי אש חייב משום מזיק. הרב א"צ שינפלד ("נזיקין", סדרת חוק לישראל, עמ' 181 הערה 17) הוסיף ודימה תקנות אלו לתקנות על שמירת הגז והחשמל בבתים בימינו. לפי זה נראה שאם אכן היתה התנהגות חריגה, כפי שעולה לכאורה מהשאלה, אזי היא מחייבת את השוכרים בתשלום הנזק שנגרם למשכיר, הן נזק למבנה והן נזק לרכוש.

תיקונים בבית שכור

לפני יותר משנתיים עברנו לדירת גג (הדירה היא דו מפלסית). בחורף הראשון התברר שהריצוף בגג כלל אינו אטום ושהגשמים דולפים פנימה ומטפטפים לתוך הבית. לבקשת המשכירים (שגרים בחו"ל) ערכתי סקר שוק מקיף עבור עלות התיקון ואופניו השונים. המסקנות היו שטיפול יסודי עולה כ-10,000 ש"ח, טיפול מסוג חריצה ואיטום כמה אלפים, וטיפול חד-פעמי אחד עונתי 1,400 ש"ח.

בדלית ברירה המשכירים הסכימו לטיפול הזול מתוך טענה שבעל הבית מתכוון לבוא בקיץ הראשון ולתקן את הנזילה בעצמו. הזמנו בעל מקצוע ביום שהיינו אמורים לשלם שכר דירה, ומשום שידענו שלא יהיה לנו כסף לשלם לשניהם, קיזזנו את הטיפול מהשכר דירה. אחר הצהרים הגיע בעל המקצוע עם החומר, החל לנקות את הגג ולפתע נוכח לדעת שהחומר

שברשותו אינו מתאים והלך. בינתיים פסקו הגשמים, בעל המקצוע אמר שאין לו חומר חלופי ועזב את העבודה ללא תשלום.

באותו קיץ בעל הדירה לא הגיע לתקן ובחורף שאחריו הגג דלף אף יותר (לא ידענו שגם הדוד התפוצץ והיה שותף לשיטפון). באותו חורף לא פנינו לבעל הבית למרות שסבלנו מאוד. בעל הבית חושב ששילמנו לבעל המקצוע, למרות שלא שילמנו לו, והוא גם יודע שפג תוקפו של הטיפול שהובטח (זה כתוב בכתב) ושלא בוצע שום טיפול אחר. מצד אחד, אנחנו מרגישים לא בנוח עם חוסר היושר במעשינו, אולם מצד שני כבר נתקלנו באטימות מצד בעל הבית לתקן את הדליפה (ואנחנו צופים שהדבר יחזור על עצמו החורף) וחשים שזהו פיצוי מועט על עוגמת הנפש שאנחנו חווים בחורפים. אנו מתלבטים מה לעשות.

ת תמצית שאלתכם היא, האם העובדה שלא שילמתם שכר דירה מלא, למרות שבפועל לא שילמתם לבעל המקצוע, מוצדקת לאור התנהלותו של המשכיר שלא תיקן את הנזילות מהגג.

פיצוי על עוגמת נפש אינו קיים בהלכה מלבד תשלומי צער באדם החובל את חברו (ראו עוד בשו"ת משפטי ארץ חלק א, עמ' 313). אמנם, יש לדון האם יש מקום להפחית את שכר הדירה בגלל הנזילות שהיו בחורף הראשון (ראו עמק המשפט ה, לה, מ-מב). כדי להכריע בעניין עליכם לפנות לבית דין.

לפיכך, אתם צריכים להודיע לבעל הבית על החודש החסר בשכר הדירה. אם הוא יאות לוותר לכם, בגלל הסבל שלכם, מה טוב, אך אם לא, אתם צריכים להגיע אתו לבירור בבית דין. ככלל התנהלות בין אנשים צריכה להיות מבוססת על יושר ועל אמירת האמת, ובעניינים הנוגעים לממון השקר אף חמור יותר.

תשלום על תיקון תקלה בדירה שכורה

ש שכרנו דירה. לפני שעזבנו את הדירה גילינו נזילה באסלה (מים נזלו לתוך האסלה), אך לא הספקנו לטפל בה לפני עזיבתנו (ככל הידוע לי הבעיה לא נגרמה משימוש חריג שלנו). למיטב הבנתי על פי מה שנכתב בחוזה, עלינו לשאת בתיקון תקלות הנובעות משימוש שוטף בדירה או תקלות שאנו גרמנו, לעומת זאת תקלות של בלאי, בעל הבית משלם (למשל, בעבר שילם בעל הבית על החלפת ברז שהתקלקל). כעת, לאחר שעזבנו, בעל הבית הזמין אינסטלטור שיטפל בבעיה.

א. כיצד מוגדרת בעיה כזו – האם עלינו לשאת בהוצאות התיקון? (אולי שייך לציין שאנחנו לא היינו קוראים לאינסטלטור כל כך מהר אלא מנסים להחליף גומייה וכו' בעצמנו או בעזרת קרובי משפחה – ואם זה היה עוזר היינו חוסכים הוצאה של הזמנת האינסטלטור). פרט נוסף שאולי צריך לציין הוא שסיכמנו עם בעל הבית שיעדכן אותנו בהוצאות, אולם אנחנו לא אמרנו שנשלם אותן.

ב. אם אנחנו לא צריכים לשאת בהוצאות ובעל הבית מצפה שנשלם – האם יש עניין להציע לו שנשתתף חלקית בהוצאות?

ת מעיקר הדין המשכיר חייב לתקן את הבית שיהיה ראוי לדירה (שו"ע חו"מ שיד, א). ובכלל זה תיקון נזקים שנגרמו לבית לאחר כניסת השוכר. לעומת זאת השוכר נחשב "שומר שכר" של הבית (פתחי חושן שכירות פרק ו, סעיף ד; ע"פ שו"ע חו"מ שא, א) ולכן הוא חייב על נזק שגרם על ידי שימוש חריג אך לא על נזקים שנגרמו משימוש שוטף. לכן נראה שאם נגרם נזק לצינור כתוצאה משימוש שוטף, מוטל על בעל הבית המשכיר לשאת בהוצאות התיקון.

אמנם יש מי שחילק בין סתימה בכיוב לשאר נזקי צינורות (עמק המשפט חלק ה, עמ' תמג-תמד) ולדבריו צנרת ביוב מתקלקלת כתוצאה מרשלנות דווקא, ושאר צינורות כתוצאה משימוש רגיל. אך נראה שאין לדבריו

השלכה על אחריות השוכרים כי אם על מידת החיוב של בעל הבית לתקן. כמו כן מתוך השאלה נראה שהנזק ארע בצינור המוביל לאסלה או במיכל ("ניאגרה") בהם אין לתלות את הנזק ברשלנות של השוכרים.

מובן שכל פסיקה בעניין זה תלויה גם בתנאי החוזה שנחתם ביניכם. אם התניתם במפורש שהתיקון מוטל עליכם, עליכם לעמוד בכך. כמו כן וללא קשר לחוזה, אם התחייבתם בפירוש לתקן או לשלם הוצאות התיקון ובעה"ב תיקן, יש מקום לחייב אתכם בהוצאה.

בשאלה התייחסתם לנוסח חוזה שיש בו הבחנה בין "תקלות הנובעות משימוש שוטף" ל"בלאי". מסתבר שהכוונה היא לחלק בין נזקים שהשוכר גורם להם, לבלאי שנגרם מאליו. הנזק המדובר נראה שייך לתחום ה"בלאי", והוא מוטל על בעל הבית (ובוודאי שאינכם מחויבים בו לאחר שעזבתם את הדירה). מתוך השאלה נראה שאין מדובר בתביעה של בעל הבית לשלם אלא רק בהתלבטות מי חייב. אף שגרמתם לבעל הבית לחשוב שאתם תשלמו, אינכם חייבים לפצותו על כך, אך אין זה ראוי לומר לאדם או לגרום לו לחשוב שאתם תשלמו דבר שאינכם מתכוונים לשלם. אם תרצו לפייסו תוכלו להשתתף בתשלום, אך אינכם חייבים לעשות כך.

לסיכום, מן הדין אתם פטורים מלשלם אלא אם כן פורש בחוזה או בעל פה אחרת.

צדקה

צדקה

מבוא

הרמב"ם (מתנות עניים י, א-ג) כותב דברים נשגבים ביחס למעלת הצדקה:

חייבין אנו להזהר במצות צדקה יותר מכל מצות עשה, שהצדקה סימן לצדיק זרע אברהם אבינו, שנאמר: "כי ידעתי למען אשר יצוה את בניו לעשות צדקה", ואין כסא ישראל מתכונן ודת האמת עומדת אלא בצדקה, שנאמר: "בצדקה תכונני", ואין ישראל נגאלין אלא בצדקה, שנאמר: "ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה".

לעולם אין אדם מעני מן הצדקה ואין דבר רע ולא היזק נגלל בשביל הצדקה, שנאמר: "והיה מעשה הצדקה שלום", כל המרחם מרחמין עליו, שנאמר: "ונתן לך רחמים ורחמך והרבך", וכל מי שהוא אכזרי ואינו מרחם יש לחוש ליחסו, שאין האכזריות מצויה אלא בגויים, שנאמר: "אכזרי המה ולא ירחמו". וכל ישראל והנלוה עליהם כאחים הם, שנאמר: "בנים אתם לה' אלהיכם". ואם לא ירחם האח על האח מי ירחם עליו, ולמי עניי ישראל נושאים עיניהן, הלגויים ששונאים אותן ורודפים אחריהן? הא אין עיניהן תלויות אלא לאחיהן.

כל המעלים עיניו מן הצדקה הרי זה נקרא בליעל... ונקרא רשע... ונקרא חוטא... והקב"ה קרוב לשועת עניים שנאמר: "שועת עניים אתה תשמע", לפיכך צריך להזהר בצעקתם שהרי ברית כרותה להם שנאמר: "והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני".

רבנו בחיי בספרו "כד הקמח" (ערך צדקה) מפרט את חשיבות הצדקה ומעלותיה:

פזר נתן לאביונים צדקתו עומדת לעד (תהלים קיב, ט) פסוק זה אמרו דוד גילה לנו על מידת הצדקה שהיא עליונה עד מאד והודיענו שיש בעשייתה שכר גדול ועצום בעולם הזה ובעולם הבא... ואם עשה כן יבטיחנו הקדוש ברוך הוא בב' יעודים: הא' יעוד הגוף בעולם הזה, השני יעוד הנפש לעולם הבא... הקדוש ברוך הוא יקבע לו ברכה בממונו שימשך ממנו ויתקיים בידו שיוכל לתת ממנו צדקה לעד... וכן אמרו ז"ל (כתובות סו, ב) "מלח ממון חסר, ואמרי לה חסד", כלומר הרוצה שיתקיים ממנו בידו כמלח הזה שהוא מקיים את הבשר יחסר ממנו לצדקה, "ואמרי לה חסד" יעשה ממנו חסד. **קרנו תרום בכבוד** הוא יעוד הנפש לחיי העולם הבא, כי הנפש הנקראת כבוד תזכה ותשוב לשרשה שהוא כסא הכבוד, ולשון קרנו כי תתעלה הנפש בקירון האור והזוהר הצח והבהיר בכסא הכבוד...

גדול כח הצדקה שכן דרשו רבותינו ז"ל בפרק השותפים (בבא בתרא י, א) מלך בשר ודם מביא לו דורון ספק מקבלו ממנו ספק אינו מקבלו ואם תמצא לומר מקבלו ספק רואה פני המלך ספק אינו רואה. אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן, אדם נותן פרוטה לעני זוכה ומקבל פני שכינה שנאמר (תהלים יז, טו) "אני בצדק אחזה פניך וגו'..."

כמה גדול התועלת שמגיע אל העשיר מן העני כשנותן לו צדקה, יותר מן התועלת שמגיע לעני מן העשיר. כי תועלת העני עם העשיר אינו אלא בשעה שהוא עובר זמנו בחיי העולם הזה אבל תועלת העשיר הוא שזוכה לחיי העולם הבא...

ראוי לאדם שיזהר מאד במידת הצדקה שהיא שקולה כנגד כל המצות... וכל המבזבז ממונו לצדקה הרי זה גונז לנפשו אוצרות למעלה שהם קיימים לעולם, ועל זה אמר שלמה (משלי יא, יח) "זורע צדקה שכר אמת", כי שאר הזריעות פעמים שאירע בהן השדפות והברד ושאר המקרים ולא יצליחו, אבל זריעת הצדקה היא השכר האמתי והקיום והזריעה המצלחת לעולם והם הם אוצרות של מעלה. ודרשו שם בפרק השותפין (בבא בתרא יא, א): "מעשה במונבז המלך שבזבז אוצרותיו ואוצרות בית אביו בשני בצורת חברו עליו אחיו ובית אביו אמרו לו אבותיך גנזו אוצרות והוסיפו על של אבותם ואתה מבזבז אוצרותיך ואוצרות בית אביך, אמר להן אבותי גנזו אוצרות למטה ואני גנזתי אוצרות למעלה... אבותי גנזו במקום שהיד שולטת בו ואני גנזתי במקום שאין היד שולטת בו... אבותי גנזו במקום שאינו עושה פירות ואני גנזתי במקום שעושה פירות... אבותי גנזו אוצרות ממון ואני גנזתי אוצרות נפשות... אבותי גנזו לאחרים ואני גנזתי לעצמי..."

נמצא שמצוות הצדקה עושה חסד עם הנותן יותר ממה שהוא עשה חסד עם המקבל ועל כן ראוי לעשותה בלב שמח וביד רחבה. יחד עם זאת לצדקה ככל מצווה יש כללים, הגדרות ושאלות יום יומיות. חילקנו את השאלות לשלושה נושאים:

שיעור הצדקה – מה שיעור החיוב המוטל על כל אחד ומי חייב בו.

זכאות לצדקה – שאלה מרכזית היא מי זכאי לצדקה ומה הם סדרי קדימויות בצדקה.

כספי צדקה – שאלות שונות עולות ביחס לצדקה, שמירתה והטיפול בה.

שיעור הצדקה

הרמב"ם בהלכות מתנות עניים (ז, א-ה) קובע שיעורים שונים בקיום המצווה בהתאם לעני ולנותן:

מצות עשה ליתן ליתן צדקה לעניי ישראל¹ כפי מה שראוי לעני, אם היתה יד הנותן משגת, שנאמר פתוח תפתח את ידך לו ונאמר והחזקת בו גר ותושב וחי עמך ונאמר וחי אחיך עמך.

וכל הרואה עני מבקש והעלים עיניו ממנו ולא נתן לו צדקה עבר בלא תעשה שנאמר לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ירך מאחריך האביון...

בא העני ושאל די מחסורו ואין יד הנותן משגת נותן לו כפי השגת ידו. וכמה? עד **חמישית** נכסיו - מצוה מן המובחר, **ואחד מעשרה** בנכסיו - בינוני, **פחות מכאן** - עין רעה. ולעולם לא ימנע עצמו **משלישית השקל**² בשנה, וכל הנותן פחות מזה לא קיים מצוה, ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן צדקה לאחר.

התורה מצווה לתת לעני "כפי מה שראוי לו". באשר לנותן קובע רמב"ם דרגות שונות: המינימום הוא שלישית שקל בשנה. עד עשירית זו עין רעה, הדרגה הבינונית היא עשירית מהנכסים והשלישית היא עד חומש מנכסיו (וראו בעניין זה: צדקה ומשפט פרק א, הערה ח, ובמקורות המובאים שם).

1. ע"פ גרסת רמב"ם הוצאת מפעל משנה תורה.

2. לגבי שיעור שלישית השקל יש הסבורים כי משקלה 2.8 גר' כסף צרוף (ביאור הרמב"ם מתנות עניים ז, ה, מהדורת מפעל משנה תורה), ויש הסבורים כי משקלה 6.5 גר' כסף צרוף (צדקה ומשפט פרק א, הערה יג).

ניתן לראות ש"מעשר כספים" נכלל במערכת שיעורי הצדקה שהרמב"ם מפרט. מבין הפוסקים הרואים ב"מעשר כספים" חובה יש הסבורים כי הוא דין התורה (ט"ז יו"ד שלא, לב), יש הרואים בו חיוב מדרבנן (שו"ת חוות יאיר רכד), ויש הסבורים שהוא מנהג טוב שנהגו ישראל (ב"ח יו"ד שלא; שו"ת פני יהושע א, או"ח ב).

בתשובותינו נקטנו בדרך כלל כדעה המקלה שמעשר כספים הוא מנהג בלבד, כיון שכך כתבו ראשונים רבים וכפי שציין בשו"ת "ציץ אליעזר" (ט, א), ומשום שהנתינה צריכה להיות לפי היכולת האמיתית של האדם ומתוך שמחה, ולא לגרום לדוחק גדול ולצער, ונמצא שכרו עולה בהפסדו. אמנם מי שקיבל על עצמו לתת מעשר כספים או שנהג זאת שלוש פעמים ללא אמירת "בלי נדר" צריך התרת נדרים כדי לשנות את מנהגו. ככלל רצוי שלא לקבל מנהג זה כחובה שכן כבר אמר קהלת (ה, ד-ה):

טוב אשר לא תדר משתדור ולא תשלם. אל תתן את פיך לחטיא את בשרך ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא למה יקצף האלהים על קולך וחבל את מעשה ידיך
ואמרו חז"ל (קהלת רבה ה, א):

רבי יהושע בן לוי פתר קרא בפוסקי צדקה ברבים ואינם נותנים [וזוהו אל תתן את פיך לחטיא את בשרך]...
כלומר יצירת מציאות של נתינה מתוך נדר מהווה גורם סיכון עבור הנודר ועדיף לתת בלא להתחייב על כך בנדר.

נתינה של יותר ממעשר כספים

אני נשואה טרייה, ובעלי היקר נוהג כבר כמה שנים לתרום כאלף ש"ח לארגונים שונים כל חודש בהוראות קבע. בהתחלה היה זה מעשר מהכנסותיו, עכשיו זה יותר ממעשר של ההכנסה שלו ושלי יחד. אין לי כמובן בעיה עם התרומות, חשוב לי באותה מידה כמוהו לתרום, אך אני לא

יודעת אם אנחנו צריכים לתרום כל כך הרבה. עכשיו שאנחנו נשואים ויש לנו כמובן יותר הוצאות מלפני שהתחתנו, ואף הוצאותינו, בגלל לימודים וכדומה, עולות על ההכנסות. אני לא יכולה להגיד לו את זה כי אולי אני טועה, ואני לא רוצה שיחשוב שאני צרת עין. השאלה היא מה באמת צריך לעשות. אנחנו ב"ה כמובן לא נגיע לחרפת רעב, אך מכיון שאנו תורמים יותר ממעשר וזה משמעותי – אולי אין צורך שנתרום סכום כזה.

ת לגבי מעשר כספים נחלקו ראשונים: יש אומרים שהוא מדאורייתא, יש אומרים שהוא מדרבנן ויש אומרים שהוא מנהג טוב. ה"ציץ אליעזר" מכריע שמעשר כספים אינו חיוב מהתורה, אלא מדרבנן או משום מנהג. (שו"ת ציץ אליעזר ט, א, א):

וכשם שרבו הסוברים שהוא מדרבנן כך לעומת זה מרובים הם גם הסוברים שאינו אלא ממנהגא ושעל כן לא נתפשט הדבר בקרב המון העם ואך מעוטין הן יחידי סגולה שנוהגין בו. ועיקר מקום הספק שיכול להיות בזה הוא רק זאת אם להכריע שהוא מדרבנן או שאינו אלא משום מנהגא בלבד של מדת חסידות.

גם הרב עובדיה יוסף (שו"ת יחוה דעת ג, עו) כותב שלרוב הפוסקים אין חובת מעשר כספים אלא הוא מנהג טוב. לכך יש להוסיף, שהרמ"א כתב (שו"ע יו"ד רמט, א) שאל לו לאדם לתת יותר מחמישית מהכנסותיו שמא יצטרך לבריות. למעשה:

א. כדאי שהנהלת הכספים בבית תיעשה מתוך הסכמה הדדית ודיון משותף.
ב. מעשר כספים אינו חיוב גמור ועל כן תנו כפי יכולתכם. אינכם צריכים לדחוק עצמכם בשביל לתת מעשר כספים.

ג. בכל אופן אין לתת יותר מחמישית.

אם תחליטו לשנות המנהג יתכן שבעלך יצטרך לעשות התרת נדרים, משום שנהג כן כמה פעמים.

הפרשת חמישית מהרווחים

ש איך צריך לתת "מעשר כספים" כאשר נותנים חומש? האם אפשר לתת 20% מהנטו או שצריך להפריש 10% ועוד 10%. אם אני נותנת חומש וברוך ה' יש לי כסף במידה כזו שאני יכולה לתת יותר ועדיין יישאר לי כל צרכי – האם מותר לתת יותר?

ת הגמרא (כתובות נ, א) אומרת שהחומש הוא עשרים אחוז. אמרו חכמים (כתובות נ, א) "המבזבז אל יבזבז יותר מחומש שמא יצטרך לבריות", וכן נפסק ברמ"א (יו"ד רמט, א).

אף על פי כן כתבו כמה אחרונים (חכמת אדם קמד, י; אהבת חסד פרק כ, סעיף א) שעשיר מופלג יכול לתת יותר מחומש, ויש חולקים (שו"ת אגרות משה יו"ד א, קמג, למעט צדקה לצורך פיקוח נפש שמותרת גם ביותר מחמישית).

בשו"ת שאלת יעבץ (א, ג, בסופו) כתב שבמקרה כזה: "ישער שישאר לו כדי להתפרנס ממנו כל ימי חייו". בספר "נקדש בצדקה" (עמוד 51, הערה 3) הסתפק מהו הגדר של "עשיר מופלג", וכתב שעשיר מופלג הוא מי שיש לו קרן שממנה יכול הנותן ובני ביתו להתפרנס.

מכיוון שטעמו של האיסור לתת יותר מחומש הוא שמא יצטרך אחר כך לבריות, מסתבר שמי שיש לו קרן שתספק את כל צרכיו וצרכי בני ביתו ברווח כגון בית, מכונית, מזונות, לימודים, וכדומה (ללא צורך בעבודה), יכול לתת יותר מחומש.

מעשר כספים מקצבאות ביטוח לאומי

ש האם מהכסף שמקבלים מביטוח לאומי (קצבת ילדים) צריך להפריש מעשר כספים? אם אין ביכולתנו להפריש כעת מעשר כספים אך אנו יכולים להפריש פחות מכך, זה עדיין רלוונטי?

ת נראה שקצבאות הביטוח הלאומי ניתנות להורים כדי שיהיו להם לעזור בכלכלת הבית, והן אינן מיועדות באופן ישיר לילדים עצמם. על כן נראה שאדם צריך להפריש את המעשר אף מן הכסף שמקבל מן הביטוח הלאומי. אמנם הרב עובדיה יוסף (שו"ת יחוה דעת ג, עו) כותב שמעשר כספים הינו "מנהג טוב" ואינו חיוב גמור מצד הדין, ולכן אם אין באפשרותך לתת את כל המעשר, תן כפי יכולתך, ותבורך ממקור הברכות.

הפרשת מעשר כספים - כמה ומתי?

ש כמה צריך להפריש לצדקה מכסף שקיבלתי עבור עבודה מסוימת? אחרי שהופרש מעשר, האם צריך להפריש פעם נוספת מהכסף שנותר שהושקע בבורסה וכדומה?

ת יש להפריש מעשר מהקרן ולאחר מכן מהרווחים. ולכן גם אם הפרשת מעשר מהקרן ואחר כך השקעת בבורסה אתה צריך לתת מעשר גם מהרווחים שהרווחת בבורסה, אבל אינך צריך לתת שוב מעשר מהקרן שהשקעת (שו"ע יורה דעה רמט, א).

לדעת רוב הפוסקים אתה יכול לקזז את ההוצאות שלך מן הרווחים (פתחי תשובה שם). לדוגמה, אדם הרוויח 1,000 ש"ח בעבודתו, ונתן 100 ש"ח לצדקה (עשירית מהקרן). אח"כ הוא השקיע 900 ש"ח בבורסה, והוציא 100 ש"ח (עמלות, נסיעות לבורסה וכדו'). אחרי כמה חודשים ההשקעה בבורסה הגיעה ל-1,300 ש"ח. למרות שהרווח ברוטו הוא 400 ש"ח, הרווח נטו (בניכוי ההוצאות) הוא 300 ש"ח, ולכן עליו להפריש מעשר כספים על הרווח נטו בשיעור 30 ש"ח.

מעשר כספים וחובות קודמים

ש אני ובעלי מתפרנסים ב"ה לא רע, עם זאת היו לנו הרבה הוצאות לאחורונה ובעז"ה ישנן עוד בדרך (לידה צפויה), אנחנו לא מצליחים לחסוך ולאחורונה

לווינו כסף מהורינו כדי שלא נהיה במינוס. בעלי רוצה לתת מעשר כספים כדין, לי לעומת זאת נראה שאנו צריכים קודם כל להחזיר את החובות שלנו. מה עושים?

ת ראשית לכל חשוב מאוד שאת ההחלטה בנושא הזה תקבלו ביחד, ואם יש צורך בכך תפנו ביחד לרב או לאיש מקצוע אחר, על מנת שיעזור לכם לקבל את ההחלטה. לגופו של עניין, ודאי שאדם מחויב להחזיר חובותיו לפני שהוא נותן כסף לצדקה (ראו צדקה ומשפט א, ח, בשם ספר חסידים, תנד), וכך עליכם לנהוג.

אולם בטווח הארוך ראוי שכל משפחה תתכנן את הוצאות הבית באופן שיישאר להם כסף לתת צדקה, וראוי שישתדלו לתת מעשר (ראו שם, הערה כב). לפיכך, עליכם לבחון האם ניתן לקצץ בסעיפי הוצאה אחרים, שהרי בדרך כלל אין זה סביר שהסעיף היחיד אותו ניתן לקצץ הוא הצדקה. חז"ל מלמדים אותנו שאין אדם ניזוק מהצדקה; מי שנותן צדקה, מתעשר ממקום אחר, ומי שאינו נותן צדקה, עלול לשאת בהוצאות ונזקים בלתי צפויים ממקום אחר (בבא בתרא י, א).

מעשר כספים מריבית בבנק

ש יש לי תוכנית בבנק שבה אני מקבלת ריבית כשיש יתרה בחשבון. זאת אומרת שעדיף לי לשים כמה שיותר כסף בבנק. יש לציין שזה לא החשבון העיקרי שלי. אני מקבלת משכורת, מעשרת את הסכום ומפקידה בחשבון. אחת לחודש הבנק נותן את הריבית המתאימה על פי הסכום שיש בחשבון.

1. האם עלי לעשר את כספי, הריבית הללו?
2. אם עלי לעשר, אז מתי, כי אני לא משתמשת בחשבון על מנת להוציא כספים, אלא רק על מנת להפקיד למטרות חסכון?

עליך לתת מעשר מכל רווחיך בין אם את מרוויחה את הכסף בעבודה שממנה את מתפרנסת, ובין אם את מרוויחה את הכסף בתוכנית חיסכון. יש פוסקים הממליצים להעביר את המעשר פעם בשלושה חודשים (שו"ת חוות יאיר רכד), ואילו פוסקים אחרים (כגון שו"ת שבט הלוי ה, קלג) סבורים שניתן להעביר פעם בשנה (מתשרי לתשרי. ראו עוד ספר הלכות מעשר כספים פרק ה, סעיף ג). בנוסף כדאי לציין שאת יכולה לנכות מהסכום ממנו את מפרישה מעשר את העמלות שהבנק גובה ממך על ניהול החיסכון.

מהי פזרנות בצדקה?

יש לי שתי שאלות הקשורות להבהרת הגבול בין פזרנות לבין מעשר כספים:

1. אני נותנת כל יום 1.5 ש"ח לצדקה. חוץ מזה אני נותנת "מעשר כספים" בסוף החודש, בשיעור של חומש. האם זו פזרנות? או שמא עליי להפחית בסוף החודש את הסכום של הצדקה היומית ממעשר הכספים?
2. אני מורה ובמסגרת עבודתי אני עובדת שעה בהתנדבות, האם עלי להוריד שעה זו ממעשר הכספים? כמו כן אני עוזרת לתלמידותי ללא תשלום – האם לראות בכך חסד או לשקלל זאת במעשר?

1. אמרו חכמים (כתובות נ, א): "המבזבז אל יבזבז יותר מחומש שמא יצטרך לבריות", וכן פסק הרמ"א (יו"ד רמט, א). הרמב"ם (ערכין וחרמין ח, יג) נימק את האיסור לתת יותר מחומש כך: "ואין זו חסידות אלא שטות שהרי הוא מאבד כל ממונו ויצטרך לבריות, ואין מרחמין עליו". לעומת זאת מעשר הוא מידה בינונית (שו"ע שם). לפיכך, אל לך להוציא יותר מחומש לצדקה, ולכן עלייך להפחית את סכום הצדקה היומי (1.5 ש"ח) מהחומש.

2. באשר לעבודתך בהתנדבות, היא אינה נכללת בחשבון החומש, משום שמעשה חסד איננו קשור לדין מעשר כספים (שו"ת בצל החכמה ז, קסא, ח).

מעשר כספים בהכנסה מצומצמת

ש בכל חודש אני מקבלת דמי שכירות מדירה שאני משכירה. אחרי הפחתת תשלומי המשכנתא החודשית נשארים בידי בדרך כלל כמאתיים ש"ח בחודש. האם עלי לעשר בכל חודש סכום מדויק ממה שנשאר לי? ומה קורה כשצריך להוסיף דברים לדירה ולתקן נזקים, מאיזה כסף אוכל לשלם על זה? האם צריך לדקדק בסכומים עד לפרטי פרטים ושקלים בוודדים?

ת בשאלה זאת דן בשו"ת חוות יאיר (סימן רכד, מובא בפתחי תשובה יו"ד רמט, א) ומסקנתו שהמעשר מחושב רק לאחר ניכוי כל ההוצאות. ולכן את יכולה לנכות את ההוצאות של המשכנתא, נזקים וכו'. אם הדבר מקל עלייך, תוכלי להפריש לצדקה אחת לכמה חודשים לאחר ניכוי ההוצאות.

ובאשר לשאלתך האם צריך לדקדק. כבר ציינו בתשובות קודמות שלדעת רוב הפוסקים מעשר כספים הוא מנהג טוב ולא חיוב גמור, וכמו שהעלה בשו"ת יחווה דעת (ג, עו), ולכן אין צריך לדקדק. אולם לדעות שמעשר כספים הוא חיוב מדאורייתא או מדרבנן ראוי לדקדק בדבר. ואם הדבר לא קשה עלייך, כדאי לדייק או להוסיף מעט. וכל המוסיף יוסיפו לו מן השמיים. וכבר אמרו חכמינו "עשר בשביל שתעשר".

מתנה למי שאינו מפריש מעשר כספים

ש אם אני נותן למישהו כסף (לא חוב) ואני חושד או יודע שאותו אדם לא ייתן מעשר מהכסף, מה הדין? האם מותר לי לתת מעשר מהכסף שלי במקומו, או שלא?

ת מותר לך לתת כסף לאדם למרות שאינך יודע אם יפריש מעשר, מכיוון שלדעת רוב הפוסקים מעשר כספים הוא מנהג טוב ולא חיוב, וכן כתבו ב"ח (יו"ד שלא), חתם סופר (שו"ת יו"ד רלא), ערוך השולחן (יו"ד רמט), ועוד. וממילא חברך אינו עובר על איסור (וכן כתב בספר הלכות מעשר כספים,

ברונשטיין, פרק כו, סעיף ד). כמובן אתה יכול להפריש צדקה לזכותו של החבר ללא קשר לחיוב זה של מעשר כספים ותבוא עליך הברכה.

צדקה מזכייה בסכום כסף למי שבחסות הוריו

ש בחור זכה בסכום כסף כלשהו, והוא עדיין נמצא בחסות ההורים – האם הוא צריך להפריש לצדקה עשירית מהסכום או שמא עדיף שישמור את הסכום במלואו אצלו?

ת במסכת בבא מציעא (יב, ב) נחלקו החכמים מה דין של בן גדול הסמוך על שלחן אביו, האם דינו כגדול שהמציאה שלו, או דינו כקטן שהמציאה שייכת לאביו. נפסק בשו"ע (חו"מ רע, ב) שהמציאה של אביו. אם כן, הכסף שהבן זכה בו שייך לאביו, אלא אם כן האב מוותר לו.

יחד עם זאת האב יכול להתנות את המחילה שלו בכך שהבן ישתמש בכסף לצרכיו ולא לצדקה (על פי שו"ת אגרות משה יו"ד ב, קיב; תשובות והנהגות ג, רפב). אם לאב אין התנגדות אזי הבן צריך לתת צדקה וכן פסק שו"ע (יו"ד רמח, א):

כל אדם חייב ליתן צדקה, אפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן ממה שיתנו לו.

ועל כך נאמר: "עשר בשביל שתתעשר" והקב"ה יתן לך כפי רוחב לבך.

שיעור צדקה בניכוי הוצאות

ש1 אנו זוג צעיר, שנינו עובדים וגם לומדים. שכר הלימוד גבוה, ההוצאות הכלליות גבוהות, וכן השכירות. אנו מחזיקים רכב. ברצוננו לשאול, כמה צדקה עלינו להפריש?

ברצוני לדעת מהי חובת הפרשת מעשר מפרנסתי. אני בחורה רווקה שגרה בשכירות באזור המרכז, ובמקצועי אני מורה. אני משתכרת בערך כ 4,200 ש"ח. ההוצאות של השכירות גבוהות, וכמו כן ישנן הוצאות שוטפות חודשיות. האם אני צריכה להפריש 420 ש"ח?

ש 2

מתוך השאלה ניכר הרצון שלכם לתת צדקה, רצון זה חשוב ביותר וראוי לחיזוק. חז"ל דיברו רבות על חשיבות מצוות הצדקה (עיינו בראשית הפרק, ובדברי השו"ע יו"ד סימן רמז, שמביא קצת מדרשות אלו). מצוות הצדקה מלמדת אותנו שהכסף שאנחנו מקבלים הוא מאת הקב"ה, והיא מחזקת את הערכות ההדדית של עם ישראל. וכפי שדורשת הגמרא (בבא בתרא י, ב) על צדקה מהפסוק העוסק במחצית השקל ניתן להוסיף וללמוד ממצוות מחצית השקל על הערכות בעם ישראל בין האדם הפרטי לכלל, שכל אדם חייב לתת ולהתחלק עם כל הציבור בנטל.

ת

לגופה של שאלה, כפי שכבר כתבנו, לגבי עצם החיוב לתת "מעשר כספים" נחלקו הראשונים האם הוא מדאורייתא, מדרבנן, או שמא רק מנהג טוב. ה"ציץ אליעזר" (ט, א, א) מכריע שהוא מנהג בלבד. וכן הרב עובדיה יוסף (שו"ת יחיה דעת ג, עו) סובר שלרוב הפוסקים אין חובה לתת מעשר כספים, אלא מנהג טוב.

ההבדל בין הדעות השונות בא לידי ביטוי במידת הגמישות שיש במתן הצדקה. הסוברים שהחיוב הוא מדאורייתא מדמים אותו לתרומות ומעשרות, שאדם חייב לתת בכל מצב. אולם, מפסיקת הרמ"א בעניין צדקה ניכר שאין בזה חיוב מדאורייתא, וכן נראה שסברו רוב האחרונים.

להלכה, הרבה אחרונים סברו שיש להפריש מעשר מסכום המשכורת לפני הוצאות הבית (ראו סיכום הדעות בספר צדקה ומשפט ה, עח), אך הרב עובדיה יוסף (שם) והציץ אליעזר (שם) נטו להקל על פי דברי הבית יוסף (שו"ת אבקת רוכל, סימן ג) שצריך לחשב מעשר מההכנסות נטו, שלאחר ניכוי ההוצאות. גם הרוצה להחמיר בזה צריך לדעת שבהשקעה בעסק ניתן לנכות את ההוצאות מהרווחים לכל הדעות (צדקה ומשפט שם, סוף הערה

לה). לדוגמה, אישה עובדת בוודאי יכולה לנכות את הוצאות הטיפול בילדים שמתחייבות כתוצאה מהעבודה. על פי עיקרון זה יתכן שגם למחמירים, לפעמים רכב ייחשב כהוצאה לצורך עבודה, אך דבר זה תלוי במציאות (לפעמים אדם לא יוכל לעבוד ללא רכב, ולפעמים אדם הולך לעבודה רק כדי שיוכל להחזיק רכב).

מי שהכנסותיו אינן מכסות את ההוצאות פטור מצדקה, כיון שפרנסתו קודמת לפרנסת אחרים (רמ"א יו"ד רנא, ג), ובכל אופן יתן לפחות שלישית השקל בשנה שהיא מצוות צדקה דאורייתא. גם הציץ אליעזר (שם) פסק כן, והוסיף: "וגם אינו חייב לקמץ ולצמצם הוצאותיו בשביל המעשר שקיבל עליו, ורשאי להתנהג בפרנסת ביתו באין מונע". בעקבות זה נראה שאין צורך להימנע מהחזקת רכב, רק כדי לגמור את החודש ברווח על מנת לתת צדקה.

לגבי צורת החישוב, החוות יאיר (רכד) כתב שניתן להעביר את המעשר מדי שלושה חודשים או חצי שנה, ואילו פוסקים אחרים (כגון ערוך השולחן יו"ד רמט, ז; אהבת חסד ב, יח, ב) סבורים שאף ניתן להעביר פעם בשנה (מתשרי לתשרי). והכול תלוי במה שקיבל על עצמו, ולדעת הרב יעקב בלויא (ספר צדקה ומשפט שם, הערה כ) הולכים בזה בין להקל ובין להחמיר, אם הרוויח באותו זמן הרבה – יתן הרבה, ואם מעט – יתן מעט.

אמנם יתכן שמי שמקבל על עצמו מעשר כספים בנדר (בין בקבלה בפה ובין בקבלה על ידי עשייה שלוש פעמים ללא אמירת "בלי נדר") יהיה חייב להקפיד ביתר שאת על התשלום. אך טוב להימנע מנדר בכלל. אין להיבהל מכך שבשלב מסוים של חיינו אנו משתתפים אך במעט במצווה נפלאה זו של צדקה, העיקר הוא שמעשינו ייעשו לשם שמים כדברי חז"ל "אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין ליבו לשמים", וכשירחיב לו – יוסיף.

מעשר כספים בהוראת קבע

איך מפרישים מעשר על ידי הוראת קבע מכסף שהופרש כמעשר, כולו או חלקו, או מכסף שלא הופרש ממנו. אשמח לקבל דוגמה.

ת אם בחרת להפריש מעשר ויש לך הכנסה קבועה עליך לתת הוראת קבע בשיעור מעשר מההכנסה. לדוגמה ממשכורת חודשית של 5,000 ש"ח (נטו, שו"ת אגרות משה חלק יו"ד א, סימן קמג) תיתן הוראת קבע של 500 ש"ח. לפני כן עליך להפריש מעשר באופן חד פעמי מהכסף בחשבון.

יש לציין שגם אדם המחליט להפריש סכומים גדולים לצדקה ראוי שיקדיש כסף גם לצורך נישואי ילדיו ובכך יזכה לקיים גם כן מצוות צדקה, שהרי כשהם נישאים בדרך כלל אין להם כל צרכם. ואדרבה הם קודמים בשל קרבתם (הרוצה להפריש חומש מומלץ לו להפריש לחשבון מיוחד עבור ילדיו, או לנהל רישום של הסכומים המיועדים לילדים). כמו כן רצוי שלא לקבל את הפרשת המעשר כנדר גמור ועל כן טוב לומר בזמן חתימת הוראת הקבע שהפרשה זו היא בלי נדר כך תוכל להפסיק את התוספת בכל עת שתרצה בכך.

צדקה מעבר לחמישית

ש מזה זמן מה אני תורם לכמה מוסדות צדקה (דרך הטלפון עם כרטיס אשראי). לאחרונה רבו הפונים (אינני יודע כיצד קיבלו את המספר שלי) וכולם מבקשים מאות שקלים. אם הייתי עונה לבקשות כל אחד ואחד, הייתי נותן יותר משליש המשכורת. אני נותן לכל אחד פחות ממה שהוא מבקש. אני נותן כבר כחמישית מהמשכורת מדי חודש, ואמנם איננו מגיעים לפת לחם חלילה, אבל יש לנו פחות כסף לחסוך בשביל עתיד ילדינו. אשתי כועסת עלי שאני נותן סכומים כאלו. כל אחד שמתקשר מספר סיפור של משפחות אומללות כל כך, איך אפשר להגיד לא? אם כך, מה הדרך הראויה לתת? האם עשירית ולא יותר, והאם מותר להשיב פונה ריקם (במיוחד לקראת החגים הבקשות מתגברות)?

ת ראשית יש להזכיר את דברי הרמ"א (יו"ד רנא, ג): "פרנסת עצמו קודמת לכל אדם, ואינו חייב לתת צדקה עד שיהיה לו פרנסתו." פרנסתו היינו לפי

המקובל במקומו ובמעמדו כדי מחסורו. גם מי שנותן צדקה אינו רשאי לתת יותר מחומש, והדרך הבינונית היא מעשר כספים (ראו מקורות למעלה). מלבד זאת אדם צריך להפריש מעשר כספים. את המעשר יש להפריש מהכסף שנותן לאחר ניכוי ההוצאות ההכרחיות של המשפחה. גם מי שנותן מעשר כספים לצורך נישואי ילדיו מקיים בזה את המצווה, שהרי אין להם משלהם והם זקוקים לכך בעבור נישואיהם (ראו צדקה ומשפט פרק ו, הערה יד, בשם שו"ת מהרש"ם א, לב). לכן ניתן אף לחסוך כסף עבור מטרה זו ובכך לקיים מצוות מעשר כספים (שם).

לגבי אותם עניים המחזרים על הפתחים אין חובה לתת להם יותר מדבר מועט ועל ידי דבר מועט שיאספו מרבים יגיעו למילוי צורכם (צדקה ומשפט פרק ג, סעיף ד).

חלק מהכסף צריך להפנות להחזקת תלמידי חכמים (שו"ע יו"ד רמט, טז). כמו כן, ראוי להעדיף מתן צדקה לארגונים שפועלים להחזרת העני למעגל העבודה והוצאתו ממעגל העוני, שהיא הדרך המעולה שבצדקה, ולבתי תמחוי שנותנים מזון לאלו שאין להם מה לאכול (ראו שו"ע יו"ד רנא, ז; שם רנא, י; וראו צדקה ומשפט פרק ג, סעיף כו).

נוסף ונעיר, שאין זה מן הראוי לנהל את הכספים בבית בצורה שתגרום חלילה לכעס של אחד מבני הזוג, ויש להתנהל מתוך הקשבה וקבלת החלטות משותפות. ואכן בנוסח שטר התנאים שנוהגים קהילות ישראל לחתום עליו לפני החתונה כתוב: "ואל יבריחו ואל יעלימו לא זה מזו ולא זו מזה, רק ישלטו בנכסיהון שווה בשווה, וידורו באהבה ואחוה בשלום ורעות".

מעשר כספים מהכנסות חברה בע"מ

בבעלותי חברה בע"מ ורציתי לדעת כיצד להפריש מעשר כספים.

א. האם ההפרשה יכולה להתבצע בסוף שנת המס, לאחר שמופק מאזן החברה? כיון שיתכן שברבעון אחד החברה מרוויחה וברבעון השני החברה מפסידה.

ב. האם עלי להפריש מעשר גם מרווח החברה וגם מיתרת הכסף שאני מקבל כדיבידנד באופן פרטי? האם אין כאן כפל מעשר?
ג. ידוע הוא שלכל עסק יש הוצאות פרטיות רבות המוכרות במס. באמצעות תכנון נכון ניתן לבצע מהלכים עסקיים חוקיים ולפטור ממס או לגרום לקיזוז המס, על ידי הפחתת רווחי החברה. מהלכים כגון רכישת חברה אחרת או רכישת רכב. מאיזה סכום עלי להפריש את המעשר ומה עושים אם אי אפשר לאמוד במדויק?

מעשר כספים נותנים מרווח הנטו. כפי שמשמע מלשון השולחן ערוך (יו"ד רמט, א; בפתחי תשובה שם לרוב הפוסקים).

א. כתבו הנודע ביהודה (יו"ד, קצח) וערוך השולחן (יו"ד רמט, ז) שאפשר לחשב את ההפסדים והרווחים השנתיים ולתת מהם את המעשר. יש לציין שהפרשה לאחר שנתיים אינה ראויה לדעת הנודע ביהודה אולם יש שהקילו בכך.

ב. אם אתה מפריש מעשר מרווח החברה אין צורך להפריש מהדיבידנד. כך ניתן ללמוד מלשון השולחן ערוך (יו"ד רמט, א).

ג. את הרווח אתה צריך להפריש מהרווחים האמיתיים שלך! נראה ששכיר המקבל טובת הנאה כגון רכב צריך לשקלל זאת ברווחים שלו. לדוגמה מי שמקבל רכב מהחברה ובגלל זה מורידים לו מהמשכורת 1000 ש"ח עליו לשלם מעשר מסכום הנטו בתוספת 100 ש"ח.

ד. כיוון שאנו סבורים שמעשר כספים הוא מדרבנן או משום מנהג טוב (ראה שו"ת יביע אומר ג, עו) אין חובה לדייק במתן מעשר כספים, ועליך להשתדל לאמוד את המעשר וה' יעזור שלא תגיע לידי מכשול.

זכאות לצדקה

המשנה קובעת שמי שיש לו פחות ממאתיים זוז זכאי לקבל מתנות עניים בשדה (משנה פאה ח, ח):

מי שיש לו מאתים זוז לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני...

קו העוני על פי המשנה הוא מוחלט ונוקשה ואין בו שום מרכיב יחסי. הטור סבר ששיעור זה תקף גם לגבי זכאות לקבלת צדקה (טור יו"ד רנג):

יש לו מאתים זוז אפילו אינו נושא ונותן בהן, או שיש לו חמשים שנושא ונותן בהן - לא יטול מהצדקה כלל. יש לו מאתים זוז חסר דינר, אפילו נותנין לו אלף זוז בבת אחת - הרי זה יטול...

מאתיים זוז בימינו הם סכום נמוך (אלפי שקלים בודדים). בשו"ת אור זרוע (א, יד) כתב שיש לעדכן את השיעור על פי הצרכים המקובלים באותה תקופה:

ומה שאמרו מי שיש לו מאתים זוז אם יכול ליטול צדקה אומר אני הכל לפי פרנסתו ופרנסת ביתו...

גם הרמב"ם מגדיר את שיעור הנתינה לעני על פי צרכיו (מתנות עניים ז, ג):

לפי מה שחסר העני אתה מצווה ליתן לו, אם אין לו כסות מכסים אותו, אם אין לו כלי בית קונין לו, אם אין לו אשה משיאין אותו, ואם היתה אשה משיאין אותה לאיש, אפילו היה דרכו של זה העני לרכוב על הסוס ועבד רץ לפניו והעני וירד מנכסיו קונין לו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו שנאמר די מחסורו אשר יחסר לו, ומצווה אתה להשלים חסרונו ואין אתה מצווה לעשרו.

מצוות הצדקה מתקיימת בשלמותה כשהעני מקבל כל דבר שראוי לאדם מסוגו וחסר לו והוא אינו יכול להשיגו בכוחות עצמו.

למעשה נראה שאדם שחי באורח חיים סביר ועובד לפרנסתו ואין לו אפשרות לקיים את עצמו הוא בגדר עני. בדרך כלל אדם זה יהיה מוכר על ידי הביטוח הלאומי וארגוני הצדקה, כמי שאכן נזקק לתרומות. גם אדם מן המניין שנזקק לעזרה מיוחדת לצורך קניית דירה או דבר גדול אחר שנחשב לצורך בחברה בה הוא חי, קרוי עני שכן זה "די מחסורו". השאלות הבאות עוסקות בהגדרת הזכאי למעשר.

הלוואה מכספי מעשר

האם מותר לי להלוות לאחי כסף מכספי מעשר בידיעה שכל עוד לא יחזירם, יחשב הסכום שניתן לו לצדקה?

פעם אחת הלווינו לו וסיכמנו שיחזיר בתשלומים. הוא לא עמד בהסכם והחזיר סכום קטן ביותר. איני מקפידה עליו וגם לא לוחצת. אם יחזיר – יחזיר, ואם לאו – לא נורא. אציין שהוא עובד, אבל יש לו משפחה גדולה לפרנס, ובסך הכל מצבם הכלכלי סביר.

הבעיה היא שעכשיו יש לו אפשרות לקנות דירה במחיר מציאה, אבל הדירה טעונה שיפוצים. הבנק נותן להם משכנתא בסיסית שמכסה כמעט את מחיר הדירה. אך בלי השיפוצים – הם לא יוכלו לגור שם. דמי השכירות בדירה הנוכחית שלהם גבוהים מדמי המשכנתא החודשית של הדירה החדשה, ובנוסף, המשכיר מכר את הדירה ועליהם לפנותה בחודשים הקרובים. לכן הם רוצים לקנות עכשיו דירה בתנאים שפירטתי.

אחי פנה אלי שאתן להם הלוואה למימון השיפוצים. אך כיון שהפעם הסכום הרבה יותר גדול, וזה בנוסף על הסכום שכבר נתנו לו, אני די חוששת שלא נקבל אותו בחזרה. אם ניתן לו את הלוואה (אולי אפילו חלקית), יצא שבמשך תקופה ארוכה לא ניתן צדקה נוספת. האם עלי לתת לו את הלוואה והאם היא נחשבת כצדקה?

מי שאין לו דירה מוגדר כעני. כן כתב בשו"ת שבט הלוי (ב, קכ):

מכל מקום, כהיום שגם מי שהוא מתפרנס ממשכורת דרך הכבוד, מכל מקום כשמגיע לשאלת הדירה אין זה די לקנות או אפילו לשכור שאי אפשר זה בארץ ישראל אלא ביוקר מאד פשיטא דלענין דירה עכ"פ נחשב עני כיון שאין לו מאתים זוז בערך [בשו"י] של היום, והכל לפי המצב והתקופה כמבואר בטור ובמרדכי ובשאר פוסקים.

גם אם אחיך יכול למצוא קורת גג בשכירות, בכל זאת יש לך מצווה גדולה להלוות לו. שהרי בגמרא (שבת סג, א) נאמר:

ואמר רבי אבא אמר רבי שמעון בן לקיש: גדול המלוה יותר מן העושה, צדקה, ומטיל [ממון] בכיס [של עסקה משותפת] יותר מכולן.

וכן פסק שולחן ערוך (יורה דעה רמט, ו):

שמונה מעלות יש בצדקה, זו למעלה מזו: מעלה הגדולה שאין למעלה ממנה, המחזיק ביד ישראל המך ונותן לו מתנה, או הלוואה, או עושה שותפות, או ממציא לו מלאכה כדי לחזק ידו שלא יצטרך לבריות ולא ישאל, ועל זה נאמר (במדבר כה, לה): "והחזקת בו".

נמצא שמצוות צדקה מתקיימת גם בהלוואה לאדם כדי שלא ידרדר לעוני, ויש אומרים (רמב"ם מתנות עניים י, ז) שזו הדרך המעולה לקיום המצווה. נמצא שההלוואה לאחיך היא מצווה גדולה³.

3. פתחי חושן (הלוואה פרק א, הערה טו) כותב בשם פלא יועץ (ערך הלוואה) שרצוי לומר לעני שרק אם יהיה לו כסף, תחול עליו חובת הפירעון כדי לא להכשיל אותו ב"לפני עיוור" כשיימנע מלהחזיר את הלוואה. פתחי חושן מסתפק אם אכן יש בזה משום "לפני עיוור". כמו כן מדברי הרמב"ם (מתנות עניים ז, ט) שמערימים על עני שאינו רוצה לקחת צדקה ונותנין לו דרך הלוואה משמע שאין צורך ליידע את העני שהוא אינו חייב להחזיר, ואכן צ"ע.

באשר לשאלתך אם מותר לך להלוות על תנאי שאם הכסף לא יחזור ההלוואה תיחשב כמעשר, נראה שהדבר מותר, ואת מה שהוא יחזיר לך עלייך לרשום כדי שתוכלי לתת אותו לצדקה. יש עדיפות שתתני את הכסף כהלוואה מותנית, ואם יהיה צורך היא תהפוך לצדקה (שו"ע יו"ד רנג, ט) נוסף על כך יש לציין שעל פי ההלכה לקרובים יש עדיפות בצדקה (שו"ע יו"ד רנא, ג). אם כי נזקק אף שאינו קרוב קודם לקרוב שאינו עני וזקוק לסיוע (פתחי חושן הלוואה פרק א, סעיף ג; ספר מלוה ה' פרק א, סעיף ג). דירה נחשבת צורך בסיסי ולכן יש לך מצווה להלוות לאחייך ואם לא יוכל להחזירה, תוכלי להחשיב זאת כמעשר כספים.

מעשר כספים לטיפול בהורים מבוגרים

ש האם אפשר לשלם מכספי "מעשר כספים" למטפל או לבית אבות, עבור טיפול בהורה?

ת אין אדם מחויב לפרנס את אביו אם יש לאביו כסף, אבל אם אין לאביו כסף חייב הבן להאכילו ולהשקותו, כמבואר בשו"ע (יו"ד רמ, ה).

בנוגע לשימוש במעשר עני לצורך ההורים, נאמר בגמרא (קידושין לב, א): "תבוא מאירה למי שמאכיל את אביו מעשר עני." נחלקו הפוסקים האם אזהרה זו חלה גם על המפרנס את הוריו ממעות של צדקה שאינם מעשר עני. והרמ"א כתב (יו"ד רמ, ה): "תבוא מאירה למי שמפרנס את אביו ממעות של צדקה שלו."

בשו"ת "תבואות שמש" (יו"ד סב) כתב שאם הדבר נעשה בצנעה באופן שאיש אינו יודע שהוא מפרנס את הוריו מכספי צדקה ואין להוריו ביזיון מכך, הדבר מותר. אך בשו"ת ציץ אליעזר (יד, צב) חולק עליו, ואוסר גם בצנעה כיוון שלדעתו פרנסת הורים מכספי צדקה מביעה זלזול מצדו של הבן, אף במקום שההורים אינם יודעים על כך.

כל זה כשיש לו כספים אחרים לפרנס את הוריו, אך אם אין לו ודאי שרשאי ומצווה לתת מכספי הצדקה, והוריו קודמים לשאר עניים שנאמר "מבשרך לא תתעלם".

שימוש במעשר כספים לצורך מתנות חתונה

ש האם אני יכול להשתמש בכספי "מעשר כספים" על מנת להוסיף על המתנה לחתונה של זוג חברים שאני יודע שהם מעוטי יכולת?

כלומר, ללא שימוש במעשר הייתי נותן 250 ש"ח, וכעת אוכל לתת 500 ש"ח, כאשר 250 הם כספי מעשר (ככה הם לא יתביישו לקבל)? הספק הוא האם זה ייצור מצב של "חובה שלהם להחזיר לי" בשמחה שלי (כי הם לא ידעו שזה חלק של מעשר).

ת בוודאי ניתן לתת להם את כספי המעשר, במיוחד כאשר הם מתחילים את חייהם כמשפחה ונזקקים לסכומי כסף גדולים במיוחד. באשר לשאלה אם הם יחושו חובה להחזיר, אפשר לפתור את הבעיה על ידי נתינת מתנה בסכום של 250 ש"ח על שמך, ואת ה-250 ש"ח הנוספים במעטפה ללא שם. אמנם אם הדבר לא עולה בידך, עדיף לתת להם סכום גדול, וגם אם יכירו לך טובה אין בכך לפגום בקיום המצווה (עיינו ט"ז יו"ד רמט, א; ועיינו בדיון בספר צדקה ומשפט א, הערה פה, ד"ה ולכאורה) ואם אכן תקבל מהם בעתיד מתנה גדולה יותר מהמקובל, תוכל לתת את הסכום שקיבלת מעבר לרגיל, כצדקה לעניים.

שימוש בכסף שמיועד לשימוש הציבור

ש יש לי סכום כסף כלשהו שאני צריכה לתרום אותו לצורכי ציבור – שישמש ציבור (כי הוא שייך לציבור ונתרם לצדקה – הוא לא כסף פרטי שלי). לאיזה ארגונים אפשר לתרום, האם לכל עניין שהוא צדקה? מה העדיפויות?

ת כתב השו"ע (יו"ד רנג, ו) שאין לשנות מן הייעוד של הצדקה, ולכן יש להשתמש בכספי הצדקה אך ורק למטרה שלשמה נועדו. נראה משאלתך שהכסף יועד לצורך ציבורי ולכן אפשר לתרום את הכסף לבית כנסת, מקוואות, גמ"ח לצרכי רבים וכד'.

סדר עדיפויות בצדקה

ש אדם שמבקש לתרום את כספו לצדקה להנצחת זכרו. יתומים, בית חולים או שיקום אזורי מצוקה – מה סדר העדיפות (אם קיים) על פי דעת תורה?

ת ישנו סולם עדיפויות והוא מפורש בשולחן ערוך יורה דעה:

1. צדקה לצורך פיקוח נפש (שו"ע יו"ד רנב, א)
2. צדקה לעני שאין לו מה לאכול, ואחר כך צדקה לעני שאין לו מה ללבוש (שם רנא, ז).

במקום אחר בשולחן ערוך הוזכרו פרטים נוספים:

1. תרומה ללימוד תורה של נערים עניים⁴ ורפואת עניים (שם רמט, טז).
2. תרומה לבית הכנסת (שם), ויש אומרים: דווקא כשמדובר בציבור שאין לו מקום להתפלל (שו"ת שבט הלוי ט, קצט; צדקה ומשפט פרק ג הערה פד).
3. תרומה להכנסת כלה ענייה ויש אומרים הכנסת יתומה לחופה (שו"ע יו"ד רמט, טו וש"ך שם).

בשאלת היחס שבין המצוות הללו לבין צדקה רגילה, השו"ע (שם על פי מהרי"ק קכח) כתב שמצוות אלה קודמות לסיוע למי שאין לו מה לאכול או ללבוש (דהיינו שאינם בסכנת נפשות אך סובלים ממחסור), אולם, הגר"א (יו"ד רמט, כ, על פי התוספות) חולק על כך (למעט בעניין הכנסת כלה יתומה לחופה). בספר ערוך השולחן (יו"ד רמט, כ) הכריע כדעת השולחן

4. לגבי לימוד תורה של מבוגרים ראו צדקה ומשפט פרק ג, הערה עז.

ערוך, וביאר שתרומה לבית כנסת קודמת כאשר מדובר בבניין בית הכנסת, ולא בתוספות שאינן הכרחיות.

לעדיפויות נוספות ראו שו"ע (יו"ד סימן רמט; צדקה ומשפט, פרק ג). בכל מקרה יש עדיפות לקרובי משפחה (הגדרת קרובים: עד רביעי ברביעי – שו"ת חתם סופר חו"מ, קכז; הלכות מעשר כספים י, ה) או לבני המקום, על פני נזקקים רחוקים (שו"ע יו"ד רנא, ג). יש אומרים שקרובים עניים קודמים לכל צדקה אחרת למעט פיקוח נפש (צדקה ומשפט פרק ג, סעיף כז, והערה פ). יש אומרים שרק במחצית מסכום הצדקה רשאי הנותן להעדיף את הקרובים, כפי שכתב האור זרוע (ספר אור זרוע א, הלכות צדקה, כב):

ומכאן אני המחבר למד על אדם שעישר את ממונו או נתן כך ממונו לצדקה שיכול ליתן לקרוביו מאותה צדקה או מאותו מעשר עד מחצה.

ובספר הלכות מעשר כספים (י, מז) נכתב, שבדרך כלל אין לתת את כל כספי הצדקה שברשותו לקרוביו, אלא לתת להם רק מחצית, ואת שאר הצדקה יש לתת לעניים אחרים. במקרים יוצאי דופן שקרוביו עניים ביותר יוכל לתת להם את כל כספי הצדקה שלו.

בשו"ת אגרות משה (יו"ד א, קמד) כתב שחייב לתת קודם כל לקרובים, אולם, כדי להימנע מחילול השם ייתן גם לנזקקים אחרים וללימוד תורה. אמנם בשו"ת חתם סופר (חו"מ, קעז) כתב שלא כופים אדם שנותן צדקה כראוי, לתת דווקא לקרוביו.

באותה תשובה מבחין הרב פיינשטיין בין צדקה ציבורית לצדקה של אדם פרטי וכן כתב:

בצדקה סתם שלו שיש לו בהן טובת הנאה יכול ליתן לכל מי שירצה מאלו שרשאין ליקח צדקה אף שאחד יותר צריך ואף למי שחסר לו כסות אף שיש עני שצריך למזונות. אבל גבאי על כיס של צדקה שאין לו בהם וגם לא להנותנים זכות טובת הנאה... עלייהו נאמר דינים להקדים ליתן מתחלה להנחון

יותר ושלאכילה קודם לכסות וכדומה וכ"כ אסור להם ליתן לעני אחד יותר מחברו כשהצורך הוא שוה... ולכן אף באין שוין יכול ליתן למי שירצה וכשאחד קרוב יש עליו ממילא ליתן לקרוב שדין זה נאמר דוקא על היחיד בצדקה שלו...

הסדר האמור למעלה מחייב רק בחלוקת צדקה ציבורית על ידי גבאי צדקה, אבל את הצדקה הפרטית רשאי אדם לתת למי שהוא רוצה, כשם שיכול לתת מתנות כהונה למי שיחפוץ, על פי העיקרון "טובת הנאה לבעלים". גם אדם פרטי צריך להעדיף קרובים עניים, אם יש כאלה. בהמשך כותב האגרות משה שניתן להעדיף צדקה לחתונה של קרוב משפחה שתהיה בעתיד, אף שכרגע הוא איננו עני.

בנוסף לכך, יש להעיר שכוונת סדרי העדיפויות איננה שכל עוד שלא מולאו כל הצרכים של הקודם במעלה, אין לתת כלל למטרות חשובות פחות. אלא הכוונה שאת מירב כספי הצדקה ייתן למטרה החשובה יותר (הרב אשר וייס מנחת אשר, דברים עמ' רנא).

לפיכך, אם יש קרובים עניים יש לתמוך בהם. גם במקרה כזה אפשר וראוי לתת גם למטרות נוספות. כאשר אדם נותן צדקה למי שאיננו קרובו הוא יכול לתת למי שלבו חפץ ואינו מחויב לסדר מסוים. אולם הסדר שנקבע בהלכה יכול להנחות את הנותן כיצד ראוי לנהוג על פי התורה. כמו כן, יש לשקול את הייעוד הספציפי של התרומה, את האלטרנטיבות, ואת מידת התועלת שיש בה.

מעשר כספים לבני משפחה

א. ברצוני לדעת האם ניתן לתת את כספי המעשר לבני משפחה?
 ב. כיצד ניתן לדעת (בצורה אובייקטיבית עד כמה שניתן) האם מצבם הכלכלי של בני המשפחה מצדיק את מתן המעשר דווקא להם ולא למשפחה נזקקת יותר?

ת א. בשו"ע (יו"ד רנא, ג) נפסק שאביו ואמו הנזקקים קודמים לכל עני אחר, ועניינים קרובים קודמים לעניינים אחרים (הגדרת קרובים: עד רביעי ברביעי – שו"ת חתם סופר חו"מ, קכז; הלכות מעשר כספים י, ה).

כאמור לעיל, בספר אור זרוע (א, הלכות צדקה, כב) כתב שיש לתת חצי לקרובים וחצי לעניינים שאינם קרובים. בספר הלכות מעשר כספים (ברונשטיין סוף פרק י), כתב שבמקרה יוצא דופן שקרוביו עניינים ביותר, יוכל לתת להם את כל כספי הצדקה שלו. בשו"ת אגרות משה (יו"ד א, קמד) כתב שיש לתת קודם כל לקרובים, אולם כדי להימנע מחילול השם ייתן גם לנזקקים אחרים וללימוד תורה. אמנם בשו"ת חתם סופר (חו"מ, קעז) כתב שלא כופים אדם שנותן צדקה כראוי, לתת דווקא לקרוביו.

ב. נראה שאין צורך לבדוק זכאות בני המשפחה לצדקה. הרמ"ה (מובא בנימוקי יוסף בבא קמא ו, ב, בדפי הרי"ף, ד"ה חד) כותב:

הא דאינו מקבל שכר [על צדקה למי שאיננו עני] היינו דוקא במי שידע בו [שהוא אינו עני], אבל אם אינו מכירו ואפשר שהוא הגון – שכר יש לו, שהרי לשם מצוה מכוין. ועוד דאי לא תימא הכי אתה נועל דלת בפני כמה מהוגנים במקום שאינם נכרים ומעשה דרבי פרק השותפין (דף ח א) מסייע לן דהדר אמר יכנסו הכל. הרמ"ה ז"ל.

מכאן משמע שאין צורך לחקור יותר מדי בבקשת הצדקה אלא אם כן יש סימנים לרמאות.

צדקה לקרובים

ש ידוע לי כי קיימת עדיפות במתן מעשר כספים לקרובים, קרי, הורים, אחים, בני עירי ולאחר מכן שאר בני ישראל. מה שלא ברור הוא האילוץ. ממתני אחים או הורים אכן זכאים לקבל מעשר כספים, והאם כשאני נותן להם אני יוצא ידי חובה. אפרט את השאלה:

א. אחים – יש לי אחות נשואה שמצבה הכלכלי לא טוב. יש לה חובות גדולים מאוד, היא שבורה ומודאגת מהמצב ולא רואה אור בקצה המנהרה. אני יודע שיש משפחות במצב הרבה יותר קשה. והשאלה היא למי לתת עדיפות?

ב. הורים – הורי מתגוררים בדירה קטנה משלהם. אין להם פנסיה והם מתפרנסים מביטוח לאומי ומהעבודה של אמי, שבקרוב תיאלץ להפסיק לעבוד בשל גילה והמאמץ הכרוך בכך. לאחרונה הורי קיבלו ירושה קטנה אשר אמורה לשמשם כעתודה לשנים הבאות במקום פנסיה. האם עליי לתת עדיפות להוריי ולפרנסם ממעשר כספים? גם הם נמצאים ביתרת הוצאות שלילית ברמה חודשית.

א. הגדרת עני – שאלה זאת היא שאלה סבוכה ורבו המחלוקות בדבר. (עיינו בספר נקדש בצדקה, פרק ז – מיהו עני; הרב שלמה גורן, תורת המדינה, עמוד 358 ואילך – קביעת קו העוני לפי ההלכה; הרב עדו רכניץ, תחומין כז, עמ' 371). תמצית הדברים היא שאדם הזכאי למעשר כספים הוא אדם שאין לו מאתים זוז. או שאין לו חמישים זוז שיכול להתפרנס מהם. כן פסק השולחן ערוך (יו"ד רנג, א; על פי המשנה פאה ח, ח-ט), והוסיף (שם, ב) שבימינו רק אדם שיש לו קרן שיכול להתפרנס ממנה לא נחשב כעני. בשו"ת שבט הלוי (ב, קכ) כתב:

מיהו כתבתי במקום אחר דגם אם אין לו קרן מי שיש **משכורת קבועה** שממנה מתפרנס בריוח פשיטא דאסור ליטול...

ולכן נראה שמי שעובד ומקבל משכורת, ומצליח להחזיק את משפחתו בצורה נאותה, אינו נחשב עני. אולם מי שלא מצליח "לגמור את החודש" נחשב עני. בכל אופן יש להקדים את מי שיש לו פחות כסף.

ב. קדימויות בצדקה ובמעשר כספים – האדם עצמו קודם לכולם, אחר כך קרוביו (ראו עוד בתשובה הקודמת): אביו ואמו (לגבי השאלה האם לפרנס

אותם מכספי צדקה ראו תשובה בעמ' 255), בניו, אחיו, שאר קרוביו, שכניו, אנשי עירו, עיר אחרת, כפי שכתב הרמ"א (יו"ד רנא, ג). אם הוריהם אכן נזקקים אזי אתה צריך להקדימם לאחותך, אולם אם יש להם כסף ורק משום שאינם משתמשים בקרן הם נזקקים, נראה שאחותך תקדם (שו"ע יו"ד רנג, י).

צדקה לעני לא הגון

ש מה פרוש "עני לא הגון"? האם זה עשיר שעושה עצמו עני או עני שלא שומר תורה ומצוות. ומה הדין אם אחד כזה מבקש נדבה. האם צריך לתת לו רק סכום קטן?

ת עני "שאינו הגון" הוא מי שמתחזה לעני, כך מתבאר בגמרא (בבא קמא טז, ב). לעני כזה בוודאי אין צורך לתת כלל צדקה. לגבי עניים שאינם שומרים תורה ומצוות הכרעת הפוסקים היא שיש לתת לעניים כאלה צדקה ולהחיותם משום שבדרך כלל הם מוגדרים כתינוקות שנשבו או לכל היותר עוברי עבירה לתיאבון, מלבד זאת קיים גם שיקול של "דרכי שלום" (ספר הלכות מעשר כספים פרק יא, סעיף כז). רשע להכעיס דינו חמור יותר לעניין זה (ראה שו"ע יו"ד רנא, ב, ומפרשיו), אבל מדובר במקרה חריג.

חלוקת תפילין שנתרמו

ש בבית הספר בו אני מלמד ישנם תלמידים מרקע סוציו-אקונומי נמוך, אשר הוריהם מציבים את קניית תפילין לילדיהם במקום נמוך בסולם העדיפויות (או שלא מתכוונים לקנות להם כלל). בית הספר קיבל תרומה של חמישה זוגות תפילין עבור תלמידים שאין להם תפילין מהורים אשר ילדיהם חוגגים בר מצווה. שאלתנו – על פי אלו קריטריונים נחליט את מי להקדים בקבלת התפילין? כאמור, כולם נזקקים לכך מבחינה כספית אך לא ידוע בדיוק מי יותר נזקק. האם להעדיף תלמיד יתום או גר? האם מותר להעדיף תלמיד

שמשקיע ומצטיין בלימודי הקודש – וכך יהיה גם תמריץ לתלמידים אחרים להצטיין בלימודים? האם יש להעדיף תלמידים, שלפי הידוע לנו מניחים תפילין גם בחופשות ובזמנים שהם שוהים בבית? האם יורדת עדיפותו של תלמיד שנראה שהוא עוזב את מוסדו בשנה הבאה (למוסד לא דתי) ועל כן: א. אין הוא בגדר "עניי עירך קודמים לעניי עיר אחרת"?

ב. מסתבר שאיש לא יזכיר לו להניח תפילין. או שמא זו דווקא סיבה להביא לו תפילין על מנת שאולי יצוץ בו חשק להניח תפילין? האם מותר ליועץ להחליט לבד או שמא הוא מחויב לשתף עימו עוד אנשים מהצוות בהחלטתו?

בהלכות צדקה אנו מוצאים שהשיקול הראשון הוא רמת העוני, ובמיוחד מצאנו שיש עדיפות ליתומים עניים (שו"ת מהרי"ק שורש קכג; נפסק בשולחן ערוך יו"ד רמט, טו; ש"ך שם, יא) ונראה שכך דינו של גר לעניין זה.

וכשיש עניים באותה רמה יש לפעול על פי דין "קרוב קרוב קודם". בשלב ראשון יש להעדיף עני מהמעגל המשפחתי ובשלב השני מהמעגל האזורי (שו"ע יו"ד רנא, ג). בתוך מעגלים אלו יש ללכת לפי מדד של ייחוס ורמה תורנית (שם, ט).

לפי זה נראה שלאחר היתומים והגרים, יש מקום להעדיף את התלמידים שיישאו קשורים לבית הספר ולעודד את הטובים שביניהם על ידי מתן תפילין.

אמנם כל זה בגדר המלצה ויתכן ששיקול דעת חינוכי יחייב מתן התפילין דווקא לפורשים מבית הספר או לחלשים יותר וגם בכך מקיימים מצווה גדולה. ליועץ מותר לקבל את ההחלטה בעצמו ואין צורך שהוא ישתף אחרים בהחלטה (שו"ת בצל החכמה ב, לו; צדקה ומשפט פרק ז, סעיף ו).

כספי צדקה

ניהול כספי צדקה מעורר שאלות רבות. כגון: מה מעמדם של הכספים? מה מידת אחריותו של גבאי הצדקה? ומהן סמכויותיו בנוגע לכספים? ככלל, ניהול כספי צדקה צריך שיעשה בזהירות, ומתוך אמון מצד הנותן, ומצד המקבל.

הקופה שלתוכה נאספת הצדקה הפכה לסמל בקרב ישראל וכך מעיד הרמב"ם על מקומה של קופה זו בעם ישראל (מתנות עניים ט, ג): "מעולם לא ראינו ולא שמענו בקהל מישראל שאין להן קופה של צדקה..."

על קופות אלו מופקדים הגבאים, ובלשון הרמב"ם (שם א): "כל עיר שיש בה ישראל חייבין להעמיד מהם גבאי צדקה אנשים ידועים ונאמנים...". הרמ"א (יו"ד רנו, א) מוסיף על פי דברי הטור אזהרות לגבאים:

וצריכים הגבאים שיהיו נאמנים וחכמים וידקדקו על העניים שלא יהיו רמאים. וכל שהגבאי אינו נאמן, אסור ליתן צדקה על ידו.

בפרק זה נעסוק בשאלות הנוגעות למעמד הכספים לפני הגעתם לעניים. אם אצל הנותנים עצמם ואם אצל הגבאים אשר זכו לעסוק במצווה זו כשליחי הציבור.

הלכות קופת צדקה

א. רציתי לשאול בעניין קופת צדקה: האם מותר לפרוט כסף מהקופה? האם מותר לי ללוות מהקופה ואחר כך להחזיר יותר? אם כן, אז באילו נסיבות?
 ב. האם אני צריכה לקבוע מראש לאן הכסף בקופה ילך, או שאני רשאית להחליט כאשר אני ארוקן אותה?

ת א. מותר לפרוט כסף מן הקופה שבביתך מכיוון שאינך לוקחת מן העניים את הכסף (שו"ע יו"ד רנט, א). לכן מותר לך גם ללוות מקופת הצדקה, ועלייך להניח שם פתק כדי לזכור את סכום ההלוואה שלקחת מהקופה (שו"ע חו"מ ע, א). אף אם תחזירי יותר ממה שנטלת אין בזה ריבית כיון שהכסף עדיין לא ניתן לעניים ואין זו הלוואה של ממש (ברית יהודה, עיקרי דינים, פרק ז, סעיף י).

לעומת זאת מקופה המוצבת בבית כנסת או במוסד מסוים אין לקחת הלוואה ללא רשות הגבאי. גם הגבאי אינו רשאי להלוות כסף של המוסד לכאורה, וראו בספר צדקה ומשפט (פרק ח, סעיף ח) שכתב בשם שו"ת כתב סופר (יו"ד, קי) שנהגו להקל להלוות גם מכספי צדקה המצויים ביד הגבאים ולא מצא טעם בזה, וכן הביא שם בשם החזון איש שהתיר לגבאים להלוות בתנאי שישאר כסף לצרכי העניים בשעה שיזדקקו לו.

ב. אינך צריכה לקבוע מראש לאן הכסף בקופה ילך, תוכלי להחליט על כך מאוחר יותר, כיון שמדובר בצדקה פרטית שלך.

הבטחה לתת צדקה

ש ניגשו אלי שני בחורים צעירים ברחוב וביקשו כסף לאיזו עמותה. היו להם קבלות של 10 שקלים בלבד. לא הייתי בטוח אם הם "אמיתיים", אז רציתי לתת להם רק שני שקלים. אבל הם התעקשו על 10 ש"ח, אז אמרתי "מה שיש לי, אני אתן לך", אבל בעצם התכוונתי לתת רק שני שקלים. האם הייתי חייב לתת את כל מה שהיה לי באותו רגע?

מובא בשולחן ערוך (יו"ד רי, א):

ת אין הנדר חל עד שיוציא בשפתיו ויהיו פיו ולבו שוים. לפיכך היה בלבו לידור מפת חטים, והוציא בשפתיו פת שעורים, מותר בשניהם.

ראשית, המשפט "מה שיש לי, אני אתן לך" אינו חד משמעי ואפשר לפרשו

כך: אני אחליט מה לתת לך, ולא אתה. גם אם נניח שפירושו: אתן לך כל הכסף שנמצא בכיסי באותה השעה, הרי לא התכוונת לכך ואין פיה וליבך שווים, לכן נראה שאינך חייב לתת יותר ממה שחשבת לתת בפועל (בדומה למה שכתב השולחן ערוך בהמשך אותו סעיף: "אבל אם היה בלבו פת חטים (או פת שעורים), והוציא בשפתיו פת סתם, אסור בשל חטים לבד").

זאת ועוד, מסתבר שאין כוונתך לתת לעני גם את הדירה, המכונית וכל חסכוניותך. ודומה הדבר למה שכתב הרמב"ם (הלכות מתנות עניים ח, ג) "הנודר צדקה ולא ידע כמה נדר, יתן עד שיאמר לא לכך נתכוונתי" (וכן פסק שו"ע יו"ד רנח, ג), ובמקרה שלך אתה יודע שלא התכוונת לתת יותר משני שקלים.

מכל האמור נראה שאינך חייב לתת יותר משני שקלים. מכל מקום, אם עדיין אינך בטוח, ואתה רוצה לתת את מה שהיה בכיסך באותה שעה תבוא עליך ברכה.

להבא דע שאינך מחויב לתת למבקשים ברחוב יותר ממתנה מועטת, כפי שפוסק השולחן ערוך (יורה דעה רנ, ג) "עני המחזור על הפתחים, אין נותניו לו מהקופה מתנה מרובה, אלא מתנה מועטת".

מהם דיני כספי צדקה לעניים

מה המעמד ההלכתי של כספי צדקה לעניים?

מעמדם של כספי צדקה שנוי במחלוקת גדולה בין הפוסקים, וכאן לא נמצא את הסוגיה. הרמ"א (חו"מ קצט, ג) פסק לעניין דיני קניינים: "אבל הקדש וצדקה קונה במעות". כלומר, מיטלטלין (שאינם הקדש) נקנים בהכנסה לרשותו (כגון, במשיכה) ולא במעות, לעומת זאת, הקדש וצדקה נקנים בכסף. קצות החושן חולק על כך (שם ג):

דהא צדקה לעניים **לאו דין הקדש הוא** דהא קיימא לן דנשבעין עליהם, וכן לענין **ריבית** דין הדיוט הוא כמבואר

ביו"ד סימן ק"ס (סעיף י"ח), וכן לענין נדיב לב [כלומר, שהקדש שלא הוציא בשפתיו - חל] דמהני בהקדש ולא בצדקה לעניים כמבואר סימן רי"ב (סעיף ח'). וכיון דצדקה דין הדיוט א"כ מדאורייתא דין הדיוט ולא מפסדי ע"י תקנה ויכולין לחזור אחר שקיבל המעות כמו בנכסי יתומים... וא"כ מה שכתב הרמ"א בהקדש וצדקה דאין יכולין לחזור אחר שקיבל המעות, נראה ברור כמו שכתבתי דיכולין לחזור ולא מפסדי, ואין להם דין הקדש אלא למעליותא דידהו כמו נכסי יתומים וזה ברור.

לדבריו, דין צדקה כדין יתומים שיכולים להחליט האם הקניין יהיה בנתינת המעות או בהכנסה לרשותו של הקונה (בניגוד להקדש שתמיד קונה במתן מעות). נתיבות המשפט (שם ג) הולך בדרכו של הרמ"א:

דבהדיא מבואר ביו"ד בסוף סימן רנ"ח **דצדקה דין הקדש יש לו לענין נדיב לב**, ואפילו לא הוציא בשפתיו חייב, דהא סיים שם דהעיקר כדעה ראשונה ע"ש. אך מ"מ טעמא בעי אמאי לענין שבועה וריבית ואונאה ה"ל כהדיוט. לכן נראה דדוקא לענין גוף חלות הנדר והתפסת הקדושה ילפינן צדקה מהקדש, דבקרא דבל תאחר ומוצא שפתך הוקש צדקה להקדש, והקרא לא מיירי רק לענין זה. אבל לענין שבועה וריבית ואונאה דנתמעט הקדש מקרא דרעהו, ודאי דעניים נמי רעהו מיקרי. וא"כ הכא לענין קנין שיותפס קדושת הצדקה על המעות דין הקדש יש לו דלענין זה הוקש, ואתי שפיר.

לשיטת נתיבות המשפט דין צדקה כדין הקדש, חוץ משבועה, ריבית ואונאה, באלו דין צדקה כדין אדם פרטי. אם כן, יש מחלוקת האם צדקה אינה כהקדש (קצות החושן) או שהיא דומה להקדש חוץ מכמה נושאים (נתיבות המשפט, וראו עוד צדקה ומשפט פרק י סעיף א).

בהקשר זה מן הראוי להזכיר את מחלוקתם של הראשונים בעניין ההיתר להלוות כספי צדקה בריבית. הרשב"א (שו"ת הרשב"א א, תרסט; הובא בבית יוסף יו"ד, קס, ב) מתיר, משום שלנכסי ההקדש, אין בעלים ידועים. אולם, הרא"ש (שו"ת הרא"ש יג, ח) סבור שלנכסי ההקדש יש בעלים ידועים, שהם העניים (ראו עוד משנה למלך מלוה ולוה ד, יד; מחנה אפרים מלוה ולוה ודיני ריבית ז, ד"ה ובמעות של הקדש עניים; רמב"ם שאילה ופיקדון ה, א; שו"ת אגרות משה חו"מ א, פ; שו"ת מנחת יצחק ד, טז; שו"ת מנחת שלמה א, כח; שו"ת חלקת יעקב יו"ד סו).

אחריות גבאי צדקה

ש אני גבאי של קרן גמ"ח פרטית. אנשים נותנים לי כסף כדי שאעביר לעניים. הביאו לי שקית מטבעות והנחתי אותה ברכב, הרכב נתקע ונשלח למוסך, שם היה כמה ימים. לאחר שבאתי לקחת את הרכב ראיתי שהשקית נגנבה.

א. האם עלי להחזיר את הכסף שנגנב?

ב. אם כן כיצד עלי להעריך את שווייה, הרי אינני יודע כמה מטבעות היו שם? אני יודע שרוב המטבעות היו של שקל האם אני יכול למלא שקית בערך כמו שנראה לעיני ולהעבירה לגמ"ח?

א. השולחן ערוך פוסק (חו"מ שא, ו):

ת מי שהפקידו אצלו מעות עניים או פדיון שבויים ופשע בהם ונגנבו, פטור, שנאמר: "לשמור" (שמות כב, ט), ולא לחלק לעניים, והרי הוא ממון שאין לו תובעין. במה דברים אמורים, בשאין זה הממון מופקד לעניי מקום זה או לשבויים ידועים. אבל אם היה לעניים אלו או לשבויים אלו, והרי הוא קצוץ להם, הרי זה ממון שיש לו תובעים, וישלם אם פשע, או ישבע שלא פשע, כדרך כל השומרים.

לפי דברי השולחן ערוך גבאי צדקה ששומר עבור עניים אינו חייב אף על פשיעה בשמירה (וראו גם בחיבורו של בעל פתחי תשובה, "נחלת צבי", חו"מ שא, שמשמע שמן הדין פטור אף על פשיעה גמורה ואף על נזק). אלא שפתחי תשובה במקום מצטט את דברי שו"ת חוות יאיר הכותב שאמנם אין בית דין מחייב על כך, אולם כדי לצאת ידי שמים חייב הגבאי להחזיר את הכסף. אילו לא היה מדובר בפשיעה אלא בגניבה, ששומר חינוס פטור עליה, גם הגבאי היה פטור (שו"ת מהר"ם שיק, מובא בספר צדקה ומשפט פרק י, הערה כ). בכל אופן במקרה דנן מדובר בפשיעה, שכן ודאי שלשומר אסור להשאיר חפצים בעלי ערך כאשר הוא משאיר את רכבו במוסך.

ב. מכיוון שיש חיוב, למרות שהוא רק לצאת ידי שמים, עליך לשער את כמות הכסף עד שיסתלק הספק.

נושאים נוספים

אבידה ומציאה

שליחות

ירושה וצוואה

עסקים ושמירת מצוות

שמיטת כספים

נושאים נוספים

אבידה ומציאה

מבוא

מצות השבת אבידה היא מצוה חברתית מובהקת. במקום שמקפידים להשיב רכוש אבוד יש אמון ויחסי חברות, ובמקום שאין איש מתחשב ברעהו לא תתקיים חברת אנשים. כפי שהיטיב לתאר בעל ספר החינוך (מצוה תקלח):

שורש מצוה זו ידוע, כי יש בזה תועלת הכל וישוב המדינה. שהשכחה בכל היא מצויה, גם בהמתם וכל חייתם בורחים תמיד הנה והנה, ועם המצוה הזאת שהיא בעמנו יהיו נשמרות הבהמות והכלים בכל מקום שיהיו בארצנו הקדושה כאילו הן תחת יד הבעלים, וכל פקודי ה' ישרים משמחי לב.

השאלות שעלו בנושא עוסקות בעיקר בכללים להשבת אבידה ובשאלה ממתי המוצא יכול לזכות באבידה שאין בה סימן. נציין מספר עקרונות כלליים הנוגעים לדיני השבת אבידה.

התורה מצווה שתי מצוות לגבי השבת אבידה: "השב תשיבם" (דברים כב, א) – שחייב המוצא להשיב אבידה לבעליה. "לא תוכל להתעלם" (שם, ג) – כלומר שאסור להתעלם מאבידה. השולחן ערוך (חו"מ רנט, ב) כותב מספר תנאים שרק בהתקיימם המוצא חייב בהשבה. נביאם בלשונו ובתוספת ביאור קצר:

"במקום שהוא חייב להשיב משם" – צריך להשיב אבידה רק אם מצאה במקום שבו יש רוב ישראלים המקפידים על השבת אבידה, ולכן המאבד אינו

מתיאש (שו"ע חו"מ רנט, ג). לגבי מי שאינם שומרי מצוות ניתן להניח שדינם כמי שמקפידים על השבת אבידה (פתחי חושן אבידה פרק ג, הערה ג), אף שיש פוסקים שכתבו אחרת (השבת אבידה כהלכה פרק ב, סעיף ח). אמנם לפנים משורת הדין יש להחזיר אבידה גם במקום שאין רוב ישראלים (שם ה).

"ובמקום שראוי להסתפק בה באבידה" – דבר שנראה שהונח בכוונה ושבשליו מתכוון לחזור ולקחתו אין צורך לקחת ולהשיב, ואדרבה אסור לעשות זאת שכן הדבר עלול לגרום הפסד לבעלים, אם לא ימצא אותו במקומו (שו"ע חו"מ רס, ט).

"ושתהא בענין שמוכח שהיא אבידה" – למשל בעל-חיים משוטט אינו אבידה, אלא אם כן ניכר בו שאבד לבעליו (שו"ע חו"מ רסא, א).

"ושלא תהיה מדעת" – מי שאינו מקפיד לשמור על רכושו אין צורך לשמור עבורו (שו"ע חו"מ רסא, ד).

"שיהיה בה שוה פרוטה" – אין חיוב להשיב אבידה ששוויה פחות מ"פרוטה" (כ-10 אג', נכון לאלול תשע"ג). לגבי אבידה שאין לה ערך בשוק כגון צילום משפחתי שנחשב לבעליו בלבד, נוטים הפוסקים לחייב בהשבה (השבת אבידה כהלכה פרק א, סעיף ז).

"וישיש סימן בגופה או במקומה" – אבידה שאין בה סימן מובהק אין אפשרות להחזיר אותה, אלא אם כן בא תלמיד חכם שמוחזק כמי שאינו משנה בדיבורו ומזהה אותה בטביעת עין (שו"ע חו"מ רסב, כא). בנושא הסימנים אנו מוצאים הבחנה בהלכה בין סימנים מובהקים לגמרי לסימנים שאינם מובהקים ולכן על המוצא לברר את מהות הסימנים (שו"ע חו"מ רסז, ו).

"ושהיה מטפל בה אם היתה שלו" – אדם מכובד אינו חייב להתבזות לצורך השבת אבידה (שו"ע חו"מ רסג, א), ונחלקו הדעות אם מותר לו להשיב כשהוא חפץ בכך (שם, ג).

"ושתהיה של מי שחייב להשיב אבידתו" – מן הדין יש להשיב אבידה רק ליהודים (שו"ע חו"מ רסו, א, ואפילו איסור יש בדבר). אך למעשה מצוה

להחזיר גם לגויים על מנת לקדש שם שמים בעולם וכמעשה הידוע של שמעון בן שטח (שו"ע שם, על פי ירושלמי בבא מציעא ב, ה).

ההלכה המתירה למוצא לזכות באבידה שאין בה סימנים נשענת על שני כללים בסיסיים: א) המוצא מציאה שבעליה התייאשו ממנה יכול לזכות בה. ב) הבעלים מתייאשים מאבידה שאין בה סימן. אולם אין זה נכון לומר שאבידה שאין בה סימן שייכת תמיד למוצאה, כי ייתכן שבשעה שנמצאה האבידה, הבעלים עדיין לא הרגישו בה וממילא לא התייאשו (בלשון הגמרא: "יאוש שלא מדעת" בבא מציעא כא, ב). ואף אחרי שהתייאשו הבעלים לא יוכל המוצא לשוב ולזכות במציאה שבידו משום שמעת שהרימה חלה עליו חובת השבה (קצות החושן רנט, א, וראו שם מקורות נוספים). ולכן רק אם ברור למוצא שהמאבד שם לב שאיבד עוד לפני מציאת האבידה, משום שעבר זמן רב או שמדובר בחפץ שימושי, אזי המוצא יוכל לזכות בחפץ (שו"ע חו"מ רסב, ג).

מן הדין, המוצא חפץ טרם יאוש צריך ליטול אותו ולשמרו עד שיתברר מי הבעלים, ומכיון שאבידות רבות מוגדרות כיאוש שלא מדעת היה כל אדם צריך להחזיק בביתו ערימת חפצים מסוג זה, לכל ימי חייו. לכן הורו הפוסקים שבמקרה כזה ירשום המוצא בפנקסו את שווי החפץ, למקרה שייתבע על ידי המאבד, ואז מותר לו להשתמש בו. כך כותב הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה חו"מ חלק ב סימן מה):

וכשמצא דבר שאין בו סימן ונסתפק אם הוא קודם יאוש, מחוייב לקחתו ואחר זמן שמחוייב לטפל בו יכול לרשום בפנקסו מה שמצא. והוא הדין בדבר שיש בו סימן ירשום כל סימנים וירשום גם שוויות האבידה אם הוא ידוע, ואם לאו צריך לשומו בג' אנשים יודעים שומת איזה דברים כאלה ואז יכול להשתמש בו לעצמו. וזה מה שיש לעשות בכל מקום שאמרינן יהא מונח עד שיבוא אליהו, שממה שכתב יוכל לברר הדבר לכשיתבקש.

בעקבות דבריו כתב בספר השבת אבידה כהלכתה (פרק ו, סעיף א), שבחפץ המצוי מסתבר שהבעלים אינו מקפיד דוקא על חפץ זה, אלא על התועלת שניתן להפיק ממנו, ולא איכפת לו לקבל אחר דומה. ולכן, המוצא יעריך את שוויו, וירשום אצלו סכום זה, אם יש בו סימנים – ירשום גם את הסימנים. אם וכאשר יבוא המאבד – יחזיר לו סכום זה.

סרט צילום חדש שנמצא באוטובוס

מצאתי פילם חדש באוטובוס של חברת הסעות שאיני זוכרת את שמה. אין לי דרך לברר של מי הפילם. שווי של פילם כיום הוא כ-18 ש"ח. האם אפשר להשתמש בפילם?

כיון שמדובר בפילם חדש שאין בו סימן, ונראה שנפל מבעליו (או שנשכח באוטובוס) ולא הונח בכוונה שם, הרי שאין אפשרות להשיבו לבעליו והם בודאי התייאשו ממנו. על פי הדין אבידה שבעליה התייאשו שייכת למוצא ובלבד שייאוש הבעלים קדם למציאת הפילם. על כן, אם ניתן לשער שהמאבד כבר שם לב שהפילם אבד לו בשעה שמצאת אותו (כגון שמצאת אותו מוקדם בבוקר ונראה שכבר נפל אתמול), זכית בפילם ומותר לך להשתמש בו. אולם, לא ניתן לשער שהבעלים כבר התייאשו, אסור לך להשתמש בו (שו"ע חו"מ רסב, ג). כאמור במבוא, על פי האחרונים במקרה כזה ניתן להעריך את שווי האבידה ולרשום אותו בפנקס, ולאחר מכן מותר להשתמש בה.

כרטיס צילום שנמצא לפני חצי שנה

אני לומד במוסד גדול שמשתמשים בו בכרטיסי צילום. לפני כחצי שנה מצאתי כרטיס צילום ליד מכונת הצילום (המקום בו משתמשים בכרטיסי הצילום). הכרטיס היה מוטען בסכום כסף מסוים. וכן הכרטיס עצמו שווה סכום כסף קטן.

תליתי מודעות על האבידה בכל רחבי המוסד ואף אחד לא פנה. מה הדין עכשיו לאחר חצי שנה?

האם אני יכול להשתמש בכרטיס, או שמא עלי לשומרו אצלי עד ביאת גואל צדק? כפי הנראה אף אחד כבר לא יפנה לקחתו.

לכאורה, מדובר בחפץ שיש בו סימנים, כיון שמספר הצילומים בכרטיס מהווה סימן (שו"ע חו"מ רסב, טז), ולכן טוב עשית כאשר הכרזת עליו ותלית מודעות. מלכתחילה יתכן שמוטב היה שלא לגעת בכרטיס ולהשאיר אותו סמוך למכונה, בשל הסיכוי שהבעלים ישובו לחפשו שם (שו"ע חו"מ רס, ט). כמו כן, בחלק מהמוסדות מקובל שהמוצא מניח את כרטיס הצילום במקום ידוע, או אצל אדם מוסכם, כגון האחראי על המכונות או הספרן. נראה שדרך זו עדיפה, בעיקר במוסדות גדולים.

לאחר שהכרזת והמאבד לא נמצא אתה רשאי להניח שהוא התייאש, ועתה עליך לברר האם המאבד ידע על האבדה בשעה שמצאת אותה. אם ידע, אתה יכול לקחת את הכרטיס לעצמך. גם אם לא ברור לך שהוא ידע אתה יכול להשתמש בכרטיס או למכור אותו, אחרי שתרשום את שוויו כדי שתוכל להשיב למאבד את הכסף, אם וכאשר יימצא.

מלבד שאלת זכותו של המאבד, יש לדון בזכויות החברה שמפעילה את המכונות. כרטיס צילום מקבל את ערכו מהתחייבות של החברה המפעילה לספק שירותי צילום למחזיק הכרטיס. מבחינה הלכתית נראה שכרטיס צילום הוא מעין התחייבות כללית לכל המחזיק את הכרטיס (בדומה לשטר חוב למוסר כתב זה).

בנוגע למוצא שטר חוב רגיל נחלקו אחרונים: קצות החושן (סו, א¹) סבר שהמוצא זוכה בחוב, לעומת זאת, נתיבות המשפט (סו, א) כתב שהמוצא

1. קצות החושן (סד, א; סו, יג) עצמו כתב שהזוכה בשטר חוב למוכ"ז (ממרנ"י) מההפקר – לא זכה בחוב. ונראה שיש הבדל בין זכייה מהפקר שאינה מועילה, לזכייה באבידה לאחר יאוש שמועילה.

זוכה בנייר עליו כתוב השטר אבל אינו זוכה בחוב. להלכה מקובלת דעת נתיבות המשפט (פתחי חושן אבידה פרק ב, הלכה ב), אולם, זאת דווקא במוצא שטר חוב רגיל, אבל בנוגע למוצא שטר חוב למוכ"ז נראה שהמוצא זוכה בחוב (שם, הערה ד, בסופה), ומכאן שמוצא כרטיס צילום יכול להשתמש בו (ראו עוד: הרב מרדכי יעקב מאיר, שמעתתא דשומרים, פרק יג).

בנוסף, יש לפנות לאחראי מטעם החברה (רצוי לאחד המנהלים) ולשאול אותו האם הכרטיס נועד לשימוש אישי בלבד, ואז בוודאי שהמוצא איננו יכול להשתמש בו.

כובע שנמצא ברחוב בעיר אחרת

שכנה שלי הביאה לי לפני מספר ימים כובע "בורסלינו" יוקרתי, שחבר שלהם מצא בעיר אחרת ולא במקום מגורי. השכנה הביאה את הכובע אלי, מכיון שהיא יודעת שאני חובש כובעים מסוג זה. איני יודע מה עלי לעשות.

ראשית, יש לוודא על פי הדרך שבה הכובע נמצא, שאכן הוא אבד לבעליו, שכן אם נראה שהונח שם מתוך כוונה לשוב ולקחתו יש להשיבו לבעליו (שו"ע חו"מ רס, ט).

אחרי שהתברר שמדובר באבידה יש להשיב הכובע לבעליו על פי סימנים כפי שנאמר בתורה, ורק אם אין בו סימן – הרי הוא של מוצאו, אם ידעו בעליו שאבד והתייאשו ממנו לפני שהמוצא נטל אותו (שו"ע חו"מ רסב, ו). על כן אם יש בכובע סימן, אתה חייב להכריז עליו. דרך ההכרזה היא בפרסום על לוחות המודעות במקום בו נמצאה האבידה, או בבתי הכנסת שבאזור (שו"ע חו"מ רסז, ג). מסתבר, שאם אין ידוע היכן בדיוק נמצאה האבידה, ניתן להסתפק במודעה במקום מרכזי, כגון בבית הכנסת המרכזי באותה עיר. ועד שיימצאו בעליו אתה חייב לשמור עליו.

אם המאבד לא יגיע תוך זמן סביר, דהיינו שכבר היה יכול לדעת על פרסום האבידה, מותר לך להשתמש בכובע. משום שמסתבר שהמאבד הרגיש מיד בחיסרון הכובע ואף אם לא ברור לך שהוא התייאש לפני שהאבידה נמצאה, כאמור לעיל ניתן להשתמש בכובע אחרי שתרשום את שוויו.

כסף שנמצא בחנות בה אני עובדת

ש אני עובדת בחנות והרבה פעמים ללקוחות נופל כסף בשטח החנות. האם כאשר אני מוצאת את הכסף הוא שייך לבעל החנות או שדינו כשל כסף שמצאתי ברחוב ואני יכולה להשתמש בו?

ת במשנה (בבא מציעא ב, ד) נאמר:

מצא בחנות הרי אלו שלו. בין התיבה ולחנווני - של חנווני.

”חנות” היינו השטח שלפני דוכן המוכר, ”ובין התיבה לחנווני” הוא מקום המיועד לעמידת המוכר בלבד, ולכן מסתבר שמה שנמצא שם שייך לו. וכן נפסק בשולחן ערוך (חו”מ רס, ה). מכאן שאם מצאת ברחבי החנות כסף, שאין בו סימן² הוא שלך, אבל אם מצאת אותו באזור הקופות, הואיל וניכר שהוא נפל מהקופות, הרי הוא של בעל החנות.

למרות שאת עובדת בחנות אינך חייבת לתת לבעל החנות את הכסף, אלא אם כן הוגדר בתנאי העסקתך שחלק מעבודתך הוא איסוף המציאות ברחבי החנות עבור הבעלים (שו”ע חו”מ רע, ג).

2. בכסף עם סימנים שנמצא בחנות נחלקו הדעות בראשונים והובאה המחלוקת בשולחן ערוך וברמ”א (שם). הכרעת הפוסקים היא שחייב להכריז (פתחי חושן אבידה פרק ג, הערה לה). אמנם אם מדובר במקום שבו רוב האנשים אינם יהודים שאין דרכם להחזיר אבידה והמאבד התייאש, המוצא זוכה גם בדבר שיש בו סימן (שו”ע חו”מ רנט, ג).

מציאה בתוך ארון שנזרק

ש מצאתי ארון שהיה מופקר, הבאתי אותו לפנימייה שלי, והנחתי אותו בחדרי. מישהו מחדר אחר פתח את הארון ומצא בו חפץ. אין בחפץ פרטים או כל סימן אחר. של מי החפץ? האם החפץ שלי מכיון שברגע שהרמתי את הארון עשיתי קניין או שמא הוא של המוצא?

ת הרמ"א (חו"מ רסח, ג) כתב:

אין חצרו של אדם קונה לו אלא בידע במציאה או באסיק אדעתיה. אבל בדבר שאינו רגיל לבא אין חצרו קונה לו אף על פי שבאה מציאה לשם ובא אחר ונטלה שם זכה, הואיל ולא ידע בעל החצר במציאה אשר שם קודם שזכה בה השני. לכאורה, המקרה שלך אינו דומה לפסק הרמ"א, כי אתה הרמת את הארון ומשום כך זכית גם בחפץ שבתוכו. ונראה שהמקרה שלך דומה יותר להלכה אחרת (חו"מ רלב, יח) שהרמ"א רמז אליה בדבריו כאן:

אם קנה הסרסור דבר שהוא בחזקת בדיל ומכרו, ואחר כך נודע שהיה בו כסף או זהב, זכה הלוקח, שלא זכה בו הסרסור מעולם הואיל ולא ידע בו.

מדובר בסרסור (מתווך שקונה ומוכר) שקנה ומכר חפץ בלי לדעת את ערכו האמיתי ועתה משנתגלה מה שהיה בתוכו הוא תובע את החזרת החפץ. רמ"א פסק שהקונה זכה בחפץ, אף על פי שהסרסור משך את החפץ וקנאו, הוא לא זכה במה שבתוכו מכיון שלא ידע על כך.

ואולם, נתיבות המשפט (רסח, ביאורים ג) מעיר, שאם המציאה היא דבר שודאי היה מתגלה על ידי הקונה, זכה בו הקונה מיד. לכן, אם היה ניתן לראות את החפץ בפתיחת הארון, הוא שלך.

אמנם הנחת היסוד שלך שהחפץ הוא הפקר כמו הארון טעונה בירור. יתכן שהחפץ הושאר בארון בטעות וגם אם בארון אין סימן, ואפילו אם בחפץ אין

סימן, כאשר החפץ נמצא בארון הצירוף של שניהם יכול להוות סימן וצריך להכריז על כך. לכן חשוב לדעת פרטים נוספים, כגון איזה חפץ זה, היכן מצאת את הארון, וכדומה. גם אם אין סימן בצירוף זה, עליך להיות משוכנע שבעל החפץ ידע שאיבד אותו לפני שמצאת את החפץ, שאם לא כן אסור לך להשתמש בחפץ מדין "יאוש שלא מדעת" (אא"כ תרשום את פרטיו ושוויו, כאמור).

השבת שיק שנמצא

ש רצייתי לדעת, כשאדם מוצא שיק ברחוב או בכל מקום אחר, האם יש חובה של השבת אבידה בגלל אפשרות הזיהוי, או שמא, יכול המוצא לפדותו, שהרי אי אפשר לדעת באמת מי בעליו של השיק. אפשר שהוא אבד טרם נתינתו והוא של רושם השיק, לחילופין יתכן שהוא ניתן כבר ואם כן הוא של המקבל. אפשרות סבירה לא פחות היא שהשיק הועבר לגורם אחר או אפילו עבר כמה ידיים (ובמצב כזה אף אחד לא ינסה לבטל אותו). במצב כזה אם השיק לא ייפדה נמצא שרושם השיק ירוויח שהרי הוא כבר קיבל את תמורתו.

ת אם נניח ששיק הוא שטר התחייבות בחתימת המתחייב (ראו דעות שונות בעניין מעמדו של שיק בעמוד 78), יש לבחון את דינו של שיק שאבד על פי הלכות שטר חוב שאבד: שטר חוב שאבד, אין מחזירים אותו, אפילו אם הלווה מודה שהוא חייב. מפני שאנו חוששים שאם לא יהיה ללווה כסף, יבוא המלווה ויגבה מנכסים משועבדים שמכר הלווה. ואפשר שהלווה אכן פרע את השטר, אבל הוא מודה מפני שבכוונתו להוציא שלא כדין את הרכוש שמכר. אבל במקום שאין חשש כזה, יש לשאול את הלווה, ואם הוא מודה שלא פרע, יחזיר את השטר למלווה, וכך פסק שו"ע (חו"מ סה, ו):

המוצא שטר חוב, אף על פי שיש בו נאמנות, אפילו הוא תוך זמנו, ואפילו אין בו אחריות ולווה מודה, לא יחזיר, דחיישנין

לפירעון ולקנוניא. ואפילו אמר הלווה או המלוה: נקב יש בו בצד אות פלוני, לא יחזיר לא לזה ולא לזה. ואם מפורש בשטר בהדיא שאינו חייב באחריות, אם חייב מודה, יחזיר.

לפי זה, כיון שבשיק אין אפשרות לגבות מנכסים שמכר המתחייב, החשש היחיד הוא שמא המתחייב כתב אותו ועדיין לא נתן אותו. לכן, אם הוא מודה שכתב ונתן, יש להחזירו למי שרשום בו, ואם אינו מודה אין להחזירו כלל.

ובאשר לשאלתך שמא השיק כבר הוסב למישהו אחר, צריך לבדוק האם המוטב חתם מאחור: אם הוא לא חתם, משמע שהשיק לא הוסב, ולכן אם הכותב מודה יש להחזיר את השיק למוטב. ואם המוטב כבר חתם מאחור, הרי זה סימן שהוא העביר את השיק הלאה, ומכיון שאי אפשר לדעת למי השיק הוסב, אין להחזירו.

בכל מקרה המוצא אינו רשאי לפדות את השיק כיון שאין אדם מתיימשק ומשיק ובדעתו ליטול כסף אחר במקומו (פתחי חושן אבידה פרק ז, הערה מ).

פרסום אבידה באתר אינטרנט

כבר שנים שאני נקרע סביב בעיית השבת אבידה בדורנו. אני רואה אבידה ברחוב כמה פעמים בשבוע, נניח בגד של ילד, צעצוע, עט וכדומה. בראשי מהדהדות המילים מפרשתנו (כי תצא) "והתעלמת מהם?!", אך אני נאלץ להתעלם. מה אני אעשה? אכתוב מודעה בעיתון? באיזה עיתון? בכל העיתונים? הרי הכרזה על אבידה בצורה זו תעלה עשרות מונים יותר מהאבידה עצמה. בשבוע האחרון, לאחר שנים של ניסיונות כושלים לעשות זאת, השקתי אתר אינטרנט שבא לפתור את הבעיה, ולהציל את ה"מצווה האבודה" – השבת אבידה. מדובר בלוח מודעות שבעצם מהווה "אבן הטוען" מודרני, עם סיווגים לפי קטגוריות של מציאות, מקומות, חדרים לארועים ספציפיים (כמו חתונות, הפגנות), למוסדות ספציפיים (כמו בתי

מלון, ישיבות, עסקים) וכו'. שאלתי היא – לו יצויר שאתר זה (או שכמותו) יצליח להתפרסם מספיק, האם ניתן יהיה להסתפק בפרסום מציאה באתר, ולא לבצע פרסומים נוספים?

ת הזכרת בשאלתך (ו"שאלת חכם חצי תשובה") את "אבן הטוען" ואכן ההלכה דורשת הכרזה במקום מרכזי ובזה יוצאים ידי חובת ההכרזה. כפי שכתב הרמב"ם (גזילה ואבידה יג, א):

המוצא אבדה שהוא חייב להחזירה חייב להכריז עליה ולהודיעה ולומר מי שאבד לו מין פלוני יבוא ויתן סימנין ויטול... ואבן גבוהה היתה חוץ לירושלם שעליה היו מכריזין.

אם האתר שאתה מקים יהיה למקום שכל מאבד "גולש" אליו, הרי שאפשר יהיה לצאת בזה ידי חובת ההכרזה (עיינו גם בשולחן ערוך חו"מ רסז, ג; פתחי חושן הלכות אבידה פרק ג, הערה ג). ברצוננו להעיר שאינך חייב להוציא הוצאות מכספך על ההכרזה, אלא לטרוח בטרחת הגוף בלבד (שולחן ערוך הרב הלכות אבידה, סעיף לג, פתחי חושן הלכות אבידה פרק ח, סעיף ב). יש לציין שהכרזה על ידי פרסום בעיתון הוזכרה כבר בשו"ת חתם סופר (חו"מ, קכב) ויתכן שהיה זה בעת שהפרסום בעיתון לא עלה כסף. כמו כן נראה שאם ניתן לפרסם ליד מקום האבידה, יש לכך יתרון (הרב משה פיינשטיין, בתוך: ספר השבת אבידה כהלכה, עמ' קעא, אות ט).

אבידה שלא ניתן להחזיר

ש משפחתי עדיין לא שומרת מצוות. אמי היקרה גרה ביישוב של משפחות צעירות עם הרבה ילדים. לא פעם היא מוצאת חפצים של תינוקות ופעוטות ומביאה אותם אלי. אני תמיד אומרת לה שלא נעים לי לקבל דברים שאנשים אחרים איבדו, אבל היא טוענת שהיא ראתה את זה שוכב כמה ימים ואף אחד לא רצה את זה. קשה לי להאמין וכבר יש לי די הרבה ציוד של אנשים אחרים בביתי. בפעם האחרונה אמרתי לה שאני לא רוצה שתביא לי שום

דבר שהיא מוצאת, ואם היא מתעקשת לאסוף את החפצים האלה שתיתן אותם למישהו אחר. שאלותי הן:

אם איני יכולה לגרום לה לקיים מצוות השבת אבדה, האם עדיף לשכנע אותה שלא תרים יותר כלום?

מה עלי לעשות בכל החפצים שקיבלתי בשנתיים האחרונות? אני מאמינה שאפילו אם אגש לשם (וזה בלתי אפשרי) ואפרסם אותם בעצמי, בעל האבדה בכלל לא ישער שזוהי אבדתו. האם לתת אותם לצדקה? עלי לציין שכמה וכמה מהחפצים אינם שווי ערך ונראים בעיני כגרוטאות. אך מעטים מהם יפים ואחד מהם כבר אבד לי.

ת א. אם קיימת סבירות שהמאבד יוכל למצוא את האבידה בעצמו וזהו מקום המשתמר קצת כגון בגינה הציבורית עדיף להשאיר את הדברים במקום (שו"ע חו"מ רס, ט-י).

ב. לגבי הדברים שכבר הגיעו אלייך, אם תרשמי אותם בתיאור סימניהם בפנקס מיוחד ותעריכי את שוויים, אז את יכולה להשתמש בהם או למסור אותם לאחרים ולקבל על עצמך להחזיר את שוויים אם בעליהם ידרשו אותם (שו"ת אגרות משה חו"מ ב, מה). כמובן אם יש סיכוי כלשהו שהכרזה על החפצים תועיל, ומישהו מהמאבדים יבוא לקחתם, צריך לעשות זאת.

מציאה עם סימן בכביש

ש מציאתי עט מונח על כביש. יש בעט סימן (כתוב עליו שם של חברה). האם ניתן להחשיב כביש כ'זוטו של ים'?

ת נכון הוא שאבידה שנמצאה ב'זוטו של ים' מותרת גם אם יש בה סימן (שו"ע חו"מ רנט, ז). ואיזו אבידה מוגדרת כך? כל אבידה שאבודה מבעליה

ומכל אדם, כלומר, ששום אדם אינו יכול להגיע אליה. הלכך כביש אינו זוטו של ים שהרי ניתן להגיע אליו בקלות, ואכן אתה מצאת את האבידה. אלא שנראה שהרישום על העט אינו סימן, שהרי יש עטים רבים עם שם החברה ולכן בעליו ודאי התייאשו ממנו. ואולם כל עוד לא יתברר שהם התייאשו ממנו לפני שאתה מצאת אותו וכפי שהדבר מכונה בהלכה: "יאוש שלא מדעת" לא תוכל לזכות בו. על כן העצה היא שתרשום לעצמך בפנקס את תיאור האבידה ואת הערכת שוויה ותקבל על עצמך להחזיר את שוויו במקרה שהמאבד יגיע אליך ולאחר מכן תוכל להשתמש בעט (שו"ת אגרות משה חו"מ חלק ב, סימן מה).

מציאות בבית הספר

כיצד לנהוג בבית ספר יסודי שרוצים לחלות בו שלט 'אבידות ומציאות', ותלמידים ירשמו בו אבידות ומציאות. מה לעשות כאשר לאחר פרק זמן מסוים לא ידרשו הבעלים את האבידה? כמה זמן צריך לפרסם את האבידה?

הדרך הרצויה היא שהורי התלמידים יחתמו שהם נותנים את האבידה של בנם במתנה גמורה, אם תוך 30 יום איש לא ישיבנה לו. דבר זה יפתור את הבעיות של אבידות בבית הספר מלכתחילה (הרב עזרא בצרי, תחומין ה, עמ' 347 ואילך; ושוב בתשובותיו שערי עזרא חלק ב, סימן קמד; ועיינו גם בשו"ת עשה לך רב חלק ה, סימן קא). עד שההורים יחתמו על מסמך כזה ניתן לקבוע זמן סביר להכרזה כדי שההורים יידעו על הפרסום, ולאחריו, אם לא ימצא המאבד, יירשמו האבידות בפנקס, והמוצאים יוכלו להשתמש בהם.

ציוד שנפל מרכב

לפני מספר שנים בעמדי בטרמפיאדה, עבר טנדר עמוס בציוד כלשהו ובזמן שפנה בעיקול הדרך נשמטה מהמטען שלו קופסה. הוא לא שם לב לדבר

והמשיך לנסוע. לקחתי את הקופסה (היה בה 'טוש' של מקלחת). המציאה היתה חדשה לגמרי (ללא סימן) והבעלים ודאי לא התייאשו כשבאה לידי (זהו יאוש שלא מדעת!). לא היתה לי שום דרך להחזיר את האבידה. מתי מותר להשתמש במציאה מסוג זה?

ת אתה צודק שאבידה זו היא בגדר "יאוש שלא מדעת", ולכן למרות שאין בה סימן המוצא אינו יכול לזכות בה, אך כיוון שאין אפשרות להחזיר אבידה זו, יש לנהוג לפי הוראת בעל שו"ת אגרות משה (חו"מ ב, מה): לרשום את שווי האבידה בפנקס על מנת שתוכל להחזירה אם תידרש, ואחר כך מותר לך להשתמש בה.

אבידה שלא ידוע למי היא שייכת

ש 1. בחופשת חנוכה טיילנו במכתש הגדול, הייתה שם קבוצת מטיילים שהתארגנה ללינת לילה. בטעות לקחנו איתנו סוודר של אחד המטיילים. למחרת נסענו מוקדם בבוקר כדי לנסות לתפוס את חברי הקבוצה, אך הם כבר לא היו במקום (לא בטוח גם שהסוודר הוא שלהם דווקא). מה עלינו לעשות בסוודר, האם אנו יכולים לתרום אותו לנזקקים, או להשאיר אותו ברשותנו? זהו סוודר רגיל לכל דבר, ללא סימנים מיוחדים.

2. בבנין שלנו יש מחסן נעול לאופנים. לפני כ-6 שנים החליט ועד הבית לעשות סדר במחסן ולזרוק את כל האופנים שלא שייכים לדיירי הבנין, כדי לפנות מקום לאופנים נוספים. היו שם שני זוגות אופנים במצב טוב, שהוועד רצה לזרוק אותם, משום שבעליהם כבר עברו דירה. אנחנו ביקשנו שלא יזרקו אותם כי הם יכולים להתאים לילדינו, ומאז ילדינו משתמשים בהם. האם אנו נוהגים כשורה? יש לציין ששאלנו דיירים בבנין אם הם יודעים למי שייכים האופנים, אבל אף אחד לא ידע לומר לנו.

ת 1. העצה במקרים אלו היא לרשום את תיאור החפץ ואת שוויו בפנקס מיוחד על מנת להחזירו לבעלים אם יימצאו, ולאחר מכן להשתמש בחפץ (על פי שו"ע חו"מ רסז, כא; אגרות משה חו"מ ב, מה). הדרך המעולה היא אכן למסור אותו לעניים, שכן על פי הספרי (דברים כד, יט) מצוות הצדקה תיזקף לטובת המאבד.

2. מצאנו בהלכה שאם אדם מצא חפץ באשפה שאינה עשויה להיפנות, וראה שבעל האשפה נמלך לפנותה – חייב המוצא ליטול ולהכריז (שו"ע חו"מ רס, יא). על כן אם אין אומדן ברור שהבעלים התכוונו להשאיר שם את האופנים ולהפקירם, יש להתייחס לאופנים כאבידה ואסור להשתמש בהם. כמובן שאם הדבר ניתן, יש ליצור קשר עם הדיירים שעזבו את הבניין ולשאול אותם האם האופניים שייכים להם.

אם לא ניתן לאתר אותם או אם הוועד רוצה לזרוק את האופנים בכל אופן, טוב נהגתם כשלקחתם אותם – מוטב שיהיו האופנים אצלכם, ואתם תנהגו כפי שפרטנו בסעיף הקודם – תרשמו את שוויים של האופנים ואת סימניהם. ובמקרה שישוּבו הבעלים של האופנים כדי ליטלם, תוכלו לתת להם את שוויים או את האופנים עצמם בתוספת פיצוי על ירידת ערכם בשל השימוש שלכם.

ולפנים משורת הדין, אם לא יימצאו הבעלים, תוכלו לתת את האופניים לצדקה, כיוון שבאופן זה הצדקה נזקפת לזכות המאבד (כאמור בסעיף 1).

טלפון נייד שבעליו אינו בא לקחתו

ש מצאתי פלאפון זרוק בזבל, ללא קו, אבל עם כרטיס שיחות. לקחתי אותו לחברה כדי לברר של מי הוא. הם יצרו קשר עם המשפחה של בעל הפלאפון ואמו ענתה, אולם הלקוח לא חזר אליהם. הם התקשרו עוד פעם וזה לא עזר. ולבסוף הם אמרו לי: "אתה יכול לקחת את הפלאפון, הם לא רציניים". האם מותר לי להשתמש בו?

ת משעה שהרמת את המכשיר הנך מחויב בהשבתו כדין אבידה. לגבי חיוב ההשבה כותב ה"פתחי חושן" (אבידה פרק ד, הערה ב):

נראה, לאחר שהודיע לבעלים שהאבידה ברשותו אינו חייב לטרוח ולהשיבה, ועל בעל האבידה לטרוח ולקבל אבידתו.

ועל כן, אם הודיע המוצא לבעל האבידה, אחרי שוידא שהוא הבעלים של האבידה, והבעלים יודעים כיצד להגיע אל המוצא – די בכך. אם הודעת לבני משפחתו והם העבירו אליו את ההודעה, אתה פטור מלטרוח עוד בהשבת האבידה ומכל אחריות עליה.

אמנם אינך רשאי עדיין לזרוק את החפץ לרחוב ולהפסיד את בעליו ועל כן עדיף שתרום את פרטי החפץ, שוויו ותיאורו המדויק בפנקס, ואז תוכל להשתמש בחפץ לצרכיך הפרטיים או למכור אותו. כל זאת כדי שאם הבעלים יבואו ויטענו שכוונתם הייתה לבוא ולקחת את החפץ, תוכל להחזיר להם את שווי החפץ, ואף נמצא שזיכית אותם בכך ששמרת על שוויו של החפץ (עיינן שו"ת מנחת יצחק ח, קמו; פתחי חושן פיקדון פרק ז, סעיף ב, ובהערה כד).

הסבר דין יאוש שלא מדעת

ש נתקלתי בשאלה הלכתית שמאוד קשה לי, ואודה לכם אם תאירו את עיניי בנושא. בהלכות השבת אבידה, ישנו דין "יאוש שלא מדעת", כלומר, אם אני מוצא אבידה שאין בה סימנים, והבעלים, ברגע המציאה, עדיין לא שם לב שהאבידה חסרה לו – אז אסור לי לזכות באבידה ועלוי להשאיר אותה במקומה. אם אני לוקח – אסור לי להשתמש בה ועלוי להניחה בצד עד שיבוא אליהו הנביא ויתיר את הספקות ויאמר למי היא שייכת. שאלותי הן:

1. איך אני בתור המוצא יודע אם ברגע המציאה האדם התיימש או לא?
2. האם הדין הזה שאסור לקחת את האבידה הזו במקרה לעיל, נשאר בעינו גם בימינו?

ראשית, לא דייקת בהלכות שהבאת. ישנם שני נושאים נפרדים בהלכות השבת אבידה: האחד, מתי מותר לקחת את האבידה ממקומה. והשני, מה דין אבידה שאין בה סימן שנמצאה לפני שהבעלים התייאשו. כעת נפרט:

א. נחלקו הראשונים ובעקבותיהם הפוסקים באילו מצבים אסור ליטול את האבידה ממקומה. הרמב"ם (גזילה ואבידה טו, א-ב ה-ו) ובעקבותיו השולחן ערוך (שו"ע חו"מ רס, ט-י) פסקו שכל דבר שנמצא "בדרך הנחה" אין ליטלו מהמקום, כיון שמן הסתם הבעלים הניחו אותו שם ויבואו לקחתו. תוספות (בבא מציעא כה, ב ד"ה אחר) ובעקבותיהם הרמ"א (שם) כתבו שדבר שאין בו סימן אפילו אם יש ספק אם הדבר נפל או הונח שם, והוא נמצא במקום שמתמר אפילו קצת – לא יגע בו, אך במקום שאינו משתמר כלל – יטלנו.

ב. "יאוש שלא מדעת". באופן עקרוני אדם זוכה בחפץ שבעליו נתייאשו ממנו. במקרה שלא ידוע אם נתייאשו, המוצא אינו יכול לזכות בו, גם אם ברור לו שהם מתייאשים לאחר זמן כי אין בחפץ סימן וכדומה, וזהו דין "יאוש שלא מדעת" (שם רסב, ג).

ועכשיו נפנה לשאלותיהן:

1. הדבר תלוי בסוג המציאה, ישנם דברים שהמאבד שם לב לאובדנם מיד (כגון, ארנק, שעון וכדומה), וישנם דברים שהמאבד שם לב לאובדנם לאחר זמן (כגון, מטען שנשמט ממשאית נוסעת) (שו"ע חו"מ רסב, ז; פתחי חושן אבידה פרק ב, סעיף יב). אם יש ספק הולכים לחומרה (ט"ז חו"מ רסב, ג, על פי "מגיד משנה").

2. באופן עקרוני אין הבדל בין ימינו לימי קדם ולכן אבידה שיש בה יאוש שלא מדעת תהיה מונחת עד שיבוא אליהו. אולם על פי דברי הרב פיינשטיין יוכל המוצא להשתמש בה, אם ירשום את תיאור האבידה ואת שווייה, כדי שיוכל להחזיר את השווי למאבד (שו"ת אגרות משה חו"מ ב, מה).

משיכה מכספומט שלא נרשמה בחשבון

ש משכתי סכום כסף ממכשיר כספומט של הסניף שלי, ושמתי לב שהסכום לא נגרע מהחשבון. האם צריך לדווח על כך לסניף? יש כאן גזל ממשי של גוף ממשי?

ת דבר ברור הוא שאסור לגנוב מבנק וצריך להשיב לבנק את אבידותיו. אף על פי שלחלק מהפוסקים (הרב שמחה מירון, 'מעמד החברה בע"מ במשפט העברי', סיני נט עמ' רכח ואילך; הרבנים ישראל בן שחר ויאיר הס, 'ריבית בתאגידים', כתר א עמ' 242-250; פד"ר י, עמ' 273, ואילך) מעמדה של חברה "חברה בע"מ" אינו כשל אדם מישראל, אין מתחשבים בכך אלא במקרים מסוימים ובצירוף סברות מקילות השייכות לאותו תחום, כגון, ריבית. כמו כן, לגרימת נזק לחברה יש כמובן השפעה על בעליה, ואם כן הדבר אסור ויש להחזיר לחברה את רכושה (ראה פתחי חושן גניבה פרק ד, הערה נא).

במקרה שאכן הדיווח נשמט מהבנק הרי שיש לכסף זה דין אבידה, ומכיוון שהכסף נמצא אצלך עוד לפני שהתברר שהוא אבידה הרי שיש כאן "יאוש שלא מדעת" (שולחן ערוך חו"מ רסב, ג). אמנם היה מקום לומר שעבור הבנק הכסף הוא הפקר שכן אין להם שום אפשרות לדעת מי הוא המושך שהרי פרטיו אבדו, וכן בגלל שבכסף אין סימן (ראו רמ"א חו"מ רנט, ז, בסופו). אולם, כיון שיתכן שבנק יכול להתחקות אחרי זהות המושך, נראה שלא תצא מידי ספק עד שתחזיר את הכסף לבנק.

מציאה בעגלת קניות

ש מצאתי בעגלה עזובה שנמצאת בחניית הסופרמרקט 2 חפיסות של מסטיק, ולקחתי אותם בלי להכריז, האם זה גזל? יש לציין שמכיון שהעגלה עזובה, מן הסתם האנשים שקנו בעזרתה, כבר עזבו את המקום, מה לעשות?

ת במקרה שהצגת יש שתי בעיות:

א. יאוש שלא מדעת, שכן אינך בטוח שהבעלים ידעו שאיבדו את החפץ לפני שמצאת אותו.

ב. יתכן שמניין החפיסות הוא סימן, ולכן הבעלים אינם מתייאשים.

על כן לכאורה עליך לנסות לאתר את הבעלים. אמנם אם הדבר אינו עולה בידך, וכן נראה שבמקום גדול מעיין זה לא יימצאו המאבדים, רשום את שמך וערכן של החבילות בפנקס מיוחד לכך, ואז תוכל ליהנות מהן, ואם יימצאו המאבדים בעתיד, השב להם את שווי החפיסות (אגרות משה חו"מ ב, מה).

קלטת מושאלת שאבדה

ש לפני מספר שנים (כשבע שנים) התנדבתי כבת שרות לאומי בבית ספר. המורה למוזיקה השאלה לי קלטת עם שיר מוקלט שמאוד אהבתי. כבר במהלך השנה הקלטת אבדה לי. כשאמרתי לה שאינני מוצאת אותו היא אמרה לי (לפי מיטב זיכרוני), בטון לא־מודאג "את עוד תמצאי". היא לא ביקשה ממני כסף או דבר אחר כפיצוי ובכלל נראה היה שהיא איננה מודאגת מהעניין.

האם עליי עכשיו לנסות ולאתר אותה כדי לתת לה כסף תמורת הקלטת הזו? (לא מצאתי את הקלטת עד היום). זהו מאמץ רב מצידדי מכיוון שאין לי את מספר הטלפון שלה, ולהערכתי לא יהיה קל לאתרה. כמו כן להערכתי היא אינה זוכרת זאת כלל. כמו כן, היא לא נתנה לי קלטת מקורית כך שמן סתם יש לה העתקים.

ת השואל מחברו חייב בתשלום על אבדן החפץ כמעט בכל מצב (שו"ע חו"מ שמ, א). אמנם, כיוון שמדובר בדבר שאינו בעל ערך רב (קלטת משומשת, העתקה מקלטות אחרות) ולאור תגובתה הרגועה, נראה שהיא מחלה על החיוב שלך כשומרת ואינך צריכה לשוב ולחפש אותה כדי לשלם לה.

שליחות

שליח שקנה עבור רבים וקיבל הנחה בגלל הכמות

ש אני מורה בבית ספר. לאחרונה הזמנתי ספרים לתלמידי. בבירור מוקדם נאמר לי שמחיר כל ספר הוא x שקלים. הודעתי לתלמידים את המחיר, גביתי מהם את הסכום והזמנתי את הספרים. בדיעבד, לאחר ביצוע ההזמנה עשו לי הנחה (ללא ידיעתי) היות שהזמנתי כמות ספרים גדולה, ולכן נותר בידי עודף מן הכסף. האם על פי הדין עלי להחזיר עודף זה לתלמידים?

ת הגמרא (כתובות צח, ב) דנה במקרה דומה: שליח קנה סחורה עבור משלחו, והמוכר נתן לו יותר סחורה ממה שהיה מגיע לו על פי התעריף. הגמרא מסיקה שבסחורה שיש לה תעריף קבוע, יתחלקו השליח ובעל המעות בתוספת, ובסחורה שאין לה תעריף קבוע, יקבל בעל המעות את הכול, מכיוון שהמוכר הסכים למכור יותר סחורה תמורת הכסף שלו. הר"ן (כתובות נז, ב בדפי הרי"ף) כתב שלדעת רש"י אם אמר המוכר שהמתנה או התוספת מיועדות לשליח, זוכה בהן השליח, ולדעת הרי"ף גם במקרה כזה זוכה המשלח.

שו"ע (חו"מ קפג, ו) פוסק שבדבר שאין לו קצבה, לעולם התוספת לבעל המעות, ואילו הרמ"א שם פוסק כרש"י, שאם אמר המוכר בפירוש שהוא נותן לשליח, זכה השליח (וראו גם ש"ך וקצות החושן שם).

כל זה במקרה שניתנה מתנה לשליח, (למשל ספר נוסף בעקבות קנייה גדולה של ספרים) והשאלה למי שייכת המתנה, אך במקרה דנן, המוכר לא נתן מתנה, אלא אמר שבמקרה זה המחיר הוא זול יותר, ולכן התברר שגבית

יותר מדי כסף עבור הספרים, ועליך להחזיר את המותר לבעל המעות, קרי, לתלמידים.

קבלת מתנות עבור רכישת מוצרים

ש אני עובד בחברה (שכיר) וחלק מתפקידי הוא לרכוש מחשבים עבור החברה, אני מתאמץ במו"מ מול הספקים השונים בשוק ונלחם כדי להשיג מחירים נמוכים ביותר לטובת החברה. כאשר הספק בעל החנות נותן לי במתנה גמורה מוצר מסוים, כיון שרכשתי ממנו כמות גדולה של מחשבים או משום שבחיתי לקנות את המחשבים דווקא ממנו ולא מספק אחר, מה דין המתנה הזאת? האם מותר לי לקחת לעצמי את המתנה או שהיא שייכת לבעל הבית?

ת במקרה שאתה מתאר השער אינו קבוע, ואתה נאבק על הורדתו. לפיכך (כפי שהתבאר בתשובה הקודמת), לפי השו"ע המתנה שייכת לבעל הבית אפילו אם המוכר אומר בפירוש שהוא נותן אותה לך. לדעת הרמ"א, אם המוכר אומר בפירוש שהוא נותן אותה לך, היא שלך.

אולם, כאן צריך לנהוג במשנה זהירות, כיוון שמסתבר שהמוכר נותן לך מתנה כדי לשחד אותך, אתה עצמך מכיר בכך וכתבת את זה בפירוש. וכידוע, השו"ע יעזור עיני חכמים. המתנה עלולה לגרום לך לחשוב שקיבלת את המחיר הזול ביותר עבור המעסיק, בעוד שלמעשה, אילו המשכת להתאמץ היית מצליח לקבל מחיר זול יותר במקום אחר. לכן יש לידע את המעסיק על המתנה ובכך למנוע את החשד לניגוד עניינים. כמו כן, נראה שבמקרה זה טוב לנהוג כדעת השו"ע והאחרונים הסוברים כמוהו, ולתת את המתנה למעסיק.

שליח שאיבד את הכסף

ש חבר נתן לי כסף לקנות לו משהו, לצערי איבדתי את הכסף וקניתי לו את הדבר מכספי הפרטי. כשרציתי להחזיר לו את הכסף שאיבדתי (בניכוי הכסף

ששילמתי) הוא סירב לקבל אותו ואף ביקש לשלם לי על מה שקניתי לו. האם הוא צודק? בינתיים הוא לא מוכן לקבל ממני כסף.

לפי התיאור בשאלה, משמע שחברך מינה אותך להיות שליח שלו לקנות עבורו דבר מה. מבחינה הלכתית שליח דינו כשומר (שו"ע חו"מ קפז, א וראה פתחי חושן, פיקדון ושאלה, פרק א סעיף ד).

כעת השאלה היא, האם אתה מוגדר שומר שכר או שומר חנם. בפשטות, שליח שעשה שליחותו בחנם הינו שומר חנם. אילו היית רשאי להשתמש בכסף שהופקד בידך, היית נחשב שומר שכר (שו"ע חו"מ רצב, ז). אולם, מכיוון שהמעות ניתנו בידך כדי לקנות דבר מה בתורת שליחות, היה אסור לך להשתמש בהן כדין שומר חנם על פיקדון (נתיבות המשפט חו"מ קכה, ג). שומר חנם חייב בפשיעה, ופטור בגניבה ואבידה בתנאי שיישבע שכך ארע לפיקדון (כיום בתי דין נמנעים מלהשביע, ובמקרה של חיוב שבועה, הם מפשרים בין הצדדים).

בנוגע לשאלתך יש לבחון האם מדובר כאן באבידה או שמא הייתה כאן פשיעה. אם אבדו המעות בפשיעה אתה חייב, גם אם אתה מוגדר כשומר חנם. ההכרעה תלויה בשאלה כיצד היית צריך לשמור על הכסף, וכיצד שמרת עליו בפועל.

שמירת כסף – בזמן התלמוד היה נהוג לשמור כסף על ידי הטמנה בקרקע, אולם כיום אין נוהגים כן (ראו רא"ש בבא מציעא פרק ג סימן כא, פתחי חושן פיקדון פרק ב סעיף ה). מכל מקום היה עליך לשומרו כדרך השומרים, היינו לזכור באיזה מקום הנחת אותו (אבקת רוכל קסח, שאלה א). על כן, אם זכור לך שהנחת את הכסף עם קבלתו במקום שמור היטב כשם שאתה נוהג לשמור את כספך, ולאחר מכן אבד הכסף, הרי זו אבידה.

אולם, אם אינך זוכר כלל היכן הונחו המעות, זוהי פשיעה גמורה, על פי הכלל "כל לא ידענא – פשיעותא היא" (בבא מציעא לה, א; ועיינו עוד תחומין טו עמ' 247 סעיף ג; ראו בעניין זה בעמ' 201). הואיל ואין בשאלתך

תיאור מפורט כיצד אבד הכסף, עליך לבחון בעצמך האם מדובר בפשיעה והנך חייב לשלם או שמא מדובר באבידה ואז עליך להישבע כדי להיפטור. אולם אם חברך מאמין לגרסה שלך לגבי מה שאירע (וכך אכן משתמע משאלתך) הרי הוא מוחל לך ואינך צריך להישבע וממילא אתה פטור לגמרי. בנוסף יש לציין שגם כאשר אתה חייב לחברך, וחברך מוחל לך על החוב בלב שלם, אתה פטור מלשלם, ומשאלתך משתמע שחברך אכן מוחל לך בלב שלם. על כן, גם אם הוא אינו צודק מצד הדין, הרי הוא מוחל לך על חובך, "והאמת והשלום אהבו".

ירושה וצוואה

הרמב"ם מתמצת את הלכות ירושה באופן הבא (רמב"ם נחלות א, א-ג):
 סדר נחלות כך היא, מי שמת יירשוהו בניו והם קודמין לכל, והזכרים קודמין לנקבות.
 בכל מקום אין לנקבה עם הזכר ירושה, אם אין לו בנים יירשנו אביו, ואין האם יורשת את בניה ודבר זה מפי הקבלה.
 וכל הקודם בנחלה יוצאי ירכו קודמין...

כלומר, כשיש בנים הם יורשים ולא הבנות, כשאין בנים הבנות יורשות. כשאין למת צאצאים אביו יורש אותו. ובכל מקרה צאצאי היורש קודמים ליורשים אחרים. לדוגמה, צאצאי בנו של המוריש, קודמים לבתו. הבן הבכור יורש פי שניים משאר האחים (רמב"ם נחלות ב, א). יש לציין שחוקי הירושה במדינת ישראל שונים מחוק התורה (לדוגמה, עפ"י החוק הבנים והבנות יורשים באופן שווה).

על פי החוק חלוקת ירושה מתבצעת לאחר הוצאת צו ירושה בבית משפט למשפחה או בבית דין רבני. לאחר סקירת הרקע נדון בנוהג לחלק את הירושה באופן שווה בין הבנים והבנות, בחלוקת רכוש על ידי צוואה, ובנושאים נוספים הנוגעים לירושה.

חלוקת ירושה בין אחים נשואים ורווקים

אדם שהיו לו 5 ילדים, זכה וחיתן 4 מהם, ונפטר לפני שהבן הקטן התחתן. האב מימן לכל הילדים שהתחתנו חצי מעלות החתונה ורבע מהדירה שקנו ועוד תמיכות רבות נוספות.

1. האם הבן הקטן שכעת רוצה להתחתן זכאי מן הדין לקבל מה ששאר האחים קיבלו, או שאין לו אלא חלקו בירושה בלבד?
2. כשכבר חילקו את הירושה האם הדין ישתנה?

פסק השולחן ערוך (חושן משפט רפו, ג):

ת

נשאו גדולים לאחר מיתת אביהם, ישאו הקטנים גם כן מכלל הנכסים ואח"כ יחלקו. נשאו הגדולים בחיי אביהם, ואמרו הקטנים לאחר מיתת אביהם: הרי אנו נושאים כדרך שנשאתם אתם, אין שומעין להם, אלא מה שנתן להם אביהם נתן.

מקור הדין במסכת בבא בתרא (קלט, א). מפסיקת השולחן ערוך עולה, שכיוון שארבעת הבנים הגדולים נשאו נשים בחיי אביהם, אין לבן הקטן אלא חלקו בירושה. אילו נישאו אחרי מות האב ולפני חלוקת הירושה, היה הבן החמישי זכאי למימון נישואיו מכספי הירושה, אף לאחר חלוקתה בין הירושים. אך כיוון שבמקרה שלנו הם נישאו בחיי האב, אין הבן הקטן זכאי להוצאות חתונתו, אף אם עדיין לא חלקו.

אמנם אם אין לאח הצעיר די נכסים להוצאות החתונה, ואחיו בעלי אמצעים, עליהם לסייע לו מדין צדקה, המוטלת בראש ובראשונה על הקרובים, כפי שנאמר (ישעיהו נח, ז): "ומבשרך לא תתעלם".

יש לציין שאם מדובר בבת הדין שונה, כאמור במשנה (בבא בתרא שם). בת אמנם איננה יורשת, אבל היא זכאית לקבל נדוניה – הוצאות חתונה – מנכסי אביה, גם ללא תקדים של אחות גדולה, כי אנו מניחים שאילו היה אביה חי היה נותן לה (ראו כתובות סח, א; שו"ע אה"ע קיג, שם מבוארים פרטי דין זה; וכן שו"ת ציץ אליעזר טו, ס).

לסיום, עלינו להעיר כי על מנת לשמור על שלום בית ויחסי אחווה בין האחים, ראוי שהאחים יחלקו את הירושה ביניהם באופן שירכה שלום.

ירושת הבנות

אבא נפטר, ולא הוריש לבנות כלום. האם מותר לבנות:

ש

א. לדרוש פיצויים מהבנים?

ב. לפנות לבית משפט?

ג. האם יש דרך אחרת?

ת אם האב כתב צוואה כדת וכדין והוריש את נכסיו רק לבנים, יש לנהוג על פיה. את תקפות הצוואה יש לבדוק בבית דין. אם האב לא כתב צוואה בכלל, הרי שמדין תורה רק הבנים יורשים. הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, הרב הראשי הראשון למדינת ישראל, הציע לתקן תקנות שישוו את הבנות לבנים וכולם יירשו באופן שווה. הנימוק לתקנה היה (תחוקה לישראל על פי התורה, כרך ב, עמ' 171, פרק ו, סעיף א):

התקנות בכיוון זה מטרתן, לא חס וחלילה לעשות הנחה לאלה הרוצים בחוקי הגויים מטעם פרינציפיוני (=עקרונתי), אלא למנוע מחלוקת במשפחה.

למעשה הצעת הרב הרצוג לא התקבלה. עם זאת פועלים בתי הדין לשכנע את הבנים לחלוק את הירושה עם הבנות. וכך כתב הרב שלמה דיכובסקי, שהיה דיין בבית הדין הרבני הגדול בעניין זה (תחומין יח, עמ' 30):

נער הייתי ועדיין לא זקנתי, ומתוך אלפי תיקי הירושה שבהם דנתי לא היה גם תיק אחד שחילקנו את העיזבון בין הבנים בלבד תוך כדי נישול הבת והאשה. מדובר גם בתיקי ירושה של משפחות חרדיות ומדקדקות בקלה כבחמורה, כולל משפחות של גדולי תורה.

לכן, אין לפנות לבית משפט (כמו בכל עניין אחר), אלא לבית דין רבני. בית הדין יחלק את הנכסים בשווה חוץ מסכום מסוים שיחולק על פי דין תורה. לסיכום, אם אין צוואה ראוי שהבנים יתחלקו עם הבנות באופן שווה. אם יש צוואה תקפה יש לפעול על פי הצוואה.

אח שמתנגד לירושת הבנות

ש אנחנו משפחה בת 4 בנים ו-3 בנות. קיבלנו בירושה משק ששווי הוערך ב-700,000 ש"ח. אחד האחים מתנגד לחלוקה שווה בין הבנים לבנות, וטוען שעל-פי ההלכה בנים מקבלים כפול. מה עלינו לעשות כך שמצד אחד נשמור על ההלכה ומצד שני נמנע מחלוקת בין האחים? המצב הכלכלי של

חלק מהאחים טוב ושל חלק אחר, פחות טוב. יש לציין שכולם שומרי מצוות, חלק חרדים וחלק דתיים לאומיים.

ראשית, הדברים שהובאו בשם האח אינם מדויקים. נכתוב בקצרה את עיקר ההלכות: אמנם הבנות אינן יורשות כאשר יש בנים, אבל רק הבן הבכור מקבל שני חלקים. אם אין במשפחה בכור, כל בן יקבל רבע מהירושה, ואם יש בכור, הבכור יקבל שתי חמישיות ושלושת הבנים האחרים חמישית מהירושה. הבכור יורש פי שניים רק בנכסים שהיו שייכים לאב, בנכסים ממשיים ולא בהלוואות, ויתכן שאף לא בכספים המופקדים בבנק. לא נאריך בשאר הפרטים בסוגיה זו (להרחבה ראו שולחן ערוך חו"מ, סימנים רעז-ח; ופתחי חושן ירושה, פרק ב).

אמנם לדעת כמה פוסקים הבנות יכולות לתבוע כסף עבור נכונותן לחלק את הנכסים בבית הדין ולא בבית משפט. ולכן הבנות יכולות לטעון "קים לי" כאותם פוסקים. במקרה כזה מסתבר שבית הדין ייתן לבנות את חלקן בירושה מכוח פשרה. (ראו סיכום השיטות בספר פתחי חושן ירושה פרק א, הערה ה). יש הסוברים שלא ניתן לומר "קים לי" כאותם פוסקים, ההחלטה נתונה בידי בית הדין שאליו ייגשו היורשים (הרב שילה רפאל, משכן שילה, עמ' רצח).

בכל אופן, כפי שכבר כתבנו, ראוי לחלק את הירושה באופן שווה, כפי שמקובל בעם ישראל. אם אח אחד מתנגד, וטענת הבנות לקבל כסף עבור הוויתור על הפנייה לבית משפט לא התקבלה, יש לפעול כך: שלושת האחים שמעוניינים לחלק את חלקם בשווה עם הבנות יעשו זאת, ויתנו לבנות את החלק שהיו אמורים לתת אילו כל היורשים התחלקו באופן שווה, והאח שרוצה את חלקו, כפי שמגיע לו לפי דין תורה, יקבל את חלקו המלא.

ירושה במקרה של נישואים שניים

ש אני בן 34, אשתי בת 37. לשנינו זוהי מערכת נישואין שנייה. לי יש 2 בנות מנישואי הקודמים ולאשתי 3 ילדים. בשלב זה אין עדיין ילדים משותפים. ברצוננו לברר כיצד יש לחלק במקרה של ירושה את הנכסים, הכספים, קרנות החיסכון והפנסיה של בני הזוג:

א. בין בן הזוג הנותר בחיים, ובין הילדים המשותפים והילדים מהנישואים הקודמים?

ב. האם קיים מעמד שונה לילדים המשותפים לעומת הילדים מהנישואים הקודמים? כמו כן נבקש שתעמדו על השינויים בין הקיים והנהוג היום בחברה בה אנו חיים לבין ההלכה?

ת על פי דין תורה בעל יורש את אשתו ואישה אינה יורשת את בעלה, הבנים יורשים את נכסי ההורים ולא הבנות, אלא אם כן יש רק בנות (שולחן ערוך חו"מ, רעו). אף שהאישה אינה יורשת את בעלה, רכושו של הבעל משועבד לה לצורך מזונות, ביגוד, ודיוור, כפי שהיה לה בימי חייו (שו"ע אה"ע צג, ג; שם צד, א).

במקרה של נישואים שניים, אם הבעל ייפטר ראשון אזי בניו הביולוגיים יירשו אותו (ולא אשתו וילדיה). אם האישה תיפטר ראשונה אזי בעלה יירש אותה, וכאשר הוא ייפטר, בניו הביולוגיים יירשו אותו.

אמנם החוק בישראל, בשונה מהפסיקה ההלכתית, מחייב חלוקה שווה של הירושה בין בן הזוג לבין הילדים. בן הזוג מקבל חצי מהירושה, והילדים, בנים ובנות, יחלקו ביניהם באופן שווה את החצי השני. מציאות זו מעמידה רבים בפני ניסיון, האם ללכת לפי חוקי ההלכה או לפי חוקי המדינה.

מאמצים רבים נעשו על ידי פוסקי הלכה ידועים, במשך הדורות, להעניק לבת חלק בירושה גם לפי ההלכה. גם כיום ממליצים דינים חשובים לכל שואל להסדיר את ענייני הירושה שלו באמצעות כתיבת צוואה מחיים. כך

הבעל דואג לרעייתו ומתקיימת חלוקה שוויונית בין הבנים והבנות ונחסכות קנאה ומריבות. הרוצה לעשות צוואה שתהיה תקפה גם לפי ההלכה וגם לפי החוק צריך לפנות לעורך דין מומחה בשני התחומים הללו או לרב שבקיא בתחום כדי שהצוואה תהיה תקפה הן בבית הדין והן בבית המשפט בעת הצורך. נוסחות צוואה מפורסמות באתר "דין תורה".

למרות שאדם יכול לכתוב צוואה כרצונו, מצינו בחז"ל הדרכה אחת באשר לכתובת צוואה. וזה לשון המשנה (בבא בתרא ח, ה): "הכותב את נכסיו לאחרים והניח את בניו – מה שעשה עשוי, אלא אין רוח חכמים נוחה הימנו...". וכן פסקו הרמב"ם (נחלות ו, יא) והשולחן ערוך (שו"ע חו"מ רפב, א). המפרשים הרבו לדון בשאלה אם ומתי ראוי למעט מן היורשים (פתחי תשובה על שו"ע שם), ויש אומרים שדי שישאיר סכום מסוים שלגביו יחול דין תורה (קצות החושן רפב, ב, בשם התשב"ץ).

כאמור, למעשה כדאי לכתוב צוואה. לגבי תוכנה הראוי, הדבר משתנה לפי הנסיבות. וכפי שכתבנו, המטרה היא שלא תהיה קנאה ושנאה בין בני המשפחה. על כן צריך לחשוב כיצד, מחד כל אחד יקבל את החלק הראוי לו, ומאידך, כיצד להשוות עד כמה שניתן בין בני המשפחה. והעיקר הוא שהשלוש והשלושה ישררו בביתכם ותזכו להקים בית נאמן בישראל.

צוואה לא ממונית

1. מה דין צוואה בה מצווה אדם כי בת זוגו, למשל, לא תהיה בהלווייתו ולא תשב עליו שבעה? האם זו צוואה בניגוד להלכה ופסולה מעיקרה?
 2. בהנחה שהיא פסולה, האם הפסלות ההלכתית תפסול גם את אכיפת הצוואה על-פי הדין הישראלי כמו חוק הירושה וכדו'?

1. לגבי אב שציווה את בניו שלא ישבו שבעה אחריו פסק הרמ"א (יו"ד שמד, י) שאין שומעין לו, כיוון שהאבלות היא גם לכבוד האבל ולא רק לכבוד הנפטר.

ההשתתפות בהלוויה תלויה בשאלה האם יש "מצווה לקיים דברי המת" בדבר שאין בו זיקה ממונית. הפוסקים העלו שילדי המת חייבים לכבד את בקשתו משום "כיבוד אב" (ראו באריכות פתחי תשובה חו"מ רנב, א; פתחי חושן ירושה פרק ד, הערה פז). לעומת זאת לבני זוג אין חובת כיבוד לאחר הפטירה, וכפי שכתב הנודע ביהודה (תנינא אבן העזר מה): "לא ידעתי לזה שום טעם ומה כבוד תהיה האשה חייבת לנהוג כבעלה אחר מותו והלא הרשות בידה להנשא לאחר ואיה כבודו" (אמנם ראו שו"ת רבי עקיבא איגר א, סח, הסובר שאישה חייבת בכבוד בעלה גם לאחר פטירתו). על כן נראה שאין מניעה שאשת הנפטר תשתתף בהלוויה, למרות בקשתו.

2. לעניין פסלות הצוואה – גם אם לחלק מהדברים הכתובים בצוואה אין תוקף מחייב, אין בזה כדי לבטל את כל הצוואה.

מאבק על דירה

זוג נישא והולידו בת. לפני כ-35 שנים נפטרה האישה. הגבר התחתן בשנית לאחר זמן קצר והם גרו בדירתו של הגבר. לאישה השנייה יש ילדים מנישואיה הראשונים, לזוג אין ילדים משותפים. לפני שנים אחדות העביר האב את הדירה על שמה של בתו לבקשתה, יחד עם זאת נקבע כי לאחר מותו, האישה תוכל לגור בדירה עד יום מותה.

בתקופה האחרונה הידרדר מצב בריאותו של הגבר, והזוג החליט לעבור לבית-אבות והדירה בה גרו – מושכרת. מצבו של הגבר הורע, הוא חולה באלצהיימר, ולכן הוא עבר לבית-אבות אחר שמעניק טיפול סיעודי לאנשים במצבו, ואשתו נשארה במקומה. בינתיים הדירה מושכרת, ושכר הדירה נכנס לחשבון הבת. בשכר הדירה הבת נעזרת כדי לשלם לבית-האבות של אביה.

בגלל סכסוך בין האישה לבת, העניק בית המשפט לבת אפוטרופסות על גוף הגבר בלבד. בצוואה שכתב הגבר בעבר ונמצאת אצל עורך דין, ככל הנראה ולפי מה שידוע, נכתב כי את הדירה הוא מוריש לבת. לא ידוע לי מה רשם בקשר לנכסים האחרים. שאלותיי הן:

1. מה הדין של חשבונות הבנק – מי אחראי על הכספים הנמצאים בחשבון ובחסכוניות הרשומים על שם האב והאישה השנייה, כשהאב חולה אלצהיימר ואינו מודע לסביבתו?

2. מה המעמד של הדירה ו/או שכר הדירה, כל עוד האב ואשתו השנייה חיים?

ת 1. הכסף בחשבונות הבנק – השו"ע (חו"מ רצ, כז) פוסק שבית דין מעמידים אפוטרופוס לשוטה. יש מהפוסקים שאומרים שמינויו נעשה רק על פי בית דין (פסקי דין ירושלים ז, עמ' קסז). במדינת ישראל יש צורך בהחלטה משפטית כדי לתת תוקף למינויו של אפוטרופוס.

בכלל חובות הבעל כלפי אשתו הם החובות לזונה, לפרנסה ולדאוג למגוריה. וכך כתב השו"ע (אה"ע סט, ב):

כשנושא אדם אשה מתחייב לה בעשרה דברים וזוכה בה בד' דברים אפילו לא נכתבו: אלו הן ה' דברים: מזונותיה וכסותה ועונתה ועיקר כתובתה ורפואתה ולפדותה אם נשבת וקבורתה ולהיות נזונת מנכסיו ויושבת בביתו אחר מותו כל זמן אלמנותה...

החובה לדאוג למזונות האשה מוטלת על הבעל אף כשהוא חולה או שוטה (אה"ע ע, ו). ולכן האפוטרופוס צריך לקחת מנכסי הבעל, ובכלל זה הכסף המופקד בחשבונותיו, כדי לפרנס את האישה.

2. מצב הדירה – מהשאלה לא ברור מה המצב כרגע, ולכן נציע כמה אפשרויות:

אם הדירה כבר שייכת לבת, ולאשת האב יש זכות מגורים בבית – אזי מסתבר שאם האישה אינה מתגוררת בבית אלא בבית-אבות אין לה כל זכות בדירה, והדירה שייכת לבת לחלוטין.

אם נכתב בצוואה שהדירה תינתן לבת לאחר הפטירה – הדירה כרגע שייכת לבעל, ולכן יש להשתמש בשכר הדירה כדי לפרנס את האישה.

עסקים ושמירת מצוות

העולם העסקי מציב היום שאלות קשות בפני אנשי עסקים שנמצאים במגע עם גויים או יהודים שאינם מקפידים על שמירת הלכה. כמו כן שאלות רבות עולות כשהעסק ממשיך לעבוד בשבת על ידי מכשירים אוטומטיים. בפרק הזה נעסוק בשמירת מצוות בעסקים, ובסיוע לעסקים שאינם שומרים על ההלכה.

תשלום למרכז ספורט שפועל בניגוד להלכה

אני מבקש לשכור דירה באזור מסוים. לאחר חודשים של חיפושים נמצאה דירה, אך אחד התנאים כדי לשכור אותה, הוא לשלם מידי חודש עבור מינוי למרכז הספורט המשותף של השכונה. מרכז ספורט זה פועל בשבת ולא נשמרת בו צניעות. שאלותיי הן:

1. האם אפשר להסתכל על זה כמס כמו שאר מסים שאני משלם למדינה, ובחלק מהם נעשה חילול שבת, אלא שאין בידי ברירה ולכן מותר לי לגור שם ולשלם?

2. האם אי־השתתפותי בפעילות האסורה יכולה לתרום להתרת הדבר?
3. האם קיום שעות נפרדות, יוצרת איזשהו "היתר" למקום זה, בסך הכל רוב החופים והבריכות בארץ פועלים כך, הווי אומר: מחללים שבת וצניעות, אך מאפשרים שעות נפרדות שמהם אנו נהנים, כך שאולי היתר זה יכול לעזור גם בסוגיה הנידונה – כלומר האם בזכות זאת אני לא נעשה שותף לדבר עבירה?

4. אולי זה שאני שוכר, ומדובר בתקופה זמנית מאוד, מתיר לי את הדבר?

5. אם אעשה "הסכם-הערמה" עם בעל הדירה (שגם הוא שומר מצוות), שהוא ישלם מס זה ואני אוסיף על שכר הדירה את אותו סכום, האם זה פותר את הבעיה?

1. עשיית מנוי למרכז ספורט שפועל בניגוד להלכה באופן קבוע אסורה משום מסייע לעבירה (רמ"א יו"ד קנא, א). בהקשר זה, אין משמעות לשאלה האם מי שמשלם נהנה בעצמו מהמקום.

אמנם, אם יש אפשרות גם לשעות פעילות בצניעות הדבר מותר וכך נהוג (שו"ת מלמד להועיל או"ח, לד; וראו כתר ו, מעמ' 56). כמו כן נהגו ישראל לקנות באמצע השבוע ברשתות שאינן שומרות שבת (למרות שבוודאי יש להעדיף רשת ששומרת שבת). ונראה שאם מרכז הספורט יכול "להחזיק" את עצמו מבחינה כלכלית גם ללא הציבור הדתי, מותר לעשות מנוי כדי שתהיינה שעות נפרדות. וממילא אין איסור לשלם למרכז הספורט, כיוון שוודאי עושים שם גם דברים מותרים.

2. מנוי בלית ברירה – אמנם תשלום מסים שחלקם מיועד למימון מעשים המנוגדים להלכה מותר, ואף חובה. אבל במקרה זה מדובר על תשלום ייעודי עבור מנוי למוסד שפועל בניגוד להלכה, ולכן הדבר אסור.

3. דרך לפיתרון – מבלי להיכנס לשאלת ה"הערמה" מתי היא מותרת ומתי אסורה, בהצעה שלך לא מדובר בהערמה, אלא זו האמת לאמיתה. האיש אינו מוכן להשכיר לך את הדירה אלא אם כן תשלם גם את הסכום הזה. העובדה שהוא מתכוון לייעד את הסכום הזה לכיסוי חובותיו למרכז הספורט, איננה מונעת ממך לשכור את הדירה. אלא שחשוב להדגיש שאכן בעל הדירה הוא המנוי של מרכז הספורט ואתה אינך מנוי. אין בכך בעיה של מסייע ידי עוברי עבירה כיון שבעל הדירה כבר שילם עבור המנוי.

מתן שירותים עסקיים לגוף שעובר על ההלכה

ש האם מותר לעורך דין לערוך חוזה שכירות למסעדה לא כשרה שפתוחה בשבת, או לייצג אותה? האם מותר לרואה חשבון לתת לה שירותים? לסיטונאי מזון לספק לה מזון? לפרסומאי לפרסם אותה? לנגר למכור לה רהיטים? למעצב פנים לעצב אותה? לעיתונאי לסקר אותה? היכן בדיוק עובר הגבול? אלו בעלי מקצועות יכולים לטפל בעסק מסוג זה ואלו לא?

ת למרבה הצער מציאות זו של יהודים שאינם שומרי מצוות מצויה בזמננו, וכאן העלית שאלות שונות בדבר ההתייחסות המעשית למציאות זו. ננסה להעלות את הבעיות הכרוכות בכך, ומתוך כך להגיע להכרעות הלכתיות. ישנן שלוש בעיות בהקשר זה:

א. על פי הדין יש להוכיח יהודי שעובר עבירה (ערכין טז, ב; שו"ע או"ח תרח, ב). אמנם, כאשר ברור שהמחאה והתוכחה יזיקו ולא יועילו, אין חובה להוכיח, ואף אסור להוכיח (יבמות סה, ב; שו"ע שם).

ב. "לפני עור לא תתן מכשול" – ובכלל זה הכשלה של הזולת בעבירות, וכל סיוע שהוא הכרחי לקיום העבירה (עבודה זרה ו, ב; רמ"א יו"ד קנא, א). כאשר ניתן לבצע את העבירה ללא סיוע אין איסור מהתורה. אולם, כאשר העבירה תוכל להתבצע בעזרת יהודי אחר, יש הסוברים שעדיין קיים האיסור מהתורה (משנה למלך הלכות מלוה ולוה ד, ב), ויש הסוברים שאין איסור כיון שניתן לעבור את העבירה ללא הסיוע ואין איסור הכשלה מהתורה במצב כזה (שו"ת כתב סופר או"ח, פג; הובא בשו"ת ציץ אליעזר כ, כ).

ג. אסור לחזק ידי עוברי עבירה (גיטין סא, א, רמב"ם שמיטה ויובל ח, א) – לפיכך אסור לומר דברים שמהם יבינו עוברי עבירה שאנו מסכימים ומזדהים עם דרכם (סוטה מא, ב; יראים רמח). גם סיוע מעשי שממנו משתמע כך – אסור (גיטין סא, א). אמנם, כאשר יש סיכוי ממשי שהסיוע לא ישמש לדבר

איסור, וניתן לתלות במעשה היתר, אין איסור בסיוע (משנה שביעית ה, ו- ח). כאשר יש סיכוי קטן שלא יתבצע איסור ניתן להתיר במקרים הבאים: אם יש צורך של מניעת איבה ודרכי שלום (גיטין סא, א), כשיש רווח למסייע (רמב"ן רשב"א וריטב"א שם, שו"ת יחווה דעת ג, ז), כשהסיוע אינו בשעת העבירה עצמה (רש"י שם; שו"ת בנין ציון טו). יש מתירים לסייע לצורך פרנסה גם אם ברור שייעשה איסור בשני תנאים: 1) שלא יסייע בשעת העבירה. 2) שהסיוע לא יתפרש כהסכמה לעבירה (שו"ת משיב דבר, לב; בשו"ת יחווה דעת ג, ז, התיר רק בתנאי שאפשר לתלות בהיתר).

לסיכום:

- א. בכל מקרה שאפשר למנוע את העבירה על-ידי תוכחה – יש לעשות זאת.
- ב. אם לא ניתן לעשות את העבירה ללא סיוע שלך – אסור לך לסייע.
- ג. אף אם העבירה תוכל להתבצע ללא הסיוע שלך, אך הסיוע שלך בוודאי יוביל לאיסור, או שהוא נעשה בשעת האיסור עצמו – אסור לך לסייע.
- ד. מותר לסייע לפני ביצוע האיסור עצמו כשיש אפשרות לתלות בהיתר. אם יש שיקול של פרנסה או דרכי שלום, אפשר להקל, אם לא משתמעת מהסיוע הסכמה לעבירות.

נתמקד בבעלי המקצוע שהזכרת בשאלה:

עיתונאי או פרסומאי – עבודתם מביעה הסכמה לקיום העבירה, ולכן יש לאסור.

עו"ד מייצג או רואה חשבון – נראה שהמצב גבולי, והמחמיר תבוא עליו ברכה.

הספקת שירותים כגון: מכירת רהיטים, מכירת אוכל כשר, כתיבת חוזה שכירות ועיצוב פנים. בכל אלו נראה שניתן להקל על-פי התנאים הנ"ל – כיוון שעזרתם אינה הכרחית לביצוע העבירה, ומכיוון שלא משתמעת מהמעשים הסכמה לעבירה.

רווחי שבת מחברת מוניות

ש בנוגע לחברת מוניות בבעלות יהודית בחו"ל – האם וכיצד יכולים להשכיר את המוניות לנהגים נכרים? בפועל, ישנם שני מסלולים, האם יש עדיפות לאחד מהם:

א. השכרת המונית לשבוע (נראה קל יותר כיוון שהשבת מובלעת).
ב. "משמרת" של 12 שעות. יש חילופין בשבת בבוקר בין נהגים. הנהג משלם סכום קבוע עבור השימוש, והמשכיר מקבל את כל הרווחים.

ת השכרת כלי (ובכלל זה כלי רכב) לאינו יהודי שיעשה בו מלאכה בשבת, מותרת בתנאים מסוימים, ואסורה באחרים. נסביר בקצרה כמה מושגים הקשורים לשאלה:

אמירה לגוי בשבת והנאה ממלאכתו – אסור ליהודי לומר לגוי לעשות מלאכה עבור יהודי בשבת (שו"ע או"ח שז, ב). כמו כן, אסור ליהודי ליהנות ממלאכה שעושה גוי עבור יהודי בשבת (שו"ע או"ח שכה, יב-יד; שם רמד, ג; ועיינו משנה ברורה שם, יט). אולם אם הגוי עושה לעצמו או עבור גוי אחר, מותר ליהודי ליהנות מפירות מלאכת הגוי (שו"ע או"ח שכה, יא).

שביתת כלים – לדעת בית שמאי כשם שאסור שבהמת היהודי תעשה מלאכה בשבת כך אסור שתיעשה מלאכה בכליו (גם כשגוי עובד בהם עבור עצמו). אולם, ההלכה נפסקה כבית הלל, האומרים שאין ציווי על שביתת כלים ואף חכמים לא גזרו על כך (שו"ע או"ח רמו, א-ג).

קבלנות – אין צורך למנוע מגוי לעבוד עבור ישראל בקבלנות בשבת. קבלנות פירושה, שהעובד מקבל שכר קצוב על העבודה בכללותה, ולא לפי שעות או ימי עבודה, ולכן אם הגוי עובד בשבת הוא עושה כן על דעת עצמו כדי לסיים את העבודה עבור הסכום הקצוב (שו"ע או"ח רמד, א).

אריסות ושכירות – גם כשגוי עובד באריסות (תמורת אחוז מסוים מהרווחים), אין הוא נחשב שליחו של היהודי ולכן מותר ליהודי לקבל את

חלקו ברווחים (שו"ע ורמ"א או"ח רמג, א). כך גם בשכירות, כשהגוי משלם סכום מסוים עבור השימוש, וכל הרווחים הולכים לגוי (שו"ע או"ח רמג, א-ב).

בפרהסייה – אין למסור מלאכה שמזוהה כמלאכתו של היהודי לגוי, אף אם תיעשה בדרך היתר (שכירות, קבלנות או אריסות), משום מראית עין שיאמרו שהגוי עושה מלאכה עבור היהודי בדרך האסורה. אלא אם כן מדובר בדבר שרגילים באותו מקום למסרו בשכירות או אריסות, שהרי הכל מבינים שהגוי עובד עבור עצמו ולא עבור היהודי (שו"ע או"ח רמד, ד; שם רמג, א-ב).

קיימת מחלוקת לגבי השכרה של כלי על מנת שהגוי יעשה בו מלאכה בשבת: השו"ע התיר כאשר ההשכרה מתבצעת בערב שבת, והכלי יוצא מביתו של היהודי כמה שעות לפני שבת (מנוחת אהבה יט, ה), והרמ"א אסר מפני מראית עין שיחשבו שהגוי עושה מלאכה בשבת בשליחות היהודי. ולכן השכרה של כלי לתקופה הכוללת שבת צריכה להיעשות כבר ביום חמישי או קודם לכן (שו"ע ורמ"א או"ח רמו, א).

שכר שבת – אסור לקבל שכר שבת עבור עבודה או השכרת רכוש בשבת (משנה ברורה שו, יט), ואולם אם השכר משולם בהבלעה מותר. לכן כאשר משכירים כלי (או דירה) או שעובדים (בדבר שמותר לעשות בשבת – כגון שמירה וכדומה) לתקופה הכוללת את השבת, אין לקבל תשלום על השבת מפני עצמה אלא בהבלעה, דהיינו כשהוא מעורב בתשלום על שאר ימי השבוע או החודש (שו"ע או"ח שו, ד).

במקרה זה מדובר בשכירות – השכרת מונית לנהגים גויים המשלמים סכום קצוב ללא תלות בעבודתם ורווחיהם. לכן מעיקר הדין אין כאן בעיה של עשיית מלאכה של גוי עבור היהודי. אם שם החברה כתוב על המונית, וידוע שהיא שייכת ליהודי ומקובל שהנהגים עובדים עבור החברה – אזי יש בעיה של מראית עין. אולם אם מקובל באותו מקום שנהגי המונית אינם עובדי החברה והם משלמים סכום קצוב או אחוז מסוים מהרווחים, אין גם

בעיה של מראית עין בהקשר זה. כמו כן, אם ניתן להסיר מהמוניות את סימני הזיהוי כך שלא תהיה בעיה של מראית עין – הדבר מותר (מלכים אומניין, עמ' רמ). מובן שאם לא ניכר שהמוניות שייכות ליהודי, אין מראית עין.

בעניין שכר שבת, אין לקבל שכר על שבת בפני עצמה, ולכן אין להשכיר מונית למשמרת של 12 שעות שכולה בשבת. אם השכיר, אין לו לגבות את השכירות על זמן זה, אלא אם כן היו עוד משמרות ביום חול, והגביה נעשית על כולם יחד (וזה אפשרי גם לכתחילה, בתנאים שיצוינו לקמן). ולכן עדיף להשכיר את המוניות לתקופה של שבוע, ולקבוע מחיר שכירות שבועי.

אמנם אם ניכר שהמוניות שייכות ליהודי, או שהיהודי נוכח בזמן מסירת הרכב לנהג, משום מראית עין יש להקפיד שמסירת הרכב תיעשה לדעת שו"ע כמה שעות לפני שבת, ולדעת הרמ"א לפני יום שישי. כמו כן, אם יש תחנה למוניות החברה ושם מתבצעות ההחלפות, יש בעיה של מראית עין, גם אם לא ניכר על המוניות שהן שייכות ליהודי.

בכל מקרה, אסור לומר לגוי בפירוש שיעשה מלאכה בשבת בדבר שהוא של יהודי, גם כאשר המלאכה נעשית על ידי הגוי בעבור עצמו בלבד. לכן אסור לומר לגוי בפירוש שינהג במונית בשבת (שו"ע או"ח שז, כא; משנה ברורה שז, עד).

מובן שאין להעסיק עובדים אחרים בחברה בשבת כגון מוקדנים, ויש להקפיד שקביעת המשמרות תיעשה ביום חול, וחילופי הנהגים הגויים בשבת ייעשו ללא התערבות יהודי.

הפעלת אתר מכירות באינטרנט בשבת

חברה מסחרית מציעה את מוצריה למכירה באתר מקוון הרכישה באתר מתבצעת על-ידי מסירת פרטי כרטיס האשראי של הלקוח ומבחינת דיני חוזים העסקה נחשבת כמושלמת עם אישור הקנייה על-ידי חברת האשראי. כאשר לקוח נכנס לאתר בשבת ומסיים את עסקת הרכישה בשבת, האם זה

ש

נחשב מבחינת החברה המוכרת כמכירה בשבת? כיצד צריכה החברה לנהוג באתר האינטרנט על מנת שהמכירה לא תיחשב כעסקה שבוצעה בשבת? תודה מראש על תשומת הלב ועל קבלת הנחיות בנושא.

ת נושא זה נידון באריכות בשו"ת "במראה הבזק" (חלק ה, סימנים לז-מד) וכן בספר כתר (כרך ב, עמ' 188-194). שם צוינו כל המקורות בספרות הפסיקה הנוגעים לשאלה סבוכה זו. על פי הנאמר שם נראה שיש מקום להתיר להשאיר את האתר פתוח כיון שלא בטוח שיקנו בו בשבת, אך ראוי לדחות את חיוב האשראי לאחר השבת, אם הדבר ניתן, ולכתוב באתר שכך אתם עושים. אם אי אפשר לעשות זאת, ראוי לפחות לפרסם שבשבת האתר פועל באופן אוטומטי ולבעלי האתר אין כל מעורבות בפעילותו. כל זאת אמור בתנאי שאכן אין לחברה מעורבות, בשום דרך שהיא, בפעילות האתר בשבת.

המעייין בתשובות שציינו אליהם יראה שבשינוי קל של המציאות ישתנה גם הדין, ועל כן ההדרכות שכתבנו נכונות אך ורק למקרה המתואר בשאלה. לסיום ניתן להוסיף, שישנה אפשרות טכנית למנוע ביצוע עסקאות בשבת (לפי זמני השבת במקומו של הגולש), וכך ראוי לנהוג (שו"ת במראה הבזק חלק ה, סימן לט).

מסחר במט"ח בשבת

ש אני סוחרת במט"ח. אני מוכרת או קונה מטבע ולפי עליית שער המטבע או ירידתו – כך נקבע הרווח או ההפסד. המסחר מתנהל באופן אוטומטי. שעת סגירת המסחר היא בליל שבת קודש (בכל העולם). האם מותר להשאיר עסקאות פתוחות גם בשבת. האם יש חילוק כשמדובר בהפסד מרובה או שבכל מקרה הדבר אסור או מותר.

ת אם העסקאות נעשות על ידי גוי שמבצע את המכירה, הדבר אסור (שו"ת אגרות משה או"ח ג, מד). אם הקנייה והמכירה נעשות על ידי מחשב בלבד, הרי שהדין תלוי בעיקר בשאלה האם מותר לעשות פעולה בערב שבת שתגרום לקניין בשבת. מחד גיסא, דעתו של הגאון רבי עקיבא איגר (שו"ת א, קנט) הייתה שהדבר אסור וכלול בגזירה שגזרו חכמים שלא לבצע קניין בשבת, וכך נקטו בעקבותיו פוסקים נוספים (שו"ת כתב סופר או"ח מו, שו"ת אגרות משה הנ"ל ועוד). מאידך גיסא, יש פוסקים שהתירו (שו"ת מהר"ם שיק או"ח קלא; וראו שערים המצוינים בהלכה סימן פ אות לב; שו"ת מנחת יצחק ג, לד) על כן נראה שבמקום הפסד ניתן לסמוך על המקלים, בפרט שזהו איסור דרבנן.

שמיטת כספים

על פי דין תורה כל ההלוואות נשמטות, והחובות נמחקים בסוף שנת השמיטה (רמב"ם שמיטה ויובל ט, ד). מדאורייתא שמיטת כספים נוהגת רק כאשר היובל נוהג (שם, ב), אבל מדרבנן מצווה זו נוהגת גם בימינו (שם, ג). בהמשך תקנו חכמים פרוזבול (שם, טז):

כשראה הלל הזקן שנמנעו מלהלוות זה את זה ועוברין על הכתוב בתורה "השמר לך פן יהיה דבר" וגו' התקין פרוזבול כדי שלא ישמט החוב עד שילוו זה את זה, ואין הפרוזבול מועיל אלא בשמטת כספים בזמן הזה שהיא מדברי סופרים, אבל שמטה של תורה אין הפרוזבול מועיל בה.

עיקרו של פרוזבול הוא מסירת החובות לידי בית הדין (שם, יח; שו"ע חו"מ סז, יט), כך שגביית החוב נעשית על ידי בית הדין ולא על ידי הנושה.

שמיטת כספים היא מהניסיונות הגדולים שהעמידה התורה בפני אדם מישאל – לוותר על החובות מדי שבע שנים! בעל ספר החינוך (מצווה תעז) רואה במצווה זו שיעור בסיסי ביסודות חושן משפט:

שמטת כספים גם כן אחר אותו הטעם נמשך, ללמד נפשנו במדות המעולות מדת הנדיבות ועין טוב, ונקבע בלבנו הביטחון הגדול בשם ברוך הוא, ואז תכשר נפשנו לקבל טוב מאת אדון הכל כלול הברכה והרחמים. וגם נמצא מזה גדר חזק ומחיצה של ברזל להתרחק מאד מן הגזל ומן החמדה בכל אשר לרענו, כי נשא קל וחומר בנפשנו לאמר, אפילו הלוינו ממוני והגיע שנת השמטה אמרה תורה להשמיט בידו המלוה, שלא לגזול ושלא לחמוס משלו לא כל שכן שראוי לי להתרחק עד הקצה האחרון.

באמצעות העיסוק במצווה זו נוכל להעמיק בערכו של הביטחון בריבוננו של עולם וביחס הראוי לממון המצוי בידינו.

שמיטת חוב שלא נקבע מועד פירעונו

ש אני מלווה כסף לאישה אחת "מדי פעם" ואף היא מחזירה לי "מדי פעם", החוב עולה ויורד (בין 200 ל-600 ש"ח) וכרגע הוא עומד על 680 ש"ח ובעז"ה יצטמצם, לכ-300-400 ש"ח עד כ"ט אלול. מעולם לא נקבע בינינו זמן פירעון מוגדר, כשהיא יכולה היא מחזירה לי. ברמה האישית אני מסוגל לספוג שמיטה של החוב, אלא שהאישה רוצה מאוד להחזיר את החוב במלואו. בשיחה הארכת עמה על נושא שמיטת כספים, הייתי צריך להרגיע אותה שגם אחרי ר"ה היא תוכל להחזיר לי את הכסף בתורת "מתנה". השאלה היא: מתי נחשב מועד הפירעון בהלוואה כזו? האם ניתן לומר שמועד הפירעון מתחיל ברגע הנתינה, שהרי כבר אז אמרתי לה "תחזירי כשתוכלי" ובעצם זה יכול להיות באותו רגע (אם כי לא באופן ריאלי) ואז אכן החוב נשמט בכ"ט אלול, או שפה מדובר במצב שאין מועד פירעון, כי עוד לא קבענו אותו, וניתן להגדיר אותו בשלב זה לאחרי ר"ה וכך החוב לא יישמט (כאמור אף לרצונה של האישה).

ת הלוואה שלא נקבע לה מועד לפירעון, נפרעת לאחר שלושים יום (שו"ע חו"מ עג, א). מכיוון שהיתה זו הלוואה רגילה, אלא שלא קבעת זמן גבייה, ולמרות שאינך מקפיד על הזמן, שביעית משמטת. על כן אם תכתוב פרוזבול, השביעית לא תשמט והאישה תוכל לשלם לך את החוב ללא כל התנצלויות.

שמיטת כספים

כאשר המלווה אינו תובע את החוב

הלוויתי להורי או לקרוב משפחה אחר כסף, ולא קבענו מועד לפירעון. מצדי, "מתי שיהיה לו, שיחזיר לי". האם שנת שמיטה מבטלת את ההלוואה הזו? האם שמיטת כספים מדברת רק על הלוואות עם שטר חוב מסודר, שבו כתוב מועד הפירעון? האם מספיק להגיד בעל פה מתי מועד הפירעון?

לגבי מקרה שהיתה התניה ברורה שהמלווה לא יוכל לגבות את החוב בעל כורחם של הלווים, והם ישלמו כשירצו כתב הרמב"ם (שמיטה ויובל ט, ט): המלווה את חבירו וקבע לו זמן לעשר שנים אינו משמט, אף ע"פ שהוא בא לידי לא יגוש הרי הוא עתה אינו יכול לנגוש, התנה עמו שלא יתבענו, שביעית משמט.

מדברי הרמב"ם עולה שהשביעית משמטת גם חוב שהמלווה לא יכול לתבוע. המקור לדברי הרמב"ם נמצא בירושלמי (שביעית פרק י הלכה ב). בטעם הדין כתב המהר"י קורקוס שהמלווה ויתר רק על זכות הגבייה והלווה חייב ועומד. בעל התרומות (מה, א, ח) כתב שדברי רמב"ם לא ברורים. ולדעת מפרשי בעל התרומות כוונתו לחלוק על רמב"ם, ולדעתו שביעית אינה משמטת במקרה כזה.

השולחן ערוך השמיט את דברי הרמב"ם. פאת השולחן (שביעית סימן י, ס"ק מו) למד מכך שהוא אינו פוסק כרמב"ם. מאידך, מכיוון שדברי התרומות שתנאי כזה מונע שמיטת החוב הם חידוש גדול היה השו"ע צריך להזכיר זאת, אם אכן סבר כך!

כמו כן, לפי כמה מפרשים הלכת הרמב"ם עוסקת במקרה מיוחד ואין ללמוד ממנה כלל. התומים (סז, יב) הסביר שהתנאי היה שלא יתבע דווקא בשביעית, ועל כן נחלקו הדעות האם זה מועיל, אך אילו הותנה שלא יתבע לעולם, לכל הדעות החוב אינו נשמט. פאת השולחן ביאר שהרמב"ם עוסק

באדם שוויתר על זכות התביעה בבית דין אך לא על זכות התביעה בינו לבין חברו. משמע שאם ויתר גם על זכות זו, השביעית אינה משמטת. לסיכום, הדבר תלוי במחלוקת. הרב צבי יהודה בן יעקב (משפטיך ליעקב א, לד; תחומין יד, עמ' 113) כתב שמכיוון ששביעית בזמן הזה דרבנן החוב עומד במקומו.

אם לא היתה התניה כלל אלא שהמלווה ממתין עד שיהיה ללווים כסף ואז יגבה מהם, הרי זו הלוואה רגילה, וכשיגיע זמן הפירעון (שחלפו שלושים יום מזמן ההלוואה, עיינו קצות החושן סז, ד; שער משפט עג, ב; משפטיך ליעקב א, לא) השביעית משמטת, ועל כן עליך לעשות פרוזבול כהלכתו. בכל מקרה, אין חילוק בין מלווה בשטר למלווה בעל פה (שו"ע חו"מ סז, ב).

פירעון חוב לאחר השמיטה

אני חייב לחברי 300 ש"ח ואני יודע שהוא לא חתם על פרוזבול ולא מתכנן לחתום על פרוזבול. האם מותר לי להחזיר לו את הכסף אחרי שנת השמיטה, אפילו אם לא ירצה לקבל חזרה?

ש1

לקחתי הלוואה מחברי לפני מספר שנים. לצערי הרב עד היום אינני יכול להחזיר לו, והוא גם לא מבקש. האם אוכל להחזיר לו את ההלוואה אחרי השמיטה, או שבגלל שהשמיטה תשמט – לא אוכל להחזיר את ההלוואה?

ש2

תוכל להחזיר את ההלוואה ועל המחזיר חוב אחר השביעית נאמר במשנה (שביעית י, ט) "רוח חכמים נוחה הימנו" וכן נפסק ברמב"ם (שמיטה ויובל ט, כח). זאת בתנאי שתאמר "שלי הם, ובמתנה אני נותן לך" כמבואר ברמב"ם ובשולחן ערוך (חושן משפט סז, לו). כמובן אם יש לחברך שטר פרוזבול, תהיה מחויב מהדין להחזיר את ההלוואה.

ת

שמיטת הלוואה של ארגון חסד

ש אני מתנדב בארגון חסד. במסגרת ההתנדבות אני נמצא בקשר אישי עם מספר משפחות נזקקות, ובין השאר הלווייתי להן כספים בהזדמנויות שונות. למשל נתתי למשפחה 300 ש"ח לטובת קניית מכשיר הגבלת צריכת חשמל (עקב חוב לחברת חשמל שגרם לניתוק, עד לקניית המכשיר). כשנתתי את הכסף אמרתי להן שזו הלוואה והדגשתי שהכסף לא שלי אלא של הארגון בו אני מתנדב, כמו כן הבהרתי להן שעליהן להחזיר כל חודש 50 ש"ח ואף זאת כפי יכולתן.

את הכסף קיבלתי בחזרה מהארגון, וברישומים שלנו כתבנו את כל הסכום כתרומה שניתנה על ידנו למשפחה, את הכסף שיחזירו הלווים נרשום אצלנו כתרומה שלהן. שאלתי היא, האם לרישום כזה יש השפעה על דין ההלוואה בשמיטה?

ת אף אם זהו חוב הרי המלווה הוא ארגון הצדקה, והשמיטה אינה משמטת כספי צדקה (שו"ע חו"מ סז, כח).

פרוזבול לגמ"ח

ש האם קופת גמ"ח צריכה לעשות פרוזבול כדי לגבות את ההלוואות שנתנה?

ת הלכה פסוקה היא בשולחן ערוך (חו"מ סז, כח): "מי שחייב לקופת הצדקה אינו משמט", ממילא אין צורך בפרוזבול. אמנם יש פוסקים המורים מסיבות שונות שראוי לגבאי גמ"ח לעשות פרוזבול, והמחמיר תבוא עליו ברכה.

חתימה על פרוזבול

ש מה אני צריך לעשות בקשר לפרוזבול אם לא הלוויתי לאף אדם ויש לי רק חשבון בנק כמו כולם: א. האם אני צריך לעשות פרוזבול? ב. היכן אני משיג את השטר הזה? ג. אני יכול להגיד למישהו שיעשה זאת בשבילי?

ת א. יש הסוברים שחשבון בנק, ובפרט אם יש בו חסכונות, נשמט בשמיטת כספים. על כן עליך לעשות פרוזבול (ראה קובץ שערי צדק ב, במאמריהם של הרב מרדכי אליהו והרב שמחה מירון; משנת יעקב משפטים עמ' שז, לדעתו של הרי"נ רוזנטל פשוט שאין שביעית משמטת חשבון בנק).

ב. שטר פרוזבול ניתן למצוא באינטרנט (כגון באתר דין תורה).

ג. נחלקו אחרונים בדבר, אולם להלכה נראה שיש להקל (ראו שו"ת יביע אומר חלק ב, חו"מ, סימן ה; שו"ת ציץ אליעזר ו, לט; שו"ת באהלה של תורה ד, סה, שכתב שלכתחילה כדאי שאדם יכתוב לעצמו את הפרוזבול).

אודות המקורות

הרב דניאל כ"ץ

החיבור שלפניכם עיקר עיסוקו הוא בתחום דיני הממונות (חלק חושן משפט בשולחן ערוך). הפסיקה בתחום זה מבוססת, כמו כל פסיקה הלכתית, על דברי חכמים בכל הדורות. תנאים ואמוראים, המובאים בספרות חז"ל, ובעיקר במשנה ובגמרא. גאונים וראשונים המובאים בחיבוריהם על הש"ס, חיבורים הלכתיים כדוגמת "ארבעה טורים" לרבי יעקב בן אשר (הרא"ש), "מישרים" לרבינו ירוחם ועוד, ועל קובצי תשובותיהם. הנדבך האחרון אלו דברי האחרונים מתקופת רבי יוסף קארו בעל השולחן ערוך ובני דורו ומהם ואילך עד דורנו.

בנספח זה נציג את החלק האחרון בשלשלת זו, ואלו הם האחרונים המרכזיים בתחום הפסיקה בדיני ממונות מימי רבי יוסף קארו. נסקור בעיקר את פרשני הטור והשולחן ערוך, ולא נעסוק בספרות השו"ת. וכן נסקור חיבורים של חכמים בני דורנו שהוציאו ספרי פסקי דין הממוקדים בנושאי "חושן משפט". יש לציין שהרשימה היא חלקית ונמנו בעיקר הפוסקים שבחיבוריהם מרבים להשתמש.

נציין שהעיסוק בחושן משפט הוא מועט יותר ביחס לחלקים אחרים בהלכה ובשולחן ערוך שכן הרבה מהדינים הנהוגים בו לא נהגו למעשה תחת שלטון זר. כמו כן הלכות אלו מסורות רק לדיינים ולרבנים ועל כן יש פחות עיסוק בעניינם בספרות התורנית. הדבר בא לידי ביטוי במיוחד בספרות השו"ת שם בדרך כלל חלק חושן משפט קטן הרבה יותר, מאשר חלקים אחרים בחיבוריהם של גדולי הפוסקים.

הלכות ריבית וצדקה מופיעות בחלק "יורה דעה" של השולחן ערוך, אולם, בהיותם נוגעים לענייני ממון הם נכללו בספר זה. להלן סקירה של ספרים בולטים שיצאו בעשרות השנים האחרונות על הלכות ריבית וצדקה.

דיני ממונות

אורחות המשפטים – מאת רבי אברהם שלמה כ"ץ (נפטר תשל"ה), 1975 רב חסידי סאטמר בבני ברק, ליקוט נרחב מספרי שו"ת. מפוסקי זמננו.

אורים ותומים – ספרו של רבי יהונתן אייבשיץ (ת"נ-תקכ"ד, 1690-1764) רבן של קהילות אה"ו, חיבר מספר חיבורים וביניהם חיבור זה על שולחן ערוך חושן משפט. החיבור מתחלק לשני חלקים "אורים" – קיצור הפסקים למעשה, ו"תומים" – פלפולים וחיידושים. החיבור כתוב באריכות ומצטיין בחריפות גדולה.

ביאור הגר"א – מאת רבי אליהו מוילנא (ת"פ-תקנ"ח, 1720-1797) מציין למקורותיו של השולחן ערוך, ובעת הצורך אף נכנס לבירור מקיף של השיטות ולהכרעה הלכתית.

בית חדש (ב"ח) – חיבורו של רבי יואל סירקש (שכ"א-ת', 1561-1640) רבה של קראקא, על ספר ארבעה טורים. לחיבור זה נוסף קונטרס אחרון ובו בעיקר תגובות לחיבור הדרישה ופרישה, שהגיע לידיו של רבי יואל רק לאחר שסיים את חיבורו.

בית יוסף – חיבורו של רבי יוסף קארו (רמ"ח-של"ה 1488-1575) רבה של צפת, על ספר ארבעה טורים. מקיצורו של חיבור זה נוצר השולחן ערוך.

דברי גאונים – רבי חיים אריה כהנא (נפטר תרע"ז 1917) דיין בסיגט, ערך לקט נרחב מספרות השות"ם על נושאי חושן משפט.

דברי משפט – חיבורו של רבי חיים אורבך (נ' תקצ"ט 1839) רב העיר לינטשיץ, חיבר את ספרו על כל שולחן ערוך חושן משפט. ראוי לציין גם

את בנו, רבי יצחק אוירבך בעל "דברי חיים", ונכדו, רבי מאיר אויבך בעל "אמרי בינה" שהקדישו גם הם חיבורים חשובים לחלק חושן משפט.

דרישה ופרישה – צמד חיבורים על ספר ארבעה טורים (פירוש קצר – פרישה, פלפולים – דרישה) מאת מחבר אחד, והוא רבי יהושע הכהן וואלק (שט"ו-שע"ד, 1555-1614), מחכמי לבוב.

דרכי חושן – מאת הרב יהודה סילמן, דיין בבי"ד של הרב קרליץ, כולל ארבעה כרכים ובהם פסקי דין וביאורים על נושאים שונים בשו"ע. מפוסקי זמננו.

דרכי משה – חיבורו של רבי משה איסרליש (רפ"ה-של"ב 1525-1572) רבה של קראקא, על ספר ארבעה טורים ובית יוסף (ע"ע). מקיצורו של חיבור זה נוצרו חלק מהגהות הרמ"א על השולחן ערוך.

הגהות רבי עקיבא איגר – רב העיר פוזנא (תקכ"ב-תקצ"ח, 1762-1838). הגהותיו היסודיות על השולחן ערוך, כמו שאר חיבוריו על הש"ס ותשובותיו בהלכה, הקנו לו מקום מכובד בין גדולי הדורות.

הלכה פסוקה – ליקוט מספרי שו"ת על ידי רבני מכון הארי פישל. מפוסקי זמננו.

חוק לישראל, סדרה – ביוזמתו ובעריכתו של הרב פרופסור נחום רקובר הכוללת ספרים חשובים העוסקים בדרך כלל בהצגת עמדת ההלכה בהשוואה לחוקים הקיימים במדינת ישראל. ביניהם: נזיקין – מאת הרב אברהם שיינפלד (אב"ד בבי"ד הרבני ירושלים), שומרים – מאת הרב ברוך כהנא, ערכות והשבת אבידה – ד"ר מיכאל ויגודה, זכויות יוצרים – פרופסור נחום רקובר, נאמנות – הרב ד"ר ירון אונגר, התחייבות – הרב ד"ר איתמר ורפהטיג, עשיית עושר ולא במשפט – הרב יהונתן בלס. מחכמי זמננו.

חזון איש – ספרו הידוע של רבי אברהם ישעיהו קרליץ (תרל"ט-תשי"ד, 1879-1954) חלקו מוקדש לחושן משפט. מפוסקי זמננו.

חידושי הרי"מ – רבי יצחק מאיר אלטר (תקנ"ט–תרכ"ו, 1799–1866), האדמו"ר הראשון מגור. חידושיו לשולחן ערוך חושן משפט מקיפים נושאים רבים, וכתובים על דרך הפלפול.

טורי זהב (ט"ז) – רבי דוד הלוי רבה של לבוב וחתנו של הב"ח המוזכר לעיל (שמ"ו–תכ"ז, 1586–1667) חיבורו הוא על כל שולחן ערוך.

ישועות ישראל – ספרו של רבי ישראל יהושע טרונק (תקפ"א–תרנ"ג, 1821–1893), רבה של העיר קוטנא, החיבור מחולק לשני חלקים "עין משפט" – חידושים ופלפולים להלכה. "חוקת משפט" – פסקי דין מלוקטים מדברי הפוסקים בקיצור.

כנסת הגדולה – ספרו של רבי חיים בנבנישתי (שס"ג–תל"ג, 1603–1673), מרבני איזמיר, ערך לקט ענק של חידושי הלכה ופסקים מספרי שו"ת סביב ארבעה טורים וסביב פירוש הבית יוסף, ספר יסוד בפסיקה.

כסף הקדשים – מאת רבי אברהם דוד (תקל"א–תר"א, 1771–1841) רב העיר בוטשאטש, חיבורו על שולחן ערוך חושן משפט נדפס צמוד למהדורות השולחן ערוך המקובלות.

משפט ערוך – מאת הרב זלמן נחמיה גולדברג, דיין בבית הגדול (לשעבר), ומרביץ תורה בעשרות מוסדות וכוללים, החיבור כולל סיכום המפרשים, ליקוט מספרי שו"ת וחידושי דינים, יצאו עד עתה 5 כרכים. מפוסקי זמננו.

משפט שלום – רבי שלום מרדכי הכהן שבדרון, המכונה מהרש"ם (תקצ"ה–תרע"א, 1835–1911), מלבד חיבורו הידוע שו"ת מהרש"ם הקדיש חיבור מיוחד לחלק משולחן ערוך חושן משפט, מהלכות שותפין ועד אונאה ומקח טעות.

משפט שלמה – הרב שלמה זעפרני, אב"ד לממונות בשכונת הר נוף בירושלים, כתב אוסף בירורי הלכה בנושאים שונים הנוגעים לחושן משפט. חיבור נוסף שלו הוא "שמרו משפט" (2 כרכים) הכולל פסקי דין קצרים. מפוסקי זמננו.

משפטי ארץ, סדרה – ספרי מאמרים בנושאי משפט בהוצאת מכון משפטי ארץ. מחכמי זמננו. כרכי הסדרה כוללים מאמרים של דיינים וחוקרי משפט עברי בסוגיות היסוד של המשפט, ובדרכי יישומם. הכרך הראשון – דין, דיין ודיון – עוסק בהלכות דיינים, הכרך השני – טענות וראיות – עוסק בדיני הראיות כולל התייחסות לדיני שבועה. והכרך השלישי – קניין ומסחר – עוסק בדיני הקניינים בהלכה תוך התייחסות לחוק הישראלי. בספר מוקדש חלק נכבד להיבטים המוסריים של דיני הקניין בהלכה.

משפטי ליעקב – ספרו של הרב צבי יהודה בן יעקב, דיין בבית הדין הרבני, ששה כרכים של פסקי דין. מפוסקי זמננו.

נחל יצחק – מאת רבי יצחק אלחנן ספקטור (תקע"ז–תרנ"ו, 1817–1896) רבה של קובנה ומגדולי הפוסקים בדורו, מקדיש חיבור נרחב על חושן משפט, הכולל בירורים בנושאים נבחרים בבקיאות ובחריפות יוצאות דופן.

נחלת צבי – חיבור נוסף פרי עטו של בעל ה"פתחי תשובה", חיבור זה הנדפס בסוף או בצד השולחן ערוך (תלוי במהדורות השונות) וכולל את חידושי המקוריים של רא"צ איזנשטאט עצמו.

נתיבות המשפט – מאת רבי יעקב לורברבוים (תק"ל–תקצ"ט, 1770–1839) רבה של ליסא. בחיבורו הוא ממשיך בקו דומה לזה של קצות החושן (ע"ע) של בחינת מסקנות השולחן ערוך וגם מרבה להשיג עליו. בעל "קצות החושן" הקדיש קונטרס "משובב נתיבות" ליישב את השגות נתיבות המשפט עליו, בעקבותיו רבי יעקב חזר בו מחלק מהשגותיו ותיקן את חיבורו ב"מהדורא בתרא". החיבור מחולק לשני חלקים: "חידושים" – קיצור הפסקים שלו ושל מפרשי השו"ע, ו"ביאורים" – ביאור השיטות בפירוט, וכן חידושים הלכתיים שדורשים הסבר נרחב.

ספר מאירת עינים (סמ"ע) – על השולחן ערוך, נכתב על ידי מחברם של הדרישה והפרישה (ע"ע).

ספרי הרב ד"ר שילם ורהפטיג – ובכלל זה, דיני עבודה במשפט העברי, דיני המתוך במשפט העברי ועוד. מחכמי זמננו.

ספרי הרב ישראל גרוסמן – ראש ישיבת קרלין סטולין (תרפ"ג-תשס"ז 1923–2007), עסק הרבה בתחום דיני ממונות ובין חיבוריו סדרה שלימה בנושאים אלו: שו"ת הליכות ישראל – תיווך ושידוך, שו"ת משכנות ישראל – שכנים, שו"ת נצח ישראל – נושאים כללים בחושן משפט. **מפוסקי זמננו**.
עיר שושן (לבוש) – רבי מרדכי יפה (ר"צ-שע"ב, 1530–1612) רבה של פוזנא, סידר את דברי השולחן ערוך והרמ"א בלשונו והוסיף להם טעמים וחידושי דינים.

עמק המשפט – מאת הרב יעקב אברהם כהן, דיין בבית הדין של הרב נסים קרליץ, יצאו עד עתה 5 כרכים, ביניהם בולט כרך ד על זכויות יוצרים. **מפוסקי זמננו**.

ערוך השולחן – רבי יחיאל מיכל אפשטיין (תקפ"ט-תרס"ח, 1829–1908), רבה של נוברדהוק, בחיבורו המקיף על סדר השולחן ערוך, יש גם חלק המוקדש לחושן משפט ובו מסודרות ההלכות בבהירות ובפסקנות.

ערך ש"י – רבי שלמה יהודה טאבאק (נפטר תרס"ח, 1908) רב העיר סיגט, מחבר ספרים רבים בהלכה וביניהם "ערך ש"י" הכולל ליקוטים וחיידושים על חושן משפט.

פד"ר ירושלים – בית דין לממונות מיסודו של הרב ברוך יצחק לויין, רבה של שכונת מקור חיים בירושלים, ומאז פטירתו בניהולו של בנו הרב אברהם דב לויין. **מפוסקי זמננו**.

פסקי דין של בתי הדין הרבניים בישראל (בקיצור: פד"ר) – קובץ פסקי דין היוצא לאור משנת תש"י וכולל פסקי דין של בתי הדין הרבניים. מפעל שנוצר על ידי תלמידי חכמים רבים וחשובים מפוסקי זמננו ומהווה תשתית לדיני תורה כיום. נמנה כאן רשימה חלקית של דיינים בבתי הדין שפסקיהם מופיעים רבות בפד"ר וגם התפרסמו בחיבוריהם (הרשימה חלקית, על פי סדר א"ב, בסוגריים שם חיבור מפורסם שכתבו): רבי מרדכי אליהו (ויאמר מרדכי), רבי יוסף שלום אלישיב (קובץ תשובות), רבי יצחק מאיר בן מנחם (פרשת המלך), רבי אליעזר גולדשמידט (עזר משפט), רבי

שלמה גורן (תרומת גורן ועוד), רבי עובדיה הדאיה (ישכיל עבדי), רבי יצחק אייזיק הלוי הרצוג (היכל יצחק, שו"ת הגרי"א הרצוג), רבי אליעזר יהודה ולדינברג (ציץ אליעזר), רבי שמואל ברוך וורנר (משפטי שמואל), רבי בצלאל זילטי (משנת יעבץ), רבי שלמה טנא (ברכת שלמה), רבי עובדיה יוסף (יביע אומר, יחוה דעת), רבי שאול ישראלי (משפטי שאול, ארץ חמדה), רבי אברהם כהנא שפירא (מנחת אברהם), רבי אליעזר כהנא שפירא, רבי יצחק נסים (יין הטוב), רבי יעקב עדס (חדות יעקב), רבי בן ציון מאיר חי עוזיאל (משפטי עוזיאל), רבי יוסף קאפח (עדות ביהוסף), רבי יעקב קלמס, רבי שמשון שלמה קרליץ (עטרת שלמה), רבי יעקב ניסן רוזנטל (משנת יעקב), רבי ברוך רקובר (ברכת אליהו על ביאור הגר"א), רבי שמואל שפירא.

פתחי חושן – ספרו החשוב של הרב יעקב ישעיה בלויא, דיין בכד"צ העדה החרדית, כולל תשעה כרכים המקיפים את כל נושאי חושן משפט הלכה למעשה. מלבדם חיבר עוד חיבורים המפורטים להלן. מפורסם זמננו.

פתחי תשובה – מאת רבי אברהם צבי אייזנשטאט (תקע"ג–תרכ"ח, 1813–1868) חיבור זה מסכם את החידושים העולים מספרות השו"ת ומהחיבורים שהזכרנו ומהווה חתימה מסוימת של תקופת פרשנות ופסיקה לשולחן ערוך.

קצות החושן – מאת רבי אריה לייב הלר (תק"ה–תקע"ג, 1745–1813) רבה של סטרי, פורץ דרך בחיבורו בו הוא שב ובודק את מסקנות השולחן ערוך לאור סוגיות הגמרא ודברי הראשונים. בולט במיוחד השימוש הרב שלו בחיבורי ראשוני ספרד – רמב"ן, רשב"א ותלמידיהם ובחיבור "שיטה מקובצת". "קצות החושן" נחשב לחיבור "למדני", ומלבד השפעתו על הפסיקה ההלכתית הוא גם השפיע רבות על דרך הלימוד בישיבות ליטא וארץ ישראל. מלבד חיבור זה יש לציין גם את חיבורו על אבן העזר: "אבני מילואים" ואת חיבורו הקטן והמקיף: "שב שמעתתא" העוסק בספקות ובכללי הכרעתם.

שולחן ערוך הרב – רבי שניאור זלמן שניאורסון (תק"ה–תקע"ג, 1743–1813) האדמו"ר הראשון של חסידות חב"ד, סידר בלשונו את השולחן ערוך ומפרשיו, והוסיף עליהם קונטרס אחרון ובו חידושי הלכות.

שורת הדין – קובץ המוקדש לפסקי דין ומאמרים של דייני בתי הדין הרבניים מפוסקי זמננו, יוצא לאור החל משנת תשנ"ד על ידי מכון שערי משפט והנהלת בתי הדין הרבניים.

שער משפט – ספרו של רבי ישראל איסר (נפטר אחר תקפ"ו, 1826) רבה של וויניצא, חיבורו על שולחן ערוך חושן משפט הוא אחד מספרי היסוד על חושן משפט. חיבור נוסף שלו הוא "שער דעה" על הלכות ריבית.

שערי צדק – בהוצאת מכון הליכות עם ישראל בראשות הרב רצון ערוסי, קבצים המכילים סיכומי הרצאות ומאמרים בנושאי חושן משפט. מחכמי זמננו.

שפתי כהן (ש"ך) – רבי שבתי כהן (שפ"ב–תכ"ג, 1622–1663) דיין בוילנא ומגדולי הפוסקים בכל הדורות. חיבורו על שולחן ערוך חושן משפט ויורה דעה נחשב כאחד מיצירות המופת של הפרשנות והפסיקה. הש"ך לא נרתע מדיון מחדש בכל נושא בו הוא עוסק, ומגיע פעמים רבות לפסיקה חדשנית ושונה מזו של קודמיו.

תחומין, סדרה – למעלה משלושים כרכים, בהוצאת מכון צומת, הכוללים מאמרים רבים בנושאי חושן משפט הלכה למעשה. מחכמי זמננו.

הלכות ריבית

ברית יהודה – מאת רבי יעקב ישעיה בלויא (תרפ"ט–תשע"ג, 2013–1929), מחבר ספר פתחי חושן, ראו לעיל) מחכמי זמננו. חיבור זה היווה בעת יציאתו לראשונה לאור ספר חלוצי ופורץ דרך בתחום הלכות ריבית בכלכלה המודרנית. לספר יש גם חלק נוסף הכולל תקציר ההלכות והשלמות.

הריבית לאור ההלכה – מאת רבי משה פנירי מו"צ בירושלים ומחבר ספרים בהלכה, מחכמי זמננו. מדובר בספר תמציתי להלכות ריבית.

חוט השני – שיעורי הרב נסים קרליץ, אב"ד בבני ברק ואחיינו של החזון איש, מחכמי זמננו. עוסק בשיעוריו בבעיות החמורות של הלכות ריבית בזמננו.

מלוה ה' – מאת רבי משה לוי זצ"ל (תשכ"א-תשס"א) ר"מ בשיבת כסא רחמים, נודע בחיבוריו על הלכות שבת ועוד, מחכמי זמננו. זהו חיבור מקיף בתחום הריבית מתוך מקורות ויסודיות.

תורת ריבית – מאת רבי משה הרש"ל זצ"ל (ג' תשנ"א) מחכמי ירושלים ומו"ל של ספרים רבים נוספים, וחתנו יבל"א רבי רפאל אליהו הישריק דיין בבית הדין הרבני בתל אביב, מחכמי זמננו. כולל פסקי הלכות תוך התייחסות לשאלות מעשיות בזמננו.

הלכות צדקה

הלכות צדקה ומעשר כספים – מאת רבי ישראל יוסף ברונשטיין, מחכמי זמננו. לקט נרחב מהלכות צדקה.

נקדש בצדקה – מאת הרב נפתלי צבי יהודה בר אילן, רב ברחובות, מחכמי זמננו. הספר כולל עיוני הלכה מקיפים על סדר הרמב"ם.

צדקה ומשפט – מאת רבי יעקב ישעיה בלויא (תרפ"ט-תשע"ג, 2013-1929), מחכמי זמננו. פסקי הלכות ומקורות מפורטים כדרכו של המחבר בחיבוריו האחרים.

מפתח נושאים

אינטרנט הפעלת אתר מכירות בשבת – 310-311	אבטלה ביטול אדם מעבודתו ע"ע שְׁבֵת
אינפלציה השלכותיה על הלכות ריבית ע"ע ריבית; הצמדה	אגרות חוב ריבית בעסקאות מניות ואגרות חוב ע"ע ריבית
אלצהיימר העמדת אפוטרופוס על נכסיו – 302-303	"אוהב" פטול חבר לבוררות – 35-36
"אסמכתא" – 94-95, 157, 58	אומדן הסתמכות על ראיות נסיבתיות – 38
אפוטרופוס לחולה אלצהיימר – 302-303	אונאה מכירת מוצר פגום ע"ע מקח טעות ביטול העסקה בעקבותיה – 159-160, 163-164
ארבעת המינים קנייתם מילד קטן – 177-178	בשכר פועל וקבלן – 162-163 הגבלות על הפקעת מחיר מוצר – 170 העלמה מקונה דירה החלטת גבייה של ועד הבית – 113 השתתפות בפירמידה שיווקית – 174-175
אשראי ריבית בקנייה בקרדיט ע"ע ריבית אחריות הקונה על תשלום שלא נפרע – 73 מועד חלות הקניין – 73-74	התמקחות על מחיר – 160 עריכת סקר מחירים – 181-182 מכירת מוצר יקר לקונה המסתפק במוצר זול – 164-165 עיגול מחירים – 171
אתרי אינטרנט ע"ע אינטרנט	אונט במילוי תנאי ממון ע"ע תנאי
בוררות בורר המיוודד עם אחד מבעלי הדין – 35-36 ביטול בוררות – 36	אורח אחריות המארח על חפצי אורחו – 198
ביטוח תביעה ביטוחית בבית משפט אזרחי – 37 איסור גזל כתביעות שווא – 63 תביעה כפולה של שתי חברות ביטוח – 36-37 תביעת ביטוח דירה בגין רכוש אזרחים שנגנב – 198	איחור תשלומים ע"ע פיגורים איכות הסביבה העדפת צרכנות ירוקה – 182-183

ביטוח לאומי

הפרשת מעשר כספים מהקצבה –
242-241

ביטול עסקה

בעקבות מחיר מופרז או פגם סמוי
ע"ע אונאה; מקח טעות
חומרתה וקללת "מי שפרע" – 144-142
לאחר תשלום מקדמה – 144
עמלת ביטול – 150
לאחר סיכום בעל-פה – 145, 146-147
על פי אומדן דעת המוכר – 155-156
בעסקת נדל"ן שטרם נרשמה בטאבו –
147-148
אחריות הקונה על חפץ בעת בדיקתו –
152-153, 156
חרטה על מתן מתנה – 153-155

בית דין רבני ע"ע דין תורה

בית דין לעבודה

מעמדו ההלכתי – 41-43

בית משפט אזרחי ע"ע ערכאות

בית משפט לענייני משפחה

מעמדו ההלכתי – 44-45

"בן המצר" ע"ע שכנים

בנייה

המפקח על הבתים המשותפים
ע"ע עירייה
תוספת בנייה ע"ע תוספת בנייה

בנק

איסור ריבית והיתר עסקה ע"ע ריבית;
היתר עסקה

גבאי צדקה

גזבר עמותה ע"ע גזבר
אחריותו על כספי הקופה – 254-255
לקיחתו הלוואה מכספי הקופה –
254-255

גבייה

תביעת חוב שהחייב מודה בו – 50

גג

שותפות דיירי כל הקומות בו – 132

גזבר

גבאי קופת צדקה ע"ע גבאי צדקה
מעמד כספי עמותה המופקדים בידו –
193-194

גנבת דעת ע"ע אונאה

דולר ע"ע הצמדה; מטבע זר

דיווח לרשויות ע"ע לשון הרע

דין מרומה

פסיקה למרות ראייה שאינה קבילה – 38

דין פלילי

היתר לדונו בבית משפט – 57

דין תורה

הידיינות בפני ערכאות ע"ע ערכאות
מהותו הייחודית – 15-16, 21-22
בחירת מקום הדיון – 32-33

"דינא דמלכותא דינא" – 25-30,

179, 173, 148-147, 41-39

דירה

מכירת דירה ע"ע נדל"ן

דירת נופש ע"ע צימר

הודאה

על ביצוע קניין – 185-186, 210

היתר עסקה

מהותו – 99-100
הכרחיותו גם בין אנשים פרטיים – 83,
86, 96, 103-104
הצורך בהבנת מהותו – 100-101, 104
ציונו בחוזים – 58
קיום מצוות צדקה בעסקה – 79

הלוואה

שטר הלוואה ע"ע חוזה הלוואה
איסורי ריבית ע"ע ריבית
מחילת חוב ע"ע מחילה

מפתח נושאים | 331

- “זוטו של ים” וחפץ שאין לו דורש – 288-284
- שנמצאה בתוך חפץ שנמכר או הופקר – 280
- בחפץ הנמצא במקום המשתמר – 284, 289
- בחפץ מונח – 274, 277, 278, 289
- הוצאת ממון לשם השבתה – 283
- השבת ערכה הכספי – 275-276, 279, 284, 287, 289, 291
- התכוות בהשבתה – 274
- כאשר המאבד מזלזל בחשיבותה – 73
- מטבעות שנמצאו בחנות – 279
- שיק, כרטיסייה ושטר חוב – 277-278, 280-281
- אבדת נוכרי – 274-275
- של חברות בע"מ וגופים פיננסיים – 290
- חובת עו"ד לטעון להגנת מרשו – 63
- חביעה ביטוחית עבור מי שאינו זכאי לתבוע בעצמו – 198
- השכרת דירה ע"ע שכירות**
- השכרת רכב**
- למחללי שבת – 308-310
- התחייבות**
- למתן ממון ע"ע קניין דברים
- לרכישת חפץ ע"ע ביטול עסקה
- שנאמרה ללא גמירות דעת ע"ע אסמכתא
- התיישנות – 64**
- ועד בית**
- סמכותו לגבות ולקבל החלטות – 111-112, 114
- חומרת אייבתשלום – 114
- חיובי משכיר ושוכר – 119
- תשלום דיפרנציאלי בין הדירות – 117-118
- הטלת מס על דירת עסק – 117-118
- זכויות דיירים מתחלפים בעודפי גבייה – 112
- פרסום חובות הדיירים – 74
- שמיטת כספים ע"ע שמיטת כספים**
- חובת הפירעון בזמן – 71-72, 242-243
- מתן הלוואה ללא שטר – 76-77
- מתן תזכורת ללווה – 75-76
- ספק הלוואה וספק פירעון – 71-72
- ססכומה המדויק אינו זכור – 82
- קיום מצוות צדקה בנתינתה – 69, 79, 254-255
- הלנת שכר**
- בשכר דירה – 216
- הנאה**
- תשלום עליה – 206-207
- הנחה**
- עודף שנותר בידי שליח לאחר הוזלת המוצר ע"ע שליחות
- הסכם הלוואה ע"ע הלוואה; חוזה הלוואה**
- הסכם רכישה**
- ביטולו ע"ע ביטול עסקה
- הפקדה בבנק**
- איסור ריבית והיתר עסקה ע"ע ריבית; היתר עסקה
- הפקעת מחיר ע"ע אונאה**
- הצמדה**
- האם יש בה משום ריבית – 81, 92
- הצמדת מחיר עבודה לדולר – 184
- שכר דירה לפי שער הדולר – 218
- הקפה**
- דחיית פירעון החוב – 71-72
- מועד העברת בעלות החפץ – 84
- השבת אבדה**
- מקום ההכרזה – 278, 282-283
- הגדרת “אבדה שאין בה סימן” – 274-276, 284-285
- “יאוש שלא מדעת” – 275, 277, 281, 288-291
- אבדה חסרת ערך – 274, 291

- חזקה**
 "חזקת תשמישים" בנכס משותף –
 128-126
- חילול שבת ע"ע שבת**
- חנות**
 קנייה בהקפה ע"ע מכולת
- חניה**
 שימוש בחניית שכן ללא רשות – 134,
 135
- טאבו**
 חובת הרישום בו – 105
 עסקה שלא נרשמה בו – 147-148
- טובת הנאה**
 כשרות בורר בעל נגיעה ממונית – 35
- טלפון**
 רכישה טלפונית – 185-186
- ייאוש שלא מדעת ע"ע השבת אבדה**
- יישוב**
 תקנות הוועד ע"ע עירייה
- יעוץ משפטי** – 59-60
- "ירוק" ע"ע איכות הסביבה**
- ירושה**
 צוואה ו"מתנת שכיב מרע" ע"ע צוואה
 ירושת הבנות בימינו – 296-300
 ניכוי הוצאות חתונה מכספי הירושה –
 297
 העמדת אפוטרופוס לחולה אלצהיימר –
 302-303
- כסף מזויף** – 173
- כספומט**
 דיווח לבנק על משיכה שלא נרשמה –
 290
- אחריות על אוברן כספי הקופה –
 117-115
 שימוש אישי בכספי הגבייה ע"מ להחזיר
 116-115 –
- זיוף**
 תשלום בכסף מזויף ע"ע כסף מזויף
- זכות**
 הגבלת זכות חפץ נמכר לשימוש אישי –
 221
 מכירת "זכות שימוש" בתוכנה –
 184-183
- חבר**
 הלוואה לחבר ללא שטר ע"ע הלוואה
 כשרותו לשמש כבורר – 35-36
- חברה**
 אחריות שותפיה בפירעון החובות – 77
 תביעתה בבית משפט אזרחי – 47-49
- חברה בע"מ**
 בעלות חברה מבחינה הלכתית –
 177-176
 הגובה ריבית ע"ע ריבית
 השבת אבדתה – 290
 חיובה במעשר כספים – 250-251
 מעמד החוב לאחר פשיטת רגל – 52
- חברת ביטוח ע"ע ביטוח**
- חוזה**
 בעיות הלכתיות אפשריות בעריכתו –
 94-95, 59-58
 חתימה עליו כשנקבעה בו ערכאה כבורר
 58-59, 46-45 –
 תביעה המבוססת על חוזה – 37
 הפרת חוזה שכירות – 204-205
- חוזה הלוואה**
 ספק במשמעות ההתחייבות – 75
- חוקי המדינה**
 תוקפם ע"פ ההלכה – 24-27, 40

”מי שפרע” – 160-159, 142	כפל תביעות – 37-36
מיסים ע”ע מס	כפל תשלומים בשכירות – 219-218
מכולת	כתב סירוב – 37-36, 30
איסור דחיית התשלום החודשי – 72-71	”לפני עיוור”
מכירה	השאת עצה שאינה הוגנת – 174, 164
מועד העברת בעלות במכירה בהקפה – 84	סיוע לדבר עבירה – 306-304
מלכות	הלוואה בע”פ – 76
מעמדה של ממשלת ישראל – 27-24,	הלוואה למי שאינו יכול לפרוע – 254
41-39	לשון הרע
”מנהג הסוחרים” – 205, 149-149, 58	הלשנה לרשויות החוק – 180-179
מניות	פרסום שמות בעלי חוב – 74
דיני ריבית ברכישתן ע”ע ריבית	מארח ע”ע אורח
מס	מבצע
ריבית בהחזרי מס ע”ע ריבית	עודף שנותר בידי השליח לאחר הוזלת
קנסות פיגורים ע”ע פיגורים	המוצר ע”ע שליחות
חובה הלכתית לשלמו – 26	מזגן
הידיינות עליו בבימ”ש אזרחי – 57	רועש, המטריד שכנים – 125
מסעדה שאינה כשרה	מזוזה
עריכת עסקים עימה	בבית שכור – 216-313
מעשר כספים ע”ע צדקה	מזונות – 303-302
מפקח	מחאה ע”ע תוכחה
המפקח על הבתים המשותפים	מחילה
ע”ע עירייה	בפה או במחשבה – 76
מצלמה ע”ע צילום	מחיר
מקדמה	מוצר שנרכש במחיר מופרז ע”ע אונאה
ביטול עסקה לאחר שילומה – 144	סקר מחירים ע”ע סקר מחירים
מקום הדיון	מחירון רכב
בתביעה נגד חברה – 52	הטעייה בעת המכירה ע”ע מקח טעות
כתביעות פרטיות – 33-32	מטבע זר
קביעתו בחוזה – 59-58, 46-45	הצמדת מחיר לשערו – 184
מקח טעות	עסקאות מט”ח שנסגרות בשבת –
בגלל מחיר מופרז ע”ע אונאה	312-311
בחווה שכירות ע”ע שכירות	

מכירתן ללא רישום בטאבו – 169, 105	במכירת דירה ע"ע נדל"ן
נדר לצדקה ע"ע צדקה	במכירת רכבים ע"ע רכב
נוכרי	תנאים לביטול העסקה – 153-152, 150
השבת אבדתו – 275-274	על פי אומדן דעת המוכר – 156-155
לקיחת ריבית ממנו – 97, 94	אחריות המוכר על פגמים גלויים –
הביעתו בכמ"ש אזרחי – 50-49	173-171
נזק	פגם שאינו משנה את שם החפץ –
הערכת שווי הנזק בחפץ ישן – 201-200	168-167
שנגרם בחפת שאול או שכור	ספק ברשות מי נולד הפגם – 169-167
ע"ע שכירות; שואל; שומר שכר	שנעשה בשגגה – 166
נזקי שכנים ע"ע שכנים	בעסקת חליפין – 152-150
ניפוח תביעה – 64	תשלום בכסף מזויף – 173
סיוע לדבר עבירה ע"ע "לפני עיוור"	מרזב
סירוב	גריפת מי שטיפה כשיוורדים לחצר פרטית
כתב סירוב ע"ע כתב סירוב	128-126 –
סכסוכי שכנים ע"ע שכנים	משכורת
ספרייה	תוספת שכר בגין עיכובה – 91
העברת ספר לאדם אחר – 219-212,	משפחה
222-221	מעמדו של בית דין לענייני משפחה –
זכויות השואל בספר שאול מספרייה –	45-44
221	משפט אזרחי ע"ע ערכאות; דין תורה
סקר מחירים – 182-181	"משפט עברי" (לעומת "דין תורה")
סרטן	39 –
האם החולה בו נחשב ל"שכיב מרע"	מתנה
ע"ע צוואה	חרטה על נתינתה – 155-153
עדות	קבלתה מילד קטן – 179
הסתמכות על ראיות נסיבתיות – 38	למי שייכת מתנה שניתנה לשכיר עבור
עובד ע"ע שכיר	עבודתו – 293
עוגמת נפש	נתינה למי שאינו מפריש מעשר כספים –
פיצוי כספי בעדה – 230	246-245
עודף	קיום מצוות צדקה במתנת חתונה – 256
שנתר בידי השליח לאחר הוזלת המוצר	נדל"ן
ע"ע שליחות	ביטול עסקת נדל"ן – 149-146
	גילוי פגמים לאחר מכירת דירה –
	169-167
	תביעת מקרקעין בבית משפט אזרחי –
	57
	זכויות קדימה בעסקות נדל"ן –
	181-180

מפתח נושאים | 335

קבלת מינוי לשופט – 39, 56
קבלת פיצויים מעבר למגיע ע"פ ד"ת –
42
ניפוח תביעה אזרחית לשם גביית המגיע
ע"פ ד"ת – 62, 64
תביעת החזר חוב כשהחייב מודה – 50
חלוקת ירושה בבית משפט אזרחי – 298,
300

פגם

במוצר נרכש ע"ע מקח טעות

פדיון

קרקע משועבדת שעוקלה – 180-181

פוליסת ביטוח ע"ע ביטוח

פחת

הערכת נזק ע"ע נזק

פיגורים

גביית קנס פיגורים בהלוואה – 81
גבייתם בגין הלנת שכר ועיכוב פיצוי
פיטורין – 90-91
גבייתם בגין עיכוב שכר דירה – 94-95
במיסי יישוב וקיבוץ – 93
בהשבת ספר לספרייה – 221-222

פיטורים

גביית קנס על עיכוב במתן הפיצוי – 90

פיקדון

שימוש בכספי פיקדון ע"מ להחזיר
לקופה – 193-194

פירמידה שיווקית – 174-175

פירעון הלוואה ע"ע הלוואה

פלילי ע"ע דין פלילי

פסק דין

כתיבתו באופן מנומק – 31

פרוזבול ע"ע שמיטת כספים

פשיטת רגל

מעמד חובות החברה לאחריה – 52

עורך דין

בעיות מוסריות ואתייות – 60-65
שסבור שלקוחו משקר – 63
ההיתר לייצג צד אחד בדין – 53-55
ייצוג אדם ללא היתר מבי"ד – 62
תחומי היתר לייצוג בבמ"ש אזרחי –
59-57
רשלנות עו"ד בעבודתו – 63

עיקול

הוצאת צו עיקול לפני בוררות – 50-51

עירייה

גבייתה קנסות פיגורים וריביות
ע"ע ריבית
המפקח על הבתים המשותפים – 43-44
תקנות חזות המבנים – 135-137
תביעת עירייה (בחול"ל) בבית משפט –
49

עישון

נזקי עשן וריח – 122-124

עמותה

אחריות הגזבר על כספיה ע"ע גזבר

עני

הגדרתו לעיין צדקה ע"ע צדקה

עסק

סיוע לעסק שעובר על ההלכה –
306-312

עסקה

ביטול עסקה ע"ע ביטול עסקה; אונאה
היתר עסקה ע"ע היתר עסקה

עריכת דין ע"ע עורך דין

ערכאות

מעמדו של המשפט האזרחי בישראל –
29-30, 39
איסור הידיינות בפניהם – 27-29,
47-48
מקרי היתר להידיין בפניהם – 30, 37,
41-45, 47, 56-57

צדקה

שמיטת כספים בכספי צדקה
 ע"ע שמיטת כספים
 מעלתה – 235-237, 247
 הגדרת "עניי" – 252-255, 260-261
 החיוב, ואופן החישוב של מעשר כספים
 – 238-251, 256
 חיוב הסמוך על שולחן הוריו – 246
 באמצעות מתן הלוואה – 69, 254-255
 החשבת התנדבות קהילתית כצדקה –
 244
 לאדם שאינו שומר מצוות – 262
 מרווחי השקעות – 242-244
 מרווחי חברה בע"מ – 250-251
 נתינתה לקרובי משפחה – 255-256,
 258-262
 סדרי עדיפויות ביעדיה – 257-259,
 261-263
 אחריות הגבאי על כספי הקופה –
 268-269
 לקיחת הלוואה מכספי קופת צדקה –
 254-255
 שינוי ייעוד הכספים – 256-257
 פזרנות יתר – 244, 249-250
 נדרי צדקה – 239, 248, 249, 265-266

צוואה

הגדרת "מתנת שכיב מרע" – 184-185
 הסדר ירושה אצל עו"ד – 301
 תוקפן של צוואות פוגעניות – 301-302

צילום

התצלום כראיה משפטית – 38

צימר

חובת ניקיונו בעת העזיבה – 213

צ'ק ע"ע שיק

קופת צדקה ע"ע צדקה

קטן

יכולתו למכור ולקנות – 177-178
 יכולתו לתת מתנה – 179

קיבוץ

מעמדו כשותפות – 93

קניין

ביטולי עסקאות ע"ע ביטול עסקה;
 מקח טעות
 מתנת "שכיב מרע" ע"ע צוואה
 מהותו ושלכיו – 142, 148-149
 סיכום בעל פה ללא קניין – 148-149,
 185

קניין אודיתא ע"ע הודאה

קניין דברים – 58, 210

קניין סודר

במטלטלין – 186

קניין סיטומתא ע"ע מנהג הסוחרים

קנס פיגורים ע"ע פיגורים

קרקעות ע"ע נדל"ן

ראיות נסיבתיות ע"ע אומדן

ריבית

היתר עסקה ע"ע היתר עסקה
 הפרשת צדקה מרווחי השקעות
 ע"ע צדקה
 טעמי האיסור וחומרותו – 80
 דאורייתא ודרבנן – 91, 93
 אדם שלוה בריבית, כיצד יפרע – 98
 חוזה שיש בו ריבית – 58, 94-95
 הצמדת חוב למדד – 81, 90
 העלאת מחיר מוצר שנמכר בהקפה – 84
 עיגול חוב כלפי מעלה – 82
 הלוואת מצרכי מזון לשכן – 89
 מתן מתנה למלווה – 82, 85-87, 91
 בחברה בע"מ – 85, 91
 בעסקת מניות ואגרות חוב – 88, 94
 בקרנות השתלמות ובפנסיה – 93-94
 מרשויות וגופים ציבוריים – 93, 95
 מחברה יהודית שבעליה גויים – 98
 החזר הלוואה שסכומה אינו ידוע – 82
 מתן הנחה למשלמים מראש – 216
 תשלום גבוה בקנייה בקרדיט – 103

מפתח נושאים | 337

- שוחד עסקי** – 293
- שוכר ומשכיר ע"ע שכירות**
- שומר חנם**
- ששכח את החפץ לזמן מה – 201-202,
294-295
- דין שליח שקיבל מעות – 294-295
- אחריות גבאי צדקה על כספי הקופה –
254-255
- שומר שכר**
- מעמד גזבר עמותה ע"ע גזבר
אחריותו על מניעת השבחה – 190-193
- חובת השמירה וערכה – 189-190
- שמירה על סכום כסף ע"ע פיקדון
- שופט**
- קבלת מינוי לשופט – 56
- שותפים**
- אחריות אישית בפירעון חובות משותפים
77 –
- הליכה אחר הנתבע בסכסוכי שותפים –
33
- שטר ע"ע חוזה**
- שיווק רשתי** – 174-175
- שיק**
- הגדרתו הקניינית – 78
- חובת השבתו לבעליו הרשומים –
281-282
- חובת שחזורו כשהמקבל איבדו – 78
- שהוסב, ואח"כ בוטלה העסקה – 79
- "שכיב מרע"**
- ע"ע צוואה
- שכיר**
- למי שייכת מתנה שניתנה לו עבור
עבודתו – 293
- שכירות (דירה)**
- צימר ע"ע צימר
- הפקדה והלוואה בחשבון אדם אחר –
91-92, 102-103
- זהירות מגביית איסור בבתי משפט – 42,
50
- עבודה בעסק שגובה ריבית – 83-85
- עקיפתה ע"י הפיכת הלוואה למכר קרקע
105 –
- רכב**
- טעות לגבי מחירו ע"ע מקח טעות
שהתברר כמעוקל לאחר קנייתו
ע"ע מקח טעות
- שנתגלתה בו תקלה לאחר מכירתו –
165-167
- תקלה בנסיעת מבחן – 155-156
- שהוחלף מנועו ללא רישום, ונמכר –
167-168
- רעש**
- הטרדת שכנים ע"ע שכנים
- שבועה** – 70-71, 82
- שָׁבֶת**
- אמירה לגוי והנאה ממלאכתו – 308
- השכרת רכב לגוי העובד בשבת –
308-310
- עסק המחלל שבת – 304-305, 308-312
- קבלת שכר שבת – 309
- שָׁבֶת (תשלומי השבתת עבודה)** – 152
- שדרוג תוכנה**
- הבעלות על הגרסה הישנה – 183-184
- שואל**
- הערכת שווי הנזק ע"ע נזק
פטור "מתה מחמת מלאכה" – 194-197
- השאלה משואל – 219-212
- שלא היה מודע לערכו או לרגישותו של
החפץ – 194-197
- ספק ברשות מי ניזוק החפץ – 199-200
- תקלה ברכב שאול – 156

- פנייה למפקח על הבתים המשותפים –
44-43
קדימות שכן ברכישת נכס שכנו –
181-180
ריבית בהלוואת מזון לשכן ע"מ להחזיר
89 –
- שכר דירה ע"ע שכירות**
- שכר שבת ע"ע שבת**
- שליחות**
- גביית דמי תיווך ללא סיכום מראש –
293-292
- שמיטת כספים**
- חשיבותה וטעמה – 314-313
בחוב שאין לו מועד פירעון – 316-314
בכספי צדקה – 317
פרוזבול לחובות בנקאיות – 318
הרוצה להחזיר אחר השמיטה – 316
- שמירה**
- שומר חינם ושומר שכר ע"ע שומר
חינם; שומר שכר
- שקר**
- "דין מרומה" ע"ע דין מרומה
לצורך העמדת האמת – 230, 63
- שריפה**
- בדירה שכורה ע"ע שכירות (דירה)
- שתיקה**
- על שימוש חריג, מתי נוצרת חזקה –
128-126
- תביעה**
- בבית דין רבני ע"ע דין תורה
בבית משפט אזרחי ע"ע ערכאות
של חברת ביטוח ע"ע ביטוח
ניפוחה – 64
- תביעה נגדית**
- הגשתה לבית משפט אזרחי – 45-44
- גביית קנסות פיגורים על תשלומיה
ע"ע פיגורים
תוקפו של החוזה – 209-207, 205-204
הפרת חוזה באונס – 207-206
מועד התשלום – 218, 216
העלאת השכר בתקופת ה"אופציה
להארכה" – 212-211
שוכר שהתחייב בעל פה לשכור – 210
שמחירה נקבע בטעות – 204-203
הגדרת "בלאי סביר" – 227-226,
232-231
תיקון נזילות מכספי השכירות – 225,
230
תיקון נזקי קצר חשמלי – 229-226
אחריות המשכיר על חפצי השוכרים –
198
השכרת משנה – 217
כפל תשלומים משני שוכרים – 219-218
מי חייב בתשלומי ועד הבית – 119
פינוי שוכר שמסרב לעזוב – 217
חובת השוכר במזווה והסרתה בתום
השכירות – 216-213
- שכירות (רכב)**
- תקלה ברכב שכור – 156
השכרת רכב למחללי שבת – 310-308
- שכנים**
- חניית רכבים ע"ע חניה
ועד בית ע"ע ועד בית
סכסוכי תוספת בנייה ע"ע תוספת בנייה
ערכה של שכנות טובה – 109
מטרד שנעשה מתוך דירה פרטית –
124-122
התקנת מזגן רועש – 125
הזכות להתנגד לפתיחת עסק בבניין –
118
הבעלות על הגג המשותף – 132
הורדת ערך הדירות עקב שימוש חריג –
121
הגבהת מחיצה ללא הסכמת השכן –
137-135
יצירת "חזקה" על שימוש חריג –
128-126

מפתח נושאים | 339

תכשיטים

הפקעת מחירם – 163-164

תלמידי חכמים

חובתם במיסי העיר וועד בית – 114

תמונות (מצלמה) ע"ע צילום

תנאי

אי מילוי מחמת אונס – 206-207

תעבורה

משפט תעבורה בב"ד אזרחי – 57

תקנות בנקים

לעניין היתר עסקה ע"ע היתר עסקה

"תקנות הקהל" – 26-27, 42, 43, 57, 59

תשלומים

רבית בקנייה בתשלומים ע"ע ריבית

תביעה קבוצתית

כשחלק מהתובעים אינם שומרי מצוות –
51-52

תביעות שווא (כנגד ביטוח) ע"ע ביטוח

תוכחה

כנגד עוברי עברה – 306-307

תוכנה

החזרת גרסה ישנה לאחר שדרוג –
183-184

תוספת בנייה

על גג משותף – 132
הסכמה שניתנה בעל פה – 133-134
הסכמה לתוספת בנייה פוגענית –
129-131

תיווך

גביית דמי תיווך ע"י שליח ללא סיכום
מראש – 292-293

מפתח מקורות

צז, א - 203			משנה
קא, ב - 210			פאה ח, ח - 252, 261
קה, ב - 34			שביעית ה, ו-ז - 306-307
כ, ב - 160	גדרים		י, ט - 316
מא, ב - 306	סוטה		ב"מ ב, ד - 279
מז, ב - 53			ב"מ ה, ט - 89
כט, א - 219	גיטין		ב"ב ח, ה - 301
סא, א - 307-306			אבות א, ח - 53
כו, א - 212	קידושין		ב, ט - 109
לב, א - 255			ב, ט - 70
נ, א - 203			
ח, ב - 221	ב"ק		
טז, ב - 262			תלמוד ירושלמי
כו, ב - 201			שביעית י, ב - 315
מ, א - 196			כתובות ד, י - 54
צ, ב - 182			ב"מ ב, ה - 274-275
צו, א - 221			ב"ב ט, ד - 54
קיג, א - 57-56			
יב, ב - 246	ב"מ		
כא, ב - 275			תלמוד בבלי
כה, ב - 289			שבת י, א - 15
כט, ב - 219			סג, א - 254
לה, א - 295			קלט, א - 54, 61
מב, ב - 197			פסחים יג, א - 63
מט, א - 146			סוכה מו, ב - 178
סו, ב - 157			יבמות מט, ב - 74
סח, א - 100			נ, א - 241
סט, א - 100			נב, ב - 54
עה, א - 76			סב, ב - 109
צו, ב - 196			סה, ב - 306
קא, ב - 215-214			סח, א - 297
קד, א - 193-192			פו, א - 54
קח, ב - 181			פז, א - 70
ז, ב - 114	ב"ב		צח, ב - 292
י, א - 243			
יא, א - 237			

מפתח מקורות | 341

קעז, ו - 100-101
 קעז, יח - 81
 רא, ב - 262
 רי, א - 265
 רמ, ה - 255
 רמח, א - 246
 רמט, א - 240-242, 244, 251
 רמט, ו - 72, 254
 רמט, ט - 250
 רמט, טו - 257, 263
 רנא, א-ב - 261
 רנא, ג - 255, 258, 260
 רנא, ג (רמ"א) - 248-250, 262
 רנא, ז - 250, 257
 רנא, י - 250
 רנב, א - 257
 רנג, ו - 257
 רנג, ט - 255
 רנו, א (רמ"א) - 264
 רנח, ג - 266
 רנט, א - 265
 רצא, ב - 214-215
 שמד, י (רמ"א) - 301-302
 סימן ב - 62
 ב, א (רמ"א) - 111
 ג, א (רמ"א) - 43
 סימן ד - 64
 ד, א - 74
 ז, ז - 35
 ז, יב - 35
 יא, א - 47
 יב, ב - 117
 יד, א - 34
 יד, ד - 31
 יד, ה (רמ"א) - 144, 210
 טו, ג - 38
 כו, א - 62
 כו, ב - 30, 46, 48
 כו, ד - 46
 לז, א - 35
 לז, כב - 35
 מ, א - 157
 מ, כא - 186

חור"מ

כד, ב - 120
 נד, ב - 56
 קלט, א - 297
 סנהדרין
 כט, א - 34
 לא, ב - 31
 עג, א - 65
 עו, ב - 109
 שבועות
 ל, ב - 62
 לד, א - 38
 ע"ז
 ו, ב - 306
 בכורות
 יג, ב - 147
 כח, א - 63
 לא, ב - 63
 ערכין
 טו, ב - 306

שולחן ערוך

או"ח
 רמג, א-ב - 308-309
 רמוד, א-ד - 308-309
 רמו, א - 309
 שו, ד - 309
 שז, ב - 308
 שז, כא - 310
 שכה, יא-יד - 308
 תרח, ב - 306
 תרנח, י - 178
 יו"ד
 קנא, א (רמ"א) - 306
 קנט, א - 97
 קס, א - 79, 98
 קס, ד - 82, 87, 95
 קס, ה - 87, 95
 קס, ח - 87
 קסא, ה - 91
 קסב, א - 89
 קסו, ב - 91
 קסז, יד-טז - 93
 קסח, יז - 97
 קסח, כב - 97
 קסח, כג - 98
 קעו, ב - 216
 קעו, ו - 95
 קעז, ב-ד - 100

רא, ב - 58	מב, ו - 75
רג, א - 58	ס, ו - 210
רד, א - 142, 144, 160	סא, יג - 211
רד, ז - 145-146, 148	סה, ו - 280-281
רד, יא (רמ"א) - 146	סו, מ - 228
רו, ב - 58, 95	סז, ב - 316
רו, ג - 203	סז, יט - 313
רו, ד - 210	סז, כח - 317
רו, ד (רמ"א) - 154	סז, לו - 316
רו, יג - 157	ע, א - 265, 76
רט, ו - 144	עב, ח - 197
רכד, א - 167, 169	עב, ל - 200
רכז, ב-ד - 158	עג, א - 314
רכז, ד - 150	עה, ט-י - 70, 82
רכז, ו - 175	עה, יח - 82
רכז, ז - 150	עה, י-יא - 72-73
רכז, טו - 163	צא, ה - 72
רכז, טז-יז - 173	צז, א - 79
רכז, כא - 160	צז, ג - 72
רכז, כט - 113	קיט, ו - 221
רכז, לג-לו - 162-163	קכג, יד (רמ"א) - 186
רכח, ד - 181-182	קכד, א - 55
רכח, ו - 174	קנג, יב (רמ"א) - 127
רכח, ט - 174	קנד, כו - 137
רלא, כ - 179	קנה, כ (רמ"א) - 120
רלב, א - 174	קנה, לה-לח - 123, 127
רלב, ג - 165	קנז, ט - 136
רלב, ג - 172	קנח, ו - 134
רלב, ה - 165-166, 172	קסא, א - 111
רלב, י - 172	קסא, ג - 117
רלב, טז - 169	קסא, ד - 111
רלב, יח (רמ"א) - 280	קסג, ג - 114, 117
רלב, כב - 156	קעה, ו - 181
רלה, א-ב - 179	קעה, כה - 181
רלה, ה - 178	קעו, ח - 115
רמא, ב - 134	קפג, ו - 292
רמו, א - 154	קפז, א - 294
רנ, א-ב - 184	קפט, א - 133
רנ, ה - 185	קצ, ז - 133
רנ, ז - 185	קצה, ג - 186
רנ, יד - 185	קצה, ו-ז - 149
רנט, ב-ג - 273-274	קצח, א - 159
רנט, ג - 279	קצט, ג (רמ"א) - 266-267
רנט, ז - 284-285	ר, יא - 156

מפתח מקורות | 343

שא, א - 231	רנט, ז (רמ"א) - 290
שא, ו - 268-269	רס, ה - 279
שג, ב - 117	רס, ט - 274, 277-278
סימן שו - 193	רס, ט-י - 284, 289
שו, א - 228	רס, יא - 287
שו, ו - 152	רסא, א - 274
שיב, א - 209	רסא, ד - 73, 274
שיב, ב - 217	רסב, ב - 278
שיב, ז - 205	רסב, ג - 275-276, 289-290
שיב, ט (רמ"א) - 154	רסב, ז - 289
שיד, א - 231	רסב, טז - 277
שיד, ב - 214-215	רסב, כא - 274
שטז, א - 205, 219-220	רסג, א - 274
שכח, ב - 192-193	רסג, ג - 274
שמ, א - 200	רסד, ד - 207
שמ, ג - 196	רסו, א - 274-275
שמא, א - 195	רסז, ג - 278, 283
שמא, ז - 195	רסז, ו - 274
שמב, א - 219-220	רסז, כא - 287
שמו, א - 116	רסח, ג (רמ"א) - 280
שנח, א-ה - 63	רע, ב - 178, 246
שסב, ד - 221	רע, ג - 279
שסג, ו - 134-135, 207	סימן רעו - 300
שסג, ו (רמ"א) - 217	סי' רעז-רעח - 299
שסט, ו - 40	רפב, א - 301
שע, ג - 174	רפו, ג - 297
שעח, א - 227	רצ, כז - 303
שצח, ה (רמ"א) - 198	רצא, א - 117
תכא, י - 201	רצא, א - 201
סו, יג - 211	רצא, ג - 198
סט, ב - 303	רצא, ד (רמ"א) - 196
ע, ו - 303	רצא, ז - 201
צג, ג - 300	רצב, ב - 115
צד, א - 300	רצב, ז - 294
סימן קיג - 297	רצד, ב - 117
	רצו, ה - 116
	רצו, ז (רמ"א) - 194

אה"ע